

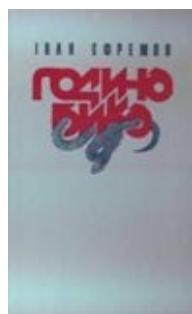

Annotation

Події науково-фантастичного роману про віддалене майбутнє відбуваються на планеті з олігархічним устроєм. Група землян — людей вищої соціальної формації — прибули на планету Торманс з метою її дослідження та налагодження зв'язків, проте тут вони наразилися на неймовірні труднощі, стали свідками свавілля й жорстокості правлячої верхівки та моральної убогості жителів, характери і спосіб життя яких сформувалися в умовах гніту й тиранії.

- -
  -
  -
  -
  - [ПРОЛОГ](#)
  - [Розділ I](#)
  - [Розділ II](#)
  - [Розділ III](#)
  - [Розділ IV](#)
  - [Розділ V](#)
  - [Розділ VI](#)
  - [Розділ VII](#)
  - [Розділ VIII](#)
  - [Розділ IX](#)
  - [Розділ X](#)
  - [Розділ XI](#)
  - [Розділ XII](#)
  - [Розділ XIII](#)
  - [ЕПІЛОГ](#)
  -
  - [notes](#)
    - [1](#)
    - [2](#)
    - [3](#)
-

КОМПАС

Серія заснована в 1965 році

*Науково-фантастичний роман
З російської переклав ВАСИЛЬ ІВАНИНА
Художник Олександр Дмитрієв*

*КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО «МОЛОДЬ»
1990*

*Перекладено за виданням: Ефремов И. А. Час быка // Собр. соч.: В 5 т.
М.: Мол. гвардия, 1989. Т. 5.*

*Присвячується
Т. Й. Єфремовій*

ВІД АВТОРА

Третій твір про далеке майбутнє, після «Туманності Андромеди» та «Серця Змії», став несподіванкою для мене самого. Я зібрався писати історичну повість і популярну книгу з палеонтології, однак понад три роки довелося присвятити науково-фантастичному роману, який хоч і не став безпосереднім продовженням двох перших моїх творів, проте свідчить про шляхи розвитку грядущого комуністичного суспільства.

Появу книги «Година бика» спричинила поширена у нашій науковій фантастиці (не кажучи вже про зарубіжну) тенденція розглядати майбуття в похмурих фарбах прийдешніх катастроф, невдач і

несподіванок, переважно неприємних. Такі твори, що дістали назви романів-попереджень, або антиутопій, були б навіть корисні, якби, окрім картин про біди, ще й показували, як їх уникнути чи принаймні як вибратися з тих грізних пасток, котрі готує майбутнє для людства.

Другим полюсом антиутопій можна вважати чималу кількість науково-фантастичних творів, від дрібних оповідань до обсягових романів, де щасливе комуністичне майбутнє досягнуто ніби само собою, і люди епохи всепланетного комунізму страждають чи не гіршими вадами, аніж ми, їхні недосконалі предки, — ці невірні, невірні, балакучі й банально-іронічні герої будучини більше схожі на недовчених і погано вихованих нероб сучасності.

Обидва полюси уявлень про грядущє змикаються в єдності ігнорування марксистсько-діалектичного трактування історичних процесів і зневіри в людину.

Своїм романом я хотів би заперечити таким творам і, отже, піти за трьома найважливішими твердженнями В. І. Леніна, котрі дивовижним чином випадали з уваги творців моделей майбутнього суспільства на Землі.

Неймовірна складність світу і матерії, яку ми лише починаємо осягати в другій половині XX століття і про яку Ленін попереджав три чверті століття тому, вимагатиме велетенських зусиль для суттєвого поступу в пізнанні.

Перехід до безкласового комуністичного суспільства й цілковите здійснення мрії основоположників марксизму про «стрибок з царства необхідності в царство свободи» не прості, вони вимагатимуть від людей щонайвищої дисциплінованості й свідомої відповідальності за кожну дію. І нарешті, нині як ніколи доречно нагадати пораду В. І. Леніна, який рекомендував письменникові-фантасту О. О. Богданову показати розграбування природних ресурсів нашої планети капіталістичним господарюванням.

У «Годині Бика» я зобразив групу землян, котрі, переселившись на іншу планету, цим самим повторюють піонерське завоювання заходу Америки, проте маючи значно вищий рівень технічних можливостей. Неймовірна швидкість росту населення а капіталістичне господарювання призвели до виснаження планети та масової смертності від голоду й хвороби. Державний лад на пограбованій планеті, звісно, мусить бути олігархічним. Отже, аби побудувати модель подібної держави, я продовжив у майбутнє ті тенденції гангстерського профашистського монополізму, котрі зароджуються тепер в Америці та деяких інших

країнах, що намагаються зберегти «свободу» приватного підприємництва на густій націоналістичній основі.

Зрозуміло, що не наука й техніка віддаленого прийдешнього чи дивні цивілізації безмірно далеких світів стали метою мого роману. Контраст між людьми майбутньої Землі, вирощеними багатовіковим існуванням вищої, комуністичної форми суспільства, і такими ж землянами, але сформованими в гнобленні й тиранії олігархічного ладу іншої планети, — ось головна мета і зміст книги.

Тож якщо хоч якоюсь мірою вдалося це показати і тим допомогти будівникам майбутнього — нашій молоді — йти далі, до всебічного вдосконалення людей комуністичного завтра, духовної висоти людства, тоді моя праця виконана не даремно.

Серпень, 1968 р.

ГОЛОВНІ ДІЙОВІ ОСОБИ

ЕКІПАЖ ЗОРЕЛЬОТА

«ТЕМНЕ ПОЛУМ'Я»

Начальниця експедиції,
історик
ФАЙ РОДІС

Командир зорельота,
інженер анігіляційних установок
ГРІФ РІФТ

Астронавігатор-I
ВІР НОРІН

Астронавігатор-II
МЕНТА КОР

Інженер-пілот
ДІВ СІМБЕЛ

Інженер броньового захисту
ГЕН АТАЛ

Інженер біологічного захисту

НЕЯ ХОЛЛІ

Інженер обчислювальних
установок
СОЛЬ САЇН

Інженер зв'язку і зйомок
ОЛЛА ДЕЗ

Лікар зоряного флоту
ЕВІЗА ТАНЕТ

Біолог
ТІВІСА ХЕНАКО

Соціолог-лінгвіст
ЧЕДІ ДААН

Астрофізик і планетолог
ТОР ЛІК

ПЕРСОНАЖІ ПЛАНЕТИ ТОРМАНС

Голова Ради Чотирьох,
Володар планети
ЧОЙО ЧАГАС

Його заступники
ГЕН ШІ
ЗЕТ УГ
КА ЛУФ

Дружина Чойо Чагаса
ЯНТРЕ ЯХАХ

Коханка Чагаса
ЕР ВО-БІА

Інженер інформації

ХОНТЕЕЛО ТОЛЛО
ФРАЕЛЬ (ТАЕЛЬ)
Начальник «лілових»
ЯН ГАО-ЮАР (ЯНГАР)

Дівчина Торманса
СЮ АН-ТЕ (СЮ-ТЕ)

Ватажок «кжи»
ГЗЕР БУ-ЯМ

*«Ді Пхі Юй Чхоу — земля, народжена в годину
Бика (інакше — Демона, о другій ночі)».
(Старий китайсько-російський словник єпископа
Інокентія. Пекін, 1909)*

ПРОЛОГ

У школі третього циклу розпочався останній рік навчання. Наприкінці його учні під керівництвом уже вибраних менторів повинні були спробувати повторити подвиги Геркулеса. Готуючись до цього, юнаки й дівчата з особливим інтересом проходили огляд історії людства Землі, особливу увагу приділяючи вивченню ідейних помилок і хибного напрямку соціальної організації суспільства на тих ступенях його розвитку, коли наука досягла рівня, який дозволив керувати долею народів і країн спершу малою мірою, а потім повністю. Історія людей Землі порівнювалась із безліччю інших цивілізацій на далеких світах Великого Кільця.

Голубі рами з опалесціючими шибками вгорі були відчинені. За ними ледь чувся хлюпіт хвиль і шелест вітру в листі — вічна музика природи, що настроює на спокійні роздуми. Тиша в класі, вдумливі ясні очі... Учитель щойно закінчив свою лекцію.

Безшумно опустивши штори над великими екранами і натиском кнопки примусивши стереопроєктор ТВФ^[1] сховатися під кафедру, він сів і глянув на клас, милуючись зосередженими обличчями. Очевидно, лекція вдалася, хоч як важко було поєднати мале й велике, могутній злет людства й безодню його страждань у минулому, зворушливі швидкоплинні радощі окремих людей і грізні катастрофи держав.

Учитель знав — після мовчання посиплюються запитання, тим допитливіші, чим сильніше зачепила молоду душу змальована ним історична картина. Чекаючи цих з. апитань, він намагався вгадати, що сьогодні найбільш зацікавило учнів, а що могло лишитися незрозумілим... Мабуть, психологія людей у важкі епохи переходу від нижчих суспільних форм до вищих, коли віра в благородство і чесність людини, в її світле майбутнє роз'їдалась нагромадженням брехні, безглуздої жорстокості. й страху. Сумніви надавали снаги борцям за перетворення світу або ж робили їх байдужими до всього, ледачими циніками. Інакше чим пояснити оті почварливі масові психози наприкінці ЕРС — Ери Роз'єданого Світу, що призводили до знищення культури і винищення кращих? Модель ЕРЗ — Ери Рук, які Зустрілися — безмірно далека від усього, пов'язаного з історично напруженою нервозністю і страхами минулих часів...

Думки вчителя урвалися, коли з-за столиків у різних рядах одночасно підвелися дівчина і юнак, схожі.одне на одного манерою широко

відкривати очі, від чого обоє мали здивований вигляд. Вони переглянулись, і юнак підняв руку долонею вгору — жест запитання.

— Чи правильно сказати, що весь історичний досвід стверджує неминучу перемогу вищих форм над нижчими як у розвитку природи, так і в зміні? — почав юнак.

— Правильно, Ларк, якщо виключити особливі збіги обставин, дуже рідкісні, як і все те, що виходить за межі великого діалектичного процесу усереднення, — відповів учитель.

— Наприклад, випадок із Зірдою, чиї мертві руїни поросли чорними маками? — запитала Пуна, витягуючись на весь невисокий зріст.

— Або інші, згодом відкриті планети, — додав учитель, — де є все для життя: голубе склепіння могутньої атмосфери, прозоре море й чисті річки, тепле світило. Але вітри перевівають мертві піски, і їх шум разом з шумом моря чи громовиці — єдині звуки, що порушують безгоміння неозорих пустель. Мисляче життя в дикій омані вбило себе і все живе, ледве доторкнувшись до могутності атома й космосу.

— Але ми вже заселили їх?

— Еге ж! Та яке це має значення для тих, чиї сліди мільйони років тому розвіялися пилом, не зберігши нічого, аби ми змогли зрозуміти, як і нащо вони знищили себе і все життя своєї планети!

У прохід між столиками ковзнула Айода — мовчазна й полум'яна, схожа на стародавніх дівчат Південної Азії, які носили в зачісках або за поясами гострі кинджали й сміливо послуговувалися ними, коли треба було захистити свою честь.

— Щойно я читала про мертві цивілізації нашої Галактики, — сказала вона низьким голосом, — не вбитих, не таких, які самознищились, а саме мертвих. Спадщина їхніх думок і справ, якщо вона збереглася, інколи може послужити небезпечною отрутою, здатною знищити ще незріле суспільство, яке сліпо сприймає удавану мудрість, або ж дорогоцінним досвідом міль-йонолітньої боротьби за звільнення із пут природи. Дослідження загиблих цивілізацій так само небезпечне, як ліквідація давніх складів зброї, що часом трапляються на нашій планеті. Мені хотілося б присвятити своє життя таким дослідженням, — тихо додала дівчина.

— Здається, ми відхилилися вбік від того, з чого почав Ларк, — сказав учитель.

— Пуна запитала неточно, — підвівся опасистий чорночубий юнак.

Він оглянувся на товаришів, більшість яких підняла руки, мало не підскакуючи з нетерплячки.

— Чи слід розуміти так, що нинішній розвиток суспільства—неодмінно або перехід у вищу, комуністичну, форму, або загальна загибель? І нічого іншого? — провадив він далі.

— Формулювання неправильне, Кімі, — заперечив учитель. — Не можна прирівнювати процес суспільного розвитку до двох шальок терезів. Серед відомих нам по Кільцю цивілізацій існують випадки швидкого й легкого переходу до вищого, комуністичного, суспільства. Ми щойно говорили про самознищення роз'єднаного світу, який досяг високого рівня наукового і технічного пізнання. Бували періоди тривалої паніки, згубних війн, що відкидали людство деяких планет назад, до злиднів і здичавіння. Починалося нове сходження, нова боротьба — і так кілька разів, аж поки продуктивні сили планети виснажувались і технічно деградували. Цю деградацію нащадкам доводилось виправляти віками, незважаючи на безмежну могутність вищої суспільної форми й поміч розуму Великого Кільця.

— Але й тут прихід цієї форми комуністичного суспільства був неминучий?

— Авжеж!

— Тоді я неправильно поставив питання, — після паузи сказав Кімі. — Чи відомі випадки, коли людство на якійсь іншій планеті досягало високого рівня науки, техніки, продуктивних сил, але не ставало комуністичним і не гинуло від нищівних сил передчасного пізнання? Чи багато таких винятків із загального закону розвитку, який, коли він загальний, повинен їх мати?

Учитель хвилину думав, опутивши очі на напівпрозорий зелений пульт кафедри, в якому під час лекції загорялися потрібні довідки й цифрові дані.

Дивовижна історія планети Торманс була сенсацією в пам'яті старшого покоління. Звичайно, про неї знають і його юні учні. Чимало книжок, фільмів, пісень і поем викликала дожиття епопея зорельота «Темне Полум'я». Тринадцять її героїв увічнені пам'ятником із сяючого червонуватого каменю на маленькому плоскогір'ї Реват, на тому самому місці, звідки почав свій шлях зореліт.

Аудиторія мовчазно чекала. Учні старших класів були достатньо треновані щодо витримки і самовладання: без виховання цих необхідних якостей людина не могла ні здійснити подвигів Геркулеса, ні навіть вдатися до них.

— Ви мали па увазі планету Торманс? — промовив учитель.

— Ми знаємо лише її! — хором відповіли учні. — А що, були й інші,

на неї схожі?

— Я не маю конкретних даних, — учитель усміхнувся трохи розгублено, — я історик Землі й відаю про цивілізації інших планет лише в загальних рисах. Чи треба вам нагадувати, що для пізнання найскладнішого процесу історії інших планет потрібне дуже глибоке проникнення в суть чужих для нас понять економіки й соціальної психології.

— Навіть для того, щоб зрозуміти, добра чи погана цивілізація, несе вона радість чи горе, розквіт чи загибель? — озвався хлопчик, який сидів біля вікна й вирізнявся з-поміж інших серйозністю.

— Навіть для того, Міран, — підтвердив учитель. — Інакше ми не будемо відрізнятись од наших предків, швидких у діях і незрілих у судженнях. Я сказав вам про загиблі від лихого розуму планети, але ж були й інші світи, де ніхто нікого не вбивав, однаке розумне життя на них скінчилось, як казали в давнину, «природним» шляхом. Мислячий вид життя на цих планетах відмер, як відмирають неминуче всі види тварин, що змінюють один одного, і людина також, якщо вона знехтує пізнання біологічних явищ в історичному розвитку. Мешканці цих упорядкованих і прекрасних планет, вмираючи, залишали їх поколінням, для яких найбільш підходила та чи інша сукупність природних умов. Усі дані передавалися по Великому Кільцю, а заселення відбувалося після того, як відходили останні представники приреченої цивілізації і по Кільцю проносився сигнал смерті.

— Наче Рицарі Щастя... — сказала сором'язлива Кунті. — Але ж ми мало знаємо навіть про планету Торманс. Звісно, про неї читав кожен, але зараз, вивчаючи нашу історію, ще більше її зрозуміємо.

— Тим більше що планета населена такими ж, як і ми, людьми,

нащадками землян, і всі процеси її розвитку аналогічні нашим, — згодився вчитель. — Це непогана ідея. Я попрошу з Будинку Історії «зірочку» пам'ятної машини з повною розповіддю про минулі експедиції на Торманс. Але для її перегляду нам слід підготуватися. Домовтеся з розподільним бюро про звільнення від інших лекцій. Крім того, хай хто-небудь із вас, хто захоплюється космофізикою, хоч би Кімі, приготує на завтра реферат про перші зорельоти прямого променя. Це допоможе вам зрозуміти особливість умов праці екіпажу «Темного Полум'я». Потім ми поїдемо на плоскогір'я Реват, до пам'ятника, спорудженого експедиції. Тільки після цього «зірочка» дасть вам цілковите розуміння всього, що сталося...

А через два дні останній клас школи СП ШЦ-401 весело вмощувався під прозорим куполом гігантського вагона Спиральної Дороги. Тільки-но поїзд набрав швидкість, у центральному проході з'явився Кімі й оголосив, що він готовий читати реферат. У відповідь почулись енергійні протести. Учні доводили, що не зможуть бути уважними, бо увага розпорошуватиметься — надто цікаво за вікнами. Учитель примирив усіх порадою прослухати реферат пізніше, коли поїзд перетинатиме фруктову смугу завширшки майже чотириста кілометрів, а це займе дві години ходу.

І ось потяглися нескінченні, геометрично правильні ряди дерев на місці колишнього пустельного степу Декана. Кімі встановив у проході маленький проектор і спрямував на стінку салону кольорові промені ілюстрацій.

Юнак говорив про відкриття спіральної будови Всесвіту, яке стало поштовхом для розв'язання проблеми наддалеких міжзоряних перельотів. Про біполярну будову світу математики відали ще в ЕРС, проте фізики того часу заплутали питання наївним уявленням про антиречовину.

— Подумати лишень! — вигукнув Кімі. — Вони вважали, що переміна поверхневого заряду частки змінює всі якості матерії і перетворює «нормальну» речовину нашого світу в антиречовину, зіткнення з якою нібито спричинить цілковиту анігіляцію матерії. Вони вдивлялися в пільму нічного неба, не вміючи ні пояснити її, ані зрозуміти того, що справжній антисвіт — тут, поряд, чорний і непроглядний, непідвладний приладам, настроєних для виявлення нашого, світлого світу...

— Не гарячкуй, Кімі, — зупинив хлопця вчитель, — ти даремно погано відгукуєшся про предків. Саме наприкінці ЕРС, в епоху відмирання давніх принципів соціального життя, наука стала провідною силою суспільства. Тоді були поширені подібні односторонні, я б сказав, несправедливі судження про попередників. Хіба важко збагнути, що неправильний або неточний аспект явища буде помилковим лише в

результаті несумлінного чи хибно орієнтованого дослідження? А решта «помилки» попередників залежить від загального рівня, на якому перебувала наука в той час. Спробуйте на мить уявити, що, винайшовши сотні елементарних частинок у мікросвіті, вони навіть не здогадувалися, що все це лише різні аспекти руху на різних рівнях анізотропної структури простору й часу.

— Невже? — Кімі почервонів до вух.

Учитель кивнув, і зніяковілий юнак вів далі, але вже з меншим запалом:

— Антисвіт, або чорний світ, був названий ученими Тамасом, як називали океан бездіяльної енергії в давньоіндійській філософії. Він в усіх відношеннях полярний нашому світові й тому абсолютно несприйнятний нашими відчуттями. Лише недавно спеціальними приладами, ніби «вивернутими» по відношенню до приладів нашого світу, умовно названого світом Шакті, почали намацувати зовнішні контури Тамаса. Ми не знаємо, чи є в Тамасі аналогічні нам формації зірок і планет, хоча, за законами діалектичної філософії, рух матерії має бути й там.

— Важко уявити, проте як чудово звучить — «невидиме сонце Тамаса»! — вигукнув Рер.

— І планета-невидимка, населена такими ж істотами, як і ми, котрі намагаються проникнути в безодню нашого світу! — продзвенів із заднього ряду голос Іветти.

— І цілі зоряні системи, галактики з мінус-гравітацією, негативними властивостями полів там, де вони в нас позитивні, і мертвою нерухомістю, де в нас рух. І взагалі все навпаки! — підхопила Айода, що зіперлася на м'який виступ бортового вікна.

— До речі, про галактики. Їхні класичні спіральні форми стали відомі ще першим винахідникам телескопів, — розповідав Кімі, — але потрібно було декілька століть, аби зрозуміти в них реальне відбиття структури всесвіту — волокон, чи, точніше, пластів нашого світу, перешарованого з Тамасом і разом з ним закрученого в безконечну спіраль. І окремі елементи, від галактик до атомів, котрі на кожному щаблі мають свої особливі властивості загальних законів. Виявилося, що світло та інші випромінення ніколи не поширюються у всесвіті прямолінійно, а намотуються на спіраль, одночасно ковзаючи по гелікоїду й щораз більше розвертаючись у міру віддалення від спостерігача. Дістали пояснення і стиснення та розтягування світлових хвиль із скороченням їх при входженні в глибину спіралі й позірне розбігання зірок та галактик у далеких витках. Розгадали Лоренцеве рівняння з його уявним зникненням

часу й зростанням маси при швидкості світла. Ще крок — і став зрозумілим нуль-простір, як межа між світом і антисвітом, між світом Шакті й Тамасом, де полярні точки простору, часу й енергії взаємно урівноважені й нейтралізовані. Нуль-простір також скручено в спіраль відповідно до обох світів, але... — Юнак за-тнувся. — Я досі не можу збагнути, яким чином у ньому виникає можливість пересування, при якому майже миттєво можна досягти будь-якої точки нашого всесвіту. Мені пояснили це наближено, що, мовляв, зореліт прямого променя йде не за спіральним ходом світла, а ніби впоперек нього, за поздовжньою віссю равлика, використовуючи анізотропію простору. Крім того, зореліт у часі мовби стоїть на місці, а вся спіраль світу обертається навколо нього... — Червоніючи, Кімі безпорадно похитав головою під сміх своїх товаришів.

— Даремно ви так віддячили Кімі, — невдоволено підняв руку вчитель. — У новій картині всесвіту ще багато що доступне лише математичному «обмацуванню» окремих явищ.

Ви забули, що наука рухається в пітьмі незнаних глибин всесвіту, наче сліпий з простягнутими руками, сприймаючи нечіткі контури. І лише після величезної праці створюються апарати дослідження, здатні висвітлити невідоме і прилучити його до пізнаного. — Учитель оглянув принішклих учнів і завершив: — Кімі не сказав ще про одне, важливе. Давно були вгадані ділянки негативної гравітації в космосі, але тільки три століття тому вони дістали своє пояснення, як провали з нашого світу в Тамас або в нуль-простір. Інколи в них безслідно зникали зорельоти інших цивілізацій, не пристосовані для руху в нульовому просторі. Ще на більшу небезпеку наражається зореліт прямого променя. При найменшій помилці в урівноваженні полів він ризикує зісковзнути або в наш простір Шакті, або в простір Тамаса. Із Тамаса повернутися неможливо. Ми навіть не відаємо, що діється там з нашими предметами. Чи відбувається миттєва анігіляція, чи все ж активні процеси так само миттєво завмирають, перетворюючи, приміром, зореліт у брилу абсолютно мертвої речовини (це нове поняття речовини теж стало наслідком відкриття Тамаса). Тепер ви можете уявити собі небезпеку, на яку наразилися перші ЗПП — Зорельоти Прямого Променя — і серед них — «Темне Полум'я». Але люди йшли на цей жахливий ризик. Можливість миттєво проникнути в потрібну точку простору варта будь-якого ризику. Бо ж іще зовсім недавно оволодіння безконечністю космосу здавалося абсолютно неможливим, не проглядалося ніяких шляхів до подолання цього прокляття всіх часів і всіх цивілізацій космосу, об'єднаних у Великому Кільці. Бачити одна одну досі їм допомагали лише Екрани Зовнішніх Станцій.

Минуло триста літ відтоді, як людство вступило в ЕРЗ — нову Еру. Здійснилася смілива мрія людей, і нині далекі світи перебувають від нас на відстані простягнутої руки — за часом.

Звісна річ, пересування ЗПП відбувається не миттєво. Необхідний час на виведення в нуль-простір, час на дуже складний розрахунок точки виходу й дотягування зорельота із наближеної точки до мети на звичайних анамезонних двигунах і субсвітловій швидкості. Але що значить два-три місяці цієї праці порівняно з мільйонами світлових літ відстаней звичайного спірально-світлового шляху в нашому просторі! Навіть приріст швидкості від черепахи до звичайного зорельота ніщо в порівнянні із ЗПП.

Немов ілюструючи слова вчителя, поїзд пірнув у довгий тунель. У вагоні спалахнуло опалове світло, відтінюючи за вікнами непроглядну пітьму. На зміну їй яскравим спалахом освітилася безмежна рівнина, поросла сріблястою травою. Від стрімкого бігу широко закрутилися, розлітаючись на всі боки, вихори. Яскраво-синя смуга вдалині позначила ступінчасті древні гори, посеред яких у напрямку Індійського океану лежало плоскогір'я Реват. Щоб досягти його, юним мандрівникам достатньо було мати лише треновані в ходьбі й бігу ноги.

Далекий берег угадувався за відтінками неба й призахідного сонця. Трава боляче шмагала по голих ногах подорожніх, вітер обвівав їхні спини сухим жаром. Струмені повітря, здіймаючись угору, мерехтливою стіною оточили кільцеве пасмо плоских пагорбів. Піднявшись на перевал, усі завмерли. Небачений гай височезних секвой приховував центр плоскогір'я. Тридцять чотири широкі доріжки — за числом головних векторів Великого Кільця — розбігалися з гаю до схилів навколишніх пагорбів з коричневого базальту, стрімко зрізаних і вкритих якимись барельєфами. Учні не стали їх розглядати й, рушили до гаю по білому камінню широкого шляху. Лише дві круглі колони чорного граніту позначали вхід. Під розпростертим на запаморочливій висоті віттям секвой сліпуче сонце пекло менше і шелест вітру вщух. Суворі велетенських стовбурів змусила стишити кроки й приглушити голоси, ніби учні проникли у віддалене од усього світу сховище таємниці. Схвильовано й у напруженні переглядалися, чекаючи чогось незвичайного. Та коли вийшли на центральну галявину, під невблаганну яскравість неба, пам'ятник зорельоту «Темне Полум'я» здався їм надто простим.

Модель корабля — напівсферичний купол з темно-зеленого металу — була розітнута навпіл, наче хтось ударив по ній гігантським мечем. Довкола основи під кільцевим виступом розташовувалися статуї людей. Майданчик — підніжжя пам'ятника — являв собою туго скручену спіраль

світлого, дзеркально полірованого металу, врізаного в чорний матовий камінь.

Число скульптур на кожному півколі розрубу виявилось неоднаковим: п'ять — із західного, вісім — із східного. Учні швидко розгадали нескладну символіку.

— Це смерть, яка розділила загиблих на планеті Торманс, і тих, хто повернувся на Землю, — тихо сказала Айода, ледь збліднувши від почуття, що її охопило.

Учитель мовчки схилив голову.

— А ті, хто повернувся?

— Вони жили недовго — надто виснажливий був шлях, на якому вони зазнали страшних випробувань.

У цей момент Ларк, який наблизився до західного півкола скульптур, підняв угору схрещені долоні, закликаючи мовчати. Повільно підійшла решта учнів. Позаду був тепер тільки вчитель, він дивився на купол зорельота, що височів над довгою тінню гаю і був схожий на блискуче темне дзеркало. Трохи далі зупинилася струнка жінка з книжкою в руках. Легкі складки костюма з короткою спідницею облягали її стан. Лише товстий сигнальний браслет астронавта вище ліктя лівої руки свідчив про її причетність до наддалекої космічної експедиції. Вона дивилася поверх книги, великі пасма густого волосся спадали на замислене чоло. Та ж напружена думка відбивалася в скорботному згині повних губ і рисочках навколо очей...

— Сама Фай Родіс, командир експедиції, — шепнула Пуна, яка першою підійшла до статуй.

У мовчанні пам'ятника кроки по гладенькому металу здавалися визивно гучними, і діти скинули взуття.

Ще одна жінка стояла боком, виставивши вперед ліве плече і занутивши руку в розкішну гриву волосся, ніби в тривозі чекала на щось. Її обличчя, правильно овальне з явно монгольськими рисами, було звернене до глядачів. В очах з розкосим розрізом чаїлася дуже сильна нервова напруга. Здавалося, що Тівіса Хенако, біолог експедиції, ось-ось крикне: «Дивіться, як це погано!»

І на противагу тривозі біолога, опліч з нею, астрофізик зорельота Тор Лік вільно й спокійно зіперся на раму люка, а правицю жестом заспокоєння й захисту поклав на плече Тівіси. Він стояв, безпечно схрестивши ноги, і від усієї його постаті йшла не фізична, для цього він був надто молодий і худорлявий, а нервова сила. Відвернувшись од астрофізика і схиливши велику голову, перший астронавігатор Вір Норін простяг праву руку перед

грудьми останнього з п'ятірки — інженера броньового захисту Гена Атала.

Інженер високо заніс обидві руки, що тримали руків'я якоїсь примітивної зброї. Його довге обличчя з вузькими, близько посадженими очима, було грізне. Ген Атал постав перед пам'яттю Землі як воїн у двобої з ненависним ворогом.

Статуї тих, хто назавжди лишився на безмірно далекій планеті й віддав своє життя невідомим людям Торманса, різко освітлювалися променями призахідного сонця, які пробивалися крізь верхів'я секвой. Скульптури восьми з тих, що повернулися, опинились у присмерковому затінку, наче оповиті габою смутку.

Майже на лінії розрубу, зовсім близько від п'яти загиблих І трохи відступивши від інших, стояли, міцно обнявшись, дві жінки. Одна, в повному розквіті сил, одягнена в тоненьку блузку з відкритими плечима і звичайні штани астронавта. Вона дивилася скоса з-під опущених вій, і гірка посмішка торкала верхню губу. До неї притиснулася невисока дівчина в повному костюмі зоре-літниці, тобто в легкій куртці із стоячим коміром і вільних штанах. Вона вся напружилася у напівоберті, ніби стримуючи непогамовні почуття, і, спираючись стегном на частину якогось приладу, дивилася на глядачів з гнівом, горем і рідкісною на Землі жалістю, в упертому вольовому зусиллі стиснувши твердо окреслений завеликий рот. *«Лікар Зоряного Флоту Евіза Танет і антрополог-лінгвіст Чеді Даан»*, — прочитали учні на постаменті, повільно пересуваючись до наступної скульптури. Командир і найвідповідальніший спеціаліст корабля, інженер анігіляційних установок Гріф Ріфт був зображений у кріслі пілота, його руки лежали на умовно позначеному пульті. Він повернув високочоле, сповнене суворої рішучості обличчя, пооране зморшками роздумів і волі, від приладів до інших статуй, ніби несподівано зібрався сказати своїм товаришам щось дуже важливе. І не лише важливе — в обличчі інженера була виразно передана художником недобра звістка.

Поруч сидів у кріслі інженер пілотних пристроїв Дів Сімбел, який виставив уперед руку з браслетом астронавта й нагнувся, не зводячи очей з Гріфа Ріфта. Скульптор виліпив його в профіль, боком до глядача. Масивна голова з міцно стиснутими щелепами на противагу решті, дуже живим скульптурам, здавалася камінно-нерухомою на похиленій могутній ший. Правиця стискала руків'я приладу — Дів Сімбел чекав сигналу.

Три жіночі статуї наприкінці півкола передавали зовсім інший настрій.

Другий астронавігатор Мента Кор, затишно вмоствившись, підгорнувши під себе ноги, сиділа в кутку чогось на зразок глибокого дивана. Її широко відкриті очі під низькими бровами були спрямовані

вдалину над стрічкою обчислювальної машини. Вона обома руками тримала стрічку майже впритул до губів напіввідкритого в задумі рота. Тонка майстерність зуміла відби— і ти переможну впевненість. Очевидно, астронавігаторові вдалося розв'язати щось надто важке.

Нея Холлі — інженер біозахисту, така ж юна, як і Чеді Даан, сіла на краєчок виступу, нагнувшись уперед і спираючись відведеними назад руками на короткі важелі. Рвучко повернувши голову на ліве плече, вона ніби дивилась на ворога, який зненацька з'явився. Суворі сміливість відбивалася в усій її гнучкій фігурі, одягненій у розстебнуту на грудях блузу із засуканими рукавами. Ноги, оголені по всій довжині, були перехрещені в явному зусиллі, і ліва, закинута вище правої, упиралася в педаль. Недбалі пасма волосся спадали на праве плече, щоку і частково прикривали лоб.

— Вона мені подобається найбільше, — шепнув Ларк подрузі, що стояла поруч.

Та промовчала, заперечливо хитнувши головою, і показала на третю зорелітницю. Майже оголена, із зухвалим усвідомленням особливої сили власного тіла, вона випросталася з високо піднятими грудьми, обхопивши долонями неймовірно тонкий стан і опустивши очі. Старовинна коротка зачіска обрамляла її обличчя, що звужувалося до загостреного підборіддя. Мудра неприязна усмішка грала на її губах з ямочками в кутиках рота. Одне плече прикривали тонкі складки вирізьбленого з чорного каменю шарфа, перекинутого з-під руки на спину. Можливо, скульптор був закоханий у цей образ, принаймні Олла Дез, інженер зв'язку і зйомки, втілилася в навидовижу живу статую, сповнену почуття й жіночності.

Але останній член екіпажу зорельота Соль Саїн, розміщений за Оллою в кінці півкола, не дивився на неї. Висунувшись із-за і пульта машини, інженер-обчислювач примружився в ніжній і усмішці, що лукавими зморшками поорала його худе обличчя. Здавалося, він намагався заглянути по той бік пам'ятника, де стояла найближча і кохана, тепер назавше схована від нього.

Сонце остаточно сіло, купол погас, і тропічна ніч підкралася зненацька. Але тут-таки, скоряючись присутності відвідувачів, автоматично спалахнули лампи оранжевого світла, приховані в кільцевому піддашші над статуями. В химерно перехрещених променях статуї стали ще живішими, тоді як усе навколо зникло в непроглядному мороці. Учні затаїли віддих — вони немов лишилися на самоті з героями «Темного Полум'я». Кілька хвилин чекання — і зорелітники зітхнуть, усміхнуться і подадуть руки своїм нащадкам. Але час минав, і залякла нерухомість

фігур дедалі більше обтяжувала. Можливо, вперше почуття неминучості смерті, безповоротної втрати глибоко проникло в свідомість молоді.

Хтось голосно зітхнув. Кімі потер скроні, рішуче ступив крок до статуї Фай Родіс і схилився перед нею в прощальному поклоні, ледве не наткнувшись на ріг кам'яної книги, яку вона тримала перед собою. Його товариші розбрелися, спиняючись у задумі перед статуями, які найбільше сподобались. Інші, відійшовши подалі, розглядали скульптурну групу цілком. Більшість учнів затрималася перед західною групою. Ці люди так і не повернулися на любов Землю, не доторкнулися більше до її цілющої природи, не побачили в передсмертні години жодної людини рідної планети. Світ Торманса, що перебував на недоступній нічому, крім ЗПП, відстані, здавався ще безнадійнішим, небезпечнішим і тужливішим, ніж мертві планети, виявлені біля близьких сонць, або світи незбагненного життя на екранах Великого Кільця.

Молоді люди перейнялися настроєм тих часів, коли відбуття першого ЗПП було схоже на стрибок у невідому безодню. Вони забули про те, що жертва Землі на Тормансі не була даремною, і стояли перед пам'ятником, як ті, хто проводжав «Темне Полум'я» понад століття тому в його ніким ще не проторений шлях, сповнені невиразної тривоги й цілком реального усвідомлення великої небезпеки експедиції.

Учитель домігся свого — учні підготувалися до перегляду «зірочки» Будинку Історії — стереофільму з описанням експедиції, більшою частиною знятого з натури. Інші події були відновлені за записом пам'ятних приладів і розповідями членів експедиції, які повернулися. Молодим людям довелося нагадати про необхідність повернення. Кілька чоловік запропонували заночувати на місці, проте більшість прийняла пораду вчителя — повернутися нічним поїздом, щоб завтра ж переглянути «зірочку», яка вимагатиме цілого дня з перервою на відпочинок.

Неохоче, часто оглядаючись, учні зібрались і пішли по дорозі через гай. Ледве остання людина зійшла з майданчика підніжжя, як освітлення пам'ятника погасло. Модель зорельота і статуї його команди зникли в мороці, ніби провалилися в чорну безодню антисвіту Тамаса. Слабким фосфоричним сяйвом засвітились узбіччя шляху. Подорожні могли впевнено йти і в непроглядній пільмі гаю, і під зоряним небом через перевал кола пагорбів. У зосередженій мовчанці вони прибули до станції. Звична обстановка Спірального Шляху, світло й безліч людей послабили враження, і молодь взялася збуджено обговорювати поочене. Питання: хто кому більше сподобався — гаряче дебатовалося, аж поки підійшов поїзд і стомлені мандрівники прилягли на м'яких сидіннях.

— А все-таки ті п'ятеро, що загинули, кращі за тих, хто повернувся, і це не випадково! — твердив Кімі, вмощуючись зручніше.

— Зовсім ні! — заперечила Пуна, згорнувшись калачиком. — Мені Гріф Ріфт видався найглибшим, найтвердішим, найрозумнішим!

— Чому тоді він залишився в кораблі?

— Хто ж крім нього, міг справитися з анігіляцією? Невже ти не зрозумів, що «Темне Полум'я» загинув би на Тормансі або в дорозі і ми ніколи нічого не довідалися б!

— Це так! І все ж...

— І все ж я хочу спати, а не сперечатися з тобою. Тим більше то всі по-різному поставилися до людей експедиції. Дальше у захваті від бойового Ген Атала і Неї Холлі, а ти не зводив очей з Фай Родіс і Дів Сімбела.

— Побачимо, хто кращий! — заперечили з другого ряду крісел, — завтра, після «зірочки».

— Побачимо, — сонно пробурмотіла Пуна, але невгамовний Кімі підійшов до вчителя, який влаштувався в задньому кінці салону.

Юнак жестом спитав дозволу, і той ствердно кивнув головою.

— Ось ви, з життєвим досвідом і поглибленим розумінням, — сказав Кімі, — кого з них ви обрали б своїм другом?

— Ти думаєш про товаришів у подвигах чи ж про ментора?

Кімі зашарівся і опустив очі.

— Розумію. Але у виборі подруги не може бути наслідування, і я тобі не приклад.

— Ні звісно. Але я хотів дізнатись... думаючи про правильність судження і смаку. Ми всі так розійшлися...

— І добре Незалежність судження ми, вчителі, прагнемо виховати у вас з перших кроків у житті. Потім, коли буде здобуто певну суму знань, виникає спільність розуміння.

— І ви?

— Якби я міг вибирати, вибрав би Фай Родіс.

— Ага! І я...

— Чи Оллу Дез!

— Чому? — спантеличено запитав юнак. — Вони такі різні, зовсім несхожі.

— У тім-то й річ. Бачиш, я попередив тебе. Час спати, не будемо розпочинати складної розмови. Але невдовзі тобі доведеться пізнати вже не розумом, а чуттям усю неминучу полярність відчуттів, діалектику життя, значно складніші й важчі за всі найголовомніші задачі творців теорій у науці й нових цпяхів мистецтва. Завжди пам'ятай, що

найскладніше в житті — це сама людина, адже вона вийшла з дикої природи не призначеною для того життя, яке повинна вести по силі своєї думки і благородству почуттів.

Учитель замовк і ласкаво підштовхнув Кімі до його місця. Ці заключні слова щоразу спливали в пам'яті юнака в ті хвилини, коли «зірочка» пам'ятної машини розгортала повість про планету Торманс у майже натуральному житті екранів ТВФ.

Розділ I

МІФ ПРО ПЛАНЕТУ ТОРМАНС

— На закінчення дозвольте розповісти про походження назви. У п'ятому періоді ЕРС у західній сфері світової культури наростало невдоволення цивілізацією, яка виросла з капіталістичної форми суспільства. Багато письменників і вчених пробували заглянути в майбутнє. Передчуття художників входило тривогою в думи передових людей перед кризою, яка наближалася, в ті роки, коли протиріччя, що назрівали, закінчувалися воєнними конфліктами. Але з винаходом далеких ракет і ядерної зброї побоювання за майбутню долю людства стало загальним і, ясна річ, відбилося в мистецтві. У Будинку Мистецтв зберігається картина тих часів. Короткий підпис під нею нам абсолютно зрозумілий: «Остання хвилина». На просторому полі рядами стоять гігантські ракети, схожі на високі хрести на старовинному цвинтарі. Низько нависло каламутне безсонячне небо, загрозливо прокреслене гострими списками бойових головок — страхітливих носіїв термоядерної смерті. Люди, боязко оглядаючись, ніби самі в страху від заподіяного, вервечкою біжать до чорної печери глибокого бліндажа. Художник зумів передати відчуття страшно́ї біди, вже неминучої, бо у відповідь на загибель мільйонів безневинних людей звідти, куди спрямовані хрестоподібні чудовиська, прилетять такі ж самі ракети. Загинуть не ті, котрі біжать у бліндаж, а зображені на зворотному боці диптиху чоловік і жінка, юні й симпатичні. Вони стали на коліна на березі великої річки. Жінка притискає до себе немовля, а старший хлопчик міцно вчепився рученятами за батька. Чоловік обнімає жінку й дітей, повернувши голову назад, туди, де з хмари атомного вибуху, що накочується, висунувся занесений над безпорадними постатями людей гігантський меч. Жінка не озирається — вона дивиться на глядача, і безмежний смуток приреченості на її обличчі пригнічує кожного, хто бачить цю картину. Не менш сильно виражено безпорадність чоловіка — він знає, що всьому кінець, і лише прагне, аби швидше.

Настрої, аналогічні відбитим на картині, серед людей, які сповідують християнську релігію й беззастережно вірять у надзвичайні містичні, як називали тоді, сили, що стояли над природою, з'явилися ще раніше, після першої світової війни ЕРС. Моралісти давно побачили неминучість

розпаду колишньої моралі, яка виходила з релігійних догм, разом із занепадом релігії, проте на відміну від філософів-діалектиків не бачили виходу у перебудові суспільства. Прикладом такої реакції на дійсність стала для нас невеличка книга Артура Ліндсея, що збереглася від того часу, про фантастичну подорож на одну з планет у системі зірки Арктур. Звичайно, подорож мислилась як духовно-містична. Ні про які зорельоти техніка того часу не могла й гадати. На уявній планеті спокутувалися гріхи людства. Похмуре, сповнене нудьги життя, змальоване автором, дивує багатством фантазії. Планета називалася Торманс, що давньою мовою означало «катування». Так народився міф про планету мук, який згодом використовували, можна судити, і художники, і письменники багатьох поколінь. До міфа про Торманс поверталися не раз, особливо в періоди криз, тяжкої війни, голоду й непевного майбутнього. Для нас планета Торманс була лише однією з багатьох тисяч казок, які пішли в небуття. Але всім відомо, що сімдесят два роки тому ми одержали по Великому Кільцю першу звістку про дивну планету червоного сонця в сузір'ї Риси. Історик Кін Рух, який витягнув з-під нашарувань часу першоджерело міфа, назвав нову планету Тормансом — символом тяжкого життя людей у невлаштованому суспільстві.

Глибокий голос Фай Родіс змовк, і в залі Ради Зореоплавання на хвилину запанувала тиша. Потому на трибуні з'явився худорлявий чоловік з рудим непокірним чубом. Його добре знала вся планета — і як прямого нащадка знаменитого Рен Боза, який першим здійснив експеримент прямого променя і мало не загинув при цьому, і як теоретика навігації ЗПП. Люди, котрі бачили пам'ятник Рен Бозу, вважали, що Вел Хег дуже схожий на прадіда.

— Обчислення закінчено і не суперечать гіпотезі Фай. Незважаючи на колосальну віддаленість Торманса, цілком можливо, що ті самі три зорельоти, які покинули Землю на початку ЕСВ, досягли цієї планети. Уявімо собі, що кораблі потрапили в сферу негативної гравітації, провалилися в нуль-простір і звідти, природно, зісковзнули назад, в одну, мить пролетівши сотні парсеків. При цілковитому невігластві в астронавігації загибель зорельотів була неминучою, проте їх врятував чисто випадковий збіг точки виходу з планетою, дуже близькою за властивостями до нашої Землі. Тепер відомо, що планети нашого типу зовсім не рідкісне явище і, як правило, вони існують у кожній зоряній системі з кількома супутниками. Тому знахідка такої планети сама по собі не дивина, але вихід на неї в мало-зоряних широтах Галактики — подія виняткова. У давнину говорили, підмітивши закон попереднього подолання

обставин, що божевільних супроводжує успіх. Так і тут — божевільне починання втікачів із Землі, фанатиків, які не бажали скоритися неминучому ходу історії, увінчалось успіхом. Вони йшли навмання на щойно відкрите тоді скупчення темних зірок неподалік від Сонця, не підозрюючи, що ця пляма, оточена поясом темної речовини, зовсім не складна система зірки-невидимки, а провал, місце розповзання поздовжньої структури простору, яка обтікає ундуляцію Тамаса. Я ще раз переглянув записи пам'ятних машин сполучення 886449, сто п'ятого ключа, двадцять першої групи інформаційного центру 26 Великого Кільця. Описання мешканців Торманса бідні.

Експедиція з планети в сузір'я Цефея, чия назва ще не перекладена мовою Кільця, змогла одержати лише кілька знімків, і з них можна судити, що тормансіани вельми схожі на тих людей, які вдалися до відчайдушної спроби багато віків тому.

Уже проваджено підрахунок біополярної вірогідності — він дорівнює нуль-чотирьом. Машина Загального Розуму по всіх округах підсумувала «так» з високим індексом, і Академія Горя й Радості також висловилася за експедицію.

Вел Хег залишив трибуну, і його місце зайняв голова Ради.

— Після такої аргументації Раді нічого вирішувати — ми підкоряємося думці планети!

Суцільне саяво зелених вогнів у залі було відповіддю на слова голови. Той вів далі:

— Рада негайно розпочинає роботу по формуванню експедиції. Найголовніше, найважливіше — підбір астронавтів. «Темне Полум'я» — другий наш ЗПП — невеликий і ми не зможемо послати людей стільки, скільки потрібно. Керують зорельотом вісім чоловік, усі беззмінні, крім навігаторів. Ще п'ять чоловік, рахуючи начальника, — максимум, що може взяти «Темне Полум'я». Інакше люди будуть у нестерпних умовах. Ми з гіркотою усвідомлюємо, що наші ЗПП — не більше ніж дослідні машини, і ті, хто їх водить, по суті, випробувачі найнебезпечнішого виду пересування в космосі. Кожен політ, особливо в незвідану зону космосу, як і раніше, таїть у собі смертельний ризик...

В одному з верхніх рядів залу тричі блимнув червоний вогник. Підвівся молодик у широкому білому плащі.

— Чи варто підкреслювати небезпеку? — заявив він. — Ви знаєте, наскільки це збільшує приплив бажаючих навіть у технічному експерименті. Але йдеться про Торманс, про можливість з'єднатися з нашими людьми, часткою людства, випадково закинутою в безконечний

простір!

Голова похитав головою.

— Ви недавно прибули з Юпітера і не знаєте подробиць обговорення. Нема й краплі сумніву — ми повинні це зробити. Якщо жителі Торманса — люди із Землі, то наші і їхні прадіди Дихали тим самим повітрям, молекули якого наповнюють наші легені. В них і в нас спільний фонд генів, спільна кров, як сказали б у ту епоху, коли вони покинули Землю. І якщо життя в них таке тяжке, як це вважають Кін Рух і його співробітники, то тим більше ми зобов'язані поспішити. Ми в Раді говорили про небезпеку, як про спеціальний мотив добору людей. Нагадую ще й ще раз: ми не можемо застосувати силу, не можемо прийти до них ні караючими, ні всепрощаючими вісниками вищого світу. Примусити їх змінити своє життя було б божевіллям, і тому потрібен зовсім особливий такт і підхід у цій небувалій експедиції.

— На що ж ви сподівається? — стурбовано запитав чоловік з Юпітера.

— Якщо їхня біда — як величезна більшість усіх бід — від невігластва, тобто сліпоти пізнання, тоді нехай вони прозріють. І ми будемо лікарями їхніх очей. Якщо хвороба від важких загальних умов планети, ми запропонуємо їм зцілити їхню економіку й техніку, — в усіх випадках наш обов'язок прийти лікарями, — відповів голова, і всі члени Ради підвелись, як один, щоб висловити цілковиту згоду.

— А якщо вони не захочуть? — заперечив юпітеріанин. Голова знехотя відповів:

— Зверніться в Академію Передбачення Майбутнього. Вона вже обговорює різні варіанти. Нам же, до того як члени Ради розійдуться по робочих групах, треба всім гуртом вирішити питання про начальника експедиції.

Ім'я Фай Родіс, учениці Кін Руха, знавця історії ЕРС, викликало блиск поясів зелених вогнів.

— Я гадаю, — додав голова, готуючись зійти з трибуни, — що треба добирати людей якомога молодших, у тому числі й спеціалістів корабля. Молодь психологічно ближча до ЕРС і ЕСВ, аніж зрілі люди, які далеко пішли по шляху самовдосконалення й інколи погано розуміють раптовість і силу емоцій молодості.

Голова посміхнувся побіжно й лукаво, уявивши собі обурені заяви, які одержить від молодіжних груп інформаційний центр Ради Зореоплавання.

Місце старту ЗПП «Темне Полум'я» вибрали так, щоб його могли провести якомога більше людей. Степова рівнина в оточенні низьких пагорбів на плоскогір'ї Реват в Індії виявилася в цьому відношенні

ідеальною. Як усі перші зорельоти прямого променя, «Темне Полум'я» йшов за межі сонячної системи на звичайних анамезонних двигунах і там, у попередньо розрахованій точці, екранував свій стан у нашій системі простору-часу. Це давало можливість стати на рубіж Тамаса в нуль-просторі.

Незграбна форма зорельота ускладнювала його відрив від Землі. Доводилося підніматись не на планетарних, а відразу на анамезонних двигунах. Тому перші ЗПП не могли злітати на звичайних космодромах, а лише у віддалених і пустельних місцях.

Дворогі активатори магнітного поля висунулися на захист. Ті, хто зібрався на пагорбі, сховалися за металевою сіткою, одягнувши спеціальні напівмаски, які надійно прикривали вуха, ніс, рот шаром м'якого пластику. На «рогах» активаторів спалахували сигнали, ледве помітні в світлі тропічного ранку. Зелений купол великого корабля здригнувся, підстрибнув на десяток метрів і завмер на ті кілька секунд, за які магнітні амортизаційні шахти всередині корабля набрали повну потужність. «Темне Полум'я» повис, повільно обертаючись навколо вертикальної осі. Блідий стовп анамезону мерехтливо розтікався під ним до меж захисної стіни. Несподівано зореліт зробив другий вертикальний стрибок у небо і в одну мить зник. Раптовість, простота, а також нестерпний для вуха різкий звук зовсім не були схожі на гучний і урочистий старт звичайних зорельотів. Гігантські й грізні кораблі йшли із Землі величаво, ніби пишаючись своєю силою, а цей щез, немов утікаючи.

Ті, хто проводжав, розійшлися трохи розчаровані. Але ніяк не всі уявляли собі небезпеку ЗПП і складність експедиції. Тільки запальна уява, або глибокі знання, або і те й інше разом змусили частину людей лишитися в задумі перед спорожнілою улоговиною, яка покрилася білим порошком перепаленого ґрунту.

Людський розум, хоч як збагатився і розвинувся за останні три тисячі

літ, все ще сприймав деякі явища лише з одного зовнішнього їхнього боку і відмовлявся вірити, що ця незграбна споруда здатна майже миттєво пробити простір, замість того щоб покірно крутитися в ньому, як і промені світла, впродовж тисяч років за дозволеними каналами його складної структури.

Користуючись своїми магнітними гасителями інерції, «Темне Полум'я» продовжував набирати швидкість такими ж убивчими для попередніх зорельотів стрибками, і зв'язок з кораблем урвався.

Усередині «Темного Полум'я», тільки-но прилади ШПШ (швидкості простору Шакті) стали на індекс 0,10129, усі члени екіпажу залишили інерційну камеру й розійшлися по своїх постах.

У-сплющеному сфероїді кабіни управління, підвішеному в центрі купола, були тільки командир корабля Гріф Ріфт, Фай-Родіс і Дів Сімбел. Відлік за відліком бракувалися варіанти Шакті — орієнтації зорельота, що миттєво перебирались електронним мозком курсового пульта. Спритними, блискавичними поворотами важільців Дів Сімбел зумисне вводив перешкоди на дисторсію тяжіння і перебивання, імітуючи випадковості Фіннегана. Нарешті слабке світіння осяяло чотири зірочки в підсумковому віконці, і вібрація зорельота стихла. «Темне Полум'я» ліг на курс. Інженер увімкнув пілотну установку й завмер над циферблатом стійкості.

Фай Родіс і Гріф Ріфт мовчки встали на диск у підлозі кабіни, який опустил їх на другу перегородку корабля. Тут обидва астронавігатори разом із Соль Саїном трудилися над розрахунками точки входу і точки виходу — обидві мали бути готовими одночасно, бо зореліт ковзав на межі Тамаса в нуль-просторі лише короткий час, який витрачає на повороти після входу й на виході. Для просування в нуль-просторі часу Шакті не існувало. Точність розрахунку для навігації цього роду переважала будь-яке уявлення і не так давно ще вважалася недосяжною. Перший ЗПП «Нооген» міг виходити лише в приблизно визначені сфери простору. Вірогідність помилок була велика, що й призвело врешті до загибелі «Ноогена».

Після винаходу каскадного методу кореляцій стало можливим визначення місця виходу з точністю до півмільярда кілометрів. Створені майже одночасно прилади для «обмацування» полів тяжіння із нуль-простору виключили катастрофи від виходу на зірку чи інше небезпечне скупчення матерії. На ці прилади покладали надії відчайдушно сміливі дослідники Тамаса.

А зараз Вір Норін і Мента Кор закладали в машини всі попередні розрахунки, зроблені гігантськими інститутами Землі, щоб перевести їх на

конкретні умови в місці анігіляції зорельота. Працювали не кваплячись, але й не відволікаючись. У їхньому розпорядженні було сорок три дні.

Фай Родіс жестом попрощалася з Ріфтом і повільно пішла по м'якій доріжці до своєї каюти, розташованої серед інших по периферії другої палуби. Її присутність не вимагалась ніде. Екіпаж корабля, який готувався місяцями, й спеціалісти експедиції не потребували ніяких вказівок для щоденної праці — такі умови вже тисячоліття існують для людей Землі. Поки нічого не трапиться, час Фай Родіс належав їй самій, тим більше що безліч справ була незмірно вищою від її компетентності. Товсті двері із волокнистого силіколу автоматично відчинились і зачинилися, пропустивши Фай Родіс. Вона посилила приплив повітря в каюту й додала йому свого улюбленого аромату — свіжого теплого запаху нагрітих сонцем африканських степів. Слабо гули стіни каюти, ніби й справді навколо розстелялася обвіяна вітром савана.

Фай Родіс сіла на низький диван, подумала і зісковзнула на білий жорсткий килим перед магнітним столиком. Серед речей, що приліпилися до його поверхні, стояла оправлена в золотистий овал невелика діорама. Родіс посунула непомітний важілець, і маленька річ перетворилася в просвіт неосяжної далечині живих і сильних барв природи. Над синюватою рівниною, що спускалася в невідомість, летів апарат у вигляді незграбної платформи, з грубими випнутими кутами, кривими стояками і запорошеним верхом. Учепившись за якийсь важіль, на ньому стояли двоє молодих людей. Юнак з різкими рисами обличчя міцно тримав за стан дівчину монгольського типу. Її чорні коси маяли на вітрі, а одна рука була піднята вгору — чи то сигнал, чи то жест прощання. Похмура запорошена рівнина з чахлою рослинністю збігала в прірву, прикриту валом густих жовтих хмар. Ця дивна річ дісталася Родіс від учителя Кін Руха, який бачив у ній символіку, що відображала його мрії. Для Кін Руха, котрий остаточно розкрив інфернальність минулих епох, ця Діорама стала містком для тих людей, які давно зникли, нащадком думок і почуттів яких він був, аби оцінити й зрозуміти незмірну силу їхніх подвигів. Тих, хто не змирився з безвихідним колом страждань, страху, хвороб і нудьги, що охопили Землю з давніх геологічних епох і до тієї пори, коли в ЕСВ вдалося, нарешті, побудувати справді вище суспільство — комуністичне.

Дуже важка робота історика, особливо коли вчені взялися за головне — історію духовних цінностей, процес перебудови свідомості й структури ноосфери — суми здобутих людиною знань, мистецтва й мрій.

Справжні носії культури раніше складали незначну кількість. Зникнення духовних цінностей, окрім двірцевих предметів мистецтва, з

археологічної документації цілком природне. Нерідко щезали в руїнах і під пилом тисячоліть цілі острівці високих культур, обриваючи ланцюжок історичного розвитку. Із збільшенням земного населення і розвитком монокультури європейського типу історикам вдалося перейти від суб'єктивних здогадок до істинного аналізу історичних процесів. З іншого боку, стало важче з'ясовувати справжнє значення документації. Дезінформація і жахлива брехня стали знаряддям політичної боротьби за владу. Весь п'ятий період ЕРС, вивченню якого Фай Родіс присвятила себе, характерний колосальними нагромадженнями псевдоісторичних творів саме цього гатунку. В їх масі тонуть окремі документи і книги, що відбивають істинне поєднання причин і наслідків.

Фай Родіс згадувала дивне відчуття жаху й огиди, що приходило до неї в міру того, як вона заглиблювалася в обрану епоху. В зосереджених роздумах вона немов перевтілювалася у якусь посередню людину тих часів, однобоко освічену, вбого інформовану, обтяжену забобонами й наївною вірою в чудо, яку породжувало незнання.

Учений тих часів здавався емоційально глухим; збагачений емоціями художник — невігласом до сліпоті. І між цими крайностями звичайна людина ЕРС, полишена сама на себе, не-дисциплінована вихованням, хвороблива, втрачала віру в себе й людей і перебувала на грані нервового надлому, кидаючись від однієї безглуздості до іншої в своєму короткому житті, яке залежало від безлічі випадковостей.

Найжахливішим здавалася відсутність ясної мети і жаги пізнання світу в дуже багатьох людей, котрі без інтересу дивилися в темне майбутнє, яке не обіцяло жодних суттєвих змін, окрім неминучого кінця — смерті.

Молода двадцятип'ятирічна дослідниця прийшла до вчителя, похнюпивши голову. Фай Родіс завше почувалася впевнено на невеликій ниві стародавньої моноісторії, проте нині вона відчула емоційну слабкість. Фай Родіс забажалося спуститись у ще більшу давнину, де окремі вогнища цивілізацій не давали можливості для моноісторичного синтезу й здавалися набагато прекраснішими. Брак фактів давав простір домислам, освітленим уявленням Ери Рук, які Зустрілися. Твори мистецтв, які збереглися, покривали те мізерне, що було відомо, ореолом великого духовного злету.

Кін Рух, не приховуючи усмішки, запропонував Фай продовжити вивчення ЕРС іще на рік. Коли Родіс простежила, як у невлаштованому житті ЕРС виконувалися духовні морально-етичні основи майбутнього світу, вона була вражена й повністю захоплена картиною великої боротьби за знання, правду, справедливість, за свідоме завоювання здоров'я і краси. Вперше вона зрозуміла нагальність, що здавалася загадковою, перелому

ходу історії на рубежі ЕСВ, коли людство, змучене існуванням на межі нищівної війни, розрізнене класовим, національним і мовним розбратом, яке вичерпало природні ресурси планети, здійснило світове соціалістичне об'єднання. Нині, з далечі віків, цей гігантський крок уперед справляв враження несподіваного стрибка. Простеження коріння майбутнього, гідної подиву впевненості в світлій і прекрасній суті людини стало для Фай Родіс головною справою життя. І тепер, через п'ятнадцять років, коли вона досягла сорокалітньої зрілості, дослідження привело її до керівництва небувалою експедицією в дивовижно віддалений світ, схожий на земний період кінця ЕРС, — олігархічний державний капіталізм, якимось чином зупинений в історичному суспільному розвитку, що вважався неминучим. Якщо це так, то там зустрінеться небезпечно, отруєне брехливими ідеями суспільство, де цінність окремої людини мізерна і її життя без вагань приноситься в жертву чому завгодно — державному ладу, грошам, виробничому процесу, нарешті, будь-якій війні з будь-якого приводу.

Їй доведеться стати віч-на-віч з цим світом — і не тільки як холодному дослідникові, чия роль — дивитися, вивчати й доставити на рідну планету зібрані матеріали. Її обрали, звісно, не за її незначні наукові досягнення, а як посланницю Землі, жінку ЕРЗ, яка з усією глибиною почуттів, тактом і ніжністю зможе передати нащадкам рідної планети радість світлого життя комуністичного світу.

Фай Родіс впевненим рухом вимкнула діораму. Взяти з собою часточку мрії вчителя — що це, як не відлуння її колишньої збентеженості від пізнання ЕРС! Нині, в ту мить, коли зореліт мчить назустріч невідомій до. лі, вона дивилася на дівчину, що летіла, як на подругу. Та стояла в повній готовності, піднявши для сигналу тонку руку перед спуском у прірву. І Родіс теж невдовзі стане перед смертельно небезпечним для всього чужого світом Торманса. Її супутники чекатимуть від неї вирішального сигналу.

Фай Родіс пересунула важілець під подушкою дивана, і частина стіни каюти перетворилася на дзеркало. Хвилину вона вивчала в ньому своє обличчя, шукаючи схожості з трагічно напруженим лицем дівчини. Однак тверде правильне обличчя зрілої жінки ЕРЗ з ідеально виліпленою структурою сильного кістяка, яка проступала під виразними м'язами і бездоганною шкірою, сильно відрізнялося від напівдитячого виразу дівчини, ЕРС навіть у дуже схожих переживаннях.

Передчуття випробувань і тривога за успіх експедиції поглибили серйозність зелених очей Фай Родіс, чіткіше окреслили впертий і твердий виріз губів.

Фай Родіс ширше розкрила очі й підняла руку — порухом тієї, що летить на платформі, але дзеркало відбило його патетичним і кумедним. Коротко розсміявшись, Родіс прибрала дзеркало, скинула сукню і лягла на диван, розслабивши тіло і втупивши погляд у синювату кульку над головою, яка ледь світилася. Вона лишалась нерухомою майже три години, поки в системі концентричних кіл на стелі не загорілася жовта цятка і не пролунав слабкий дзвін. Фай Родіс зробила комплекс гімнастичних вправ. Ще кілька хвилин — і перед дзеркалом стояла інша жінка, яка здавалася суворішою у м'якому й зручному одязі астронавта і з короткою, щільно вкладеною зачіскою. Вона надягла на ліву руку важкий сигнальний браслет і вийшла з каюти.

У круглому приміщенні, теж на центральній осі корабля, під пілотським сфероїдом і обчислювальними машинами, вже зібралися учасники експедиції. Ожили циферблати дублерних приладів, і тієї ж миті через люк у стелі до залу ковзнули Мента Кор і Дів Сімбел. Тихо заспівала настроєна в сі бемоль струна ОЕЗ, що свідчила про нормальну роботу охоронців електронних зв'язків. Зореліт більше не потребував уваги і йшов за заданим курсом у напрямку галактичного полюса.

Очікувальна тиша змусила Фай Родіс відразу вдатися до найважчого — розділити людей на тих, хто висадиться, і тих, хто лишиться в недоторканній команді корабля. Вона почала з показу знімків, переданих чужою експедицією з Цефея по Кільцю. Вони досягли б Землі звичайним шляхом ще через два з половиною тисячоліття, якби ЗПП з планет у зоні сузір'я Дракона не йшов у нашу частину Галактики і не доставив би повідомлення в 26-й сегмент Великого Кільця.

Експедиція цефеян тільки двічі облетіла планету Торманс і, не одержавши дозволу на посадку, зникла, зробивши за перехопленими телепередачами загальну зйомку планети і її мешканців.

Червоне сонце Торманса — звичайна зірка для земного спостерігача — перебувала в сузір'ї Риси, темної, бідної на зірки зони високих широт Галактики.

Нікому б не спало на думку, що в цій. глибині простору змогли оселитися жителі Землі. Але передані по Кільцю знімки не лишили сумніву — це абсолютно схожі на землян люди.

Важко було судити про колір їхньої шкіри — мабуть, вона не відрізнялася від смуглявіших землян. Вузькі й видовжені очі здавалися непроникно темними, косі, підняті до перенісся брови надавали обличчям трохи трагічного виразу. Антропологи знаходили в профілях жителів Торманса монголоїдні риси, а невеликий зріст і слабка, переважно

неправильна статура також нагадувала людей кінця ЕРС і початку ЕСВ.

Поверхня планети, знята в розривах хмарного покриву, не була схожа на Землю. Вона швидше скидалася на планету Зеленого Сонця. Показник променевого зондування говорив досвідченому погляду планетографів про невелику в порівнянні з океанами Землі глибину морів Торманса.

Очевидно, товщина атмосфери Торманса дорівнювала земній. Червоне сонце освітлювало планету, що оберталася «лежачи», вісь якої збігалася з лінією орбіти і її біг навколо світила був стрімкіший, ніж у Землі.

— Якщо рослинність, і, отже, склад атмосфери тут схожі на наші, якщо тут немає якихось особливо хвороботворних організмів, то на цій планеті жити легко, — порушив мовчанку Тор Лік. — Тут мають бути відсутні різні зміни клімату, надлишок радіації, землетруси, урагани та інші катастрофічні явища, які так довго доводилося нам пом'якшувати.

— Очевидно, ви маєте рацію, — підтвердив Гріф Ріфт. — Але навіщо ж тоді Торманс? Можливо, стан планети не такий уже й поганий і вчитель Фай Родіс лише воскресив міф минулого? Подейкували, що він надто сміливо найменував планету, ґрунтуючись лише на попередніх даних. Орбітальні демографічні профілі експедиції цефеянів засвідчили чисельність населення в п'ятнадцять мільярдів чоловік. Обороти водної маси й характер рельєфу свідчать про неможливість біологічного процвітання такої великої кількості людей. Уникнути голоду можна, якщо на планеті здійснені або прийняті по Кільцю наукові відкриття у виробництві синтетичної їжі, не вдаючись до посередництва організмів вищого порядку. З Великим Кільцем вони не спілкуються, а відмова в прийомі чужого зорельота цілою планетою свідчить про існування замкнутої централізованої влади, для якої поява гостей з космосу невігідна. Отже, ця влада побоюється високих пізнань прибульців, що показує її низький рівень, який не забезпечує необхідної соціально-наукової організації суспільства. Ніхто інший не відповів на поклик зорельота Цефеянів. Це означає, що олігархічний лад не дозволяє нікому користуватися потужними передавачами, навіть у надзвичайних випадках.

— Це значить, що на планеті придушуються індивідуальні інтереси, адже зореліт — така подія, на яку повинні були відгукнутися мільйони людей, — сказала Фай Родіс, — а з історії планет відомо, що така система завше збігається з науковою відсталістю і технічним регресом.

— Кін Рух має рацію! — вигукнула Чеді Даан. — Величезне населення без прискореного прогресу швидко вичерпає ресурси планети, погіршить умови життя, ще послабить прогрес, — одне чолово, кільце замкнулося.

— Подібними словами мій учитель обґрунтовував своє найменування планети, бо муки людей за формулою інфернальності в таких умовах неминучі, — підтвердила Фай Родіс.

— Ви маєте на увазі стару формулу чи її нову розробку, дану Кін Рухом?

— І те й інше. Теорія висунута і названа одним філософом і вченим ЕРС.

— Я знаю, — відповіла Чеді Даан, — це був Ерф Ром, який жив у п'ятому періоді.

— Теорію ми обговоримо пізніше. Ставши супутником Торманса, ми зможемо спостерігати його життя, — сказала Фай Родіс. — А зараз поділимося на дві групи. Кожен готуватиметься до багатогранної просвітницької діяльності, що чекає як тих, хто залишиться охороняти «Темне Полум'я», так і тих, хто ступить на заборонений ґрунт планети.

— Але якщо вони знову не захочуть? — запитав Дів Сімбел.

— Я вигадала прийом, який відкриє нам доступ на планету, — відповіла Фай Родіс.

— Кого ви візьмете з команди корабля? — запитав Соль Саїн.

— Крім мене й трьох спеціалістів експедиції, тобто Чеді, Тівіси й Тора, необхідні лікар, технолог і обчислювач вищого класу, який володіє методами стохастики. Як технолог висадиться Ген Атал, обов'язки якого по броньовому захисту корабля візьме Нея Холлі, обчислювачем буде перший астронавігатор Вір Норін, а лікар — вона в нас одна.

— Дякую, Фай, — Евіза послала повітряний цілунок, а Вір Норін радісно кивнув, не зводячи з Фай Родіс очей, і легкий рум'янець забарвив його щоки, бліді від напруженої праці останніх місяців у тісних приміщеннях корабля.

Ген Атал міцно стиснув тонкі губи, і глибока вертикальна зморшка лягла між його брів.

— А як же я? — невдоволено вигукнула Олла Дез. — Я підготувалась до висадки й перебуваю в найкращій формі. Я гадала, що теж зможу виконувати подвійну роль дослідника і демонстратора! Показати Тормансу пластичні танці...

— І ви покажете, Олло, безсумнівно, — відповіла Фай Родіс, — через екран нашого корабля. Ви потрібні тут — для зв'язку з особистими роботами і для віддаленої зйомки. Між іншим, якщо все буде благополучно, то кожен з нас буде гостем Торманса.

— А поки що розрахунок на найгірше, — гірко всміхнулась Олла Дез.

— На гірше, але не най... — сказала Фай Родіс.

Розділ II

ПО КРАЮ БЕЗОДНІ

*Двадцять днів, як пливли каравели
На могутніх хвилях і вітрах.
Двадцять днів, як компаснії стріли
Замість карт показували шлях.*

Наспівуючи ці прадавні слова на мелодію «Зоряного Раю», Чеді Даан увірвалася до круглого залу. Побачивши Фай Родіс, яка схилилась над машиною для читання, вона зніяковіла.

— Входжу в мислення ЕРС, — пояснила Чеді, — сьогодні рівно двадцять днів, як ми загальмувались і нерухомо висимо в просторі!

— А вам не здається, — слова Фай Родіс супроводжувались її звичною усмішкою, — що «Зоряний Рай» не підходить для віршів ЕРС? Дейра Мір, яка недавно створила кантату, прихильниця похмурого червоно-оранжевого спектра мелодій. А я гадаю, що поети ЕРС — люди порядні, бо створювали в тих умовах добрі, людяні твори голубого спектра. Ви знаєте, що з тих часів я над усе шаную російську поезію! Вона видається мені найглибшою, наймужнішою і найлюдянішою серед поетичної спадщини всього тодішнього світу. Порядні люди завжди носили в собі смуток невлаштованого, інфернального життя, і мелодії їхніх пісень не повинні були бути мажорнішими від зеленого спектра.

— Але записи музики, що вціліли, — заперечила Чеді, — багаті навіть на жовті мелодійні лінії.

— Авжеж, проте не забувайте, Чеді, перевтілюючись у дівчину ЕРС, що в творчості того часу завше розділялися дві сторони — зовнішня і внутрішня. Внутрішню вміли виражати лише побічно, а зовнішня була маскою в жовтому, оранжевому й навіть інфрачервоному спектрі мелодій, її називали ще абстрактною, сказати б, надемоційною музикою.

— А маска слугувала вимогам суспільства чи влади?

— Часто, але не завжди. Як будь-яка маска, вона для художника насамперед прикривала розрив між пориваннями й життям, яке йому

доводилося вести.

— Але тоді всі носили маски, — здивувалася Чеді Даан.

— Так і було. Тих, хто зрідка пробував жити без маски, вважали божевільними, святими чи так званими дурнями — тодішній термін для неагресивних людей з дефектним мисленням.

— І це доведено?

— Звісно, ні. Про внутрішнє життя людей тієї епохи мало відомо, і завжди можлива дисторсія уявлень, але, даруйте, я перебила вас.

— У вас значно більше знань з ЕРС і вибору, заспівайте мені. Таке, що вам особливо подобається.

Фай Родіс, зіпершись ліктями на стіл, обхопила пальцями тверде підборіддя. Кілька хвилин вона лишалася в цій позі, потім заспівала сильним високим голосом:

*Ні, не докір, і не звістка
Ті освячені часи!
Врівноважилися близько —
Серця мого терези.*

Чеді стримала подих захоплення.

*Мить між світлом і тінню,
День між зимою й весною,
Вся підкоряюсь горінню
Пісні, що лине зі мною!*

— У синьому спектрі? — запитала Чеді.

— Зеленому. Я взяла мелодію з «Байдужої Богині».

— «Мить між світлом і тінню...» — задумливо повторила рядок Чаді.
— Чудова річ! Назавжди запам'яталась. І як пасує вона до нашого майбутнього шляху на межі між зоряними просторами Шакті і безоднею Тамаса!

— Мить між світлом і тінню — адже це наше «Темне Полум'я». Я не подумала про це, — сказала Родіс, — для мене звучав лише внутрішній

зміст пісні, а він привів до теперішнього. Непоодиноким збіг при глибокому почутті! — І Фай Родіс знову замислилась, а Чеді Даан вислизнула в круговий коридор, де ледь не зіткнулася з астронавігаторами.

— Ходімо з нами, Чеді, — запросила Мента Кор, — ми біжимо потанцювати. Сьогодні добре працювали! Ми заклали останню кохлеарну програму, але всередині все кипить від напруги.

— Гаразд, я тільки покличу собі партнера, — відповіла Чеді, — Гріф Ріфта. — І вона підняла перед себе циферблат сигнального браслета.

Мента Кор прикрила його рукою.

— Не треба. Він зійшов на веранду. — Мента затнулася, опустивши очі. — Навіщо тривожити Ріфта? Мені здається, він розмірковує над глобальними проблемами.

— Саме тому й потрібно його відволікти. Очевидно, ви не знаєте, що він пережив. Гріф Ріфт утратив кохану жінку. Вона загинула, відкриваючи древній склад біологічної отрути, яку наші предки запасли у кількості достатній, щоб отруїти всю планету. Мудрість людей ЕРЗ врятувала всіх від жахливої катастрофи ціною лише одного життя. Але це життя було дорогоцінним для Ріфта.

Чеді Даан підійшла до дверцят ліфта, які послужливо відчинилися перед нею. «Верандою» називався простір між куполом навколо сфероїда пілотської кабіни, він використовувався як прогулянковий майданчик і гімнастичний зал. Там уже шалено й поривчасто ганяли Тізіса Хенако і Тор Лік.

Чеді Даан побачила Ріфта, який схилився на поручні галереї і вступився в сріблясте дзеркало басейну для гімнастики. Заповнений перетвореним ізотопом талію, неотруйним і нелетючим, він слугував для складних вправ в умовах нормального й підвищеного тяжіння.

Чеді повела інженера вниз. І похмурий повелитель зорельота мимохідь усміхнувся, дивлячись згори вниз на розрум'янене обличчя Чеді. Вони танцювали повільно й мовчки. Чеді відчула, як напружені рухи Гріф Ріфта стали вільнішими.

— Ще кілька днів, і вони, — Чеді кивнула на астронавігаторів, — одержать усі дані. Тоді візьметесь за справи ви, — Чеді зітхнула. — Кажуть, що нема нічого страшнішого, ніж входити в нуль-простір. Можливо...

— Я знайду для вас місце в пілотській кабіні. Там, за охолоджувачем індикатора швидкостей, є маленьке крісло. Треба ж соціологу подивитись на коріння Всесвіту, нещадного й убивчого для життя, яке пролітає в його чорних глибинах, нзмов чайка в нічному урагані.

— І все ж пролітає.

— Так, у цьому й полягає найбільша загадка життя і його безглуздість. Матерія, яка породжує в собі сили для розгадування себе, нагромаджує інформацію про саму себе. Змія, що вчепилась у свій хвіст!

— Ви говорите як древній чоловік, що жив вузько, мало і без радощів пізнання.

— Усі ми, як і тридцять тисяч літ тому, стаємо вузькими й малими, ледве зустрінемося віч-на-віч із нещадністю світу.

— Не вірю. Тепер ми значно більше розчинені в тисячах духовно близьких людей. Здається, що нічого не страшно, навіть загибелі, безслідного зникнення такої малої краплі, як я. Хоча... вибачте, я маю на увазі тільки себе.

— Я і не відчув вас учителькою другого циклу. Та чи знаєте ви, яке страшне слово «ніколи» і як важко з ним змиритися? Воно нестерпне, і я переконаний, що завше було так! Відтоді як людина стала пам'яттю воскрешати минуле й уявою заглядати в майбутнє.

— А світ побудований так, що «ніколи» повторюється кожної миті життя, мабуть, це єдине, що невідворотно повторюється.

Може, справжня людина тільки та, що знайшла в собі силу поєднати глибоке почуття і це нещадне «ніколи». Раніше, та й нині, багато хто старався розв'язати це протиріччя боротьбою з почуттям. Якщо попереду «ніколи», якщо любов, дружба — це всього лише процес, що має неминучий кінець, то клятви в коханні «навіки», дружбі «назавжди», за які так чіплялися наші предки, наївні й нереальні. Отже, чим більше холодності у стосунках, тим ліпше — це відповідає істинній структурі світу.

— Невже ви не бачите, наскільки це не відповідає людині? Адже в самій своїй основі вона влаштована як протест проти «ніколи», — відповів Гріф Ріфт.

— Я не думала про це, — зізналася Чеді.

— Тоді прийміть боротьбу емоцій проти миттєвості життя, нещадної безконечності всесвіту як природне, як одну з координат людини. Але якщо людина поєднала в собі глибину почуттів і «ніколи», не дивуйтесь її смутку!

Чеді Даан схвильовано подивилась на схилене до неї обличчя інженера й ніжно погладила його велику руку.

— Ходімо! — коротко сказав Ріфт і повів її на другу палубу, в свою простору каюту.

Інженер увімкнув сіре світло, яке використовувалося для розгляду

кольорових співвідношень, і відсунув легку панель у стіні. Пластична голограма воскресила зовнішність тієї, котра залишилася колишньою тільки в пам'яті Гріф Ріфта.

Молода жінка в широкій білій сукні сиділа, склавши оголені руки на колінах і трохи піднявши обличчя, обрамлене серпоподібною рамкою ретельно зачесаного світлого волосся. Опуклий гладенький лоб, тонкі косі брови й веселі, лукаві очі гармоніювали із сміхотливим обрисом великого рота. Висока шия охоплювалася кількома рядами рожевих перлин, які опускалися на низько відкриті за модою недавніх літ груди. Легка юна радість ішла від усієї її фігури. В каюті зорельота немовби опинилася фея Весни невмирущих казок людства, щоб передати астронавтам те особливе передчуття щастя, яке властиве лише дуже молодим у розпалі весни, пройнятої всіма ароматами, сонячними відблисками й свіжим вітром Землі.

З цим відчуттям Чеді тихо вийшла з каюти, коли Гріф Ріфт погасив стереопластичний портрет і стояв у сірому світлі мовчазний і нерухомий. Чеді ж стримувала сльози і нервовий клубок у горлі, дивуючись, як сильно подіяло на неї побачення із загиблою коханою знаменитого інженера. «Соціолог Ери Рук, які Зустрілися, — говорила вона собі, — що ж сталося з тобою? Чи насправді ти стаєш жінкою ЕРС — нестримано жалісливою, чутливою до будь-якого страждання. Слід подумати, чи буде це корисним у важкі дні, коли доведеться поринути в життя Торманса?» Вона вже давно вирішила побувати на планеті в ролі звичайної тормансіанки, не гості, не вчительки, а просто учениці, Зуміти стати схожою, не вирізнитися, загубитися в людських натовпах, які бачили на знімках цефеянів. Судити не іззовні, а зсередини — основна заповідь соціолога вищих форм суспільного устрою. Фай Родіс підтримує її проект, лише ставить умову, що остаточне рішення буде ухвалено на Тормансі...

Гріф Ріфт дотримав своєї обіцянки. Чеді забила у глибину крісла. Всі місця в пілотській кабіні були зайняті. В центрі півкола пультів сидів

Гріф Ріфт, трохи позаду й праворуч Дів Сімбел, схожий на кам'яну статую борця. Соль Саїн спрямував зіщулені очі на верхній ряд екранів. Вилиці його сухого обличчя різко виступали, а глибока зморшка оббігала підборіддя від однієї щоки до другої. Обидва астронавігатори, збайдужілим виглядом намагаючись показати, що вони зробили все, розташувалися за лівим кінцем пульта. Чеді Даан зі свого місця могла бачити в профіль Фай Родіс, яка сиділа в кріслі «для гостей» за два метри позаду інженера-анімілятора. Глава експедиції зовні здавалася цілком спокійною, проте це не могло ввести в оману чутливу Чеді, яка помітила її хвилювання.

«Теж уперше», — подумала Чеді, оглядаючись на щільно зачинені двері. Решта екіпажу, крім Ген Атала, перебувала в камері біозахисту у віданні Неї Холлі й Евізи Таяет. Ген Атал усамітнився в тісній каюті під самим куполом, вище пілотської кабіни, куди, як до полюса, сходилися лінії силових напруг, температурної деформації і рефлекторів кульових згушень мі-нус-поля. Палка уява Чеді Даан змалювала інженера броньового захисту прадавнім воїном, який ховався за щитом, готовим відбити несподівані удари ворога. По суті, так воно й було, лише замість руків'їв меча й кинджала пальці інженера тримали важелі набагато могутніших знарядь.

Тиша порушувалася трьома нотами акорду ОЕЗ. Гріф Ріфт повернувся до Соль Саїна і подав йому якийсь знак. Звуки ОЕЗ змовкли, тиша стала такою глибокою, що екрани кругового огляду, спалахнувши, здавалося, зашелестіли й задзвеніли купками яскравих зірок ліворуч, у напрямку галактичного центру. Сплутані нитки голчастих світил тяглися праворуч, уздовж зовнішнього рукава нашого всесвіту.

За другим знаком Гріф Ріфта Дів Сімбел повернув зореліт. Повільно зникли з попередніх екранів дико скуйовджена туманність газу, що світився, край хмари темної матерії, підсвічений щільним вогнем кульового скупчення, і довгі нитки розсіяного світла в Лебеді.. Чорнота космічної ночі насунулася впритул, відкидаючи в безмежну далину тьмяні вогники далеких зірок і галактик. Це означало, що ніс корабля повернувся до сузір'я Рисі й наближався до репагулюму — ніби перегородки, яка розділяла частину оберту світу й антисвіту, Шакті й Тамаса, вкладених один в одного.

Дів Сімбел розкрутив невелике червоне колесо, насаджене на конус, який стирчав з пульта. Зореліт здригнувся, легеньке прискорення втиснуло Чеді в глибину крісла. Нижні краї екранів замерехтіли, гасячи сліпучі зоряні вогні відблисками роботи нейтронної вирви. Гріф Ріфт чимось клацнув, пронизливий сигнал пронісся по всіх приміщеннях корабля, і

блакитне полум'я, що спалахнуло на екранах, змусило стрепенутися Чеді й Фай Родіс. Обидві жінки інстинктивно прикрили руками очі, поки не звикли до переміни кольорів — блакитного й синього. що вихрились і стрімко обтікали купол зорельота. В пілотській кабіні стало темно, ніби вона поринула в озеро пітьми, накрите згори чашею швидких потоків світла.

Чотири гігантські круглі шкали спалахнули одна над другою на вертикальній переділці, яка розмежовувала два екрани, на вершині дуги пультів. Гріф Ріфт кивнув убік Дів Сімбела, й інженер-пілот квапливо повернув червоне колесо назад.

Чеді Даан радше вгадала, ніж відчула обертання сфероїда кабіни, циферблати замиготіли перебігом жовтогарячих вогнів, і їхні великі стрілки поповзли ліворуч, здригаючись і гойдаючись туди-сюди. Гріф Ріфт схилився над пультом, і його руки, освітлені лише полиском циферблатів, замелькали на клавішах приладів із швидкістю першокласного музиканта. Стрілки повільно вирівнювались, одна за одною припиняючи своє нерівне тремтіння, із правого боку на екрани почала наповзати темінь. Це не був нічний морок Землі, наповнений повітрям, запахами й звуками життя. І не морок космічного простору, чорнота якого завше передбачає неосяжну просторінь. На зореліт повзло щось таке, що не піддається почуттям і розуму, не наділене жодною із звичних для людини властивостей, що не піддається навіть абстрактному визначенню. Це була не речовина і не простір, не порожнеча і не хмара. Щось таке, у чому всі відчуття людини водночас тонули й опиралися, викликаючи глибокий жах. Чеді Даан вчепилась у крісло і зціпила зуби, охоплена первісним страхом. Чеді вся тремтіла. Вона затримала погляд на видовженому суворому обличчі Гріф Ріфта, який завмер над своїми приладами. Чотири циферблати над його головою тепер горіли тьмяним жовтим полум'ям. Чітко вирізнялися вістря стрілок — дві вгору, дві вниз, — які підповзали до вертикальної межі. Ледве стрілки торкнулися цієї межі, зореліт труснуло. На мить перед очима Чеді постало незабутнє грандіозне видовище — зоряні хмари, що палали кинджальними променями, смуги й кулі аж до вертикального стовпа із циферблатами, а ліворуч — стіна пітьми, яка заповнила все.

І раптом усе погасло. Відчуття провалля, падіння в безодню без опори і рятунку пригнітило потьмарену свідомість Чеді. Невимовно болісне відчуття внутрішнього нервового вибуху змусило її кричати надривно й безтямно. Насправді ж Чеді лише безгучно ворушила губами. Їй здавалося, що все її єство випаровується, неначе крапля води. Потім крижаний холод скував її в глибині тієї безодні, куди вона без кінця падала...

З відчуттям, що тіло неушкоджене, до Чеді повернулася свідомість. Струмені тонізуючої газової суміші тихо обвівали її вкрите потом обличчя. Повільно, боячись не пережити повторної непритомності, Чеді скосила очі на праві екрани. На них не виднілося нічого, крім каламутної й сірої порожнечі. Ліворуч, Де раніше сяяла світлоносна потужність мільйонів сонць центру Галактики, теж було сіре ніщо. Чеді очима зустрілася з Фай Родіс, яка мляво усміхнулась і, бачачи, що Чеді хоче щось сказати, приклала пальці до губів.

Гріф Ріфт, Дів Сімбел і Соль Саїн зсунули свої крісла. В трикутнику їхніх плечей і голів тепер світилася невисока, прозора, як кришталь, колона. В середині її по ледве помітній спіралі текла схожа на ртуть рідина. Найменше уповільнення або прискорення її потоку викликало стрибок однієї із стрілок на великих циферблатах і короткий вимогливий гудок звідкись із підніжжя пульта. При цьому всі три голови здригались, напружуючись, і знову впадали в заціпеніння, ледве стрілки повертались на межу.

Пролунав особливо настирливий гудок, дві стрілки зсунулись одночасно. На правому екрані із сірої імли проступила пляма п'їтьми.

Чеді достатньо знала нові уявлення про будову всесвіту, щоб зрозуміти цю пляму тільки як виступ Тамаса. Вона знала, що гравітаційні поля в нашому всесвіті мають дуже різноманітну форму, найчастіше вони схожі на дзиги, вирви, сильно сплюснуті конуси, які ланцюгами тягнуться в напрямках анізотропії простору-часу. Тож не дивно, що антигравітаційні для нас поля антисвіту, тобто гравітація Тамаса, побудовані аналогічно і за цим хвилястим виступом приховані згущення антиматерії — чорні галактики й сонця-невидимки Тамаса.

Колись людям здавалось неймовірним, що в сусідніх галактиках, на зразок Туманності Андромеди, можуть опинитись населені світи. А ще раніше паморочилась голова від уявлення про жителів планет Арктура чи Альтаїра. Тепер людині вже мало свого всесвіту з його мільярдами галактик, і вона підкрадається до жахного мороку антисвіту, який перебуває зовсім близько. Але яку ж відвагу й жадобу пізнання треба набутися людям, аби не лише безстрашно постати перед стіною жаху, а й прагнути проникнути крізь неї в те, що в звичайної людини, як у самої Чеді, навіть не має визначення! І вона мало не набралася сміливості вчити життя самого Гріф Ріфта! Ні, вона розмовляла з ним чемно, з дружнім розумінням і єдністю почуттів...

«Мить між світлом і тінню...» — озвалася в пам'яті пісня Родіс. Справді, мить. Вертикальна планка із циферблатом уособлює певну грань.

Зісковзнути з неї, і... вона знає тепер, що буде в Тамасі. Можна опинитись і в нашому світі, світлому Шакті, проте він також убивчий, якщо вийти надто близько до зірки або в кульове скупчення. Так проносяться по гребеню хвилі, з тією різницею, що політ «Темного Полум'я» з тринадцятьма життями його екіпажу чекає вельми славна доля. Гріф Ріфт сказав їй про чайку, яка летить у нічному урагані — чи йому не знати! Для нього це не поетичне порівняння, а точний образ ЗПП. Ні, годі! Корені всесвіту надто страшні для неї, людини, яка виросла в турботливому суспільстві Землі. Цікаво, що відчула Фай Родіс, — ось вона, така ж нерухома, як ті троє довкола кришталевої колони, звела погляд на екрани, за якими сіра порожнеча і, певно, теж намагається уявити Тамас?

Чеді не вгадала думок Фай Родіс. Відчуття, пережиті нею, були болючіші, ніж у Чеді, тому що Родіс не непритомніла. Її сильне, чудово натреноване тіло опиралося переходу в нуль-простір майже так само, як у водіїв ЗПП. Швидко повернувшись до нормального стану, вона думала про кімнату в інституті Кін Руха, на сході Канади, де вона готувалась до експедиції.

Простора кімната зі стіною, заскленою величезними листами силіколу, виходила на долину широкої річки, що пролягала серед соснових лісів заповідника. Фай Родіс пригадалися найнезначніші деталі — від палевого відтінку суцільного килима до великих столів і диванів із штучного сіро-шовковистого дерева. Теплий затишок сприяв роботі. Особливо коли за прозорою стіною ген над річкою повзли низькі хмари й холодний дощ проносився за вітром. Тоді Фай Родіс вмощувалась на дивані, що стояв на протилежному боці кімнати біля читального апарату й стосів відновлених стародавніх фільмів, читала, думала і споглядала. Щасливий час для «всотування» інформації, щоб бути здатною до розуміння давніх історичних процесів і шляхів розвитку людства.

Одного разу їй потрапив до рук уривок фільму про війну. Гриб води і пари від ядерного вибуху стояв над океаном, сягаючи хмар, над пагорбами й пальмовими гаями крутого берега. Кілька кораблів були перевернуті й порозкидані. З берегового укріплення двоє людей спостерігали за тим, що відбувається. Немолоді й опасисті, вони були в однакових кашкетах із золотими символами — очевидно, командири.

їхні обличчя, освітлені загравою морської пожежі, поорані зморшками, з припухлими повіками стомлених очей виражали не переляк, а лише зосереджену увагу. Обидва мали виразні риси, масивні щелепи й однакову впевненість у благополучному закінченні титанічної битви...

Родіс пригадала, як тоді, дивлячись у чорну ніч за прозорою стіною,

думала про океан мужності, що знадобилася людям Землі, аби вивести себе з дикого стану, а свою планету перетворити в світлий квітучий сад.

Дев'яносто мільярдів людей пройшли під косою часу, починаючи з хитких куренів на гілках дерев або вузьких щілин в урвищах скель, поки з перемогою розуму й знання, з наступом всепланетного комуністичного суспільства не скінчилася ніч нещасть, яка здавна супроводжувала людство. Страхотлива ціна!

Проте зараз горда жінка була вражена і, якщо чесно зізнатися, налякана зіткненням з реальністю всесвіту, налякана не менше, ніж зазнавали страху її сестри, які колись жили на планеті. Страх перед реальністю, що веде до розриву з нею, до створення ілюзій і спотворення дійсності, завжди володів людиною, не загартованою з дитинства для боротьби із силами природи. Навіть тепер вона, дужа, спеціально натренована психічно, тремтить перед фундаментальними структурами реального світу... Проте тверді й неблаганні обличчя її соратників у боротьбі із силами антисвіту, перед якими не лише людина, а навіть ціла галактика — пилінка, що безслідно зникає у ворожій пітьмі Тамаса — античасу й антипростору...

Фай Родіс роздивлялася трьох безстрашних пілотів корабля, що сиділи перед нею, і запитувала себе: де межа і чи є вона? Після винаходу ЗПП настала Ера Рук, які Зустрілись, а що прийде їй на зміну в майбутньому? Ера з'єднання Шакті і Тамаса? Урівноваження коріння двополюсного весвіту? Та як уникнути замикання, безструктурності, анігіляції? Навіть невиразні здогади про це їй не під силу.

І нараз кришталева колона погасла, новий звук, наче акорд басової струни, відбився у підлозі кабіни. Фай Родіс інстинктивно зрозуміла, що «Темне Полум'я» досяг мети, а саме-точки виходу. Знову щось скоїлося з її тілом. Падіння чи зліт? Розтягування чи стиснення? Фай Родіс не могла збагнути. Зникли всі звичні почуття. Вона ніби плавала в невагомості, не відчуючи ні холоду, ні тепла, ні долу, ні гори, ні світла, ні мороку. Втративши всі орієнтири, мозок відмовився будь-що сприймати. Однотонні тупі думки закрутилися по колу, наздоганяючи одна одну в нескінченній низці повторень. Вона не відчувала ні страху, ні радості, не розуміла свого стану, схожого на життя, яке вже народилось і ще нерозумне, як мільярди літ тому. Але незнане вдерлося в думки, що мчали по колу, розірвало їхній замкнений ланцюг. Свідомість знову розкрила свої обійми зовнішньому світові. Повернувшись із небуття... Ні, цей стан не можна було так називати. Родіс була, але не існувала, чи, точніше, існувала, а не була.

Вона побачила розкішний розсип зоряних вогнів. Лише пояси та кулі

вогненної матерії тепер опустилися вниз по лівому боці екранів. Попереду, праворуч, у чорноті космосу зловісно світило сузір'я П'яти Червоних Сонць, а збоку — ще дві близькі бліді зірки.

Гріф Ріфт підвівся, провів долонями по обличчі, немов змиваючи із себе втому. Дів Сімбел маніпулював цифровими дисками на пульті. Зореліт кілька разів здригнувся, ніби звір, що заспокоювався, і завмер. Радість, невиразна й глибока, зігріла Фай Родіс. Так відчувається людина, яка, блукаючи в згубному підземеллі, виходить до голубого неба, теплого сонця, живого запаху трав і лісу. Вона всім усміхалася: Гріф Ріфту, Чеді, обом астронавігаторам, які пробиралися вздовж пультів до ліфта в приміщенні обчислювальних машин. Перед овальними дверима звідкілясь з'явився Ген Атал. Він пересунув зелений важіль, і масивні двері відповзли праворуч. Інженер броньового захисту підійшов до Чеді одночасно з Гріф Ріфтом.

— Усе! — сказав Ріфт. — Тепер нехай астронавігатори мудрують. Скоро вони скажуть нам, як далеко ми відійшли від мети. Як ви гадаєте. Дів?

Інженер-пілот показав на тьмяне світило діаметром чотирп-н'ять сантиметрів, наполовину приховане рамкою екрана й раніше не помічене Фай Родіс.

— Якщо це сонце Торманса і воно за розміром подібне до нашого, то до нього може бути всього триста — чотириста мільйонів кілометрів. Це дрібниці.

— А якщо не воно? Яке-небудь з тієї п'ятірки? — запитав Соль Саїн.

— Тоді доведеться мандрувати довго... або знову входити в нуль-простір, проте вже без завчасу підготовленої на Землі сітки. Буде лихо, та я вірю і розрахункам Землі, і нашим астронавігаторам. Не вперше вони ведуть ЗПП, — спокійно сказав Дів Сімбел.

Чеді Даан обережно опустила ноги на тугу підлогу.

— Як відчуваєтесь, Чеді? — турботливо спитав Гріф Ріфт. — Може, викликати Евізу? Все-таки ми ризикували, піддаючи вас такому випробуванню. Я покладався на ретельне тренування нашого екіпажу.

— І не помилились, — випросталася Чеді, з усіх сил стараючись подолати кволість у ногах і мерехтіння перед очима.

Троє водіїв зорельота схвально Perezирнулися. Вона відповідає так, ніби непритомніти двічі за короткий проміжок часу для неї було звичною справою. Чеді завважила сміхотливу іскорку в темних очах Соль Саїна.

— Чому ви не турбуєтесь про Фай Родіс? Вона також уперше потрапила в нуль-простір.

— За Фай Родіс ніхто не тривожився, — Гріф Ріфт притишив голос, — вона не лише вела розкопки на дальніх планетах, але й пройшла всі десять ступенів інфернальності.

— Навіщо? — здивувалася Чеді Даан.

— Історики роблять усе, аби глибше зрозуміти відчуття людей далеко минулого.

Чеді порожевіла від напливу різних почуттів. Вдруге в тісному товаристві з тринадцяти чоловік вона недооцінила людину. Справді, не можна вважати себе соціологом до п'ятдесяти років. Добре, що машинна лінгвістика — сфера, в якій вона може покладатися на себе. Скільки ще сюрпризів принесе їй подальша робота з товаришами по експедиції? Вона попрямувала до своєї каюти, кинувши скося погляд на Фай Родіс. Зіпершись на спинку крісла, та дивилася на недобре мерехтіння сузір'я Червоних Сонць. Чеді раптом пригадалася картина однієї з художніх виставок. Безрадісний ландшафт: пасма бурого каміння, ослизлі й покриті звивистими смугами брудно-коричневої рослинності — Довгих, схожих на водорості пачосів. Низьке захмарене небо підпиралось, ніби колонами, рядами червоно-іржавих ажурних веж. На бантинах найближчих загадкових будівель висіли ті ж коричневі пасма, відхилені вбік стійким і рівномірним вітром. Попереду широким планом була зображена жінка в складному скафандрі. Верхня частина шолома, трохи піднята як забороло стародавніх рицарів, відкривала частину обличчя. За характерними обрисами лоба, перенісся, брів і очей Чеді тепер безпомилково впізнала Фай Родіс, хоча ніс, рот і підборіддя ховались у складному респіраторному пристрої. Так, безсумнівно, вона була там, на мокрих планетах інфрачервоних сонць! А отже, короткий, передостанній стрибок «Ноогена» відбувся за участю Фай Родіс. І вона мовчала, аби Чеді та її товариші, які не були в нуль-просторі, не почувалися перед нею зеленими новачками.

Чеді не знала ще багато чого. А втім, і сама Фай Родіс не підозрювала, що в цю саму мить серед гір Передкавказзя сидів біля велетенського телескопа автор картини, відомий астроном. Підбадьорюючи себе таблетками, що знімали сон, він чергував третю ніч. Перед ним блимали на екрані червоні цятки п'ятизо-ряного скупчення в сузір'ї Риси, посилені в мільйон разів. Десь там, можливо, поблизу цього маленького червоного вогника вище скупчення, за тисячі літ шляху світлового променя, має виринути «Темне Полум'я». На ньому незабутня Фай Родіс, чий багатолікий образи тепер зможе стерти з його пам'яті лише смерть...

Саме в цей час у сфероїді пілотської кабіни Фай Родіс і Гріф Ріфт теж дивилися на яскраво-червону зірку. Інженер-пілот правильно здогадався —

тьмяне світило, що скидалося на екрані на маленький диск, було сонцем Торманса.

Вір Норін і Мента Кор уже визначили відстань — триста вісімдесят мільйонів кілометрів зореліт мав пройти на анаме-зонних моторах — звичайних космічних двигунах. Якби зореліт не був повністю загальмований, а йшов хоча б із так званою «швидкістю підходу» в 0,1 Л, то він міг би досягнути Торманса рівно через три з половиною години. Але розгін, а відтак гальмування «Темного Полум'я» вимагали ще близько тридцяти годин.

Переможно пролунали сигнали, які загнали людей в амортизаційні кабіни магнітних шахт.

«Темне Полум'я» стрибками понісся за новим курсом. Щг до появи ЗПП звичайні зорельоти, обладнані магнітними гаси телями інерції, одержали прізвисько «зоряних кенгуру» саме з.і цю здатність неймовірно швидкого набирання швидкості.

Дів Сімбел і Соль Саїн налаштували автомати керуванні корабля, щоб пройти набирання швидкості, політ і гальмуванні в єдиному циклі. Весь екіпаж, поринувши в гіпнотичний сон, яки;і пом'якшував незручності, не полишив амортизаційних кабін Ніхто на кораблі, крім тих, що вели дорожню зйомку і журна і роботів, не міг спостерігати, як червоне сонце виростало, змінюючи забарвлення на чимраз червоніший колір. Спочатку воно росло повільно, потому стало наближатись із загрозливою швидкістю, виливаючи на зореліт свою вогненну силу. Досягнувши в поперечнику близько двох метрів, воно виглядало не плоским диском, а кулею в мантиї, яка широко розкинулась і світилася. Воно віддалилось так само швидко, тільки-но корабель пройшов анастерій, і зрівнялося за розмірами із Сонцем, яке було видно із Землі.

Зореліт завершив описувати точну криву. Його швидкість упала до визначеного мінімуму. В окремій маленькій кабіні, де дрімали Дів Сімбел і Вір Норін, запрацювали апарати пробудження, які розбудили б чергових на випадок будь-якої неполадки ОЕЗ. Невдовзі всі тринадцять чоловік зібралися в пілотському сфероїді, дивилися на планету, що наближалась. Друга від свого світила й набагато ближча до нього, ніж Земля до Сонця, вона теж мала лише один віддалений супутник екваторіального обертання. Астронавтам добре знайома чиста блакить рідної планети, яка ставала дедалі яскравішою і радіснішою в міру наближення до неї. Натомість Торманс виявився густо-синім, а там, де згущення хмарного покриву відбивали й менше розсіювали промені червоного сонця, — фіолетовим. В густоті забарвлення планети був відтінок непривітності. Більш нервові, ніж

зорелітники, люди, можливо, побачили б у зовнішньому вигляді Торманса щось лиховісне.

Темно-синя куля висіла в чорному небі, а під нею, ледве помітний, плив попелястий диск супутника.

— Все-таки Торманс, мабуть, був третьою планетою, — голосно сказав Тор Лік. — Перша давно впала на своє світило, як то буде з нашим Меркурієм. Ця зірка старша... — Астрофізик замовк, дивлячись на приймальний екран передніх локаторів, прокреслений дугою пунктиру.

Гріф Ріфт кинувся до пульта, проте Олла Дез випередила його й увімкнула зв'язок. У другому віконці під локатором побігли короткі вертикальні стовпці, а перекладна машина стала виспівувати дві ноти — ре і соль, повторюючи їх без упину.

— Мова Кільця! — вигукнув Гріф Ріфт.

Олла Дез пересунула індекс перекладної машини. Зразу ж У віконці отвору побігли цифри: 02, 02, 02, 02... — галактичні позивні станції Великого Кільця. Зореліт викликали!

Якісь надзвичайно чутливі локатори виявили наближення «Темного Полум'я» і тепер зверталися до нього мовою, спільною Для мільйонів планет Галактики і позагалактичних зоряних скупчень, об'єднаних у могутній союз Великого Кільця. Навіть галактика М-31, або Туманність Андромеди, тепер з допомогою зорельотів прямого променя приєднає колосальну потужність свого колективного розуму, свого Кільця, до нашого, і це лише сам початок нової ери ЕРЗ. Ця умовна мова, розшифрована сином Землі, незабутнім Кам Аматом, готувалася зазвучати в звичайних символах з планети Торманс!

Але тоді зовсім неправильні були земні уявлення про неї! Якщо тормансіани входять до Кільця, знають його мову і спілкуються з братами по розуму, то ніякої планети мук не існує. Це міф, помилка, зумовлена випадковим нерозумінням. Очевидно, мислення цефеян надто відрізнялося від мешканців сузір'я Дракона, які послали ЗПП у двадцять шосту сферу восьмого оберту, і це не могла перевірити станція Великого Кільця, яка передала повідомлення Землі!

Чеді Даан здалося, що в зорельоті повіяло підбадьорливим вітром далекої Землі. Замість того щоб стукати в двері негостинної, можливо, ворожої планети, вони приходять званими гостями, як рівні до рівних. Тормансіани усе зрозуміють, і марними видаються побоювання образити чи бути ображеними недовір'ям і страхом.

Товариші Чеді розділяли її радість. Тільки в гострому обличчі Олли Дез на мить промайнуло розчарування. Із неусвідомленого бажання

наслідувати Фай Родіс Чеді Даан спершу подивилась на неї, впіймавши кинутий Гріф Ріфтом погляд веселого полегшення, майже торжества. Фай Родіс злегка відкинулась назад, щоб не відвертатись від екранів, і подала Гріф Ріфту руку таким жестом, що Чеді була в захопленні: вона ще ніколи не дивилась на голову експедиції як на жінку, особливо поруч із такими неперевершеними представницями своєї статі, як Олла Дез і Евіза Танет. А зараз у Родіс ніби злилися ніжність матері, доброта лікаря і радість усвідомлювати себе прекрасною.

Перебіг цифрових сигналів за склом приймача тривав визначене число хвилин. Потім надійшла низка інших знаків. Жорсткий, слабо модульований голос, яким говорили малогабаритні перекладні машини на кораблях, повільно вимовив: «Усім, усім, усім. Слухайте повідомлення...»

Чеді похолола й безпорадно оглянулась. Фай Родіс миттю нагнулась до приймача, а Гріф Ріфт стиснув у кулак руку, яка щойно тримала пальці тріумфуючої Родіс. «Слухайте повідомлення експедиції з планети», — машина ніби захлинулась, видавши кілька невиразних звуків, і вела далі, як і раніше, чітко, без інтонацій: «Ми встановили орієнтир галактичних координат і попередження на ненаселеному супутнику планети. Слухайте спочатку попередження: 02, 02, 02, 02, — слухайте попередження».

— О-ох, — зітхнув хтось із гіркотою розчарування, ледве машина на секунду замовкла.

«Застереження кисневого життя. Не робіть посадки. Планету заселяє гуманοїдна цивілізація великої щільності ІТВ (індекс технічної висоти) близько 36, що не входить у ВК. На прохання прийняти зореліт, надіслане їхньою мовою, категорично заперечили. Вони не хочуть відвідувачів. Не робіть посадки на планету». Машина зробила другу паузу, а у віконці поповзли значки її цифри, непотрібні для землян, які заздалегідь знали координати. Люди стояли в мовчанці, поки знову не повторилися звуки і цифри галактичних позивних.

— Усе зрозуміло! — Олла Дез вимкнула приймач.

— Так, — невесело сказав астронавігатор, — бомбова станція на супутнику. Справно працює третє століття. Молодці цефеяни!

— Взагалі, якби не вони... — почала Олла Дез.

— Нас би тут не було, — озвався Соль Саїн, сухо засміявшись від пережитого напруження.

Люди зарухались і заговорили, намагаючись приховати одне від одного своє розчарування.

— Прошу уваги, — припинив розмови Гріф Ріфт і звернувся до Фай Родіс: — Який план?

— Як і раніше, без змін, — відповіла вона, знову перетворившись на колишню, спокійну й несхитну Родіс.

— Чи треба спочатку наближатися до супутника, — спитав Гріф Ріфт, — тепер, коли повідомлення цефеяні підтверджує його безлюдність?

— Треба. Ми з нашим досвідом можемо побачити те, що не могли зрозуміти і, отже, не помітити цефеяни. Можливо, на супутнику zostалися споруди колишньої цивілізації Торманса, яка лише згодом занепала. На планеті могла існувати ще давніша цивілізація, що вимерла або була знищена сучасними мешканцями Торманса, якщо вони прибульці...

Гріф Ріфт кивнув, мовчазно погоджуючись.

«Темне Полум'я» повільно наближався до супутника і, вирівнявши з ним свою орбіту, почав обліт позбавленої життя кулі діаметром близько шестисот кілометрів, як Мімас Сатурна. Потужні стереотелескопи обмацували сіру поверхню, місцями поорану глибокими тріщинами провалів і низьких гір. Стрічки відзнятих фільмів просто з апаратів тяглися на збільшення, достатнє, аби роздивитись окреме каміння. Перехресний обліт не дав ані найменшого доказу, що супутник колись населяли розумні істоти. Знайшли навіть бомбову станцію цефеяні, яка затишно розташовувалась у напівцирку, врізаному в круте урвище пухирчастої світлої лави. У це зручно захищене від метеоритів місце на Другому колі обльоту скинули бомбову станцію «Темного Полум'я», яка сповістила мовою Кільця, що ЗПП Землі прибув сюди із спеціальною місією і сідатиме на планету. Продовження роботи станції більше п'яти років з моменту скидання означає загибель зорельота, про що планета СТ 3388 + 04ЖФ (Земля) просила повідомити по Кільцю при найпершій можливості. — Не забути б вимкнути на зворотному шляху, — стурбовано сказав Дів Сімбел, — такі випадки траплялися на радіощах, коли рятувалися з небезпечних планет.

— У нас є запобіжний пристрій, — запевнив Соль Саїн, — тут додатковий контур. Будемо віддалятися від Торманса і його супутника, станція завиватиме, поки не вимкнемо.

— Тоді все готово! Час іти на Торманс, — сказав, позіхнувши, інженер-пілот.

— Устигнемо відпочити. Фай Родіс попередила, щоб ми підходили до планети якомога повільніше, з денного боку, не користуючись локаторами і не сигналячи.

— Підкрадаємось, наче давні мисливці до звіра, — невдоволено всміхнувся Соль Саїн.

— Вам не подобається? — здивувався Дів Сімбел.

— У цьому є щось негідне — ховатися, скрадатися потайки!

— Фай Родіс говорила про необхідність не тривожити мешканців Торманса. Якщо вони вороже настроєні до гостей з космосу, то прихід «Темного Полум'я» викличе обурення, а нам доведеться один-два місяці обертатись на орбіті навколо планети, поки ми вивчимо мову й ознайомимось із звичаями. Якщо вони дізнаються про зореліт, що літає над їхньою планетою, то зараз ми навіть ре зможемо пояснити, нащо ми тут!

— Цефеяни ж пояснили!

— Певне, завчивши одну-дві фрази. І одержали відмову. А ми; не повинні її чути — надто далекий був шлях, і Торманс — наша мета, а не мимохідь помічена планета, — сказав Дів Сімбел.

— А чи не схоже це на нескромне підглядання з-за рогу? — не здавався Соль Саїн. — Методи, які годяться для древніх людей, а не для вищої форми суспільства... А ось і наш соціолог! Ви якої думки, Чеді? — Інженер-кібернетик переповів розмову.

Та замислилась, потому рішуче оголосила:

— Було б недостойно людей Землі й нашої ери з'явитися, підгледіти й тихо повернутись назад. Ніякої шкоди ми не завдали б, але це... зазирати до кімнати людини, коли вона нічого не підозрює... Ми пояснимо, коли спустимося на планету, і вони зрозуміють.

— А якщо не зрозуміють і не приймуть? — опирався Соль Саїн глузливо мружачись.

— Не знаю, як би я вирішила. Я згодна з Родіс.

— І я думаю так само, — сказав інженер-пілот. — Тим паче що ви обидва випускаєте з поля зору істотну деталь. З величезної висоти, на якій ми можемо вести стійкий орбітальний політ, побачимо тільки найзагальніші деталі життя планети. І зможемо ловити лише ті передачі, які призначені для всієї планети. Інакше кажучи, ми побачимо й почуємо тільки відкрите суспільне життя. Нам більше нічого й не потрібно для розуміння їхньої мови й норм поведінки.

— Правильно, Дів! Як це до мене зразу не дійшло? Що ви скажете, Соль?

Інженер-кібернетик розвів руками, погоджуючись.

— І ще одне, — провадив Дів Сімбел. — У них нема високих штучних супутників, і ми нічого не порушимо в системі їхнього зв'язку.

— А може, взагалі немає супутників, ні високих, ані низьких? — запитав Соль Саїн.

— Незабаром побачимо, — сказав Дів Сімбел.

Розділ III

НАД ТОРМАНСОМ

— «Екваторіальна швидкість планети гамма 1 дріб 16, період обертання 22 земні години...» — доповідав суматор, не по-людськи чітко вимовляючи слова. Широка стрічка записів повзла в приймач маршрутного журналу. Автомати «Темного Полум'я» ретельно досліджували Торманс, не пропускаючи жодної деталі.

— Дивує кількість вуглекислоти в нижніх шарах атмосфери, — сказав Тор Лік. — А скільки ще розчинено в океанах! Схоже на палеозойську геологічну еру Землі, коли вуглекислота ще не була частково пов'язана процесами вуглеутворення.

— Оранжерейний ефект? — поцікавився Соль Саїн.

— Клімат тут, як правило, м'який і рівномірний. Екватор Торманса стоїть «вертикально» порівняно із земним, тобто перпендикулярно до площини орбіти, а вісь обертання однозначна з лінією орбіти. Це могло створити різку зональність, але Торманс біжить по орбіті разів у чотири швидше за Землю...

— Нестача води може звести нанівець ці переваги, — втрутився Гріф Ріфт, який читав криві зондажі поверхні. — Площа океанів п'ятдесят п'ять сотих, а медіанний перепад коливань по глибині — один-два кілометри.

— Саме по собі це ще не свідчить про нестачу вологи, — сказав Тор Лік, — будемо досліджувати баланс випаровування, насиченості водяними парами, розподіл вітровими потоками. Великих запасів криги на полюсах при такому кліматі чекати не варто — ми їх і не бачимо. Нема й полярних фронтів та й взагалі сильних переміщень повітряних мас.

Члени екіпажу продовжували працювати біля приладів, час від часу поглядаючи в шахту візуального спостереження, яку відкрив для них Ген Атал. Пронизуючи товщу стін корабля і закінчуючись широким вікном з прозорої ітрієвої кераміки, шахта через систему дзеркал дозволяла оглядати планету необзроеним оком.

У прозорому вікні під зорельотом ледве помітно рухалась планета. «Темне Полум'я» обертася на висоті двадцяти двох тис. кілометрів трохи повільніше планети: так було зручно оглядати поверхню Торманса.

Хмарний покрив, який спочатку видався землянам загадково щільним, на екваторі був усіяний великими розривами. В них пропливали свинцеві моря, коричневі рівнини, схожі на степи чи ліси, жовті хребти і масиви зруйнованих невисоких гір. Спостерігачі поступово звикали до вигляду планети, і все більше подробиць ставали зрозумілими на знімках.

Торманс, майже однаковий за розмірами із Землею і схожий на неї багатьма спільними рисами планетарного порядку, помітно відрізнявся від неї у деталях своєї планетографії. Моря займали широку зону на екваторі, а материки були зсунуті до полюсів. Розділені меридіональними протоками, точніше, морями, материки складали ніби два вінці, кожен з чотирьох сегментів, які розширювалися до екватора і звужувалися до полюсів, схожих на Південну Америку Землі. Здалеку і згори поверхня планети справляла враження симетричності, різко відмінної від складних обрисів морів і суходолу Землі. Великі річки текли переважно від полюсів до екватора, впадаючи в екваторіальний океан або його затоки. Між ними виднілися широкі клинки незрошеної суші, очевидно, пустель.

— Що скаже планетолог, — за звичаєм примружився Соль Саїн, — чудернацька планета?

— Нічого чудернацького! — важко відповів Тор Лік. — Старіша, ніж наша Земля, але швидше обертається. Отже, полярний зсув материків минав активніше і зайшов далі, ніж у нас. Симетрія, точніше, схожість одного півкола на інше, — справа випадкова. Очевидно, глибини Торманса спокійніші, ніж земні, не такі гострі піднесення і опускання, мало або й зовсім немає діючих вулканів, слабші землетруси. Все це закономірно, дивовижно інше...

— Збагачення вуглекислотою при високому вмісті кисню? — запитав Гріф Ріфт.

— Тормансіани спалили надто багато природного палива. Тут нам важко дихатиметься і доведеться уникати глибоких западин рельєфу. Зате море, насичене вуглекислотою, буде прозорим, як у найдавніші геологічні епохи Землі, мабуть, з масою вапнякового осаду на дні. Все це не пов'язується з чисельністю населення, відзначеного цефеянами двісті п'ятдесят літ тому.

— Тут чимало протиріч між планетографією і демографією, — погодився Гріф. — Може, не варто старатися їх розгадати, поки не спустимося на низьку орбіту. Якщо нема штучних супутників, то, крім ризику виявлення, ніщо не завадить нам облетіти планету на будь-якій висоті.

— Тим більше, що ми вже все взяли з першої орбіти, — гаряче

підхопив Тор Лік.

— Ще зайняті Чеді і Фай. Нашій лінгвістці вдалося одержати тексти достатнього обсягу, щоб з'ясувати структуру мови методом Кам Амата. Фай Родіс хоче, щоб ми, наблизившись до планети і стежачи за телепередачами, могли розуміти мову тормансіан.

— Мудро! Уникнути неправильних асоціацій, з яких утворюються стійкі кліше, що заважають розумінню.

— О, вас, планетологів, непогано готують! Навіть із психології.

— Давно помітили недосконалість фізикокосмологів, які зосередилися лише на своїй галузі. Без уявлення про людину як фактор планетного масштабу траплялися небезпечні помилки. Тепер за цим стежать, — сказав Тор Лік, підводячись і зупиняючи повільний хід жовтої стрічки.

— І водночас ви досягли неабияких успіхів у спеціальності. Ледве завершивши подвиги Геркулеса, ви винайшли гіпсоболю-метр і з супутника відкрили той гігантський мідно-ртутний пояс, про який досі сперечаються геологи, як про унікальний виняток, — додав Гріф Ріфт.

Молодий планетолог порожів від задоволення і, щоб приховати зніяковіння, додав:

— А виняток цей залягає на глибині двадцяти кілометрів мало не під усім Синійським щитом!..

Планетолог чекав недовго. Ще кілька днів (ночі були дуже короткі на такій висоті обльоту), і «Темне Полум'я» непомітно зісковзнув на орбіту заввишки менше половини діаметра Торманса і, щоб не витратити багато енергії, збільшив відносну швидкість.

Чеді й Фай Родіс понавішували в круглому залі гіпнотаблиць з мови Торманса. Кожен член екіпажу, який завершив безпосередню роботу, приходив сюди і заглиблювався в споглядання схем, водночас прослуховуючи і підсвідомо запам'ятовуючи звучання і зміст слів чужої мови. Не зовсім чужої — її семантика та альдеологія надто були схожі на давні мови Землі з дивною сумішшю слів Східно-азіатської мови та англійської, поширеної наприкінці ЕРС. Як і земна, мова Торманса була всепланетною, але з якимись залишковими діалектами в різних півкулях планети, для яких довелось придумувати умовні назви, аналогічні земним. Півкулю, обернену вперед за бігом Торманса на орбіті, назвали Північною, а задню — Південною. Як згодом з'ясувалось, астрономи Торманса називали їх відповідно півкулями головною і хвостовою — Життя і Смерті.

Загальність мови полегшувала завдання дослідників, але зміна висоти голосу і носова вимова, то розтягнута, то прискорена, виявилися значно важчими від земної, з її чіткою і чистою вимовою.

— Навіщо це? — обурювався Гріф Ріфт, найвідсталіший з усіх учнів Чеді. — Хіба не можна висловити відтінок думки зайвим словом замість завивання, зойку чи нявкання? Чи не повернення це до предків із числа тих, що стрибали по гілках?

— Для декого простіше одне й те ж слово вимовити по-різному, змінюючи смисл, — заперечила Тівіса, яка за висловом командира віртуозно «нявкала».

— А для мене простіше запам'ятати десять слів, аніж завити в середині чи в кінці вже відомого, — невдоволено супився Гріф. — Хіба не все одно, сто чи сто п'ятдесят тисяч слів?

— Не все одно, якщо орфографія так сильно не збігається з вимовою, як у тормансіан, — авторитеїно заявила Чеді.

— Як могло статися таке безглузде розходження?

— Через недалекоглядний консерватизм. Воно спостерігалось і в нас за часів досвітової мови і до раціоналізації суперечності, яку змусила спричинити поява перекладних машин. Із прискоренням розвитку суспільства мова стала змінюватись і збагачуватись, а правопис лишився на колишньому рівні. Навіть гірше: вперто спрощувати орфографію, полегшуючи мову для ледачих чи тупих людей, в той час як суспільний розвиток вимагав дедалі більшого ускладнення.

— І як наслідок мова втрачала своє фонетичне багатство?

— Неминуче. По суті, процес був складніший. Наприклад, у кожного народу Землі з піднесенням культури йшло збагачення побутової мови, яка висловлювала почуття, описувала навколишній світ і внутрішні переживання. Відтак, у міру розподілу праці, з'явилася технічна, професіональна мова. З розвитком техніки вона ставала дедалі багатшою, поки число слів у ній не перевищило загально емоціональну мову, а та, навпаки, убожіла. І я підозрюю, що загальноемоціональна мова Торманса така ж бідна, як і наша наприкінці ЕРС, і навіть ще бідніша.

— Чи означає це перевагу професіонального життя над дозвіллям?

— Поза будь-яким сумнівом. У кожного було мало часу на заняття самоосвітою, мистецтвом, спортом, навіть просто для спілкування між собою. Набагато менше, ніж на обов'язки перед суспільством і на особисті справи. Може бути й інше — невміння використовувати своє дозвілля для самоосвіти й самовдосконалення. Те й друге — ознаки поганої організації і низького рівня суспільної свідомості. Фай Родіс каже, що в прочитаних нами текстах радіопередач Торманса так само мало змісту, як у давні наші історичні періоди ЕРС, коли віддруковані на аркушах неякісного паперу щоденні бюлетені новин, теле— і радіопередачі несли

не більше трьох — п'яти відсотків корисної інформації. Крім того, Родіс, зважаючи на наявність великої кількості семантичних стереотипів, підозрює, що писемність планети чомусь на низькому рівні розвитку. Але ми ще не бачили її зразків, а мову розшифрували за записами пам'ятних машин.

— Ще й писемність учити? — жартівливо зітхнув Вір Но-рін. — Скільки ж нам доведеться крутитися над Тормансом?

— Не так уже й багато, — утішила його Чеді, — тепер справа піде цікавіше. Сьогодні Олла Дез розпочала перехоплювати, телепередачі, і, мабуть, не пізніше ніж завтра ми побачимо життя Торманса.

Вони побачили. Телебачення не досягло найтоншої ейдопластичної техніки Землі, але передачі виявилися чіткими, з гарною колірною гамою.

Екіпаж «Темного Полум'я», за винятком чергових, вмощувався перед величезним стереоекраном, годинами спостерігаючи чуже життя. Люди Торманса були такі схожі на землян, що більше ні в кого не лишалось сумніву в слушності здогаду істориків про долю трьох зорельотів ЕСВ. Дивне відчуття охоплювало землян. Ніби вони дивилися на свої ж масові вистави, що розігрувалися на історичні теми. Вони бачили гігантські міста, подекуди розкидані по планеті, наче вирви, які всмоктали в себе основну масу населення. У цих містах люди Торманса жили в тісноті багатоповерхових кам'яниць, під якими в лабіринтах підземель велася

повсякденна технічна робота. Кожне місто, оточене поясом убогих гаїв, розтинало їх широкими дорогами, наче щупальцями, що простяглися в розлогі поля, засаджені якимись рослинами, схожими на соєві боби і картоплю Землі, які культивувались у величезній кількості. Найбільші міста лежали поблизу берегів екваторіального океану, на тих ділянках дельт річок, де кам'янистий ґрунт давав опору великим будівлям. Удалині від річок і оброблених полів розкинулися безмежні площі сухих степів з рідкою трав'яною рослинністю і нескінченно одноманітними заростями чагарників.

У поясах обробленої землі вражала відсутність постійних поселень. Якісь похмурі споруди, довгі й низькі, стомлювали око повторенням одноманітності повсюдно — і в головній, і в хвостовій півкулях, обіч великих міст і менших концентрацій населення. Важкі машини рухалися в куряві, обробляючи ґрунт або збираючи врожай, не менш важкі повози з гуркотом неслися по гладеньких і широких дорогах.

Земні спостерігачі не могли зрозуміти, чому так шумлять ці величезні машини, поки не збагнули, що жажливий гуркіт виникає просто через недосконалу конструкцію двигунів, недбале припасування частин.

Година за годиною, не сміючи порушувати мовчанку, щоб не завадити товаришам, мешканці Землі дивилися на життя чужої планети, приголомшені масою перших вражень. Час від часу ті чи інші члени екіпажу «Темного Полум'я» підводились і йшли до тієї частини круглої зали за легкою перегородкою, куди на довгий стіл підвели подачу харчів. Там, обмінюючись враженнями, вони їли і знову поверталися до екранів, боячись пропустити хоча б годину з часу телепередач Торманса. Власне, не Торманса, а планети Ян-Ях, як вона називалась тормансіанською мовою. Однак назва «Торманс» так міцно увійшла в свідомість членів експедиції за всі ті місяці, коли вона була головним орієнтиром їхніх роздумів, що земляни продовжували нею користуватися.

Впізнали й головне місто планети, чия назва в перекладі мовою Землі означала «Центр Мудрості».

— І насамперед підтвердився здогад Фай Родіс, що писемність Торманса являла собою систему складних знаків — ідеограм, на оволодіння якими навіть гострим умам землян знадобилося б багато часу. На щастя, існував спрощений набір письмових знаків, якими послуговувались у повсякденному житті та в полегшеній мові видань друкованих новин. Нові таблиці прикрасили стіни залу на «Темному Полум'ї». Прикрасили, тому що написання знаків відповідало естетичному чуттю екіпажу зоре-льота. Їхні складні переплетіння здавалися

вишуканими абстрактними малюнками. Тексти писались або чорним на яскраво-жовтому папері, або ж насиченою темно-зеленою фарбою на блідо-голубому тлі.

— Як гарно в порівнянні з убогою простотою нашого лінійного алфавіту! — захоплювалась Олла Дез. — Можливо, по поверненні варто подати алфавіт Торманса в РЗУ — Раду Загальних Удосконалень?

— Не думаю, — заперечила Фай Родіс, — алфавітами цього виду вже користувалися на Землі багато віків. Консерватори всіх часів і народів доводили їх перевагу перед чисто фонетичними, схожими на ті, які започаткували наше лінійне письмо. Вони довели, що знаки, які становлять систему ідеограм, читаються в єдиному розумінні різноразовими народами...

— І літери стають не лише абстрактними знаками, а й символами з конкретним змістом, — підхопила Олла Дез. — Ось чому їх така велика кількість!

— І надто мало для всього обсягу людської думки, яка розширюється експоненціально, — додала Чеді Даан.

— Ви правильно зрозуміли головне протиріччя, — підтвердила Фай Родіс, — ніщо не дається даремно, і переваги ідеографічного письма стають мізерними з розвитком культури й науки. Зате в сто разів посилюється його недолік — смислова закам'янілість, яка сприяє відставанню мислення, уповільненню його розвитку. Складне красиве письмо, яке виражає тисячі відтінків думки там, де їх потрібні мільйони, стає архаїзмом, подобою піктограм людей кам'яного віку, звідки воно, безсумнівно, і виникло.

— Я давно здалася, Фай! — розсміялась Олла Дез. — В РЗУ мене б оголосили прибічницею печерного мислення. Дякую за рятунок від ганьби.

— Навряд чи РЗУ розправилася б з вами так нещадно, — в тон їй відповіла Фай Родіс — У цій Раді більшість чоловіків, і до того ж скептиків. Поєднання нестійке перед персонами нашої статі, особливо з вашими даними.

— Ви жартуєте, — серйозно сказала Чеді, — а мені видається трагічним таке тривале співіснування ідеограм на Тормансі. Це неминуча відсталість мислення...

— Точніше, уповільненість прогресу й архаїка форм, — поправила її Родіс, — відсталість припускає порівняння. З ким? Якщо з нами, то на якому історичному рівні? Наш сучасний набагато вищий. Скільки віків хорошого, мудрого і дружнього життя, жадібного пізнання світу, щастя збагачення красою і радістю лишилося позаду. Хто з нас відмовився б

жити в ті часи?

— Я, — відгукнувся Вір Норін. — Вони, наші предки, знали так мало. Я не міг би...

— І я теж, — погодилася Фай Родіс, — але безмежний океан пізнання так само розстеляється перед нами, як і перед ними. Емоціональної різниці нема. А власна гідність, мрії і любов, дружба і розуміння — все, що вирощує й виховує нас? У цьому ми однакові. Навіщо ж відмовляти Тормансу в схожому щаблі? Тільки через відсталу писемність? Тим більше головний доказ тормансіанства, очевидно, відпадає. Наші демограми не підтверджують колосальної чисельності населення, підрахованого цефеянами. Розбіжність на цілий порядок!

— Неймовірно! — похитав головою Гріф Ріфт. — В усьому іншому цефеяни показали себе непоганими планетографами. Помилка це чи...

— Різке падіння чисельності, — докінчила Фай Родіс. — Можливо. Але тоді це катастрофа, а ми не помітили нічого особливого.

— Не обов'язково катастрофа, — заперечила Тівіса Хенако.

— З часу відвідин цефеян минуло понад двісті п'ятдесят років. Візьмемо середню тривалість життя, характерну для початку ЕСВ, — сімдесят років. За період, рівний четвертній тривалості життя, населення Торманса могло зменшитися ще більше або, навпаки, вирости з причин чисто внутрішніх.

— Гадаю, внутрішні причини — найгірший вид катастрофи, — сказала Чеді. — Не подобається мені поки що планета Ян-Ях у своїх телеперадачах!

Ніби виправдовуючи слова Чеді, з глибини стереоекрана почулась мелодійна музика, що лише зрідка переривалася дисонансними ударами та зойками. Перед землянами на згірку з'явилася площа, покрита чимось на зразок бурого скла. Скляна доріжка прямувала через площу до сходів із того ж матеріалу. Уступ, оздоблений високими вазами і масивними стовпами із сірого каменю, всього за кілька сходинок досягав скляного будинку, що виблискував у червоному сонці. Легкий фронтон підтримувався низькими колонами з химерною в'яззю пілястрів і яскраво-жовтого металу. Легенький димок струменів із двох чорних чаш перед входом.

Скляною дорогою рухалося юрмище молодих людей, які розмахували короткими паличками і вдаряли ними в диски, що дзвеніли й гули. Дехто ніс на перекинутих через плече ремінцях маленькі червоні із золотом коробочки, настроєні на одну й ту ж музику, яку земляни віднесли б до зелено-голубого спектра. Досі вся чута ними музика Торманса належала

тільки до червоного або жовтого віяла тональностей і мелодій.

Камера телеприймача наблизилась до тих, що йшли, виділивши серед натовпу дві пари, котрі оглядалися на супутників і далі на місто з дивною мішаниною тривоги і зухвальства. Всі четверо були одягнені в однакові яскраво-жовті накидки, оздоблені звивами чорних змії із зяючими пащами.

Кожен із чоловіків подав руку своїй супутниці. Продовжуючи рухатись боком до сходів, вони раптом заспівали, точніше — пронизливо заголосили. Тужливий наспів підхопили всі супроводжуючі.

Чеді Даан, Фай Родіс і Тівіса Хенако, котрі ліпше всіх оволоділи мовою Торманса, стали напружено прислухатися. Клацнув спеціальний фільтр звукозапису, що моделював прискорену нерозбірливу мову.

— Вони оспівують ранню смерть, вважаючи її головним обов'язком людини по відношенню до суспільства! — вигукнула Тівіса Хенако.

Фай Родіс нахилилась до екрана й мовчала: так вона робила завжди, коли була вражена чимось баченим. Чеді Даан затулила долонями обличчя, повторюючи нашвидку перекладений наспів, мелодія якого спершу сподобалася землянам.

«Вища мудрість — піти в смерть сповненим здоров'я і сил, Уникнувши печалей старості й неминучих страждань досвіду життя...

Так ідуть у теплу ніч після вечірніх посиденьок друзів...

Так ідуть у свіжий ранок після ночі з коханими, тихо зачинивши двері квітучого саду життя.

А могутні чоловіки — опора й охорона — ідуть, зачиняючи ворота. Останній удар лунає в мороці підземель часів, що одна ково приховують грядуще і минуле...»

Чеді урвала переклад і, здивовано глянувши на Фай Родіс, додала:

— Вони співають, що обов'язок смерті приходить на сто першому році їхнього життя. Або, за їхнім другим календарем Білих Зірок, який не відрізняється від нашого, — після двадцяти п'яти років, цих чотирьох проводжають до Храму Ніжної Смерті.

— Як може існувати таке суспільство? — забувши про пристойність, обурено запитала Олла Дез. — Чим вища соціальна структура і наука, тим пізніше людина дозріває.

— Тому-то ми, біологи, насамперед ще з давності ЕРС поставили за мету продовжити життя, тобто молодість, — сказала Нея Холлі, не відводячи погляду від процесії тормансіан, яка піднімалася по сходах.

— У нас людина до здійснення подвигів Геркулеса через складності життя і величезний обсяг інформації вважається дитиною. Ще двадцять років триває юність, зрілість настає лише під сорок років. Потім перед

нами сімдесят років, а то й цілий вік зрілості, сповненої енергії, потужної праці й пізнання життя. Замість десяти-двадцяти літ, як у давнину. Раніше людина вважалася старою під сорок років. Я була б бабусею, — сказала Фай Родіс.

— І людина помирала, так нічого й не дізнавшись про розмаїття і красу світу! — обурено відгукнувся Вір Норін. — Але в таку давнину, коли дев'яносто відсотків людей не вміли навіть читати, це не дивно. Довге життя було обтяжливим, просто непотрібним. Замолоду померлих називали улюбленцями богів. Але на Тормансі досить висока технічна цивілізація. Як же можуть вони зрубувати дерева, які ще не дали плодів? Це безумство і загибель!

— Вір, ви забули, що перед нами не комуністичне й навіть не соціалістичне суспільство, а класова соціальна структура. По-моєму, жахливий звичай ранньої смерті має пряме відношення до перенаселеності і вичерпання ресурсів планети, — заперечила Родіс.

— Розумію, — сказала Чеді, — рання смерть не для всіх!

— Так. Ті, хто рухає технічний прогрес, повинні жити довше, не кажучи вже про правлячу верхівку. Помирають ті, хто не може дати суспільству нічого, крім свого життя і нескладної фізичної праці, тобто не здатні до високого рівня освіти. Принаймні на Тормансі два класи: освічені й неосвічені, над якими стоять державці, а десь між ними люди мистецтва — ті, хто розважає, прикрашає і виправдовує.

— Вони також не помирають двадцятип'ятилітніми! — вигукнула Олла Дез.

— Авжеж. Але, мабуть, для артистів там, де необхідні молодість і краса, межа життя трохи більша, — відповіла Фай Родіс.

А в ТВФ зорельота загриміла різка, дико ритмічна музика, що змінювалася наспівами маршу, тобто узгодженого ритмічного ходу безлічі людей. Верескливі звуки невідомих інструментів перебивали ледь уловиму канву метушливої і стрибаючої мелодії. Починався фільм.

Широкими степами, серед високих трав тяглися незграбні вози, запряжені рогатими чотириногими, схожими на земних жуйних, чи то антилоп, чи то биків. Верхи на довгоногих, що нагадували оленів, тваринах басували начорно засмаглі Тормансіани, розмахуючи сокирами або механізмами, аналогічними вогнепальній зброї стародавньої Землі. Вершники безстрашно відбивались од зграй повзучих коротколапих хижаків, безлічі жахливих змії з високими, стиснутими з боків головами. Інколи, стріляючи на повному скаку, на вози нападали такі ж вершники. В перестрілці гинув або караван, що їхав степом, або ті, хто нападав, або ті й

інші разом.

Земляни швидко зрозуміли, що дивляться фільм про розселення тормансіан по планеті. Неясно було, хто такі розбійники, які нападали. Їх не можна було вважати аборигенами планети, оскільки вони нічим не відрізнялися від переселенців.

Фільмів, вистав і картин на тему про геройське минуле, про підкорення нової планети екіпажу «Темного Полум'я» довелося побачити безліч. Люті бійки, перегони, вбивства чергувалися з навдивовижу плоским і вбогим показом духовного життя. Повсюдно і завжди торжествували молоді чоловіки, наділені якостями, особливо цінними в цьому уявному світі розважальних ілюзій. Бойовитість, сила, швидка реакція, вміння стріляти з примітивної зброї у вигляді трубки, з якої силою розширення газів виштовхувався смертоносний шматочок металу.

Подібні теми повторювалися в різних варіаціях і дуже швидко надокучили землянам. Проте вони продовжували дивитись їх через уривки документальної хроніки давніх часів, нерідко вкраплених у досить-таки безглуздий сюжет. У старих уривках проглядалось лице незайманої і багатой життям планети, яка ще не зазнала втручання людини. Такою ж, тільки з іще могутнішим тваринним і рослинним життям, була доісторична Земля. Повторювалась картина, вже відома в земній історії за часів заселення Америки білою расою. Піонери по периферії, вільні, неприборкані, які здебільшого зневажали закони, і охоронці віри та суспільного порядку в обжитих центрах. Потім приборкання піонерів до повного придушення вільного суспільства. І недарма столиця планети називається містом Центру Мудрості. Це ім'я виникло в піонерські часи освоєння планети Торманс.

На Тормансі спочатку степи переважали над лісами. Природа планети не породила тварин-гігантів на зразок слонів, носорогів чи жираф Землі. Найбільшими із наземних чотириногих вважалися рогаті тварини за розмірами близькі до середнього земного бика, які нині щезли. Величезні череди бикоподібних істот наводняли колись величезні степи. У дрібних, прогрітих променями червоного сонця морях кишіли в суцільних хащах водоростей риби, навдивовижу схожі на земні.

Відсутність сильних вітрів на планеті підтверджувалася тим, що на вивищених ділянках екваторіального узбережжя колись росли дерева небачених на Землі розмірів. У ближчих до полюсів зонах раніше існували обширні болота, вкриті заростями одноманітних дерев, схожих на земні таксодії, тільки з брунатним відтінком дрібних і вузьких, наче розплющені хвоїнки, листочків.

Усе це було на Тормансі, як незаперечно свідчили стародавні фільми. Але тепер земляни повсюдно бачили або оброблені поля, або неозорі площі низьких чагарників, нагріті сонцем і позбавлені будь-якої іншої рослинності. Навіть слабкі вітри Торманса здіймали і крутили над кущами густу куряву. Відрадіше виглядали сухі степи, але й там трава здавалася низькою і рідкою, швидше нагадуючи напівпустелі, колись поширені в зоні пасатних кілець Землі.

Можливо, фільми про минуле планети втамовували природну нудьгу за колишньою розмаїтістю рідної природи? Переважна більшість населення жила у величезних містах, де, звичайно, молодецькі перегони і стрілянина на степових просторах або мисливські експедиції в дрімучі ліси під яскравими й чистими зорями назавжди відійшли в безповоротне минуле.

Важче піддавались поясненню видовища іншого характеру, в яких красиві жінки частково оголювалися, здійснюючи еротичні рухи і завмираючи в обіймах чоловіків у відвертих до огиди позах. Водночас земляни жодного разу не бачили повної наготи або чистої відкритості Ероса, таких звичних на рідній планеті. Тут неодмінно щось лишалося прихованим, спотворювалося, ховалось, натякаючи на якісь заборонені або таємничі якості, очевидно, з метою збудити слабку уяву чи надати особливий смак стосункам статей, які надокучили і втратили інтерес.

Цей специфічний еротизм поєднувався з незнаною на Землі обов'язковістю одягу. Ніхто не смів з'являтися в громадських місцях або перебувати вдома в присутності інших людей, повністю не прикривши своє тіло.

Жінки здебільшого носили просторі короткі сорочки з широкими й довгими рукавами та низьким стоячим коміром, перехоплені м'яким, як правило, чорним поясом, і широкі штани, інколи довгі, до кісточок, спідниці. Майже таким же був чоловічий костюм, але з коротшими полами сорочок. Тільки молодь з'являлася в коротких, вище колін, штанах, дуже схожих на земні. В громадських зібраннях чи на свята носили одяг з яскравих і візерунчастих матерій і куці плащі або накидки з чудовим гаптуванням.

Одяг видався землянам зручним і простим у виготовленні, відповідав теплому клімату планети і найрізноманітнішим умовам праці. Красиві поєднання відтінків червоного й жовтого, очевидно, подобалися більшості жінок і дуже пасували до смаглявого тону їхньої шкіри й чорного волосся. Чоловіки віддавали перевагу сіро-фіолетовим і пурпурним кольорам з контрастним обрамленням на комірах і рукавах. Частина Тормансіан

носила на лівому боці грудей, над серцем, нашивки у формі видовженого горизонтального ромба з якимись знаками. Як завважила Чеді, до тих, у кого в ромбі блищало щось схоже на око, виявлялась особлива повага. А загалом поваги одне до одного майже не відчувалось. Безцеремонна штовханина на вулиці, невміння поступитися дорогою чи допомогти подорожньому, що спіткнувся, дивували зорелітників. Більше того, дрібні нещастя на зразок падіння на вулиці викликали сміх у випадкових очевидців. Досить було людині розбити крихкий предмет, розсипати якусь ношу, як перехожі посміхались, ніби радіючи маленькій біді.

Якщо ж траплялася велика біда — телепередачі показували інколи катастрофи з повозами чи літальними апаратами, — то негайно збиралась юрба.

Люди оточували тих, хто постраждав, і мовчки стояли, спостерігаючи з жадібним інтересом, як одягнені в жовте чоловіки, очевидно, лікарі й рятувальники, допомагали пораненим. Натовп збільшувався, з усіх боків збігалися нові глядачі з такою ж пожадливою звіриною цікавістю на обличчях. Те, що люди бігли не допомогти, а лише подивитись, над усе дивувало землян.

Коли передача йшла безпосередньо із стадіону, заводу, станцій сполучень, вулиць міста і навіть помешкань, то мову дикто-, ра чи музику незмінно супроводжувало глухе ревище, яке спочатку зорелітники вважали за недосконалість передачі. З'ясувалося, що на Тормансі зовсім не дбають про ліквідацію шуму. Повози ревіли й тріщали своїми двигунами, небо тремтіло від гуркоту літальних апаратів. Тормансіани розмовляли, свистіли й голосно кричали, анітрохи не зважаючи на оточуючих. Тисячі маленьких радіоапаратів вливалися в загальне ревіння безладної мішанини музики, співу чи просто гучної і неприємно модульованої мови. Як могли витримувати мешканці планети обридливий шум, що не вщухав ні на хвилину, а послаблююся тільки глибокої ночі, лишалося загадкою для лікаря й біолога «Темного Полум'я».

Поступово вникаючи в чуже життя, земляни виявили дивну особливість передач всепланетних новин. Їхня програма так відрізнялась від змісту загальної програми передач Землі, що заслуговувала окремого вивчення.

Мізерна увага приділялася досягненням науки, показу мистецтва, історичних знахідок і відкриттів, що переважали в земних передачах, не кажучи вже про повністю відсутні на Тормансі новини Великого Кільця. Всепланетно не обговорював лися ніякі переміни в суспільному устрої, удосконалення чи проекти великих будов, організації великих досліджень.

Ніхто не порушував ніяких питань, ставлячи їх, як на Землі, перед Радами чи персонально перед кимось із кращих умів людства.

Надто мало місця надавалося демонстрації й обговоренню нових проблемних вистав театру, які намагалися зреагувати на повороти і зміни, що виникали в суспільній свідомості. Безліч кінофільмів про криваве минуле, підкорення (а насправді, знищення) природи і масові спортивні ігри забирали найбільше часу. Люди Землі дивувалися, як могли спортивні змагання збирати таку велику кількість глядачів, котрі не брали в них участі, зате невідь чому неймовірно збуджувались від споглядання боротьби спортсменів. Тільки згодом земляни збагнули суть справи. У спортивних змаганнях виступали ретельно відібрані люди, які присвятили весь свій час наполегливому й тупому тренуванню в своїй спортивній спеціальності. Решті не було місця в змаганнях. Тормансіани, слабкі фізично й духовно, мов маленькі діти, обожнювали своїх видатних спортсменів. Це виглядало смішно й навіть бридко. Мало чим відрізнялося становище артистів. З-поміж мільйонів людей відбирались одиниці, їм надавалися кращі умови життя, право участі в будь-яких виставах, фільмах і концертах. Їхні імена слугували принадою для сили-силенної глядачів, що змагалися за місця в театрах, а самі ці артисти, котрі називалися «зірками», обожнювались так само по-наївному, як і спортсмени. Становище, досягнуте «зіркою», позбавляло її чи його будь-якої іншої діяльності. Виступати в ролі артиста будь-якій людині, котра зуміла самотужки досягти висот мистецтва, як на Землі, тут, очевидно, не вдавалося. Загалом відбиток вузького професіоналізму лежав на всьому житті Торманса, збіднюючи почуття людей і звужуючи їхній кругозір. Можливо, так лише здавалося зорелітникам внаслідок відбору подій і матеріалів інформації. Тільки прямий контакт з народом планети міг розв'язати це питання.

У телепередачах та радіоінформації дуже багато уваги приділялося невеликій групі людей, їхнім висловлюванням і поїздкам, нарадам і рішенням. Найчастіше згадувалось ім'я Чойо Чагаса, міркування якого на різні теми суспільного життя, насамперед економіки, викликали надмірне захоплення і возвеличувались як вища державна мудрість. Можливо, далекі від справжньої прозорливості генія, що охоплював усю глибину й широчінь проблеми, висловлювання Чойо Чагаса в чомусь були важливими для мешканців Торманса? Як могли судити про те прибульці, котрі літали на висоті шести тисяч кілометрів?..

Фай Родіс і Гріф Ріфт нагадували про це запальним і різким у судженнях молодим товаришам.

Дивна річ, але, незважаючи на постійні повідомлення про виступи й

поїздки Чойо Чагаса і ще трьох чоловік, його найближчих помічників, які складали Раду Чотирьох — верховний ор-ган планети Ян-Ях, — нікому із зорелітників ще не вдавалося їх побачити. Найчастіше згадувані, ці люди ніби були присутні всюди й ніде. Лише єдиний раз у передачі з міста Центру Мудрості юрба, що заповнила вулиці й площі, захопленим ревінням вітала п'ятірку машин, які важко, наче панцерники давніх часів Землі, проповзали в стовпищі людей. Крізь темні шиби нічого не проглядалось, але тормансіани, охоплені масовим психозом, кричали й жестикулювали, мов на своїх спортивних змаганнях.

Земляни зрозуміли, що ці четверо на чолі з Чойо Чагасом і є справжніми володарями всіх і всього. Як заведено у древніх народів, у жителів Торманса переважали одноманітні імена, і тому їм доводилося мати по троє імен. Іноді траплялися люди з двома іменами. Очевидно, двоіменні складали вищі класи суспільства планети. Тормансіанські імена звучали почасти подібно до земних, але у важчому для землян дисонансі складів. Чойо Чагас, Гентло Ші, Кандо Лелуф і Зетрино Умрог — так звали четвірку верховних правителів. Дозволялося скорочувати імена всіх, окрім Чойо Чагаса. Ген Ші, Ка Луф, Зет Уг повторювалися з настирливою одноманітністю в незмінному порядку після імені Чойо Чагаса, яке ввучало магічним закляттям диких предків.

Олла Дез жартома оголосила, що всі земляни з їхньою системою подвійних, безконечно різноманітних імен повинні належати на Тормансі до верховного класу.

— І ти хотіла б, не посоромилася б? — запитала Чеді Даан.

— Я б мала змогу побачити справжніх володарів життя і смерті будь-якої людини. Ще в школі другого циклу я захопилася історичними фантазіями. Над усе мене цікавили книжки про могутніх королів, завойовників, про піратів і тиранів. Ними сповнені всі казки Землі, хоч би якій стародавній країні вони належали.

— Це несерйозно, Олло, — сказала Чеді, — найбільші страждання людству завдали саме ці люди, майже завжди неосвічені й жорстокі. Одне тісно пов'язане з іншим. У погано побудованому суспільстві людина або повинна розвивати в собі міцну, безстрашну психіку, яка служить самозахистом, або, що буває значно частіше, сподіватися лише на зовнішню опору — бога. Якщо нема бога, то виникає віра в надлюдей, з тією ж потребою схиляння перед сонцеподібними вождями, всемогутніми володарями. Ті, хто грав цю роль, як правило, темні політики, могли дати людству лише фашизм і нічого більше.

— Серед них були і мудреці, і герої, — не збентежилась Олла Дез. —

Мені хотілося б зустрітися з такими людьми. — Вона закинула за голову руки і зіперлась спиною на виступ дивана, мрійливо мружачи очі.

Фай Родіс пильно глянула на інженера зв'язку.

— Чеді має рацію в одному аспекті, — сказала вона. — В діях усіх володарів, окрім обумовленості, була ще відсутність розуміння віддалених наслідків. Це породжувало безвідповідальність, яка призводила до трагічного результату. І я розумію Оллу Дез...

— Як? — запитали разом Чеді, Вір і Тівіса.

— Будь-який землянин такий обережний у своїх вчинках, що програє у порівнянні з володарями нашої древності. У нього немає зовнішніх ознак могутності, хоча насправді у нього більше схожості з велетенським слоном, що сторожко ступає, аніж з наляканим оленем, який летить напролом.

— Володар — і наляканий? — розсміялась Олла. — Одне суперечить іншому.

— А отже, і складає діалектичну єдність, — підсумувала Фай Родіс.

Подібні дискусії повторювалися безліч разів, але несподівано спокійному вивченню планети настав кінець.

Нічний черговий по радіопередачах — ним був саме Ген Атал — підняв по тривозі Родіс, Гріфа й Чеді. Всі четверо зібралися біля темного екрана, прорізаного лише яскравою індикаторною лінією з її сплесками осциляції. Перекладна машина була вимкнута, оскільки слова, що звучали в обертонній вирві, зоре-літники тепер розуміли.

«Повідомлення головної обсерваторії Хвоста підтверджено спостережними станціями. Навколо нашої планети обертається невідоме небесне тіло, очевидно, космічний корабель. Орбіта кругова, кут до екваторіальної площини — 45, висота — 200, швидкість...»

— Вони вміють розраховувати й орбіти, — буркнув Гріф Ріфт.

«Розміри космічного тіла за попередніми даними значно менші зорельота, що відвідав нас у Вік Мудрої Відмови. Наступне повідомлення спостережних станцій о восьмій годині ранку».

— Ось ми і виявлені, — з відтінком смутку сказав Гріф Ріфт, звертаючись до Фай Родіс. — Що робитимемо?

Родіс не встигла відповісти, як спалахнув великий екран і на ньому з'явився знайомий диктор.

— Термінове повідомлення! Всім слухати! Слухати місто Центру Мудрості! — Тормансіанин говорив уривчасто, різко, ніби підживляючи в середині фраз. Він передав повідомлення про зореліт і закінчив: — О десятій ранку виступить друг Великого Чойо Чагаса, сам Зет Уг. Усім

слухати місто Центру Мудрості!

— Що будемо робити? — повторив Гріф Ріфт, приглушивши повторне повідомлення.

— Говорити з Тормансом! Після виступу Зет Уга перервемо передачу, і на всіх екранах з'явлюсь я з проханням про посадку. Олла Дез приготувалася до такого випадку, — на щоках Фай Родіс виступив рум'янець легкого хвилювання.

У призначений час весь екіпаж зорельота зібрався біля екранів зв'язку. Настав найважливіший момент. Заради нього вони послані Землею і проробили цей неймовірний політ прямого променя. Все залежить від того, як складуться стосунки гостей, на жаль, непроханих, з тормансіанами — точніше, з їхніми володарями. Адже рішення цієї невеликої групки людей, або навіть одного лише Чойо Чагаса, визначить «волю» Торманса й успіх експедиції землян.

Сигнальний годинник над крилом відбивача стереоекрана йшов за часом головного міста Торманса. Фай Родіс на якийсь час зникла в своїй каюті і з'явилася приблизно за чверть години до виступу Зет Уга. Очевидно, вона зарані приготувала сукню улюбленого тормансіанського кольору — червоного із золотисто-оранжевим відтінком з пухнастої матерії, яка ще більше поглиблювала тон. Відтінені цією сукнею знайомі риси Фай Родіс стали непохитніші й твердіші, майже грізні, а її плавні рухи скидалися на відблиски червоного сонця Торманса. Вона ще коротше зрізала волосся, повністю відкривши горду шию. Ретельно зачесана, з кучериками на скронях, без жодної прикраси, Фай Родіс сіла в крісло перед екраном, не перемовившись ані словом із супутниками. Приглушений звичний спів приладів ОЕЗ не порушив напруженої тиші корабля.

Гучні удари, що відлунювали металом, наче у великий бойовий щит, сповістили про початок виступу одного з правителів планети. Якийсь час екран був пустим, потім на ньому з'явився невеликого зросту чоловік у червоній накидці, гаптованій химерно переплетеними золотими зміями, його шкіра здавалася світлішою, ніж у більшості людей Торманса. Нездорова одутлість пом'якшувала глибокі складки довкола широкого тонкогубого рота, маленькі розумні очі виблискували рішучістю і водночас неспокійно бігали, ніби тормансіанин остерігався щось випустити з виду.

Олла Дез стримала зітхання подиву та розчарування і скоса глянула на Фай Родіс. Та лишилася незворушною, неначе зовнішність цієї людини не була для неї несподіванкою.

Зетрино Умрог провів маленькою рукою по високому, із зализинами лобу, поораному поперечними зморшками.

— Народе Ян-Ях! Великий Чойо Чагас доручив мені попередити тебе про небезпеку. В нашому небі з'явився прибулець із п'їтьми і холоду всесвіту. Керований ворожий корабель. Ми оголошуємо по всій планеті надзвичайний стан, щоб відбити ворога. Наслідуймо приклад наших предків, їхню мудрість за часів правління Іно Кау і мужність народу, який прогнав непроханих прибульців у Вік Мудрої Відмови. Хай живе Чойо Чагас!

— Може, досить? Володар висловився ясно? — шепнула Олла Дез із-за пульта.

Фай Родіс згідливо кивнула головою, і Олла повернула блакитну кульку до кінця, ввімкнувши на повну потужність настроєну установку ТВФ. Зображення Зет Уга затремтіло, розбилося на кольорові зигзаги і зникло. На частку секунди Фай Родіс устигла помітити вираз переляку на обличчі володаря, підвелась і стала на коло головного фокуса. Вона пильно дивилася в ромбик центрального променя, а боковим зором могла бачити себе на екранах, як у дзеркалі.

Перед ошелешеними тормансіанами замість скривленого зображення Зет Уга з'явилася напрочуд схожа на них чарівна, усміхнена жінка, з голосом ніжним і сильним.

— Люди і правителі Ян-Ях! Ми прийшли із Землі, планети, яка породила і вигодувала ваших предків. Волею випадку віддалились ви у недоступну нам раніше глибину простору. Тепер ми маємо силу здолати його і прибули до вас як кривні близькі родичі, щоб об'єднати зусилля в досягненні кращого життя. Ми ніколи не були нічийми ворогами і сповнені добрих почуттів до вас. Між нами нема ніяких суперечностей і можливе цілковите взаєморозуміння. Ми просимо дозволу опуститися на вашу планету, познайомитися з вами, розповісти про життя на Землі й передати вам усе, що ми знаємо корисного й доброго. В екіпажі нашого корабля всього тринадцять таких, як ви, людей, це жменька порівняно з безліччю жителів Ян-Ях. Ми не заподіємо вам ніякого зла, якщо ви приймете нас гостями своєї планети. Ми вивчили вашу мову, аби уникнути помилок і непорозумінь...

Екран вкрився сірими брижами, зробившись плоским і пустим. Зображення зникло, натомість з'явився переривчастий виючий звук, крізь який надривно кричав знайомий уже землянам голос диктора міста Центру Мудрості:

— Передачу... припиняємо передачу...

Фай Родіс презирнулася з Гріф Ріфтом і, відступивши назад, сіла в крісло. Олла Дез простягнула руку до кульки вимикача, але Родіс жестом

зупинила її. Нагнувшись до приймача, вона заговорила голосно й дзвінко, незважаючи на виття і свист перешкод.

— Зореліт «Темне Полум'я» викликає Раду Чотирьох! Викликає Раду Чотирьох! Повторюємо прохання — дозволити посадку! Просимо повідомити про це Чойо Чагаса, голову Ради Чотирьох. Чекаємо відповіді на непрямій частоті ваших навігаційних передач. Чекаємо відповіді!

Олла Дез вимкнула ТВФ. Загорівся синій вогник еліпсоїдної антени. Після виття та гавкотливих криків у круглому залі запала мертва мовчанка. Її порушила Фай Родіс.

— Не можу вважати початок успішним, — стурбовано мовила вона.

— Я б сказав, що спроба познайомитися виявилася невдалою, — скупко усміхнувся Гріф Ріфт.

— Добрі мені правителі! — обурено вигукнула Чеді. — Чого вони бояться?

— Того ж, чого боялися всі виховані капіталізмом, просякнуті заздрістю вимушеної нерівності. Бояться конкуренції, — сумовито відповіла Фай Родіс.

— Тобто бояться, що ми заберемо владу? — запитала Чеді.

— Авжеж!

— Але ж це дико й безглуздо. Навіщо нам влада в чужому світі?

— Це ясно для нас, для людей Землі, для Великого Кільця, але навряд чи більшість людей на Тормансі розуміють це.

— Тоді навіщо нам взагалі просити дозволу на посадку? Очевидно, ми не зрозуміємо одне одного, — стелула плечима Чеді.

— Для тих, хто зможе зрозуміти. Та й нам теж слід зрозуміти їх, навіть цих дивних правителів, — твердо сказала Родіс.

— І ви наполягатимете?

— Спробую!

Синє вічко горіло годину, другу, а планета мовчала. Зореліт пішов на нічний бік, коли Фай Родіс підвелася й запросила вільних від вахти супутників до їдальні.

Усі енергійно взялися за темно-коричневі кубики харчової суміші, достатньо смачної, аби підтримати апетит, і досить пружної, щоб дати роботу міцним зубам і щелепам — спадщині предків, які споживали всіяку тверду й важку для травлення їжу. Фай Родіс випила келих густого КМТ — оливково-зеленого напою. Гріф Ріфт обмежився лише кількома ковтками чистої води.

Чеді Даан чергувала на прийомі телепередач, спостерігаючи перебіг всепланетних новин. Перед об'єктивами телекамер пропливали вулиці й

площі різних міст Торманса, зали зібрань та аудиторії шкіл. Всюди збуджені тормансіани жестикулювали, кричали здаля або виливали потоки слів у безпосередній близькості від приймальних апаратів. Всюди чулося запитання: «Що робити із зорельотом?», і найчастіше повторювалися слова: «Геть, забирайтеся, не допустимо, знищимо!..» На широкому виступі перед будівлею, схожою на астрономічну обсерваторію, з'явився молодий чоловік у блакитному одязі. Диктор оголосив, що виступить один із Вартових Неба — організації, покликаної охороняти недоторканість планети Ян-Ях. Чоловік у блакитному заволав: «Ви чули мерзенну брехню нікчемної жінки, ватажка зграї міжзоряних злодюг, яка з нечуваним нахабством посміла назвати себе кривною сестрою нашого великого народу. За одне це блюзнірство небезпечні прибульці заслуговують на кару. Наші вчені давно встановили й довели, що предки народу Ян-Ях прибули з Білих Зірок, аби підкорити природу забутої планети і влаштувати тут життя, повне щастя і спокою...»

Чеді Даан, захопившись безглуздою промовою оратора, що проголошувалась із незвичним для землян пафосом голосом, який то тремтів, то зривався на крик, не помітила, як за її спиною з'явилася Фай Родіс і увімкнула перекладну машину. Але навіть вона не змогла знайти пояснення до слів «мерзенний», «зграя», «злодюги», «нікчемний», «блюзнірство». Родіс пішла по довідники, а Чеді, час від часу регулюючи диференційне збільшення, продовжувала вдивлятися в натовп — молоді обличчя, тільки молоді, з тим непроникним і відчуженим від світу виразом, який буває у фанатиків або в тупих, байдужих людей.

Раптовий здогад примусив Чеді увімкнути на сигнальному браслеті виклик Олли Дез. Та прибігла, розпашіла після відбиття атаки, яку провели на неї одразу Вір Норін, Тівіса і Нея Холлі за її романтичну прихильність до «володарів». Слідом за нею увійшла Фай Родіс з аркушем щойно скопійованого із «зірочки» словника стародавніх понять.

— Знайшли загадкові слова? — не витримала Чеді, хоч як їй хотілося розкрити власний здогад.

— Лайка, тобто слова на низькому рівні розвитку психіки, які вважаються образливими для тих, кому адресовані.

— Навіщо? Адже вони нічого не знають про нас!

— Вони застосовують методи проникнення у психіку людини через підсвідомість, свого часу ці методи були заборонені в нас законом, але широко використовувались у демагогії фашистських і псевдосоціалістичних держав ЕРС. Запеклий злочинець Гітлер, який розцінював свій народ як стадне збіговисько мавп, діяв достоту як ці

тормансіанські оратори. Він репетував, шаленів, червонів у нестямі, вивергаючи лайку і слова ненависті, заражаючи натовп отрутою своїх нестримних емоцій. «У натовпі інстинкт над усе, а з нього виходить віра» — ось його слова, використані згодом в олігархічному псевдосоціалізмі Китаю. Із супротивниками не сперечаються. На них кричать, плюють, б'ють, а при потребі знищують фізично. Ви самі бачите, що для ораторів Торманса нема нічого, крім утовкмачених у голову понять. Вони звертаються не до здорового глузду, а до тваринного безглуздя, тож хай вас не бентежить ця лайка — вона лише прийом у розробленій системі обману народу.

Чеді підвелась і пройшлася перед стіною екранів та пультів, від нетерпіння стиснувши кулачки.

— А я, здається, зрозуміла, — повільно заговорила вона, — навіть поклікала Оллу, перш ніж ви прийшли, — для експерименту...

Родіс і Олла очікувально дивилися на Чеді.

— У них є друга мережа всепланетних новин. Та, яку ми щоденно приймали, контролюється й фільтрується так, як і наша Світова Мережа. Та якщо ми робимо це для відбору найцікавішого і найважливішого, що підлягає першочерговому повідомленню, то тут це робиться з іншою метою.

— Розумію, — кивнула Фай Родіс, — показати лише те, що хочуть правителі Торманса. Добором новин створюється «певне враження». А може, формуються і самі «новини».

— Поза всяким сумнівом. Я здогадалася, коли дивилась на «обурення» народу. Групи людей, які висловлюються абсолютно однаково, з награною заппадливістю. Вони відібрані з різних міст. А реального огляду людей і думок ми не бачимо, як не бачить його і населення планети.

— Коли так... — почала Фай Родіс.

— Має бути ще одна мережа, — вела далі Чеді. — Нею йде справжня інформація. Правителі не дивляться фальшивку. Це не тільки марно, а й небезпечно для управління.

— І ви хочете настроїтись на другу мережу? — запитала Олла Дез. — Є міркування про її параметри?

— Пам'ятаєте, ми спіймали нічні рапорти обсерваторій? Олла Дез схилилася над апаратом хвильового розрізу, і стрілки його індикаторів ожили, промацуючи канали передач.

Фай Родіс обняла Чеді за плечі й легенько притиснула до себе. Обидві пильно дивилися на сліпий екран. Пропливали і стрімко проносилися розмиті контури чи проблиски чітких ліній. За кілька хвилин голосна мова

зазвучала одночасно з появою на екрані просторого приміщення, заставленого рядами столів з розгорнутими на них таблицями і кресленнями. Зовсім не схожі на тих, що буянили на вулицях, люди в коричневому й темно-сірому одязі стояли колом на задньому плані. Вони були значно старші за екзальтовану молодь.

«Не розумію цієї паніки, — говорив один у центрі тих, що зібралися. — Треба б прийняти зореліт. Подумати лишень, як багато ми зможемо дізнатися від них, очевидно, людей вищої культури і таких схожих на нас...»

«У тім-то й річ, — перервав інший, — але як же бути з міфом Білих Зірок?»

«Кому він зараз потрібен?» — сердито нахмурився перший.

«Тим, хто твердив про непорушні істини в книжках найвидатнішого генія Цоама, доставлених із Білих Зірок. Якщо ж ми справді з планети цих прибульців і там усе так змінилося, тоді...»

«Досить! У Чотирьох всюди очі й вуха, — перебив той, що говорив першим, — мовчімо».

Ніби за сигналом, люди розійшлися по своїх місцях за столами. Око телекамери зупинилося на лабораторії з апаратурою та стіною сітчастих кліток, в яких ворушилося щось живе. Тут стояли літні люди в жовтих халатах, і розмова теж ішла про зореліт землян.

«Незвичайне, нарешті, сталося, — сказала жінка з кумедними кісками, які й на Землі годилися б для дівчинки. — Тисячоліття ми заперечували розумне життя з високою культурою довкруг нас, або вважали його величезною рідкістю. У вік Мудрої Відмови прилітав один зореліт, а тепер з'явився другий, та ще з нашими кривими родичами. Як же можна його не прийняти!

— Цс-с! — цілком по-земному дав знак мовчання старий, зігнутий віком тормансіанин. — Там, — він підняв палець угору, — ще нічого не сказали».

І знову за мовчазною командою люди розійшлися. Камера перейшла на високу залу з великими стовпоподібними машинами, трубами й котлами. І раптом усе погасло. Синє вічко приймача потемніло, зеленувате світіння осяяло віко фільтратора, і почулася вересклива тормансіанська мова. Земляни, які затримались у їдальні, поспішили приєднатися до спостерігачів.

«Прибульцям чужої планети. Прибульцям чужої планети. Рада Чотирьох викликає вас для переговорів. Вступайте у двосторонній відеозв'язок по особливому каналу. Технік пояснить спосіб вмикання!»

Темний стереоекран спалахнув знову. У тісній камері, схожій на звичайну автоматичну установку ТВФ, сидів немолодий тормансіанин у блакитному. Він почав говорити в маленький рупор перед собою, намагаючись пояснити землянам параметри особливої лінії. Олла Дез миттю під'єднала вже настроєний ТВФ «Темного Полум'я». Тормансіанин відкинувся назад і завмер від подиву, побачивши на своєму екрані людей зорельота.

— Зореліт «Темне Полум'я» до переговорів готовий, — з ледь помітною ноткою торжества сказала Олла Дез, трохи спотикаючись на тормансіанській вимові.

Технік у блакитному нарешті оговтався від несподіванки і приглушено промовив щось нерозбірливе в кубик на гнучкій ніжці, вислухав відповідь і підняв зблідле обличчя.

— Приготуйтеся. Виберіть серед вас того, хто вміє добре говорити мовою Ян-Ях і знає слова поваги. Перемикаю вас на Оселю Ради Чотирьох!

На екрані з'явилася велика кімната, вся задрапірувана вертикальними складками важкої матерії насиченого малахітово-зеленого кольору. На передньому плані стояв круглий стіл із масивними, оздобленими різьбленням ніжками у формі пазуристих лап. На столі самотньо лежала блідо-голуба куля. Чотири крісла з тієї ж зеленої тканини стояли на яскравому сонячно-жовтому килимі. На задній стіні виднілась астрономічна карта, яка тьмяно світилася над чорною шафою з дверцятами, оздобленими строкатими й витонченими малюнками. На шафі стояла висока лампа з блідо-голубим абажуром, облямованим зеленою смугою, яка кидала світло на чотирьох людей, що з пихатістю розвалилися в кріслах. Троє ховалися в затінку, попереду сидів худорлявий і високий чоловік у білій накидці, з непокритою головою і сіро-чорним волоссям, що стирчало йоржиком. Жорсткий рот не гармоніював із притупленим коротким носом, а уважні вузькі очі — з високо піднятими, мов у зусиллі щось збагнути, бровами. Проте Олла Дез могла бути вдоволена. Чойо Чагас справляв враження володаря і, безсумнівно, був ним.

Фай Родіс, як завжди в своїй червоно-оранжевій сукні, ступила на коло головного фокуса. Чойо Чагас випростався і довго розглядав жінку Землі.

— Я вітаю вас, хоч ви явилися без дозволу! — нарешті сказав він.

«Для того, щоб запитати дозволу на «запрошення» і одержати відповідь, знадобилося б кілька тисяч років!» — подумала Родіс, і губи її затремтіли в ледве помітній усмішці, що викликала у володаря таку ж швидку реакцію — брови його трохи зсунулися.

— Нехай той, хто у вас володарює і кому доручено представляти правителів вашої планети, пояснить мету прибуття, — провадив він.

Фай Родіс коротко й чітко розповіла про експедицію, про джерела відомостей про планету Ян-Ях й історію зникнення трьох зорельотів Землі на самому початку ЕСВ. Чойо Чагас незворушно слухав, відкинувшись назад і поклавши на м'яку підставку ноги, обтягнуті білими гетрами. І чим пихатішою ставала його поза, тим ясніше прозирала розгубленість, яка народжувалася в душі голови Ради Чотирьох.

— Я не зрозумів, від чийого імені ви говорите, прибульці. Всі ви занадто молоді! — сказав Чойо Чагас, ледве Родіс закінчила своє повідомлення з проханням прийняти «Темне Полум'я».

— Ми люди Землі й говоримо від імені нашої планети, — відповіла Фай Родіс.

— Я бачу, що ви люди Землі, але хто велів вам говорити так, а не

інакше?

— Ми не можемо говорити інакше, — заперчила Родіс, — ми тут частинка людства. Кожен з людей Землі говорив би те саме, тільки, можливо, іншими словами або ясніше.

— Людство? Що це таке?

— Населення нашої планети.

— Тобто народ?

— Поняття народу в нас було в давнину, допоки всі народи планети не злилися в єдину сім'ю. Та якщо користуватися цим поняттям, то ми говоримо від імені єдиного народу Землі.

— Як може народ говорити поза законними правителями? Як може неорганізована юрба, а надто простолюд, висловити єдину й слушну думку?

— А що ви розумієте під терміном «простолюд»? — обережно запитала Фай Родіс.

— Нездатну до вищої науки частину населення, яку використовують для відтворення та для найпростіших робіт.

— У нас нема простолюду, немає юрби і правителів. Законне ж у нас лише бажання людства, виражене через підсумування думок. Для цього є точні машини.

— Я не розумію, яку цінність має судження окремих осіб, темних і некомпетентних.

— У нас немає некомпетентних осіб. Кожне велике питання відкрито вивчається мільйонами вчених у тисячах наукових інститутів. Результати доводяться до загального відома. Дрібні питання і рішення по них ухвалюються відповідними інститутами, навіть окремими людьми, а координуються Радами з головних напрямків економіки.

— Але ж є верховний правлячий орган?

— Його немає. При потребі, в надзвичайних'обставинах владу бере за своєю компетенцією одна з Рад. Наприклад, Економіки, Здоров'я, Честі, Права, Зореоплавання. Розпорядження перевіряються Академіями.

— Я бачу у вас небезпечну анархію і сумніваюся, що спілкування народу Ян-Ях з вами буде корисним. Наше щасливе й спокійне життя може бути порушене... Я відмовляюся прийняти зореліт. Повертайтеся на свою планету анархії або й далі волочіться по безоднях всесвіту!

Чойо Чагас підвівся, випростався на весь зріст і тицьнув указівним пальцем у Фай Родіс. Три інших члени Ради Чотирьох підхопились і дружно скинули догори руки, спрямовані ребром уперед, — жест вищого схвалення і захоплення на Тормансі.

Фай Родіс зблідла і теж простягла вперед руку заспокійливим жестом Землі.

— Прошу вас іще кілька хвилин подумати, — дзвінко сказала вона Чойо Чагасу. — Я змушена зв'язатися з нашою планетою, перед тим як вдатися до рішучих дій...

— Ось і викрилося справжнє лице прибульців! — Чойо Чагас картинно повернувся до своїх соратників. — Які рішучі дії? — Він грізно примружив свої вузькі очі.

— Це залежить від того, які дозволить Земля! Якщо...

— Але як ви зможете зв'язатися? — нетерпляче перервав Чойо Чагас. — Ви щойно говорили про недоступність відстані. Чи все це обман?

— Ми ще ніколи нікого не обманювали. При гострій потребі, витративши величезну енергію, можна пронизати простір прямим променем.

Супутники Фай Родіс з подивом переглянулися. Чеді Даан відкрила була рот, та Гріф Ріфт стиснув їй плече, очима наказуючи мовчати.

Олла Дез незворушно підійшла до Родіс, і погляди чотирьох правителів зосередилися на новій представниці Землі. Олла подала Родіс звичайний мікрофон для переговорів всередині корабля і спроектувала рамку ТВФ на екран у глибині зали, де звичайно екіпаж зорельота переглядав взяті із Землі стереофільми та ейдопластичні зображення. Ніхто не мав сумніву, що обидві жінки діють за раніше узгодженим планом.

Фай Родіс заходилася викликати в мікрофон Раду Зореоплавання. Короткі й мелодійні слова земної мови звучали для Тормансіан наче заклинання. Четверо володарів лишилися стояти поза світлом лампи, і Фай Родіс не могла встежити за виразом їхніх темних облич.

На екрані, цілком реальні у тривимірній пластиці й природних барвах, з'явилися люди Землі. У просторій залі йшло засідання однієї з Рад, очевидно, уривок із хроніки.

Чеді Даан різко вивільнила плече від пальців Гріфа Ріфта.

— Негідний обман! — голосно промовила вона.

Фай Родіс так само спокійно вела далі, схилившись уперед і не зводячи очей з володарів Торманса.

— Перекладаю свої запитання Землі мовою Ян-Ях! — І вона стала говорити наперемінно то земною, то тормансіанською мовою. — Шановні члени Ради, я змушена просити дозволу вжити надзвичайних заходів. Правителі Торманса, не з'ясувавши думки і всупереч бажанню багатьох людей планети, відмовилися прийняти наш зореліт з мотивів помилкових і нікчемних...

— Брехня! Хіба ви не бачили по всепланетних передачах, як обурюється народ і вимагає, щоб вас не тільки не пускали до нас, а й просто знищили? — владно перебив Чойо Чагас.

— Ми ввімкнулись у вашу особливу мережу й бачили інше, — незворушно відрізала Родіс і вела далі: — Тому я прошу дозволити нам стерти з лица планети головне місто — центр самовладної олігархії — або провести всепланетну наркотизацію з персональним відбором.

Чойо Чагас сів на край столу, а решта троє кинулися вперед, розмахуючи руками.

Олла Дез непомітно пересунула кадри ейдопластики. На екрані ТВФ голова Ради енергійно заговорив, показуючи на карту вгорі. Члени Ради ствердно закивали. Обговорювалося будівництво тренувальної школи для майбутніх дослідників Тамаса. Збоку ж можна було подумати, що Фай Родіс одержала необхідний дозвіл.

— Нечувано! Я більше не можу! — Чеді Даан вибігла із зали, кинулась у свою каюту й зачинилася там, невимовно страждаючи.

Слідом за нею рушили Ген Атал, Тівіса і Мента Кор, але їх зупинив владний тон Фай Родіс.

— Я одержала дозвіл на надзвичайні дії. Прошу ще раз подумати. Чекатиму дві години за часом Ян-Ях, — Фай Родіс повернулася, щоб вийти з головного фокуса.

— Стривайте! — заволав Чойо Чагас. — На які дії ви отримали добро?

— На будь-які.

— І що вирішили?

— Поки що нічого. Чекаю вашої відповіді.

Родіс погасила зворотний зв'язок ТВФ, лишивши володарів Торманса перед екраном їхньої секретної мережі. Вони не здогадалися відразу вимкнутись, і земляни могли кілька хвилин спостерігати їхню суперечку і метушливі, перелякані жести.

— Становище небезпечне! — говорив горбоносий тормансія-нин з круглими й опуклими очима, як згодом дізналися земляни, перший помічник Чойо Чагаса Ген Ші. — Могутність прибульців не викликає сумніву.

— Хоч би як вони брехали, зореліт володіє величезною силою і, безперечно, могутньою зброєю. Без нього ніхто не рушав би в далеку путь до невідомих планет, — бубонів Зетрино Умрог, — але зореліт, який сів на планету...

— Це зовсім інше! — сказав Чойо Чагас і щось вигукнув убік. Екран вимкнувся.

Родіс стомлено опустилася в крісло і кілька разів провела долонями по обличчі й волосся знизу вгору, ніби вмиваючись. Гріф Ріфт мовчки подав келих КМТ, і вона взяла його, вдячно усміхнувшись.

— Вистава вийшла блискуча! — вдоволено сказала Олла Дез і прорвала греблю обуреного мовчання.

— Ганебно! Соромно! Люди Землі не повинні розігрувати брехливі сцени і вдаватися до обману! Ніколи не чекали, що глава нашої експедиції здатна на негідний вчинок! — навперебій заговорили Тівіса Хенако, Мента Кор, Ген Атал і Тор Лік. Навіть твердокам'яний Дів Сімбел осудливо дивився на Фай Родіс, у той час як Нея Холлі, Вір Норін, Соль Саїн і Евіза Танет не приховували свого захоплення нею.

Фай Родіс відставила келих, підвелась і підійшла до товаришів. Погляд її зелених, великих, навіть як для жінки ЕРЗ, очей був сумовитий і твердий.

— Думки про мій вчинок розділилися у вас майже навпіл — схоже, це свідчення його правильності... Не треба виправдання, адже я сама усвідомлюю провину. Знову перед нами, як тисячі разів раніше, постає одне й те ж питання: втручання — невтручання в процеси розвитку, чи, як говорили колись, долю окремих людей, народів, планет. Злочинні нав'язані силоміць готові рецепти, але не менш злочинне байдуже спостерігання мук мільйонів живих істот, чи то тварин, чи людей. Фанатик або одержимий власною величчю психопат без вагання і совісті втручається в усе. В індивідуальні долі, в історичні шляхи народів, знищуючи направо й наліво в ім'я своєї ідеї, яка у величезній більшості випадків виявляється породженням обмеженого розуму і хворобливої уяви параноїка. Наш світ переможного комунізму дуже давно покінчив із стражданнями від психічних помилок і невігластва влади. Зрозуміло, кожний із нас прагне зарадити тим, котрі ще страждають. Але як не посковзнутися на застосуванні давніх методів боротьби — сили обману, таємниці. Хіба не очевидно, що, застосовуючи їх, ми стаємо на один рівень з тими, від кого хочемо рятувати? А перебуваючи на тому ж рівні, яке ми маємо право судити, адже втрачаємо знання? Так і я ступила один крок по давньому шляху, і ви самі кидаєте мені звинувачення в неприпустимому вчинку.

Фай Родіс сіла до столу, за звичкою підперши підборіддя рукою і запитально оглядаючи людей, котрі мовчали. Вона не знайшла серед присутніх Чеді Даан, збагнула причину, і очі її стали ще смутніші.

— Хіба можна повністю заперечувати втручання, — спитав Гріф Ріфт, — якщо з дитячих літ — і впродовж усього соціального життя — суспільство веде людей по шляху дисципліни і самовдосконалення? Без

цього не буває людини. Крок вище, до народу — удосконалення його соціального життя, а потім і сукупності народів, країни чи планети в цілому. Що ж таке ступені до соціалізму й комунізму, як не втручання знань в організацію людських відносин?

— Це так, проте коли воно створюється зсередини, а не іззовні, — заперечив Тор Лік. — А тут ми чужі, прибульці із зовсім іншого світу.

— Не чужі! Ми діти Землі, і вони теж! — вигукнула Нея Холлі.

— Майже два тисячоліття вони йшли самі, без нас. І ми не маємо права й честі тепер розглядати тормансіан як своїх, — різко заперечила Тівіса.

— Чи може біолог і антрополог судити так поверхово? — скривилась Евіза Танет. — Дві тисячі літ без нас, а мільйони з нами і весь останній, найважчий шлях від варварства і феодалізму до ЕСВ. Усі жертви, кров, сльози й горе великого шляху з нами! Які ж вони чужі? Хіба ви забули, що людина — це кульмінація трьох мільярдів років природного відбору, сліпої гри на виживання, інферно, завісу над яким уперше підняв Дарвін. Ми пов'язані через гени історичною спадкоємністю з усім тваринним життям планети, отже, тормансіани теж. Хіба ми можемо відмовитись від свого коріння, як це з відомих нам причин вчинили предки сучасних мешканців Ян-Ях? Віддавна вони, як і ми, знали, що людина занурена в аморфний океан думки, нагромадженої інформації, який видатний учений ЕРС Вернадський назвав ноосферою. В ноосфері — всі мрії, здогади, натхненні ідеали тих, хто давно щезнув з лиця Землі, розроблені наукою способи пізнання, творча уява художників, письменників, поетів усіх народів і віків. Ми знаємо, що людина Землі в своїй психіці почерпнула величезну снагу, яка реалізувалася в побудові комуністичного суспільства: зачудування і схиляння перед красою, повагу, гордість, творчу віру в моральність, не кажучи вже про основу основ — кохання. Те, що тормансіани перервали цю спадкоємність, — ненормально. Чи немає тут порушення першого Закону Великого Кільця — свободи інформації? Якщо є, то, ви знаєте, ми повноважні на найсуворіше втручання...

— Переконливо! — сказав Соль Саїн.

— І все ж це не виправдання методів давнини, — сказав Тор Лік.

— Не виправдання, я вже сказала, — відповіла Фай Родіс. — Але уявімо собі шальку терезів. Кинемо на одну можливість допомогти всій планеті, а на другу — брехливу комедію, розіграну мною. Що переважить?

— Не варто сперечатися, — згодилась Мента Кор, — але суть справи не в співвідношенні добра й зла, горя й радості, які, ми знаємо, абсолютні лише в мірі, а не в порівнянні. Зерно небезпеки тут, як я розумію, у рівні

вчинку, бо, ступивши на шлях брехні й залякування, як визначити міру і ту грань, далі якої не можна пройти, щоб не впасти?

— Мента, ви дуже точно висловили загальну думку, — сказала Чеді Даан, яка раптово з'явилась у залі. — Брехня викличе брехню у відповідь, переляк — взаємні спроби настрахати, для подолання яких потрібні нові обмани й залякування, все покотиться вниз нестримною лавиною жаху й горя.

— Я впевнена, що сутність протиріччя ви формулюєте правильно, але поки що ці останні ступені — далека абстракція, — сказала Фай Родіс.

Синє вічко погасло. Планета Ян-Ях викликала «Темне Полум'я». Засвітилися екрани на кораблі і в Оселі Ради Чотирьох.

Чойо Чагас сидів неприродно швидко, схрестивши на грудях руки, і дивився землянам у вічі.

— Я дозволяю відвідання планети і запрошую до мене в гості. За добу буде підготовлене і вказане місце посадки корабля.

Фай Родіс, підвівшись, уклонила, вклавши в цей рух ледь помітну грайливість і жіночу іронічність.

— Дякую вам від імені Землі та моїх супутників. Поспішати з посадкою немає потреби. Ми повинні пройти імунізацію, щоб не занести вам тих хвороботворних елементів, проти яких у вас нема антитіл, і створити імунітет для себе. Тепер, маючи дозвіл, ми візьмемо проби землі, води й повітря...

— Без посадки?

— Атож, для цього є апарати — у нас їх називають черкаючими ракетами. Думаю, що днів через десять ми будемо готовими до посадки. Крім того... — Фай Родіс на мить затнулась.

— Крім того? — гостро зблиснули очі Чойо Чагаса.

— Я викличу другий зореліт. Він обертатиметься на високій орбіті навколо Ян-Ях, чекаючи нас, — на випадок аварії нашого зорельота.

— Невже водії кораблів Землі такі невправні? — роздратовано сказав Чойо Чагас. Члени Ради Чотирьох обмінялися збентеженими поглядами.

— Мандрівники космосу чи бурлаки всесвіту, як назвали нас Вартові Неба, мають бути готовими до будь-яких випадковостей, — наголосила на останньому слові Фай Родіс.

Володар Торманса знехотя кивнув, і телеаудієнція скінчилась.

Розділ IV

ВІДГОМІН ІНФЕРНО

Громадисько «Темного Полум'я» наблизилося до поверхні планети. Швидкість обльоту зростала, і розріджене на висоті сотень кілометрів повітря оглушливо ревіло за неприступними стінками корабля, надійно захищеними і від перегріву, і від будь-якої радіації. Цей звук страхітливої сили вловлювали звукозонди Торманса. Виявляється, і тут були прилади, які записували звукову хроніку неба. Підсилювачі донесли цей одноманітний, різкий, як сигнал небезпеки, звук до кабінетів учених-спостерігачів, до високих веж Вартових Неба і просторих апартаментів правителів, сповіщаючи про наближення непроханого гостя, який лякав і приваблював.

Невтомно трудилися техніки зорельота, вираховуючи програми і закладаючи їх у тупоносі ракети. Невдовзі пачки спіральних трубок, зачохлені в п'ятиметрові рибоподібні оболонки, одірвалися від корабля, окреслили величезні параболи і торкнулися поверхні планети в заздалегідь визначених місцях. Одна черкнула по хвилях океану, друга пронеслась у його глибинах, третя розпорола гладінь річки, подальші проорали поля, річки й зелені зони в дозволенних тормансіанами місцях. І, знову піднявшись на висоту обльоту, ракети приєднувались до бортів «Темного Полум'я», несучи для його лабораторій біологічні проби води, землі й повітря чужої планети.

Нея Холлі, Евіза Танет і Тівіса Хенако третю добу не стуляли очей. Під журливий спів ультрацентрифуг вони не відходили від протонних мікроскопів і термостатів із незліченними серіями бактеріальних та вірусних культур. Аналітичні компаратори порівнювали токсини шкідливих мікробів Землі й Торманса і виводили довгі формули імунологічних реакцій, щоб нейтралізувати досі незнані хвороботворні начала. Імунізацію одержували однаковою мірою як призначені до висадки, так і ті, що лишалися на кораблі. Члени екіпажу важко дихали, у них палали обличчя, і очі гарячково блищали. Тор Ліка і Менту Кор довелося навіть занурити в гіпнотичний сон, оскільки сила реакції організму вимагала виключення будь-якої діяльності.

І все ж за кілька днів Евіза Танет оголосила, що вона невдо-волена

результатами і не може гарантувати повноцінного захисту.

— Який термін досягнення повноцінності? — запитала її Фай Родіс.

Трохи збентежена Евіза відповіла не зразу.

— Я гадала, що зустріну тут звичайний комплекс. Адже тормансіани привезли із Землі в своїх кишечниках ту саму бактеріальну флору, без якої не можемо існувати й ми. Якщо вони не були знищені місцевими мікробами, а, навпаки, процвітали, це означає, що земні бактерії і віруси приглушили первісний мікросвіт Торманса. Одначе виявлено два надзвичайно шкідливі віруси. Вони могли виникнути лише в умовах колосальної скупченості людей. Зараз нічого подібного ми на Тормансі не спостерігаємо.

— Це непрямі підтвердження колишнього перенаселення планети, — сказала Фай Родіс, — але нам треба якомога швидше спуститися на Торманс.

— Перебудова наших захисних реакцій навряд чи відбудеться раніше, аніж за два місяці, — заявила Евіза Танет таким тоном, ніби вона була винна в неможливості швидше провести імунізацію.

Фай Родіс усміхнулась їй.

— Що вдієш! Хочеться бути повноправним гостем нової землі, і майже ніколи це не вдається. Повсякчас виникають обставини, які кваплять, не дозволяють чекати. Багато хто розповідав про незабутнє відчуття зустрічі з новою і небезпечною планетою. Виходиш із корабля на чистісіньке повітря, під нове сонце і, немов дитина, біжиш по ласкавому незайманому ґрунті. Шалене бажання скинути одяг і всім єством зануритись у свіжість кришталево-чистого світу. Щоб босі ноги ступали по м'якій траві, щоб вітер і сонце, торкаючись оголеної шкіри, передавали їй усі відтінки мінливого дихання природи. Дуже небагатьом із сотень тисяч мандрівників на інші світи щастило відчувати все це!

— Виходить, скафандри? — спитала Холлі.

— Авжеж! Хоч як жаль! Потім, коли закінчиться імунізація, ми їх знімемо. Без шоломів, лише з біофільтрами — і це вже успіх! Зате ми будемо готові за три-чотири дні.

— Може, це й на краще, — сказала Нея Холлі. — Аналіз води Торманса показав деякі структурні відмінності від земної. Попервах, поки звикнуть до нової води, усі будуть ослаблені.

— Хіба важливо, яка вода? — запитала Фай Родіс. — Даруйте, але я знаю так мало. Якщо вода чиста й позбавлена шкідливих домішок?

— Вибачимо історика давню помилку, — усміхнулась Евіза. — Наші предки довго вважали воду просто водою, поєднанням кисню і водню і

зовсім не вміли її аналізувати. З'ясувалося, що вода має складну фізико-хімічну структуру з багатьма елементами. Тисячі видів води — корисної, шкідливої, нейтральної, хоча в простому аналізі вона однакова й абсолютно чиста — зустрічаються в джерелах, річках і озерах Землі. Торманс — інша планета, із своєрідним характером загального кругообігу води, ерозії та мінерального насичення. Ми дослідили, що ця вода в середньому може позначитися на певному пригніченні нервової системи. Проти нього я підбрала таблетки ІГН-102. Тільки не забувайте покласти їх у будь-яку рідину для пиття чи їжі.

— Отже, скафандри, — втрутився Гріф Ріфт, який досі мовчав. — У нас буде одна перевага...

— На випадок небезпеки? — Евіза схилила голову, кинувши погляд на Чеді Даан.

Здогад правильний. Скафандр не піддається ні ножу, ні кулі, ні піропроменю, — підтвердив Ріфт.

— Але голова, найцінніша частина тіла, без шолома піддається, — весело заперечила Фай Родіс. Чеді Даан пильно глянула на Родіс, ніби дивуючись її пожвавленню. Справді, стриману, трохи сувору керівницю експедиції зараз, напередодні випробування, неначе підмінили.

— То як же з пропозицією Чеді? — запитав Ген Атал.

— Ми повернемось до неї пізніше, після акліматизації, — г відповіла Фай Родіс.

Чеді лише міцніше стиснула губи й відвернулась до великої карти Торманса, що висіла над входом до круглого залу.

— Чеді, мені щойно спало на думку, — озвалась до колеги Евіза Танет, — ви вразливо поставилися до комедії, розіграної Фай Родіс і Оллою Дез. Та чи не вважаєте ви, що намір злитися з народом Ян-Ях, маскуючись під дівчину з Торманса, теж має елемент обману? Дивитися чужими очима на відкрите вам, як корінній тормансіанці? Чи не підглядання це?

— Я... так... ні, я уявляла це по-іншому. Просто стати ближче до них, живучи однаковим життям, переживаючи одні й ті ж труднощі й радощі, біди й небезпеки!

— Проте маючи можливість будь-якої миті повернутися до своїх? Володіючи могутністю людини ЕРЗ? І щастям опинитися знову в прекрасному світі Землі? — наступила Евіза.

Чеді оглянулась на Родіс, за давньою звичкою оцінювати реакцію свого ідеалу, але зелені очі Родіс дивилися на неї серйозно й незворушно.

— Ні, тут зовсім інше, — мовила Чеді. — Я думала про важливіше.

— Для кого? — Евіза була немилосердна.

— Для нас. А їм, — Чеді показала на карту Торманса, — не буде ніякої шкоди. Адже ми робимо це, щоб не помилитися, щоб знати, як і чим допомогти.

— Насамперед треба дізнатися, чи варто! — сказав Гріф Ріфт. — Може виявитися...

Сліпучий спалах рудого вогню блиснув за вікном прямого спостереження. Зореліт здригнувся. Ген Атал миттю зник у ліфті, а Гріф Ріфт і Дів Сімбел кинулися до дублерів пілотського пульта.

Ще спалах, ще один легкий поштовх корпусу «Темного Полум'я». Увімкнені звукоприймачі донесли страхітливий гуркіт, що заглушив неприємне виття за бортом зорельота.

Люди побігли на місце аварійного розкладу і завмерли біля приладів, ще не усвідомлюючи того, що сталося. Зореліт мчав далі крізь пітьму на нічному боці планети. До термінатора лишалося не більше півгодини. Задзвеніли срібні дзвіночки сигналу «небезпеки нема». Ріфт і Сімбел спустилися з пілотської кабіни, а Ген Атал — з поста броньового захисту.

— Що це було? Напад? — зустріла їх Фай Родіс.

— Очевидно, — похмуро кивнув Гріф Ріфт. — Мабуть, стріляли ракетами. Ми з Ген Аталом це передбачили й тримали увімкненим зовнішнє відбивне поле, хоча воно викликає жахливий шум в атмосфері. Жодних пошкоджень зореліт не одержав. Як відповідатимемо?

— Ніяк! — твердо сказала Фай Родіс. — Вдамо, що ми нічого не помітили. Вони бачили спалахи й знають, що влучили обидва рази, отже, пересвідчаться — наш корабель надійно захищений. Я певна, що інших спроб не буде.

— Мабуть, так, — згодився Гріф Ріфт, — але поле ми залишимо — хай краще виє, аніж усім нам ризикувати від їхнього боягузливого віроломства.

— Тепер я ще більше стою за скафандри, — сказала Евіза.

— Ще й із шоломами СП, — відгукнувся Ріфт.

— Шоломів не потрібно, — заперечила Фай Родіс. — Тоді не буде контакту з жителями планети й наша місія принесе мізерну користь. Доведеться піти на цей ризик.

— Навряд чи шоломи стануть надійним захистом, — знизала своїми прекрасними плечима Евіза Танет.

Нападу на зореліт не повторилося. «Темне Полум'я» перейшов на високу орбіту й вимкнув двигуни. На кораблі ні на хвилину не припинялися приготування до висадки. Біологічні фільтри найретельнішим

чином підганяли до носа, рота, вуха семи «десантників». Особисті роботи-супутники СДФ настроювалися на індивідуальні біоструми. Цазва СДФ — від перших літер латинських слів: «слуга, захисник, носій» — визначала назву машини. Найбільше клопоту, як звичайно, було із скафандрами, їх виготовляв спеціальний інститут з найтонших шарів молекулярно перебудованого металу, ізольованого підкладкою, яка не подразнювала шкіру. Незважаючи на неймовірну — для техніки навіть недалекого минулого — міцність і термопроникність, товщина скафандра вимірювалася частками міліметра, і він зовні не відрізнявся від найтоншого гімнастичного костюма з високим коміром, що тісно облягав усе тіло. Людина, одягнена в такий костюм, була схожа на металеву статую, тільки гнучку, живу й теплу.

Вибираючи кольори скафандрів, Олла Дез намагалася представити кожного учасника висадки, особливо жінок, якомога ефектніше.

Фай Родіс, не вагаючись, узяла чорний із синім поліском, кольору воронячого крила, який дуже пасував її чорному волоссю, твердим рисам обличчя і зеленим очам. Евіза попрохала надати металу сріблясто-зеленого кольору вербового листя. Вона вирішила не міняти темно-рудого відтінку свого волосся і топазових котячих очей. Чорний пояс і чорне оздоблення комірця ще виразніше підкреслювали полум'я її голови.

Чеді Даан вибрала попелясто-голубий, кольору глибокого земного неба, із срібною оздобою, а Тівіса без вагань узяла темно-гранатовий з

рожевим поясом, що гармоніював з її оливковою шкірою і трохи засмученими карими очима.

Чоловіки хотіли були одягти однакові сірі скафандри, але, підкоряючись наполяганням жінок, вибрали собі металеву броню привабливіших кольорових поєднань.

Фай Родіс задумливо розглядала обличчя супутників. Вони здавалися блідими порівняно із смуглявими мешканцями планети Ян-Ях, і вона порадила всім випити таблетки для засмаги.

— Може, нам слід змінити й колір очей, зробити їх непроникно-чорними, як у тормансіан? — запитала Евіза.

— Ні, не варто, — заперечила Родіс. — Хай вони будуть такими, як є. Хіба що зробимо їх ще яскравішими. Чи можливо це, Евізо? Кілька років тому були в моді «зірчасті» очі.

— Можливо, тільки за умови, що в мене буде чотири дні для серії хімічних стимуляцій!

— Чотири дні буде, зробить усім нам променисті очі, які нагадують зорі, і хай бачать землянина здалеку, в будь-якій юрбі!

— Цікаво, які очі найбільше подобалися нашим далеким предкам у часи, коли ще не вміли довільно міняти їхній колір? — сказала Олла Дез. — Фай знає, приміром, смаки ЕРС.

— Якщо говорити про смаки цієї ери, то вони були дуже мінливі, невиразні й необґрунтовані. Але чомусь у ті часи краса вимагалася переважно від жінок. Твори літератури, фото, фільми перераховують жіночі достоїнства і майже не згадують про чоловічі.

— Невже наші далекі сестри були такими ганебно нерозбірливими? — обурилась Олла. — Спадок тисячоліть воєнного патріархату!

— Надмір повелителів, які так вас цікавлять, — усміхнулася Родіс, — та повернімося до очей. На першому місці були мої, — чисто-зелені очі, і це цілком природно за біологічними законами здоров'я і сили.

— А хто з нас на другому місці?

— Чеді. Сині або фіалкові, яскравого відтінку. Далі йшли сірі, потім карі й голубі. Дуже рідкісними були, а тому й високо цінувалися топазові очі, як у Евізи, чи золотисті, як у Олли, але вони вважалися зловісними через те, що скидалися на очі хижих тварин: кицьок, тигрів, орлів.

— А для чоловіків був якийсь критерій? — запитала Евіза.

— Зелених очей у них, очевидно, не було, та, судячи з літератури, і синіх теж, — стелула плечима Родіс. — Найчастіше згадуються сірі, як криця, або голубі, як лід, — ознака сильних, вольових натур, справжніх чоловіків, котрі підкоряють собі інших, завжди готових пустити в хід

кулаки або зброю.

— За цією ознакою слід боятися Гріф Ріфта й Вір Норіна, — розсміялась Евіза.

— Але якщо Гріф Ріфт природжений командир, то Вір Норін занадто м'який як для чоловіка ЕРЗ, — заперечила Олла Дез.

— Очі очима, а все ж доведеться одягати цей метал, — зітхнула Евіза Танет, — і надовго відмовитись од відчуття своєї шкіри, — вона долонею провела по плечу й голій руці одвічним жестом людини, з дитинства навченої ретельно доглядати тіло.

— Почнемо. Хто буде асистувати — ви, Олла, і Нея?

— Без Неї не обійдемося, — відповіла Олла Дез.

— Тоді покличте її, — і Фай Родіс перша переступила поріг камери біологічного контролю.

Процес одягання був тривалий і малоприємний. Минуло досить часу, поки всі семеро зібрались у круглій залі. Чеді Даан ще жодного разу не надягала скафандр і поступово звикала до відчуття подвійної шкіри. Вона не могла відвести очей од Фай Родіс — таким утіленням краси сильного жіночого тіла здавалася вона в чорному панцирі, що відтіняв блідість її обличчя і прозорість зелених очей.

На поясі в кожного була овальна коробочка для деструкції продуктів метаболізму, на плечах виблискували смужки приладів відеозапису і трикутні дзеркальця кругового огляду. На праву руку наділи другий сигнальний браслет-для зв'язку з кораблем через персонального робота, а в заглибині між ключицями розмістили циліндр повітряного обдуву. Час від часу між тілом і скафандром від плечей аж до ступнів пробігала повітряна хвиля, створюючи приємне відчуття легкого масажу. Повітря виходило через клапани на п'ятах, а збоку здавалося, ніби на металевому тілі перекочуються могутні м'язи.

Фай Родіс оглядала товаришів, які стали на диво чужими, недоступними в холодному блиску металу, що облягав тіло...

— І ви збираєтесь у такому вигляді постати перед тормансіанами? — почувся позаду голос Гріф Ріфта.

Родіс раптом усвідомила, що її турбувало.

— Ні в якому разі! — повернулася вона до Ріфта. — Ми, жінки, надінемо звичайні короткі спіднички тропічної зони, накинемо пелеринки.

— Може, ліпше сорочки, як у тормансіанок? — запитала Тівіса, яка соромилася зовнішньої відкритості скафандра.

— Спробуємо, може, вони виявляться зручнішими, — погодилася Родіс.

— А для чоловіків пропоную тропічний костюм, — сказав Вір Норін.

— Шорти годяться, але сорочка без рукавів приверне увагу до «металевих» рук, — заперечив Гріф Ріфт. — Тормансіанські сорочки зручніші й для чоловіків.

— Як дивно, що на Тормансі на вулицях, і вдома люди закутують себе в одяг. Але на сценах, у великих залах громадських видовищ або в телепередачах вони мало не голі, — завважила Олла Дез.

— Справді, тут безглузде протиріччя — одне з багатьох, які нам належить розгадати, — сказала Родіс.

— Можливо, видовища подібного роду тому й привабливі для них, що тормансіани звичайно одягнені з голови до ніг, — згодилася Чеді.

— Це просте і ймовірне пояснення напевно помилкове; судячи із законів психіки, все значно складніше, — завершила дискусію Родіс.

Після першого ж сеансу магнітної стимуляції, проведеного Евізою, десантники розійшлися, почувавши себе в панцирі незвично скутими й відчуженими. Вони мусили звикати до нього за дні, що лишилися до посадки. Тонесенька металева плівка, яка, по суті, ніскільки не перешкоджала рухам, постала незримою стіною між ними й тими, хто зостався в кораблі. Все нібито лишалося, як завжди, але вже не було одностайного «ми» в обговоренні найближчих планів — з'явилися «вони» й «ми».

На сигнал готовності зорельота з головної обсерваторії Вартових Неба надійшла вказівка про місце посадки. «Темне Полум'я» повинен був сісти на широкий пологий мис на північному березі екваторіального моря, приблизно за триста кілометрів від столиці. Збільшені знімки цього місця зображали похмурий, порослий високими темними чагарниками вал, що вклинився в сіро-зелене море. І місцевість, і море здавалися безлюдними, і це викликало побоювання серед тих, хто лишився в зорельоті.

— Безлюддя — основна умова для посадки ЗПП. Ми попередили Раду Чотирьох, — нагадав товаришам Гріф Ріфт.

— Могли б вибрати місце ближче до міста, — сказала Олла Дез. — Все одно вони не дозволили виходити всім.

— Ви забули одну річ, Олло, — невесело сказала Родіс. — Поблизу міста дуже важко утримати допитливих. А тут вони поставлять довкруг охорону, і ніхто з жителів Торманса не підійде до нашого корабля.

— Підійдуть! Я подбаю про це! — з несподіваною гарячковістю втрутився Гріф Ріфт. — Я проб'ю чагарник екрануючим коридором, який відкриватиметься звуковим паролем. Місце входу я передам Фай по відеопроменю. І ви зможете посилати до нас гостей, бажаних, звісно.

— Будуть і небажані, — завважила Родіс.

— Не сумніваюсь. Нея заступає Атала, і ми з нею відіб'ємо будь-яку спробу. Треба бути наготові. Після невдачі з ракетами вони вигадують щось інше.

— Та спершу пересвідчаться в тому, що другий зореліт, про який я казала, не прийде. До того часу ви будете в безпеці три-чотири місяці, можливо, й більше. Як і ми, — тихіше додала Родіс.

Гріф Ріфт поклав їй руку на плече в теплому чорному металі, заглянув у сумовиті й безстрашні очі.

— Ви самі визначили термін вашого повернення на корабель, Родіс. І його краще скоротити, а не подовжувати.

— Я розумію вашу тривогу, Ріфт...

— Уявіть, що ви натрапите на стіну глухого, абсолютного нерозуміння і її не вдасться пробити. Чи виправданим буде йодальше перебування? Надто великий ризик.

— Не повірю, що тормансіани наважаться відхилити знання і досвід Землі. Адже це двері в безмежне і ясне майбутнє з їхнього короткочасного, нестерпного і, боюся, темного життя, — заперечила Родіс.

— Відчуття необхідності жертви — найархаїчніше в людині, воно проходить через усі релігії в історії древніх суспільств, щоб уласкавити невідому силу, пом'якшити божество, надати довговічність слабкій долі. Від заколювання людей на вівтарях перед боєм, полюванням, для врожаю чи заснування будівель, від колосальних гекатомб вождів, царів, фараонів до неймовірного винищення в ім'я примарних політичних і релігійних ідей, національної ворожнечі. Але ми, ті, хто пізнав міру, творці великих охоронних устроїв суспільства, покликаних відвертати горе й жертви, — невже ми ще не розлучилися з цією древньою рисою психіки?

Фай Родіс ласкаво провела пальцями по чуприні Гріфа.

— Якщо ми вторгаємося в життя Торманса, застосовуючи застарілі методи — зіткнення сили із силою, якщо ми спускаємось до рівня їхніх уявлень про життя і мрію... — Родіс замовкла.

— Отже, приймаємо й необхідність жертви. Чи не так?

— Так, Ріфт...

Тільки-но Родіс увійшла до своєї каюти, як її сигнальний браслет спалахнув — Чеді Даан, котра якийсь час уникала зустрічі з нею сам на сам, просила дозволу прийти.

— Мабуть, я велика нетяма, — заявила Чеді, ледве переступивши поріг, — я так мало знаю про великі складності життя...

Фай Родіс злегка потисла гарячі, обрамлені на зап'ястках срібними

кільцями скафандра руки дівчини, милуючись її обличчям, що почало смуглявити в овалі попелясто-русявого волосся.

— Не побивайся так, Чеді! Головне завжди і всюди — не робити вчинку, продиктованого хибною думкою. Хто не плутався у, здавалось би, нерозв'язних протиріччях? Навіть боги древніх вірувань були схильні до цього. Тільки природа буває немилосердно жорстокою, коли вирішує протиріччя сліпим експериментом за рахунок усього живого!

Вони сіли на диван. Чеді запитально подивилась на Родіс.

— Розкажіть мені про теорію інферно, — трохи повагавшись, попросила вона й квапливо додала: — Мені дуже важливо це знати.

Родіс задумливо пройшлася по каюті і, зупинившись біля стелажа мікробібліотеки, провела пальцями по зелених платівках кодових позначень.

— Теорія інфернальності — так її називають здавна. Насправді ж це не теорія, а звід статистичних спостережень на нашій Землі над стихійними законами життя і особливо людського суспільства. «Інферно» — від латинського слова «нижній, підземний» — означало пекло. До нас дійшла чудова поема Данте, який, хоча писав лише політичну сатиру, уявою створив похмуру картину багатоступінчатого інферно. Він же пояснив зрозумілу колись тільки окультистам страшну суть назви «інферно», його безвихідь. Напис «облиш надію кожен, хто сюди ввійде» на воротах пекла відбивав головну властивість вигаданої людством обителі мук. Це інтуїтивне передчуття істинного підґрунтя історичного розвитку людського суспільства — в еволюції всього життя на Землі як жахливого шляху горя й смерті — було виміряне і враховане з появою електронних машин. Горезвісний природний відбір виявився найяскравішим вираженням інфернальності, методом добиватися поліпшення наосліп, немов у грі, кидаючи кості безліч разів. Але за кожним кидком стоять мільйони життів, які гинули в стражданні і безвиході. Жорстокий відбір формував і спрямовував еволюцію по шляху вдосконалення організму лише в одному, головному, напрямі — більшій свободі, незалежності від зовнішнього середовища. Але це неминуче вимагало підвищення гостроти почуттів, особливо нервової діяльності, зумовлювало неодмінне збільшення суми страждань на життєвому шляху.

Інакше кажучи, цей шлях заводив у глухий кут. Відбувалося множення недозрілого, гіпертрофія одноманітності, як піску в пустелі, порушення унікальності й неповторної дорожочності численним повторенням... Проходячи трильйони перетворень від невідомих морських створінь до мислячого організму, тваринне життя мільярди літ геологічної історії

перебувало в інферно.

Людина як істота мисляча потрапила в подвійне інферно — для тіла й для душі. Їй спочатку здавалося, що вона врятується від усіх життєвих незгод утечею в природу. Так створювалися казки про первісний рай. Коли стала зрозумілішою будова психіки людини, вчені визначили, що інферно для душі — це первісні інстинкти, полон, в якому людина тримає сама себе, вважаючи, що зберігає індивідуальність. Деякі філософи, утверджуючи фатальну нездоланність інстинктів, сприяли їх розвитку і тим самим ускладнювали вихід з інферно. Тільки створення умов для переваги осіб не інстинктивних, а тих, які самовдосконалюються, могло сприяти здійсненню великого кроку до піднесення суспільної свідомості.

Релігійні люди стали проповідувати, що природа, яка сприяє розвитку інстинктів, — від утілення зла, давно відомого під іменем Сатани. Вчені заперечували, вважаючи, що процес сліпої природної еволюції спрямований на звільнення від зовнішнього середовища і, отже, на вихід з інферно.

З розвитком потужних державних апаратів влади й гноблення, з посиленням націоналізму з наглухо закритими кордонами, інферно стали створюватись і в суспільстві.

Така була плутанина в природних і в суспільних протиріччях, доки Маркс не сформулював простого і ясного положення про стрибок із царства необхідності в царство свободи єдиною можливим шляхом — шляхом перебудову суспільства.

Вивчаючи фашистські диктатури ЕРС, філософ та історик п'ятого періоду Ерф Ром сформулював принцип інфернальності, згодом докладно розроблені моїм учителем.

Ерф Ром помітив тенденцію будь-якої недосконалої системи самоізолюватись, оберігаючи свою структуру від контакту з іншими системами, щоб врятувати себе. Звісно, що прагнути оберігати недосконале могли тільки привілейовані класи даної системи — гнобителі. Вони передусім створювали сегрегацію свого народу під будь-якими приводами — національними, релігійними, аби перетворити його життя в замкнуте коло інферно, відділити від решти світу й спілкуватися з ним через групу, яка панує. Тому інфернальність неминуче була справою їхніх рук. Так несподівано реалізувалося наївно-релігійне вчення Мані про існування в світі скерованого зла — маніхейство. Насправді ж це була цілковито матеріальна боротьба за привілеї в світі, де всього не вистачало.

Ерф Ром застерігав людство від світового володарювання олігархії — фашизму або державного капіталізму. Тоді над нашою планетою закрилося

б гробове віко повної неминучості інфернального існування під п'ятою абсолютної влади, озброєної всією могутністю нищівної зброї тих часів і не менш убивчої науки. Твори Ерф Рома, на думку Кін Руха, зарадили побудові нового світу на переході до Ери Світового Возз'єднання. До речі: саме Ерф Ром перший помітив, що вся природна еволюція життя на Землі інфернальна. Про це ж згодом так яскраво написав Кін Рух.

Родіс звично набрала шифр, і невеликий квадрат бібліотечного екрана засвітився. Знайоме обличчя виникло в жовтій глибині — то був Кін Рух. Він пильно дивився на глядачок вражаюче гострими білястими очима. Учений повів рукою і зник на екрані, все ще говорячи за кадром.

А на екрані з'явилося стомлене, заженене й натхненне обличчя старого чоловіка з квадратним чолом і високо зачесаним сивим легеньким чубом. Кін Рух пояснив, що це стародавній філософ Алдіс, якого раніше ототожнювали з винахідником морського сигнального ліхтаря. Важко розібратися в іменах народів, у яких фонетика не збігалася з орфографією, вимову ж було втрачено за наступні віки, що особливо позначилося на поширеній в ЕРС англійській мові.

Алдіс, помітно хвилюючись і чадихаючись від серцевої хвороби, говорив: «Взяти б для прикладу молодого чоловіка, який втратив кохану дружину, що померла від раку. Він ще не відчував, що він жертва особливої несправедливості, загального біологічного закону, нещадного, жахливого й цинічного, аніскільки не ліпшого за звірячі фашистські «закони». Цей немилосердний закон провіщав, що людина мусить страждати, втрачати молодість та сили і помирати. Він дозволив, щоб в молодій людині забрали все найдорожче, і не давав йому ні безпеки, ані захисту, лишаючи назавжди беззахисним перед будь-якими ударами долі із тіні майбутнього! Людина завше палко мріяла змінити цей закон, відмовляючись бути біологічною невдахою у грі долі, за правилами, що встановилися мільярди літ тому. Чому ж ми повинні приймати свою долю без боротьби?.. Тисячі Ейнштейнів у біології допоможуть витягнути нас із цієї гри, ми відмовляємося схилити голову перед несправедливістю природи, скоритись їй».

— Кін Рух сказав: важко ясніше сформулювати поняття «інферно» для людини. Бачите, як давно люди збагнули його принципи? А тепер...

На екрані виникла модель земної кулі, багат шаровий сфероїд, освітлений зсередини. Кожна ділянка його поверхні була крихітною діорамою, яка кидала стереоскопічне зображення просто на глядача, наче з безмежної далечі. Спочатку загорялися нижні шари кулі, верхні ж лишалися прозорими й німими. Перед глядачем проходила наочно історія

Землі, відбита в геологічних нашаруваннях. Ця звичайна демонстрація моделі була насичена небаченим раніше Чеді змістом. Кін Рух оголосив, що побудував схему еволюції тварин за даними Ерф Рома.

Кожен вид тварин був пристосований до певних умов життя, так званої екологічної ніші, як її назвали біологи те в давнину. Пристрій замикав вихід з ніші, створюючи окремий осередок інферно, поки вид не розмножувався так, що більше не міг існувати в перенаселеній ніші. Чим досконаліший був пристрій, тим більших успіхів досягли окремі види, тим страшніша наставала розплата.

Загорялись і гасли ділянки глобуса, мелькали картини потворної еволюції тваринного світу. Багатотисячні стовпища крокодилоподібних земноводних, які копошилися в липкому мулі боліт і лагун; озерця, переповнені саламандрами, змієподібними та ящероподібними тварюками, що гинули мільйонами в безглуздій боротьбі за існування. Черепахи, велетенські динозаври, морські чудовиська, які корчилися в отруєних від гниття бухтах, конали з голоду на виснажених пустельних берегах.

Вище за земними нашаруваннями та геологічним часом з'явилися мільйони птахів, потім гігантські стада звірів. Неминуче розвивався мозок і почуття, дедалі сильнішим ставав страх смерті, турбота про потомство, все відчутнішим страждання травоядних, яких пожирали, і в примітивному світосприйманні яких величезні хижаки повинні були представляти подобу демонів і дияволів, створених згодом уявою людини. Велична могутність, міцні зуби й кігті, які захоплювали своєю первісною красою, мали тільки одне призначення — шматувати, терзати живу плоть, дробити кістки.

І ніхто й ніщо не могло зарадити, несила було полишити те замкнуте коло інфернальності, болото, степ чи ліс, в якому тварина з'явилася на світ у сліпому інстинкті розмноження і збереження виду... А людина з її сильними почуттями, пам'яттю, вмінням розуміти майбутнє, невдовзі усвідомила, що, як і всі земні створіння, вона приречена від народження на смерть. Питання лише в терміні виконання та в тій кількості страждання, яке випадає на долю окремого індивіда. І що вища, чистіша, благородніша людина, то більша міра страждання буде їй відпущена «щедрою» природою і суспільним буттям-доти, доки мудрість людей, котрі об'єдналися в титанічних зусиллях, не урве цієї гри сліпих стихійних сил, яка триває вже мільярди літ у гігантському загальному інферно планети...

Ось чому перше розуміння інфернальності життя раніше спричинялось до стількох психічних надломів і самовбивств у найпрекраснішому віці — вісімнадцяти — двадцяти років.

— Я зіставила два уривки з лекцій мого вчителя, — сказала Фай

Родіс, — і тепер вам зрозуміла горезвісна теорія інфернальності. «Але мільйони літ на віру наших «так!» Відказуєш ти «ні!» — проспівала Родіс, перефразовуючи одного із своїх улюблених давніх російських поетів.

— О так! — вигукнула Чеді. — Але чи можна мені дізнатися про випробування, яким піддавалися деякі історики?

— Ви, певне, знаєте про мене більше, ніж я гадала, — сказала Родіс, читаючи її думки, — тож довідайтесь іще.

З цими словами вона дістала зіркоподібний кристал мнє-мозапису, який називається в просторіччі «зірочкою», і подала його Чеді.

— Інфернальність стократ посилювала неминучі страждання життя, — сказала вона. — Народжувались люди із слабкою нервовою системою, які жили ще важче, — це перше згубне коло. В періоди відносного поліпшення життя страждання слабшало, породжуючи байдужих егоїстів. З переходом свідомості на вищий суспільний щабель ми перестали замикатися в особистому стражданні, зате безмірно розширилося страждання за інших, тобто співчуття, турбота про всіх, про викоренення горя і бід в усьому світі — те, що турбує і тривожить щогодини кожного з нас. Якщо вже перебувати в інферно, усвідомлюючи неможливість виходу з нього окремої людини через тривалість процесу, то це перебування має сенс лише задля того, аби допомогти його знищити, а отже, зараджувати іншим, роблячи добро, створюючи прекрасне, поширюючи знання. Інакше який же сенс у житті?

Проста істина, до якої приходять на диво не швидко. Тому справжніх революціонерів було дуже мало в ті давні часи.

Аби уявити міру особистого страждання минулих часів, ми, історики, розробили систему випробувань, умовно названих ступенями інфернальності. Це серія не лише фізичних, а й психічних мук, призначених для того, щоб ми, вивчаючи історію ЕРС, краще збагнули б відчуття предків. Мотивація їхніх учинків і забобонів стала б зрозумілішою для віддалених тисячоліттями світлого життя нащадків.

Чеді Даан зосереджено схилила голову.

— І ви гадаєте, що тут, на Тормансі, — інферно? Що віко всепланетного гноблення тут закрилося тому, що вони не досягли...

— У них всепланетна олігархія настала швидко через однорідність населення і його культури, — пояснила Родіс.

Чеді Даан вийшла, оглядаючись на нерухому Фай Родіс, яка полинула думками чи то на незвідану планету внизу під кораблем, чи то на безмежно далеку Землю.

За дві години Чеді з'явилася знову, з розпашілими щоками й

опущеними очима. Вона мовчки подала «зірочку», схопила простягнуту руку Родіс, приклала до лоба й несподівано поцілувала. Шепнувши: «Пробачте мені за все», вона вискочила з каюти, ще незграбна в скафандрі. Родіс подивилась їй услід, і навряд чи хто-небудь з екіпажу зорельота міг уявити собі стільки материнської доброти на обличчі начальниці експедиції.

Враження від щойно переглянутої «зірочки» схвилювало Чеді, збудивши в ній якісь древні інстинкти. Побачене напливало й виступало в пам'яті з хворобливою різкістю, хоч як хотілося Чеді швидше забути про нього. Знаючи безліч подібних історій із стародавніх книг і фільмів про минуле, Чеді уявляла собі жорстокість прадавніх часів досить абстрактно.

Опір героїв запалював, а саме описання їхніх нещасть навіть полишало невиразно приємне відчуття безпеки, неможливості подібного свавілля долі ні з самою Чеді, ні з кимось іншим із величезної кількості людей на Землі. Учитель психології пояснював у школі, що в давнину, коли було багато голодних і злидених людей, ситі й забезпечені любили читати книги й дивитися фільми про вбогих, тих, котрі помирали з голоду, гноблених і принижених, щоб сильніше відчувати своє забезпечене й спокійне життя. Найбільше в той непевний і тривожний час ЕРС було створено сентиментальних книжок про обділених та нещасних людей і, як антитеза до них, про нечувано щасливих героїв і красунь. Тоді люди, передчуваючи неминучість грізних потрясінь у житті людства, були раді кожному твору мистецтва, який міг дати дорогоцінне відчуття бодай тимчасової безпеки: «нехай це трапляється з іншими, але не зі мною».

Чеді, як і всі, проходила загартування фізичними труднощами, працювала в госпіталях важких захворювань — рецидивів розладнаної спадковості чи дуже серйозних травм з нерідкими випадками евтаназії — вироком легкої смерті, хоч би на якому високому рівні розвитку суспільства воно перебувало.

Однак усе це було природною необхідністю життя, зрозумілого, сповненого мудрості й психологічного гарту життя, яке щомиті відчуває свою єдність із загальним духовним потоком людства, що прагне до ще прекраснішого майбутнього. В нього не треба було вірити, як у давнину, настільки реально й зримо воно поставало перед усім, що відходило в минулину. Але те, що побачила Чеді в «зірочці» Родіс, зовсім не було схоже на безрадісне життя ЕРЗ.

Самотність і безпорадність людини, силоміць відірваної від усього цікавого, світлого й дорогого, були так яскраво виражені, що відчуття нестерпної нудьги настирно укорінювалося в душі проти волі Чеді.

Приниження і муки, яких зазнавала та самотня, упосліджена істота, повертали людину ЕРЗ в первісне шаленство навпереміш із гіркотою безсилля, здавалося б, немислимого для землянина.

Через випробування Фай Родіс Чеді ніби занурилась в атмосферу задушливої безглуздої жорстокості й ворожнечі давноминутих віків. Горда, стала гідність жінки ЕРЗ не похитнулась під силою психологічного впливу, можливо, тому, що перед нею була Фай Родіс — уособлення всього, до чого прагнула сама Чеді.

Молода дослідниця людини й суспільства, засоромилася, згадавши, як на далекій Землі вона не раз ставила під сумнів необхідність складних охоронних систем комуністичного суспільства. Люди Землі з покоління в покоління витрачали на них величезні матеріальні кошти й сили. Тепер Чеді знала, що, незважаючи на неминуче зростання доброти, жалю і ніжності, від суми пережитих за мільйони літ інфернальних страждань, нагромаджених у генній пам'яті, завше можлива поява людей з архаїчним розумінням доблесті, з диким прагненням до влади над людьми, з бажанням підносити себе, принижуючи інших. Один скажений собака може покусати й піддати смертельній небезпеці сотні людей. Так і людина з викривленою психікою здатна — авдати в доброму оточенні, яке нічого не підозрює, жажливих бід, аж поки світ, що давно забув про попередні соціальні небезпеки, зуміє ізолювати й трансформувати її.

Ось чому така складна організація ПНОІ — психологічного нагляду, яка працює разом з ГТІ — ґратчастою трансформацією індивіда — і безперервно вдосконалюється Радою Честі й Права. Повна відповідність з ОЕЗ — охороною електронних зв'язків космічного корабля, тільки ще складніша й різноманітніша.

Вперше зрозумівши до кінця роль ПНОІ, Чеді заспокоїлась. Наче материнська невсипна турбота людства Землі своєю могутньою рукою дістала сюди, крізь витки Шакті й Тамаса. Глибоко зітхнувши, дівчина перестала відчувати металевий панцир і заснула так спокійно, як не спала з моменту наближення до Торманса.

Розділ V

У САДАХ ЦОАМ

Нея Холлі, яка переселилася під купол зорельота на місце Ген Атала, прокинулась від глухого виття приладів зовнішнього прослуховування. Вона збагнула, що «Темне Полум'я» перейшов на низьку орбіту, не вимикаючи захисного поля. На екрані внутрішнього ТВФ вона побачила водіїв зорельота, які жваво розмовляли з Фай Родіс.

Зниження «Темного Полум'я» повинно було розбурхати всю планету. Став можливим повторний напад саме в той час, коли земляни вимкнуть захисне поле. Фай Родіс, наполягаючи нз вимкненні поля, взяла гору. Вона переконала пілотів корабля в тому, що в олігархічній державі зворотний зв'язок неминуче слабкий. Поки звістка про те, що поле знято й можна повторити напад, проб'ється до верховного володаря, «Темне Полум'я» встигне спуститися.

Зореліт кружляв над планетою Ян-Ях, вибираючи місце посадки. Цей мис, що врізався в море, був надто малий для величезного, неповороткого ЗПП. Відкрили ще дві оглядові шахти, і земляни не могли відірватися від них, уперше розглядаючи планету на такій близькій відстані. «Темне Полум'я» робив останні витки на висоті близько 250 кілометрів. Трохи щільніша, ніж у Землі, атмосфера вже почала нагрівати корабель, що розтинав її. Переважав фіолетовий відтінок, великі озера серед гір мали майже чорний, із золотавим полиском, колір, а океани — густо-аметистовий. Там, де крізь неглибоку воду просвічували мілини, море похмуро зеленіло.

Земляни з сумом згадували радісний зелений відтінок Тибету, яким вони запам'ятали його востаннє з такої висоти.

Паралельні ребра розсічених невисоких гребенів, низки пірамід, які наче наповзали одна на одну, лабіринти суходолу, іа неозорих плоскогір'ях Ян-Ях здавалися світло-коричневими з фіолетовим відтінком. Місцями тонкий рослинний покрив накидав на зритий і неродючий ґрунт шоколадний серпанок. Колосальні виливи брижуватих темно-сірих лав позначали зону екваторіальних розломів. Довкруг цих похмурих зон ґрунт набув цеглянистого кольору, а чим далі від лавових гір, ставав жовтішим.

Симетричні борозни піщаних дюн брижили пустельне узбережжя, і планета здавалася безлюдною.

Лише придивившись, земляни побачили, що вздовж великих річок та в низьких улоговинах, де ґрунт голубів від вологи випарів, чималі площі були розбиті на правильні квадрати. Відтак проступили дороги, зелені острови міст і величезні бурі плями підводних заростей на морських мілководдях. Хмари не дробилися пухнастими клубочками, пір'їстими смугами чи пошматованими сліпучо-білими полями, як на Землі. Тут воли громадилися лускатими, зернистими масами, скупчуючись н.;д морями хвостової і головної півкуль.

Зореліт струснула вібрація. Гріф Ріфт увімкнув охолоджувачі. Огорнутий сірою хмарою, корабель ринув униз. Екіпаж цього разу зустрів перевантаження гальмування не в магн;т-них камерах, а в амортизаційних кріслах і на канапах. І знову, несвідомо дотримуючись незримої грані, семеро вдягнених у металевий панцир зібралися на канапі окремо від решти зорс-літників.

Місце й час посадки «Темного Полум'я», як потім дізналися земляни, трималося в таємниці. Тому лише деякі мешканці планети Ян-Ях бачили, як громаддя корабля, раптово вихопившись із глибини неба, нависло над пустельним мисом. Гарячий стовп гальмівної енергії вдарив у пухкий ґрунт, здійнявши курний, димний смерч. Колона шалено крутилась і довго не піддавалася натиску морського вітру. Її гаряче дихання поширилося далеко по морю і суші, навстріч довгим, переповненим тормансіанами в однакових лілових шатах, вервечком машин, що, гуркочучи, поспішали сюди. Люди були озброєні — у кожного на грудях висіли коробки з короткими трубками, що стирчали вперед. Захоплені спечним диханням смерчу, машини зупинилися на безпечній відстані. Тормансіани вдивлялися в пилову завісу, намагаючись зрозуміти, що це — вдалий спуск чи катастрофа? Поступово крізь сірувато-коричневу імлу почав проступати темний купол зорельота, який стояв так рівно, неначе він спустився на раніше вимощений підмурівок. На подив тормансіан, навіть зарості високого чагарника навколо корабля виявилися непошкодженими. Довелося прорубати шлях, щоб пропустити призначені для прибульців машини з емблемою чотирьох змій.

Безпосередньо біля самого зорельота рослинність була знищена, і ґрунт розплавився, утворивши рівний кільцевий майданчик.

Зненацька основа зорельота потонула в срібній хмарі. На тормансіан повіяло холодом. За кілька хвилин ґрунт захолов. У кораблі відчинилися два круглі люки, що нагадували широко поставлені величезні очі. Опуклі

поліровані поверхні їх загорілися зловісним відблиском червоного світила, промені якого пробилися крізь клуби пилу. Тормансіани в ліловому, що кільцем пробиралися через чагарник, зупинилися, оглядаючись на машини, які застряли позаду. Звідти по ланцюжку передали розпорядження ближче не підходити. Могутнє зітхання пролунало над мисом. Спіральний рух повітря закрутив листя, уламки обвугленого гілля і пилуку, підносячи їх високо до фіолетового небозводу. Вітер підхопив і відніс сміття в пустельне море. Не гаючись, над кільцеподібним виступом основи купола корабля розповзлися навсебіч товсті панцерні плити. Висунулася масивна труба діаметром понад людський зріст. На кінці її безшумно розгорнулося віяло з металевих балок, під яким опустилася на ґрунт прозора клітка підіймача. Затамувавши подих, жителі Торманса дивилися на цю блискучу, як кришталь, коробку.

Фай Родіс, ідучи попереду по трубчастій галереї, поглядом прощалася з членами екіпажу, які залишилися. Вишикувавшись у ряд і стараючись приховати тривогу, вони проводжали друзів усмішками й міцними потисками рук.

Біля важелів підіймача стояв Гріф Ріфт. Він затримав металевий лікоть Родіс, шепнувши з незвичною для нього м'якістю:

— Фай, пам'ятайте, я готовий усе взяти на себе! Я зітру їхнє місто з лиця планети і розрию його на глибину кілометра, щоб виручити вас!

Фай Родіс обняла командира за ший, притягла до себе й поцілувала.

— Ні, Гріф, ви ніколи не зробите цього!

У тому «ніколи» було стільки сили, що суворий зорелітник покірно схилив голову...

Перед жителями планети Ян-Ях з'явилася жінка в костюмі чорного кольору, схожому на ті, які були дозволені лише вищим вельможам міста Центру Мудрості. Металеві стойки на комірці тримали перед обличчям гості прозорий щиток. На плечах у такт ході здригалися змієподібні трубки й сліпуче блищали трикутні дзеркальця, немов священні символи влади. Поруч, виблискуючи воронованою накривкою, хутко дріботів дев'ятьма стовпцями-ніжками якийсь механізм, що невідступно супроводжував жінку Землі...

Один за одним виходили її супутники — три жінки й тфе чоловіків, кожен у супроводі такої ж механічної дев'ятиніжки.

Над усе господарів планети вразили ноги прибульців, оголені до колін. Вони блищали різноколірним металом, а на п'ятах виступали зубці на зразок коротких острогів. Метал блищав і в розрізах чоловічих сорочок, і в широких рукавах жіночих блуз. Жителі Ян-Ях із здивуванням помітили,

що обличчя землян, гладенькі, вкриті рівною засмагою, по суті, нічим не відрізнялися од «білозоряних людей», як тормансіани називали себе. Вони зрозуміли, що метал на прибульцях — лише дуже тоненький одяг, який щільно облягає тіло.

Двоє статечних тормансіан зійшли з високого й довгого повоза, що вигнувся в заростях, неначе члениста комаха. Вони зупинилися перед Фай Родіс і рвучко вклонились.

Жінка Землі заговорила чистою мовою Ян-Ях. Але її голос, дзвінкий і високий, металевого тембру, зазвучав з циліндра на спині супроводжуючого механізму.

— Родичам, які розлучилися на двадцять століть, настав час знову зустрітись.

Тормансіани відгукнулися незграйним гомоном, презираючись із виглядом надзвичайного подиву. Прикрашені емблемами змії сановники поспіхом наблизились і запросили гостей до великого екіпажу. Старший за віком вельможа дістав із нагрудної сумки аркуш жовтого паперу, списаний красивими знаками Ян-Ях. Схиливши голову, він почав вигукувати слова так, що його почули й люди в зорельоті, і тормансіани, котрі стояли віддалік за кущами. При перших же словах сановника тормансіани шанобливо витягнулись і як один схилили голови.

— Говорить великий і мудрий Чойо Чагас. Його слова до прибульців: «Ви явилися сюди, на планету щастя, легкого життя і легкої смерті. У великій доброті своїй народ Ян-Ях не відмовляє вам у гостинності. Поживіть з нами, повчіться і розкажіть про нашу мудрість, благополуччя і справедливий устрій життя в тих невідомих безоднях неба, звідки ви так несподівано прийшли!»

Оратор замовк. Земляни чекали продовження промови, але сановник сховав папір, випростався і змахнув рукою. Тормансіани відповіли голосним ревінням.

Фай Родіс оглянулась на супутників, і Чеді могла поручитися, що зелені очі на незворушному обличчі її керівниці сміялись, як у пустотливої школярки.

Двері в борту машини розчинились, і Родіс ступила на опущену підніжку. Робот-дев'ятиніжка, тобто вірний СДФ, рушив слідом. Старший сановник застережливо підняв руку. Миттю з-за його спини вихопився дебелий, одягнений у лілове чоловік з нашивкою у вигляді ока на лівому боці грудей. Фай Родіс уже піднялася в машину, а СДФ учепився передніми кінцівками за край підніжки, коли чоловік у ліловому енергійно штовхнув робота ногою просто в ковпак з воронованого металу.

Застережливий крик Родіс, що обернулася надто пізно, завмер на її губах. Тормансіанин злетів у повітря і, описавши дугу, впав у гущавину колючого чагарника. Обличчя охоронників спотворились від люті. Вони ладні були кинутися до СДФ, спрямовуючи на нього розтруби нагрудних апаратів. Фай Родіс простягла руку над своїм роботом, опустила захисний щиток на обличчя, і вперше сильний голос жінки Землі пролунав на планеті Ян-Ях без передавального пристрою:

— Обережно! Це всього лише машина, яка служить валізою для речей, носієм, секретарем і сторожем. Машина зовсім нешкідлива, але влаштована так, що куля, випущена в робота, відлетить назад з тією ж силою, а удар може викликати поле відштовхування, як це щойно сталося. Допоможіть вашому слугі вибратися з кущів і дайте спокій нашим механічним слугам!

Тормансіанин, що впав у колючки, борсався там, завиваючи від люті. Охоронники й обидва сановники позадкували, і всі сім СДФ залізли в повіз.

Востаннє земляни окинули поглядом «Темне Полум'я». Затишна й надійна частина рідної планети самотньо стояла серед курної галявини на яскраво освітленій чужим світилом рівнині. Люди Землі знали: шестеро тих, що лишилися, пильно стежать за ними, але темінь у глибині люка й галереї здавалася непроникною.

Скорившись знаку сановника — «Змієносця», як назвала його Евіза, зорелітники опустилися на глибокі м'які сидіння, і машина, погойдуючись і підстрибуючи, помчала нерівною дорогою. Деся під підлогою гули двигуни. Здійнялася брунатна тонка курява, ховаючи купол «Темного Полум'я». Розтруби могутнього компресора здували куряву назад. Земляни оглянулися. Ті, що супроводжували, на чолі з двома «Змієносцями» сіли віддалік, не проявляючи ні приязні, ні ворожнечі, ні навіть простої цікавості. Однак Родіс помітила жадібну й обережну допитливість у поглядах, які вони кидали крадькома. Так могли б поводитись діти далекої минувшини Землі, яким під страхом покарання веліли не знайомитися з прибульцями і триматись осторонь їх. Висадка землян зберігалася в таємниці. Машина, що шалено мчала, спочатку не привертала уваги дедалі численніших пішоходів та людей у високих повозах, які розгойдувалися на ходу. Але чутки про гостей із Землі якимось чином розійшлися по місту Центру Мудрості. За чотири земні години, коли машина стала наближатися до столиці планети, обабіч широкої дороги вже товпилися люди, всі без винятку молоді, в робочому одязі одноманітного покрою, але різних кольорів. Позаду лишилося коричневе безмежжя суходолу. Темно-зелені густі гаї чергувалися з правильною геометрією оброблених полів, а довгі

ряди низеньких осель — з масивними кубами, очевидно, заводських будівель.

Нарешті під колесами машини нестерпно засяяло дзеркально-скляне покриття вулиці, схоже на ті, які бачили зорелітники в телевізійних передачах. Замість того, щоб проїхати в місто, машини повернули на шлях, обсаджений високими деревами з темно-оливковою корою прямих стовбурів. Довге віття, що нагадувало опахала, було спрямоване до шляху й кулісоподібно перекривало сусідні дерева. Дорога йшла в тінь, мов у глибину сцени крізь нескінченні ряди декорацій. Несподівано дерева-куліси поступилися місцем потрійному ряду невисоких дерев, схожих на жовті конуси, перевернуті догори основою. Між ними в трикутних просвітах на тлі темно-бузкового неба виднілася всяяна розмаїтими квітами вершина горба, що височів над столицею. Глуха чотириметрова блакитна стіна обмежувала овальний простір, в якому клубочився, наче прагнув перехлюп-нутися через верх, густий гай стріблясто-зелених, схожих на ялини, дерев. Цей сад чи парк, за строкатим килимом галявини, видався прекрасним після бурих, коричневих і темно-шоколадних степів, що простяглися під густим бузковим небом впродовж трьохсот кілометрів шляху від зорельота до столиці.

— Що це за гай? — уперше порушила мовчанку Фай Родіс, звернувшись до старшого «Змієносця».

— Сади Цоам, — відповів той, злегка вклоняючись, — місце, де живе сам великий Чойо Чагас і його високі помічники — члени Ради Чотирьох.

— Хіба ми їдемо не в місто?

— Ні. В своїй безмежній доброті й мудрості великий дасть притулок вам у садах Цоам. Ви будете його гостями доти, поки не полишите планету Ян-Ях... Ось ми й приїхали. Далі дороги нема. — Старший сановник з несподіваною спритністю відчинив задні дверцята і ступив на скляну гладінь «майданчика перед ворітьми. Він підняв перед обличчям блискучий диск і зник у проході, що відчинився збоку. Другий «Змієносець», який весь час мовчав, жестом запросив землян вийти з машини.

Зорелітники зібралися перед ворітьми, розминаючись і по-правляючи трубки біофільтрів. Вір Норін і Чеді Даан відійшли назад, щоб охопити поглядом багатоповерхові споруди із внутрішніми виступами й позолоченими гребенями — стилізованою брамою садів Цоам.

— І тут змія! — вигукнула Чеді. — Помітили? На грудях сановників, і на бортах машин, і тепер тут, на брамі палацу володарів.

— Нічого дивного, — сказав астронавігатор, — адже вони із Землі, де

цей символ так часто зустрічався в стародавніх цивілізаціях. Змія не дарма була вибрана атрибутом Сатани і влади. Вона наділена здатністю гіпнозу, проникає всюди й отруйна...

— Не уявляю, як вони позбавляються від пилу в таких витончених і складних архітектурних формах? — мовила, підходячи, Евіза Танет.

— Без людських рук тут не обійтись, але це небезпечна робота, — відповів Вір Норін.

— Отже, не цінуються ні руки, ні життя, — підсумувала Чеді, можливо, занадто поспішно.

її слова потонули в громовому ревінні, що пролунало з невеликої вежки в центрі надбрамного перекриття.

— Вітаю вас, чужинці. Заходьте, не бійтеся, бо тут ви під високим захистом Ради Чотирьох, найвищих обранців народу Ян-Ях, і особисто мене, їхнього глави...

Зненацька розчинилися величезні стулки воріт. Земляни усміхнулись: запевнення володаря Торманса були даремні — ніхто з них не відчував навіть тіні страху. Зорелітники пішли по пружних плитах, які гасили звуки кроків. Дорога описувала круті зигзаги, що нагадували знаки блискавки, які здавна застосовувались на Землі.

— Чи не занадто багато слів про безпеку? — запитала Чеді з ледве помітним відтінком нетерпіння.

— І поворотів, — додала Евіза.

Крізь гущавину дерев вимальовувались громіздкі лінії архітектури палацу, що важко розплився за килимом жовтих квітів, гострі, конічні суцвіття яких стирчали цупко, не коливаючись під вітром.

Височезні, в чотири людські зрости, двері здавалися вузькими. Темні панелі дверей були вкриті блискучими металевими пірамідками. Всі сім роботів СДФ раптом подалися вперед, уривчасто й тривожно видзвонюючи. Вони вишикувались перед дверима, перепиняючи шлях зорелітникам, але за кілька секунд замовкли і розступилися.

— Пірамідки на дверях під струмом, — відповів на запитальний погляд Фай Родіс Ген Атал.

— Так, але заряд уже вимкнули, — підтвердив Тор Лік, який тримався збоку і з видимою неприязню вивчав архітектуру садів Цоам.

Зненацька й безшумно розкрилася темна висока шпарина дверного проходу, і земляни вступили в колосально високу залу, різко розмежовану на дві частини. Передня, з підлогою з шестикутних дзеркальних плит, була на два метри нижча від задньої, застеленої грубим чорно-жовтим килимом. Промені високого світила проникали крізь червоно-золоті шибки, і від того

горішня частина зали була пронизана якимось чарівним сяйвом. Там сиділи в знайомому порядку незмінні чотири постаті: одна попереду і в центрі, решта три — ліворуч і трохи позаду. В низькій частині зали панувало тьмяне світло, яке пробивалося зі стелі між гігантськими металевими, закріпленими на виступах зміями, які роззявляли ікласті пащі над гостями із Землі. Дзеркальні плити відкидали невиразні мінливі тіні, посилаючи тривожну бентегу, яка оволодівала кожним, хто наважувався стати віч-на-віч з Радою Чотирьох.

Володарів Торманса, очевидно, вже сповістили про все, що стосувалося землян. Вони не виявили здивування, коли побачили кумедних дев'ятиніжок, які тупцяли біля ніг зорелітників, що виблискували металом. Підкоряючись знаку Фай Родіс, усі сім СДФ вишикувалися в ряд на тьмяній дзеркальній підлозі. Земляни спокійно піднялися по бокових сходах на підвищення і зупинились, мовчазні й суворі, не зводячи очей з володарів планети. Не кваплячись, Чойо Чагас підвівся навстріч Фай Родіс і подав руку. Те саме, але вже поспіхом зробили троє інших. Всього секунда знадобилася Родіс, щоб пригадати забуті на Землі давні форми привітання. Вона потиснула руку володареві, як робили тисячі літ назад її предки, засвідчуючи відсутність зброї й лихих намірів. А втім, навряд чи зброя була тут відсутня насправді. В кожному заглибленні стіни між сяючими вікнами ховалася ледве видима постать. Один, два, три... вісім нерухомих людей налічив Тор Лік. Їхні обличчя не виражали нічого, крім загрозливої готовності. Можна було не сумніватися, що за першим же знаком ці закам'янілі постаті перетворюються в бездумних виконавців будь-якого наказу. Так, будь-якого, це виразно відбивалося на тупих обличчях з масивними кістками черепа, які проступали під гладенькою смуглявою шкірою.

Евіза не втрималася від пустощів і кинула на вартових такі чарівні погляди, на які тільки була здатна. Не побачивши реакції, вона змінила тактику, і вираз її обличчя став улесливо-розчуленим. Це подіяло. У двох найближчих до неї сторожів по щоках розлився темний рум'янець.

Земляни сіли в крісла з розчепіреними у вигляді пазуристих лап ніжками. Зорелітники мовчазно розглядали хитромудрі візерунки килима, а навпроти, з нечемною пильністю вивчаючи гостей, також мовчки сиділи члени Ради Чотирьох. Мовчання ставало обтяжливим. Вір Норін і Фай Родіс, котрі ближче від інших сиділи до володарів, могли почути їхнє важке дихання — дихання людей, далеких від спорту, фізичної праці чи аскетичної стриманості.

Чойо Чагас переглянувся з худим і жилим Гентло Ші, вже відомим

землянам під скороченим іменем Ген Ші, який відав миром і спокоєм планети Торманс. Той витягнув шию і сказав, ледь шепелявлячи:

— Рада Чотирьох і сам великий Чойо Чагас хочуть знати ваші наміри й побажання.

Чеді уважно дивилася на володаря планети, не розуміючи, як може людина, напевно розумна, слухати примітивні лестощі, але обличчя Чойо Чагаса не виказувало ніяких почуттів.

— Рада Чотирьох знає всі наші бажання, — відповіла Фай Родіс, — нам нічого додати до того, що ми просили по ТВФ.

— Ну, а наміри? — улесливо запитав Ген Ші.

— Швидше розпочати вивчення планети Ян-Ях і її народу!

— Як ви збираєтеся це зробити? Чи усвідомлюєте непосильність завдання за такий короткий термін вивчити величезну планету?

— Все залежить від двох чинників, — спокійно відповіла Родіс, — від співробітництва ваших сховищ знання, пам'ятних машин, академії і бібліотек та від швидкості ваших засобів пересування по планеті. Безглуздом було б думати, що ми самі зможемо пізнати все те, що накопичено тисячоліттями праці ваших учених. Але ми в змозі відібрати істотне і вникнути в суть життя народу Ян-Ях, ознайомившись із його історією, літературою і мистецтвом. Багато що можемо записати пам'ятними машинами зорельота. Ми хочемо повезти на Землю якомога більше інформації.

— Хіба ви підтримуєте прямий зв'язок із зорельотом? — швидко запитав Зет Уг, недавній опонент Родіс по телебаченню.

— Авжеж. І ми розраховуємо показати вам дещо із записів пам'ятних машин зорельота. На жаль, наші СДФ не можуть розгорнути проекцію на великому екрані. Кожен робот розрахований на аудиторію не більше тисячі чоловік. Сім СДФ одночасно покажуть фільми семи тисячам глядачів.

З неприхованою тривогою Ген Ші підвівся.

— Думаю, що це не знадобиться!

— Чому?

— Народ Ян-Ях не підготовлений для таких видовищ.

— Не розумію, — з ледь помітним зніяковінням усміхнулася Родіс.

— Нічого дивного, — раптом сказав Чойо Чагас, який досі мовчав. Від звуку його голосу, різкого, владного й нетерпимого, решта членів Ради затремтіла і повернулася до володаря. — Тут багато що буде вам незрозумілим. А те, що ви повідомите нам, може бути неправильно витлумачено. Ось чому мій друг Ген Ші побоюється показу ваших фільмів.

— Але ж будь-яке непорозуміння може бути усунене лише пізнанням,

отже, тим важливіше показати якомога більше, — заперечила Родіс.

Чойо Чагас ліниво підняв руку долонею до землян.

— Не будемо обговорювати те, що тільки-но прийшло на поріг розуміння. Я накажу інститутам, бібліотекам, сховищам мистецтва підготувати для вас зведення і фільми. У нас, певно, нема таких пам'ятних машин, про які ви говорите, але інформація, закодована в найдрібніші одиниці, проходить двома потоками — через слова і зображення. Все це ви одержите тут, не полишаючи садів Цоам. Зі швидкістю руху наших газових літаків... — Чойо Чагас затнувся, — майже тисячу кілометрів за земну годину, ви хутко дістанетесь будь-якого місця нашої планети.

Настала черга землян обмінятися здивованими поглядами: володар Торманса знав земні міри.

— Одначе, — вів далі Чойо Чагас, — вам слід сказати наперед, які місця ви плануєте відвідати. Наші літаки не скрізь можуть сідати, та й не всі райони планети Ян-Ях безпечні.

— Може, ми спочатку познайомимось із загальною планетографією Ян-Ях і потім визначимо план відвідувань? — запропонувала Родіс.

— Гаразд, — погодився Чойо Чагас, підводячись, і несподівано привітно сказав: — А тепер ходімо у відведені вам покої палацу.

І рушив попереду, ступаючи безшумно по м'яких килимах через боковий хід по коридору, стіни якого виблискували тьмяним металом.

— Невже ця маска завжди прикриватиме ваше обличчя? — Він легенько доторкнувся до прозорого щитка Фай Родіс.

— Не завжди, — усміхнулася жінка, — тільки-но я стану безпечною для вас і...

— Ми для вас, — володар з розумінням кивнув. — Тому я не запрошую пообідати з нами. Ось тут, — він обвів руками простору залу з великими вікнами, шибки яких були затемнені внизу, — ви можете почуватися в цілковитій безпеці. До завтра!

Фай Родіс вдячно вклонилась.

Земляни оглянули кімнати-двері в них були навпроти вікон, у стіні ліворуч. Потім вони знову зібралися в залі.

— Чудернацька архітектура, у нас так будують психолікарні, — сказала Евіза.

— Чому верховний володар так настирливо запевняє нас у безпеці? — запитала Тівіса.

— Виходить, її нема, — серйозно сказала Родіс. — Вибирайте-но кімнати і ми домовимось, хто куди поїде, щоб я могла висловити наші побажання Чойо Чагасу. — Помітивши здивування на обличчях своїх

супутників, вона пояснила: — Я певна, що Чойо Чагас покvapиться побесідувати зі мною таємно. Вони думають, що я ваша володарка, а державці повинні говорити наодинці.

— Невже? — здивувалась Евіза.

— У давні часи на Землі це приносило незмірні біди. Але будемо поштивими гостями і підкоримося тому, до чого звикли наші господарі. Мені треба наперед знати ваші бажання і ваші поради, інакше як я відповідатиму володареві?

— Можливо, попервах Чеді підсумує свої спостереження при обльоті Торманса? — сказав Вір Норін. — Тоді й нам буде легше вибрати лінію поведінки.

— Не думаю, що я дізналася більше, ніж ви, — засоромилась Чеді. — Якщо Фай допоможе, спробую... Ми зіткнулись із суспільством своєрідним, аналогів якому не було в історії Землі чи некомуністичних цивілізаціях інших планет. Поки що незрозуміло, стало воно дальшим розвитком монополістичного державного капіталізму чи ж мурашиного псевдосоціалізму. Як ви знаєте, обидві ці форми змикалися в нашій земній історії подібним встановленням олігархічних диктатур. Спершу на Землі соціалізм наслідував капіталізм у його гонитві за матеріальною могутністю і масовою дешевою продукцією, іноді приносячи в жертву ідеологію, виховання, мистецтво. Деякі соціалістичні країни Азії намагалися створити в себе соціалістичну систему якомога швидше, жертвуючи всім, чим тільки можна було, а найгірше — непоправними людськими й природними ресурсами. Водночас у наймогутнішій капіталістичній країні ЕРС — Америці, — яка стала на шлях воєнного диктату, виникла необхідність сконцентрувати всі найважливіші галузі промисловості в руках держави, щоб запобігти флуктуації та опору підприємців. Це сталося без підготовки необхідного державного апарату. Саме в Америці з її антисоціалістичною політикою гангстерські банди пронизали всю промисловість, державний апарат, армію і поліцію, всюди несучи страх і корупцію. Почалася боротьба з політичним впливом бандитських об'єднань, який дедалі посилювався, почалися політичні терори, що зумовили збільшення таємної поліції, а в кінцевому підсумку захоплення влади олігархією гангстерського типу.

Мурашиний псевдосоціалізм створився в Китаї, що тільки-но став на шлях соціалістичного розвитку, після захоплення влади маленькою групою, яка з допомогою недовченої молоді розгромила державний апарат і висунула як абсолютно незаперечний авторитет «великого», «найвидатнішого», «сонцеподібного» вождя. В тому й іншому випадку

кінцевим наслідком була нелюдська олігархія з багатоступеневою ієрархічною пірамідою. Добір на цій піраміді тривав за ознакою сліпої та бездумної відданості, яка підживлювалась дешевим підкупом. Монополістичний державний капіталізм неможливий без олігархії, бо при неминучому падінні продуктивних сил можна добре забезпечити лише привілейовану верхівку. Отже, посилювалась інфернальність. Незліченні злочини проти народу виправдовувалися інтересами народу, який на ділі розглядався як грубий матеріал історичного процесу. Для будь-якої олігархії важливо лише, щоб цього матеріалу було якомога більше, щоб завжди існувала неосвічена маса — опора єдиновладдя і війни. Між такими державами виникало безглузде змагання по зростанню народонаселення, яке потягло за собою божевільне марнотратство виробничих сил планети, що зруйнувало велику рівновагу біосфери, досягнуту мільйонами століть природної еволюції. А для «матеріалу» — народу — безглуздість життя дійшла краю, зумовивши наркоманію в усіх видах і байдужість до всього... Чеді помовчала й закінчила:

— Я гадаю, що на Тормансі ми зустріли олігархічне суспільство, яке виникло з державного капіталізму, тому що є тут рештки релігії і справа виховання має низький рівень. Капіталізм зацікавлений у технічній освіті й підтримує проповідь релігійної моралі. Мурашиний псевдосоціалізм, навпаки, старанно викорінює релігію, не зацікавлений у високому рівні освіти, а лише в тому мінімумі, який необхідний, щоб маси слухняно сприймали «великі» ідеї володарів — для цього люди не повинні розуміти, де закон, а де беззаконня, не передбачали наслідків своїх вчинків і повністю втрачали індивідуальність, стаючи частками налагодженої машини гноблення й свавілля.

— А як же мораль? — запитала Тівіса.

— Мораль залежно від обставин диктується згори. Крім моралі релігійної і звичайного права, що виникло із суспільного досвіду, є духовні підвалини, які сягають корінням тисячі століть соціального життя дикого рівня розвитку, в цивілізованій людині приховані в підсвідомості й надсвідомості. Якщо в тривалому гнобленні й розкладу моралі утрачено й цей досвід, тоді нічого від людини не лишається. Тому в індивідуальностях не може бути нічого постійного, крім відсутності ініціативи та ще, може, страху перед вищестоящими. Різноманітні страхи, що пронизують таке суспільство, аналогічні марновірним страхам, які виникали в ізольованих залишках архаїчних культур, де острах перед богами змушував захищати себе щонайскладнішими ритуальними обрядами замість свідомої відповідальності за свої вчинки.

— Але ж це юрба! — сказала Евіза.

— Звісно, юрба. Придушення індивідуальності зводить людей в людський натовп, як було в Темні Віки Землі, коли християнська церква фактично виконала завдання Сатани, розлютивши і зробивши вбивцями безліч людей... На жаль, головна релігійна книга найтехнічнішої і наймогутнішої з минулих цивілізацій — білої, була Біблія, наповнена злом, зрадою, племінною ворожнечею і безконечними вбивствами... Для іншої великої цивілізації минулого — жовтої — вчення Конфуція породило мовчазну покірність обставинам життя... Але ви змушуєте мене відхилятися від економіки в психологію. Закінчую. На Тормансі існує класове капіталістичне суспільство, олігархія, яка панує над двома основними класами, однаково пригнобленими: класом освічених, які за необхідністю живуть довше, інакше не вигідно їх учить, і класом неосвічених, які помирають у двадцять п'ять років.

— І ви, Родіс, згодні з твердженнями Чеді? — запитав Вір Норін.

— Мені вони видаються цілком імовірними, тільки не зовсім зрозуміла грань між держкапіталізмом і мурашиним псев-досоціалізмом. Можливо, суспільство Торманса виникло з другого?

— Можливо, — погодився Чеді. — Якщо вони визнають науку лише як засіб захоплення й утвердження влади, а мораль — як спосіб змусити одноманітно мислити величезні маси людей, але й самі тоді, будучи неосвіченими й аморальними, перебувають під пресом страху й підозр. Для цього суспільного ладу типові дві фази: примусити плодитися й розножуватися, як кроликів, поки планета ще не освоєна, впроваджуючи священний обов'язок розмноження через релігійну мораль. Друга фаза — поспішне знищення одвічних духовних підвалин, коли тіснота перенаселення викликала необхідність абсолютної покори незліченних людських мас. У цьому багатомільярдному морі людства Торманса стерлась індивідуальність, потонули видатні люди науки й мистецтва. І виникла потреба впровадити обов'язок і повинність ранньої смерті.

— Я гадаю, Чеді має рацію, — сказала Фай Родіс, — і її висновок про ненауковість управління правильний. Те й друге: і швидке розмноження, і знищення незліченних мас людей відбувалося стихійно, без мети і смислу, так, що навіть уся ця дивовижна жорстокість була даремною. Заперечуючи соціальну науку, правителі Торманса не дослідили, чи приріст населення дає збільшення числа обдарованих людей, чи, навпаки, зменшує це число. Чи стає окрема людина щасливішою і здоровішою, а чи зростає горе й нещастя — апріорно можна сказати, що за такого жорстокого ладу горе посилювалось. Напевно, нічого навіть віддалено схожого на нашу

Академію Горя і Радості тут не могло бути. А ресурси планети виснажувались...

— Скажіть нам, Родіс, — попросила Евіза, — невже і в нас на Землі колись було щось подібне? Я вивчала історію, але недостатньо, і цей важкий перехідний період історії людства — Ери Роз'єданого Світу — уявляю погано. В чому його суть?

— У цей період почали формуватися держкапіталістичні формації з тенденцією поширитися по всій планеті. Саме в фазі державного капіталізму виявилася вся нелюдськість такої системи. Ледве усунулась конкуренція, як одразу ж Еїдпала необхідність у поліпшенні й здешевленні продуктів виробництва. Важко уявити, що діялося в Америці після встановлення цієї форми! В країні, розбещеній достатком речей! Олігархія володарює лише заради своїх привілеїв. Сутність цієї форми в нерівності розподілу, не обумовленого ні власністю на засоби виробництва, ні кількістю і якістю праці. Водночас найголовнішим стає приватне питання особистого успіху, задля якого люди готові на все, не турбуючись про суспільство й майбутнє. Все продається, справа лише в ціні.

Псевдосоціалізм, засвоївши від державного капіталізму демагогію і марні обіцянки, змикається з ним у захопленні влади групою обраних та придушенні, точніше, навіть фізичному знищенні інакомислячих, у войовничому націоналізмі, в терористичному беззаконні, яке неминуче призводить до фашизму. Як відомо, без закону нема культури, навіть цивілізації. В умовах псевдосоціалізму велике протиріччя особистості й суспільства не може бути розв'язане. Щораз тугіше скручується пружина складності взаємної кооперації окремих елементів у вищому організмі й вищому суспільстві — чим вища організація, тим сильнішою стає влада суспільства над індивідом. І якщо боротьба за владу ведеться найменш корисними членами суспільства, то це і є зворотний бік організації.

Чим складніше суспільство, тим міцніша в ньому повинна бути дисципліна, але дисципліна свідома, а отже, необхідні дедалі більший і більший розвиток особи, її багатогранність. Однак за відсутності самообмеження порушується внутрішня гармонія між індивідом і зовнішнім світом, коли він виходить за рамки відповідності своїм можливостям і, намагаючись досягти вищого, набуває комплексу неповноцінності й зривається в бузувірство та святенництво. Ось чому навіть у нас таке складне виховання й освіта, адже воно триває практично все життя. Ось чому обмежено «я так хочу» і замінено на «так необхідно».

— Хто ж був першим на цьому шляху? Невже знову Росія? — зацікавилася Евіза.

— Знову Росія — перша країна соціалізму. Саме вона пішла великим шляхом по лезу бритви між капіталізмом, що гангстеризувався, псевдосоціалізмом і всіма їх різновидами. Росіяни вирішили, що краще бути біднішими, зате створити суспільство з більшою турботою про людей і з більшою справедливістю, викоренити умови й саме поняття капіталістичного успіху, викоренити будь-яких володарів, великих і малих, у політиці, науці, мистецтві. Ось ключ, який привів наших предків до Ери Світового Возз'єднання. Його ми не виявили на Тормансі, тому що тут через дві тисячі літ після ЕСВ ще існує інферно, олігархія, яка створила витончену систему гноблення. Для боротьби з цією системою треба виховати людей високого психофізіологічного загартування і, як і ми, безневинних у своїй могутності. І насамперед навчити їх боротись із всепроникною «обраністю» — системою протиставлення володарів і натовпу, всезнаючих учених і темних неуків, зірок і безталанних, еліти й нижчого робітничого класу. В цій системі корінь фашизму й розбещення людей Торманса...

Семеро землян сиділи на широкій канопі багряно-червоного кольору. Крізь високе вікно з якоїсь товстої пластмаси рожевого відтінку виднілися дерева саду, пронизані промінням світила Торманса. На відміну від земного Сонця воно не описувало дуги по небу, а опускалося повільно й величаво майже по прямовисній лінії. Його проміння крізь рожеві вікна здавалося бузковим. Бронзові обличчя зорелітників набули похмурого зеленуватого відтінку.

— Отже, вирішено, — сказав Вір Норін, чий СДФ виконував обов'язки секретаря і кодував результати наради для передачі на «Темне Полум'я».

— Вирішено, — підтвердила Родіс, — ви залишаєтесь у столиці серед учених та інженерів. Тор Лік і Тівіса перетнуть планету від полюса до полюса, побувають у заповідниках і на морських станціях, Евіза — в медичних інститутах, Чеді й Ген вивчатимуть суспільне життя, а я займусь історією. Зараз треба зв'язатися з кораблем, а потім — спати. Наші господарі рано лягають і рано встають.

Справді, ледве погасли останні промені заходу і під високою стелею автоматично ввімкнулось освітлення, як настала цілковита тиша. Інколи можна було помітити в сутінках саду тіні вартових, котрі повільно походили, і знову все застигло, як у мертвій воді казкового озера.

Евізі стало душно, вона підійшла до вікна й почала морочитись із засувкою. Широка рама розчинилася, прохолодне повітря саду чужої планети, що пахло по-особливому, повіяло в кімнату, і в ту ж мить гидотно

завила труба. З усіх боків побігли люди, світячи ліхтарями й загрозливо піднімаючи чорні розтруби своєї зброї.

Вір Новір одним стрибком опинився біля приголомшеної Евізи і зачинив вікно. Виття припинилось. Норін жестами намагався заспокоїти вартових, що з'юрмилися під вікном. Ліхтарі погасли, охоронники розійшлися, і земляни дали волю своїм почуттям, кепкуючи з обуреної Евізи.

— Я певен, що нас слухають і бачать весь час, — сказав Тор Лік.

— Добре, що мова Землі абсолютно незрозуміла Тормансу! — вигукнула Евіза. — У них немає ще наших текстів достатньої довжини.

— Я гадаю, її легко розшифрують, — заперечила Чеді, — багато схожих слів і понять. По суті справи, це одна з мов п'ятого періоду ЕРС, що змінилася за двадцять два століття.

— Хоч би як там було, наші розмови поки що незрозумілі і зайве не потурбують володарів Ян-Ях, — сказала Фай Родіс. — Слід інколи екрануватися з допомогою СДФ, щоб не показувати їм інтимні сторони нашого життя. Скажімо, зараз, коли ми говоритимемо із зорельотом.

Чорно-синій СДФ Родіс вийшов до центра кімнати. Під його ковпаком загув дальній проектор ТВФ, кімната потонула в темряві. Зорелітники посідали щільніше на канапі. З протилежного боку спалахнуло зелене світло й зазвучали мелодійні звуки пісні про гілку верби над гірською річкою. Невиразні контури людей, які швидко рухалися, нараз намітились різко й об'ємно, ніби ті, що лишилися в кораблі, перенеслися сюди, в сади Цоам, і сіли поруч у цій високій кімнаті палацу.

Економлячи енергію батарей СДФ, сила яких могла знадобитися на важливіші справи, кожен стисло переказав свої враження першого дня на Тормансі. Рекорд стислості побив Тор Лік, котрий говорив останнім: «Багато пилу, слів про велич, щастя і безпеку. Поряд з цим страх і охоронні пристрої, призначені не для безпеки, а для того, щоб зробити володарів Торманса недоступними. Обличчя людей смутні, навіть птахи — і ті не співають».

Коли погасло стереозображення і зв'язок із зорельотом перервався, Родіс казала:

— Не знаю, як вас, а мене запобіжна сироватка й біофільтри хилять на сон.

Сонливість замість звичайної жаги діяльності відчували всі. Евіза вважала це нормальним явищем і попередила, що зорелітники будуть млявими ще днів три-чотири.

На ранок, ледве семеро землян устигли поснідати, як з'явився

сановник у вугільно-чорному вбранні з вишитими на ньому голубувато-срібними зміями. Він запросив Фай Родіс на побачення з «самим великим Чойо Чагасом». Решті членів експедиції він запропонував прогулянку по садах Цоам, поки не настане час іти в центральне «Коло Відомостей», куди передадуть інформацію «за наказом великого Чойо Чагаса».

Фай Родіс, пославши рукою товаришам поцілунок, вийшла у супроводі мовчазного охоронця в ліловому. Шанобливо киваючи, він показував дорогу. Біля одного із виходів, прикритих важким килимом, він завмер, розпростерши руки й зігнувшись навпіл. Фай Родіс сама відкинула килим, і враз розчинилися масивні двері, що, як і всі двері на Тормансі, поверталися на завісах, а не всувалися в стіну, мов у будинках землян. Фай Родіс опинилась у кімнаті з темно-зеленими драпіруваннями і різьбленими меблями чорного дерева, яку земляни вже бачили із зорельота по секретному каналу телепередач.

Чойо Чагас стояв, злегка торкаючись пальцем кришталевої мінливої кулі на чорній підставці. Зблизька «великий» був мало схожим на свої зображення на екрані. Чагас лукаво й підбадьорливо всміхнувся, рукою запрошуючи її сідати, і Родіс усміхнулась у відповідь, зручно вмощуючись у широкому кріслі.

Чойо Чагас сів ближче, довірливо нахилився вперед і склав руки, немов приготувавшись терпляче слухати свою гостю.

— Тепер ми можемо говорити наодинці, як і належить вершителям долі. Навіть, якщо зореліт лише піщинка порівняно з нашою планетою, психологічна відповідальність і повнота влади одна й та ж.

Фай Родіс хотіла заперечити — подібна формула стосовно неї не тільки неправильна, а й морально образлива для людини Землі, проте стрималась. Було б смішно й марно навчати закоренілого олігарха основ земної комуністичної етики.

— Які норми людського спілкування у вас, на Землі, — вів далі Чойо Чагас, — в яких випадках ви говорите правду?

— Завжди!

— Це неможливо. Істинної, незаперечної правди нема!

— Є її наближення до ідеалу, тим ближче, чим вищий рівень суспільної свідомості людини.

— До чого тут вона?

— Коли більшість людей усвідомлює, що будь-яке явище двостороннє, що правда має двоє облич і залежить від життя, яке змінюється....

— Отже, нема абсолютної правди?

— Гонитва за абсолютним — одна з найтяжчих помилок людини. Це породжує однобокість, тобто напівправду, а вона гірша, ніж просто брехня, — вона ошукує менше число людей і не страшна для людини тямущої.

— І ви завжди тримаєтесь цього правила? Неухильно?

— Неухильно! — твердо відповіла Родіс і тут же подумки знітилася, згадавши інсценівку, розіграну на зорельоті.

— Тоді скажіть правду: нащо ви прибули сюди, на планету Ян-Ях?

— Повторюю попереднє пояснення. Наші вчені вважають вас нащадками землян п'ятого періоду древньої епохи, яку називають на Землі ЕРС — Ерою Роз'єданого Світу. Ми припускаємо, що ви наші прямі родичі. Та хіба це не очевидно, досить подивитися на нас з вами?

— Народ Ян-Ях іншої думки, — чітко сказав Чойо Чагас, — але припустимо, що сказане вами — правда. Що ж далі?

— Далі ми б хотіли спілкуватися. Обмінятися досвідом, вивчити уроки помилок, зарадити скруті, можливо, навіть, злитися в одну сім'ю.

— Он воно що! Злитися в одну сім'ю! Так вирішили ви, земляни, за нас! Злитися в одну сім'ю! Підкорити народ Ян-Ях. Такі ваші таємні наміри!

Фай Родіс випросталась і завмерла, дивлячись у вічі Чойо Чагаса. Її зелені очі потемніли. Якась незнайома сила скувала волю голови Ради Чотирьох. Він поборов скороминуще відчуття гніву і вів далі.

— Хай наші побоювання перебільшені, але ж ви не запитали нас, прибувши сюди. Чи треба мені називати всі причини, за якими наша планета відмовляє всім і будь-яким прибульцям із чужих світів?

— А особливо із світу таких схожих на вас людей, — підказала Родіс думку, не висловлену Чагасом.

Той ковзнув по жінці підозрілим поглядом вузьких очей: «Відьма, чи що?» — і ствердно кивнув головою.

— Я не можу повірити, що люди Ян-Ях відмовилися б заглянути в океан безмежних знань, відкритий їм завдяки нашій планеті й Великому Кільцю!

— Я не знаю, що це таке.

— Тим більше! — Родіс здивовано глянула на Чойо Чагаса, нахилилася ближче. — Хіба для вас не головне — примноження краси, знань, гармонії і в людині, і в суспільстві?

— Це ваша правда! А наша — це обмеження знань, бо вони відкривають людині страхітливу прірву космосу, на краю якої вона усвідомлює свою нікчемність, втрачає віру в себе. Руйнується цінність

простих і прекрасних проявів життя. Щастя людини бути задоволеною тими умовами, в яких вона народжена й перебуватиме завжди, бо вихід із них — це смерть, ніщо, іскра, що згасла на вітрі. І ми створили тут щастя не для того, щоб його зруйнували прибульці, нехай навіть ті, які претендують на кровну спорідненість із нами!

— Щастя молюска, що сховався в мушлю і ось-ось має бути роздушений неминучим збігом обставин, який— раніше називали на Землі, та й тепер називають у вас долею.

— У нас усе передбачено!

— Без знання? А недавні катастрофічні наслідки перенаселення? Вся ваша планета вкрита кладовищами — десятки мільярдів жертв невігластва й затятості, — гірко мовила Фай Родіс. — Звичайна розплата за цивілізацію, позбавлену мудрості. Допустити сліпе переповнення екологічної ніші,^[2] як для будь-якого виду тварин?! Сумний і ганебний кінець для гомо сапієнс — людини мудрої.

— Он як? Вам відома історія Ян-Ях? Звідки? — підозріливо примружився Чойо Чагас.

— Лише уривок з повідомлення чужого зорельота, який спостерігав вашу планету двісті вісімдесят років тому. Йому відмовили в посадці ваші попередники, котрі також уявили, ніби вони тримають у своїх руках долю планети. — Фай Родіс сказала це глузливо й різко, розуміючи, що лише так можна пробити шкаралупу самовпевненої величі цієї людини.

Чойо Чагас схопився і зміряв Родіс з голови до ніг таким поглядом, від якого у підвладних йому людей підкошувались ноги й відбирало мову. Жінка Землі підвелася, спроквола й незворушно розглядаючи володаря, як щось цікаве, що підлягає вивченню. Люди Землі здавна навчилися тонко відчувати психологічну атмосферу, яка оточує кожну людину, і з неї судити про її думки й почуття.

— Знищення тих, хто не згоден — прийом давній і застарілий, — сказала вона, читаючи думки володаря. — Не лише за посланців інших світів, провісників космічного братерства розуму, але й за людей свого народу кінець кінцем доведеться відповідати.

— Яким чином? — стримуючи лютість, запитав Чойо Чагас.

— Якщо дослідники запровадять на планеті шкідливу жорстокість і навмисну дезінформацію, перешкоди для шляхів пізнання, що веде до невігластва населення, тоді вони можуть апелювати до арбітражу Великого Кільця.

— І що ж тоді?

— Ми лікуємо хвороби не тільки окремих людей, а й цілих суспільств.

І особливу увагу надаємо профілактиці соціальних нещасть. Мабуть, слід було б це зробити на планеті Ян-Ях кілька століть тому...

— Ви з'явилися з повчаннями, коли ми вже самі виплуталися з дуже важкого становища, — заспокоюючись, сказав голова Ради Чотирьох.

— Ви знаєте, що земляни колись не могли подолати гігантський простір. Та ми й не підозрювали, що наші предки із Землі змогли подолати таку неймовірну відстань. Якби не дослідники із Цефея... А втім, навіщо ми даремно гаємо час. Спробуйте відкинути роль всесильного володаря. Допоможіть нам пізнати вас. А результат визначить ваші подальші рішення.

— А ваші?

— Я не можу вирішувати сама нічиїх доль — навіть тих, хто довірився мені. Ось чому я не володар у вашому розумінні.

— Візьму до відома, — сказав Чойо Чагас, який знову став люб'язним і запропонував Родіс сісти. — Чи обдумали ви план ознайомлення з нашою планетою?

Фай Родіс виклала свої міркування. Чойо Чагас слухав уважно і, на подив Родіс, не висловив ніяких заперечень. Він стояв, поглядаючи на кришталеву кулю і нібито замислившись. Родіс замовкла, і він, не відводячи очей від кулі, дав згоду на всі поїздки своїх гостей.

— За однієї лише умови, — раптом повернувся він до Фай Родіс, — якщо ви тим часом залишитесь гостею садів Цоам!

— Як заложниця? — напівжартома-напівсерйозно запитала Родіс.

— Ні, що ви! Просто я першим повинен дізнатися про свою «прабатьківщину», — іронічно відповів він.

— Невже ви нічого не знаєте про неї?

Чойо Чагас ледь помітно здригнувся й ухилився від мудрих зелених очей.

— Зрозуміло! Ми з Білих Зірок, як визначено нашими вченими. А ви зовсім інші. Ви не бачите себе збоку й не розумієте, наскільки ви відмінні від нас. Насамперед у вас нечувана швидкість рухів, думок, яка поєднується з упевненістю й очевидним внутрішнім спокоєм. Все це може неабияк розлютити.

— Це погано. Ви демонструєте неповноцінність, глибоко зачаєну у вашій душі, праматір будь-якої жорстокості. Коли приходять до влади люди з таким комплексом, вони замість прикладу доблесті й служіння людині починають сіяти навколо себе озлоблення і приниження, і воно розходиться як кола по воді.

— Пусте! Це вам лише здається, людям з чужою нам психологією.

Фай Родіс підвелася так швидко, що Чойо Чагас зіщулився від несподіванки, як хижий звір. Але вона тільки доторкнулася до кришталевої кулі, яка зацікавила її своїми особливими переливами барв.

— Ці ворожильні кулі для аутогіпнозу вміли робити на Землі лише в Японії п'ять тисячоліть тому. Стародавні майстри вирізьблювали їх з прозорих природних кристалів кварцу. Головна оптична вісь кристала орієнтована по осі кулі. Для ворожіння потрібні дві кулі, одну ставлять віссю вертикально, другу — горизонтально, як ваш Тор... ваша планета. Де ж друга куля?

— Лишилась у предків на Білих Зорях.

— Можливо, — байдуже згодилася Родіс, ніби втративши інтерес до дальшої розмови.

Уперше в житті голова Ради Чотирьох відчув незвичайну бентегу. Він опустил голову. Кілька хвилин обоє мовчали.

— Я познайомлю вас із моєю дружиною, — несподівано сказав Чойо Чагас і безшумно зник за складками зеленої тканини. Фай Родіс лишилася стояти, не відводячи погляду від кулі й ледь усміхаючись своїм. думкам. Нараз вона простягла руку до пояса й витягла маленьку металеву трубку. Приклала її до підставки ворожильної кулі, і в ній опинилася крихітна порошина чорного дерева, цілком достатня для аналізу.

Фай Родіс не здогадувалася, що удостоїлась нечуваної почесі. Особисте життя членів Ради Чотирьох завжди було прихованим. Вважалося, що ці надлюди взагалі не опускаються до таких житейських справ, як одруження, зате можуть взяти в коханки будь-яку жінку планети Ян-Ях. Насправді Еолодарі брали дружин і коханок лише з вузького кола найвідданіших їм людей.

Чойо Чагас увійшов безшумно й несподівано. Очевидно, це було його звичкою. Він кинув швидкий погляд навсебіч і лише потім подивився на нерухому гостю.

— Вони на місці, — тихо сказала Родіс, — тільки...

— Що — тільки? — нетерпляче вигукнув Чойо Чагас, хутко перетнув кімнату й відіп'яв складчасте драпірування, яке нічим не відрізнялося від оббивки стін. У ніші за нею стояв чоловік і широко розкритими очима дивився на свого володаря. Чойо Чагас гнівно закричав, проте вартовий не зрушив з місця. Чойо Чагас кинувся в інший бік. Родіс жестом зупинила його.

— Другий теж у такому ж стані!

— Це ваші жарти? — у нестямі запитав владика.

— Я остерігалася зустріти нерозуміння, як учора з вікном, —

вибачливо призналася Родіс.

— І ви можете це зробити з кожним? Навіть зі мною?

— Ні. Ви входите до тієї п'ятої частини всіх людей, яка не піддається гіпнозу. Спочатку треба зламати вашу підсвідомість. А втім, ви це знаєте... У вас зібрана і тренована воля, могутній розум. Ви підкоряєте собі людей не тільки впливом слави, влади, відповідної обстановки. Хоча й цими способами користуєтесь чудово. Ваша приймальня зала: ви вгорі, в осяянні, а внизу, в сутінках, — усі інші, нікчемні прислужники.

— Хіба погано придумано? — запитав Чойо Чагас з ноткою зверхності.

— Ці речі здавна відомі на Землі. І значно величніші!

— Наприклад?

— У стародавньому Китаї імператор, він же Син Неба, щорічно відправляв молитву про врожай. Він ішов з храму в спеціальну мармурову альтанку — вівтар — через парк дорогою, по якій мав право ходити лише він. Дорога була піднята до верхівок дерев парку й вимощена ретельно вкладеними плитами мармуру. Він прямував у цілковитій самотині й тиші, несучи посудину з жертвою. Кожному, хто траплявся ненароком там, унизу, під деревами, негайно стинали голову.

— Отже, для повної величі мені слід було б учора зітнути голови всім вам?.. Та обличшмо це. Як ви справилися з моїми вартовими?

— Дуже легко. Вони треновані на безвідповідальне й бездумне виконання. Це призводить до тупості, втрати розумного сприйняття і сили волі — головного компонента стійкості. Це вже не індивідуальність, а біомашина із закладеною в неї програмою. Нема нічого простішого, як замінити програму...

Із-за драпірування несподівано, як і її чоловік, з'явилася жінка незвичайної для тормансіанок вроди. Одного зросту із Фай Родіс, значно тендітніша, вона рухалася з особливою гнучкістю, явно розрахованою на ефект. Волосся, таке ж чорне, як у Родіс, але матове, а не блискуче, було зачесане назад з високого гладенького лоба, лягаючи на скроні й потилицю важкими хвилями. На тім'ї виблискували дві переплетені змії з роззявленими пащами, тонко викарбувані із світлого, з рожевуватим відблиском металу. Намисто такого ж металу у вигляді мережаних квадратів, з'єднаних рожевим камінням з алмазним блиском, охоплювало високу шию і спускалося чотирма сяючими підвісками в улоговину між грудьми, ледве прикритими фестонами пружного корсажу. Похилі вузькі плечі, красиві руки й більша частина спини були оголені, зовсім не за правилами повсякденного одягу Торманса.

Довгі, ледь розкосі очі під ламаними бровами дивилися пильно й владно, а губи великого рота з трохи піднятими куточками були щільно стиснуті, виражаючи невдоволення.

Жінка зупинилась, безцеремонно розглядаючи свою гостю. Фай Родіс перша рушила навстріч.

— Не обманюйте себе, — стиха сказала вона, — ви, безперечно, вродлива, але прекраснішою за всіх бути не можете, як ніхто у всесвіті. Врода має безліч відтінків — у цьому багатство світу.

Дружина володаря примружила темно-коричневі очі й подала руку жестом власної величності, в якому проступало щось удавано дитяче. Фай Родіс, котра вже засвоїла привітання Торманса, обережно стиснула її вузьеньку долоню.

— Як вас звуть, гостя із Землі? — спитала та високим різкуватим голосом, уривчасто, ніби наказуючи.

— Фай Родіс.

— Звучить гарно, хоча ми звикли до інших поєднань звуків. А я Янтре Яхах, в буденному скороченні — Ян-Ях.

— Вас назвали по імені планети! — вигукнула Родіс. — Вдале ім'я для дружини верховного володаря.

На губах жінки Торманса промайнула зневажлива усмішка.

— Що ви! Планету назвали моїм іменем.

— Дивовижно! Перейменовувати планету з кожною новою володаркою — який величезний і даремний труд! Адже треба переписувати всі позначення, та й у книжках плутанина!

— Клопіт із зміною імен — дрібниці! — втрутився Чойо Чагас. — Нашим людям не вистачає роботи, тож працівники завжди знайдуться.

Фай Родіс уперше зніяковіла й мовчки стояла перед володарем планети та його чарівною дружиною.

Обоє по-своєму витлумачили її збентеження і вирішили, що настав сприятливий момент для завершення аудієнції.

— Унизу, в жовтому залі, чекає інженер, він допомагатиме вам одержувати інформацію. Він весь час перебуватиме тут, з'являючись за першим вашим покликом.

— Ви сказали — інженер? — перепитала Родіс. — Я розраховувала на історика. Адже я невіглас у питаннях технології. Крім того, у нас на Землі історія — найважливіша галузь знань, наука наук.

— Щоб розпоряджатись інформацією, потрібен інженер. У нас так заведено. — Чойо Чагас поблажливо усміхнувся.

— Дякую, — Родіс уклонила.

— О, ми зустрінемося ще не раз! Коли ви покажете мені фільми про Землю?

— Коли захочете.

— Гаразд. Я виберу час і повідомлю. До речі, — Чойо Чагас кивнув на драпірування, — виведіть їх із гіпнотичного стану.

— Можете подати сигнал, вони вільні.

Чойо Чагас клацнув пальцями, і тієї ж секунди обидва вартові вийшли із схованок з похиленими головами. Один із них пішов попереду Фай Родіс через коридори до зали, завішаної чорним драпіруванням і встеленої чорними килимами. Звідси сходи з чорного каменю двома півколами спускалися до золотисто-жовтої нижньої зали. Вартовий зупинився біля балюстради, і Фай Родіс пішла вниз одна, відчуваючи дивну полегкість, ніби за похмурою чорнотою вгорі залишилася тривога про долю експедиції.

Посередині на жовтому килимі стояв чоловік, блідіший за звичайного тормансіанина, з густою і короткою чорною бородою, схожий на старовинний портрет епохи ЕРС. Могутній лоб, густі брови, що нависали над ледь опуклими фанатичними очима, вузька дуга чорних вусів... Чоловік неначе в трансі дивився, як спускалась по чорних сходах жінка Землі, навдивовижу правильні й тверді риси обличчя якої були напівприхо-

вані прозорим щитком. Щось нелюдське випромінювали її широко розкриті зелені очі під прямою лінією брів. Вона дивилась ніби крізь нього в безмежні, їй одній відомі далі. Тормансіанин відразу зрозумів, Що це дочка світу, не обмеженого однією планетою, відкритого просторам всесвіту. Подолавши хвилинну розгубленість, інженер підійшов.

— Я — Хонтеело Толло Фраель, — чітко вимовив він трислів-не ім'я, що означало нижчий ранг.

— Я — Фай Родіс.

— Фай Родіс, я посланий у ваше розпорядження. Моє ім'я складне, особливо для гостей з чужої планети. Називайте мене просто Таель, — інженер усміхнувся зніяковіло й лагідно.

Родіс зрозуміла, що це перша по-справжньому добра людина, яку вона зустріла на планеті Ян-Ях.

— У вас є якісь додатки до імені, що означають повагу, вирізняють розум, працю, геройство, як у нас на Землі?

— Ні, нічого подібного. Всіх коротко називають «кжи» — короткожитель, жителька; вчених, техніків, людей мистецтва, які не підлягають ранній смерті, «джи» — довгожителами, а до правителів звертаються зі словами «великий», «всемогутній» або «повелитель».

Фай Родіс обмірковувала почуте, а інженер нервово водив по килиму носком свого черевика, твердого й рипучого на відміну від безшумного, м'якого взуття «Змієносців».

— Може, ви хочете пройти в сад? — несміливо запропонував він. — Там ми можемо...

— Ходімо... Таель, — сказала Родіс, даруючи інженерові усмішку.

Він зблід, повернувся і пішов попереду. Через вікно-двері вони спустилися в сад, до вузьких алей, розпланованих геть по-земному.

Фай Родіс роздивлялася, пригадуючи, де вона бачила щось схоже. Чи не в якійсь із шкіл третього циклу в Південній Америці?

Безпелюсткові квіти-диски, яскраво-жовті по краях і густо-фіолетові всередині, що погойдувалися на тоненьких голих стеблах над бірюзовою травою, нічим не нагадували Землю. Чужими здавалися жовті лійкоподібні дерева. Через біофільтри ледь чутно проникав пряний запах інших квітів, різкого синього відтінку, які кетягами звисали з куща довкруг овалної галявини. Фай Родіс ступила крок до широкої лави, збираючись сісти, але інженер енергійно показав в інший бік, де конічний горбик увінчувала альтанка у вигляді корони з тупими зубцями.

— Це квіти бездумного відпочинку, — пояснив він, — досить посидіти там кілька хвилин, щоб поринути в заціпеніння без думок, страху

й турбот. Тут любляють сидіти верховні правителі, і слуги приходять за ними у призначений час, інакше людина може пробути тут невизначено довго!

Тормансіанин і гостя із Землі піднялися в альтанку з виглядом на сади Цоам. Далеко внизу, за голубими стінами садів, біля підніжжя плоскогір'я, розкинулося величезне місто. Його скляні вулиці виблискували, немов річкові протоки. Але води бракувало навіть у садах Цоам. У підземних трубах шуміли струмки й деінде вливалися в невеликі басейни. Від височенних воріт навіть сюди долинала безладна музика, зливаючись із шумом голосів, сміхом і окремими вигуками.

— Там щось коїться? — запитала Родіс.

— Нічого. Там вартові й прислуга садів.

— Чому ж вони такі невитримані? Хіба правителі, які тут живуть, не вимагають тиші?

— Не знаю. В місті шуму набагато більше. В палаці не чути, а до зручностей інших їм байдуже. Слуги володарів нічого не бояться, якщо до вподоби своїм володарям.

— Тоді вони їх дуже погано виховують!

— А навіщо? І що ви маєте на увазі?

— Насамперед уміння стримувати себе, не заважаючи іншим людям. У цьому єдина можливість зробити спільне життя щасливим для всіх без винятку.

— І ви досягли такого на Землі?

— Значно більшого. Вищих ступенів сприйняття і самодисципліни, коли думаєш спершу про іншого, потім про себе.

— Це неможливо!

— Це досягнуто вже тисячоліття тому.

— Виходить, і у вас не завжди було так?

— Авжеж. Людина подолала незліченні перепони. Але найважчим і найголовнішим було подолання самого себе не задля одиниць, а для всієї маси. А згодом це стало просто. Вміння розуміти людей і допомагати їм принесло відчуття власної значимості, для якого не вимагалось ні особливого таланту, ні виняткової інтелектуальності — це і є шлях більшості людей. Вони відчували, як стають чуйнішими, вправнішими й відкритішими, з величезною перевагою над вузькими інтелектуалами, навіть і розумнішими.

Інженер промовчав, прислухаючись до далекого ревіння радіо й людського гомону.

— А тепер розкажіть мені про способи зберігання інформації на

планеті Ян-Ях. І допоможіть одержати її.

— Що цікавить вас насамперед?

— Історія заселення планети з часу приходу сюди ваших людей і донині. Особливо мене цікавлять періоди максимального заселення та подальшого різкого спаду населення Ян-Ях. Звичайно, з економічними показниками і зміною ідеології.

— Усе, що стосується нашої появи тут, заборонено. Так само закрита вся інформація про періоди Великої Біди й Мудрої Відмови.

— Не розумію.

— Володарі Ян-Ях нікому не дозволяють вивчати так звані заборонені періоди історії.

— Неймовірно! Мені здається, тут якесь непорозуміння. А поки що познайомте мене хоч би з тією історією, яку дозволено, але тільки з точними економічними показниками і статистичними даними обчислювальних машин.

— Дані обчислювальних машин нікому не показуються, не показувались і раніше. Для кожного періоду вони обробляються спеціальними людьми в секретному порядку. Обнародувалось лише дозволене.

— Яке ж значення мають ці відомості для науки?

— Майже ніякого. Кожен період правителі старалися подати таким, яким хотіли.

— Чи є можливість добути справжні факти?

— Лише побічним шляхом, у рукописних мемуарах, у літературних творах, які уникли цензури чи знищення.

Фай Родіс підвелась. Інженер Толло Фраель теж підвівся, похнюпившись, принижений у своєму рабстві дослідника. Родіс поклала руку на його плече.

— Так і вчинимо, — лагідно сказала вона. — Спочатку загальний нарис історії в дозволеному обсязі, потому постарайтесь знайти все, що вціліло від минулих цензур, виправлень, точніше — спотворень і прямої дезінформації. Не журіться, на Землі були схожі періоди. А що сталося згодом, невдовзі побачите.

Інженер мовчки провів її до палацу.

Розділ VI

ЦІНА РАЮ

— Евізо, де Родіс?

— Не знаю, Вір.

— Я не бачив її три дні.

Чеді шукала її всюди — від Кола Відомостей до покоїв верховного володаря, але туди її не допустили.

— Родіс зникла після показу наших стереофільмів, як тільки Тівіса й Тор полетіли до хвостової півкулі Торманса, так і не дочекавшись дозволу зняти скафандри, — сказав Вір.

— На жаль, — згодилась Евіза, — доведеться ще трохи поносити панцир. Я звикла до металевої шкіри, та коли звільнилася від трубок і лицьових щитків — стало просто чудово. Біофільтри заважають значно менше... А ось і Ген Атал! Чи знаєте ви що-небудь про Родіс?

— Родіс у Залі Темряви. Я піднімався по чорних сходах, а вона йшла поруч з Чойо Чагасом у супроводі вартових, яких так недолюблює Чеді.

— Не подобається мені все це, — сказав Вір Норін.

— Чому ви тривожитесь? — спокійно запитав Ген Атал. — Фай усамітнюється з Чагасом. Володар з володарем, як вона жартує.

— Ці нечеми-володарі, котрі зневажають дисципліну, схожі на тигрів. Вони небезпечні своїми нестримними емоціями, які штовхають їх на безглузді вчинки. А СДФ Родіс стоїть тут вимкнений.

— Зараз побачимо, — інженер броньового захисту зробив у повітрі хрестоподібний жест руками.

Коричнево-золотистий, кольору Генового скафандра СДФ відразу підбіг до його ніг. Кілька секунд — і циліндр на високій ніжці, що висунулася з купола спини робота, загорівся бузково-рожевим світлом. Перед стіною кімнати згустилося, фокусуючись, зображення частини пілотської кабіни «Темного Полум'я», перетвореної на пост зв'язку і спостереження.

Миловидне обличчя Неї Холлі здавалося стомленим у полисках зелених, голубих і оранжевих вогників, що засвічувалися на різних пультах.

Нея привітала Гена і, раптом насторожившись, запитала;

— Чому не в обумовлений чак?

— Треба глянути на «дошку життя», — сказав Ген.

Нея Холлі перевела погляд на світло-кремову панель, де яскраво й рівно світилися сім зелених вогнів.

— Бачу сам! — вигукнув Ген, попрощався з Неєю і вимкнув робота.

— Ми все знали! — сказав він Евізі й Віру. — Родіс жива, і сигнальний браслет на ній, але, можливо, її тримають... як це називається...

— У полоні! — підказав Вір Норін.

— г Хто в полоні? — продзвеніла позаду Чеді.

— Фай Родіс! Вір бачив її в Залі Темряви з Чойо Чагасом три дні тому, а ми зовсім з нею не зустрічалися.

— То ходімо в Залу Темряви, і хай Ген покаже, куди вони зникли, — Чеді хутко пішла попереду.

У кінці серпоподібної зігнутої галереї вони спустилися на чорні килими, оточені колом чорних колон, альковів і стін Зали Темряви, як її називали зорелітники.

Ген Атал відійшов до сходів з балюстрадою, подумав кілька секунд і впевнено попрямував до темного простору між двома зближеними колонами. Двері за ними виявилися замкнутими. Після кількох невдалих спроб відчинити їх Ген Атал різко постукав.

— Хто сміє вриватися в покої володаря Ян-Ях? — гаркнув згори посилений електронними приладами голос охоронця.

— Ми, люди Землі, шукаємо свою володарку! — зарепетував, удаючи підсилювач, Вір Норін.

— Нічого не знаю. Вертайтеся до себе і ждіть, поки володарі не вважатимуть потрібним з'явитися до вас!

Земляни переглянулися. Чеді шепнула щось Віру Норіну, і астронавігатор по-хлоп'ячому усміхнувся.

— Володар Торманса робить так! — і він клацнув пальцями. За кілька секунд почулося легке тупотіння дев'ятиніжки, і

в чорній залі появився червоно-фіолетовий СДФ.

— Що ви затіяли, Вір? — стурбовано запитала Евіза. — Коли б не нашкодити Родіс!

— Гірше не буде. Настав час дати невеликий урок всіляким там володарям та верховним істотам, яких тут так багато.

Евіза відійшла вбік з осудливим, проте зацікавленим виглядом, а Чеді й Ген Атал захоплено наблизилися до Вір Норіна. За командою

астронавігатора СДФ висунув уперед круглу блискучу коробочку на грубому кільчастому кабелі.

— Закрийте вушні фільтри, — розпорядився Вір.

Несамовите вищання прорізало безмовність палацу. Коробочка СДФ описала в повітрі паралелограм, і величезні двері повалилися всередину темного проходу. Звідти почулись перелякані крики.

Вір Норін повів рукою, випромінювач ультразвуку сховався під СДФ, поступившись звичайному розтрубу фонопередавача.

— Фай Родіс! Викликаємо Фай Родіс! — від гучного ревіння СДФ згори посипалися шматочки скла, хитнувся і погас грушеподібний світильник, підвішений між колонами.

— Кличемо Фай Родіс! — ще голосніше заlementsував СДФ, і раптом земляни відчували, що підлога чорної зали пливе з-під ніг, а вони ковзають по похилій галереї. Від несподіванки, попри всю блискавичну реакцію землянина, Вір Норін не встиг вимкнути свій СДФ. Дев'ятиніжка продовжувала звертатися до Фай Родіс у непроглядній темні підвалу, куди скотились усі четверо землян.

Вір Норін черкнув долонею по повітрі, і СДФ замовк. Сліпучі ліхтарі схрестили свої промені на обличчях землян. Вони ледве могли розгледіти, що провалилися в круглий підвал зі стінами з необробленого, грубо склепаного заліза. З п'яти боків з'явили низькі проходи, в кожному появилась група охоронників у ліловій уніформі, які спрямували чорні розтруби своєї зброї на зорелітників.

Дев'ятиніжка виставила випромінювач захисного поля, схожий на гриб із загостреною шапкою. Земляни зосереджено оглядалися, розмірковуючи, як вибратись із пастки. Спокійний вигляд порушників священного покою палацу розлютив охоронників. Роззявляючи чорні роти в нечутному крикові, вони кинулись до групи землян, але були відкинуті до залізних стін. З лівого проходу з'явилися люди з нашивками «око в трикутнику».

— Підлий пристрій! — обурено вигукнула Чеді.

— Дотепний з їхньої точки зору, — сказав Ген Атал,

— Я думаю, як би пробити стелю і піднятися в Жовту Залу, — задумливо сказав Вір Норін. — Але на це піде надто багато енергії.

— Чи не ліпше зачекати, що буде далі? — порадила Евіза.

— Атож! — згодився астронавігатор.

Довго чекати не довелося. Лілові вартові зробили кілька пострілів із своєї зброї. Зорелітники нічого не чули — захисне поле не пропускало навіть звуків, лише помітили спалахи малинового полум'я, що виривалося з розтрубів. Відбиті захисним полем кулі вдарили рикошетом по тих, хто їх випустив. Ті, що стріляли, із спотвореними обличчями попадали на залізну підлогу.

Вір Норін занепокоєно глянув на покажчик — батареї виснажувались. Він шкодував, що ще чотири могутні помічники стоять у їхніх кімнатах нагорі без дії — Фай Родіс просила вимикати роботів, щоб якимось випадковим сигналом не змусити їх порушити суворі правила.

Несподівано — а тут, на Тормансі, все траплялося несподі- вано, адже через незнання характеру і суспільних відносин Тормансіан гостям із Землі було важко передбачити розвиток подій — розгубленість минулась, і лілові охоронці, винісши поранених, сховалися в проходах, а в монотонне гудіння захисного поля вривався сигнал Фай Родіс.

— Вимкніть СДФ, Вір!

З полегкістю зітхнувши, астронавігатор сховав «парасольку» і почув у підсилювачах наказ Чойо Чагаса: «Непорозуміння припинити, розійтись, «очам» провести гостей нагору, до їхніх покоїв».

За кілька хвилин великий підіймач доставив чотирьох героїв до того згину коридора, звідкіля починалися хори Залу Темряви. Біля розчиненого вікна в сад виділявся чіткий силует Фай Родіс. Протяг ледь ворухив її

коротке чорне волосся. Першою до неї кинулась Чеді. Родіс поклала руки на її плечі. Губи її усміхались, але очі були сумні, сумніші, ніж у перші дні перебування на Тормансі.

— Наробили переполоху, любі! — вигукнула Родіс без осуду. — Я ще не полонена... ще!

— Але так надовго зникнути! — покартала Евіза.

— Справді, я вчинила погано. Та стільки побачила за ці дні, що забула про ваше хвилювання.

— Все одно треба було трохи протверезити їх тут, — гнівно насупився Ген Атал. — Життя стає нестерпним від безглузвих обмежень, сміховинного самовдоволення і розсіяного довкола страху.

— Але Фай слід відпочити, — перебила Чеді.

Ставши під живильний душ негативних іонів, у той час як тонкі лапки СДФ легкими доторками біологічно активізованих рукавиць масажували її, Фай Родіс перебирала спогади про дні, проведені в покоях Чойо Чагаса. Це випробування похитнуло її впевненість у визначеному раніше плані.

Усе почалося з демонстрації стереофільмів Землі. З допомогою двох СДФ по спеціальному каналу «Темне Полум'я» почав передавати дуже натуральні яскраві зображення, які по-старовинному називають на Землі стереофільмами. Для жителів Ян-Ях вони виявилися дивом, живими картинами життя далекої планети.

Члени Ради Чотирьох, їхні дружини, кілька вищих сановників, інженер Таель, затамувавши подих, стежили, як перед ними розгорталися картини природи й життя людей Землі.

На превелике здивування тормансіан, нічого таємничого й незрозумілого в усіх сферах життя цього чудового будинку людства не було. Гігантські машини, автоматичні заводи і лабораторії в підземних чи підводних приміщеннях. Тут у незмінних фізичних умовах тривала невтомна робота механізмів, які наповнювали продуктами дископодібні будівлі підземних складів, звідки розбігалися транспортні лінії, теж сховані під землею. А під голубим небом розкинувся простір для людського життя. Тормансіани побачили неосяжні парки, широкі степи, чисті озера й річки, незаплямованої білизни гірські сніги й шапки криги в центрі Антарктиди. Після тривалої економічної боротьби міста остаточно поступилися зоряним і спіралеподібним системам селищ, між якими були розкидані центри дослідження й інформації, музеї та будинки мистецтва, пов'язані в одну гармонійну мережу, що простягалася по найзручніших для помешкання зонах помірних субтропиків планети. Інакше виглядали шкільні садиби різних циклів. Вони розташовувалися меридіально й надавали

різноманітності умовам життя підростаючого покоління комуністичного світу.

Самі земляни спочатку видалися жителям Ян-Ях надто серйозними й зосередженими. Їхня небагатослівність, несхильність до насмішкватості й повне несприйняття будь-якого блюзнірства, постійна зайнятість і стримане вираження почуттів в очах балакучих, нетерплячих, психічно нетренованих тормансіан здавалися нудними, позбавленими справді людського змісту.

Лише опісля жителі Ян-Ях зрозуміли, що ці люди сповнені безтурботної веселості, породженої не легковажністю і невіглаством, а усвідомленням власної сили й неослабної турботи всього людства. Простота й щирість землян впливали з глибокого усвідомлення відповідальності за кожен вчинок і з витонченої гармонії індивідуальності, зусиллями тисяч поколінь приведеної у відповідність із суспільством і природою.

Серед них не було шукачів сліпого щастя, і тому не було людей розчарованих, які зневірилися в усьому. Були відсутні психологічно слабкі індивіди, котрі гостро відчувають свою неповноцінність і через це отруєні заздрістю і садистською люттю. На вольових і правильних обличчях не проглядалося ні розгубленості, ні настороженого побоювання, ні стурбованості про долю свою і своїх близьких, яка ізолює людину від її побратимів.

Тормансіани не побачили жодної знеможеної нудьгою людини. Земляни усамітнювалися для роздумів, переживань, для відпочинку після щойно завершеної тяжкої праці. Але тимчасова нерухомість і глибокий спокій були готові в одну мить змінитися могутньою дією думки і тіла.

Живі видіння прекрасної Землі розбудили гостру, незнану раніше тугу в невеличкій купки землян, відрізаних від батьківщини неймовірною безоднею простору. Тормансіани намагалися не помічати нездоланну привабливість побаченого світу, вони переконували себе в тому, що їм показали навмисне підготовлені інсценування. Але гігантські охоплення, всепланетний масштаб видовища свідчив про правдивість стереофільмів. І, пересвідчившись у достеменності, жителі Ян-Ях перейнялися такою ж тугою, що й жителі Землі. Та причина цієї туги була інша. Тут, на вершині горба у фортеці грізних володарів, в оселі страху і взаємної ненависті, постало видовище казкового життя. Ніби їх підвели до широко розчинених воріт саду, де ніщо не приховувалося від їхніх жадібних очей і водночас було недоступне. А внизу тулилося багатомільйонне місто Центру Мудрості, назва якого звучала іронічно на курній і вбогій планеті.

— Може, досить для першого разу? — запитала Фай Родіс, помітивши втому на обличчях глядачів.

Чойо Чагас скося глянув на присутніх, його дружина Янтре з усіх сил притискала руки до грудей. Інженер Таель підвів голову і намагався непомітно змахнути сльози, що котилися в густу бороду. Такі ж сльози Чойо Чагас побачив у Зет Уга. Спалах неоясненого гніву оволодів ним:

— Так, годі! Кінчайте!

Здивовано глянувши на володаря, Фай Родіс вимкнула зв'язок із зорельотом. СДФ погасили й сховали випромінювачі. Глядачі пішли до себе, а Фай Родіс ступила до Чойо Чагаса, який знаком попросив її затриматись. Коли в спорожнілому залі лишилися тільки вони вдвох, Чойо Чагас уперше взяв Родіс за лікоть, але злегка скривився і відпустив руку. Родіс засміялась.

— Я звик до вашого обличчя без щитка і забув, що решта метал. Інколи мені здається, що земляни звичайнісінькі роботи з головами живих людей, — жартував володар, заводячи гостю до знайомої кімнати із зеленим драпіруванням і кришталевою кулею.

— А може, ми справді лише роботи? — запитала Родіс, вклавши в погляд і усмішку німого кокетства, і жіночий виклик.

Чойо Чагасу довелося напружити всю волю, щоб не піддатися могутній принадності земної жінки. Він одвернувся, відчинив чорну шафу й дістав предмет, схожий на стародавню люльку. Влаштувавшись у кріслі навпроти Родіс, закурив. Крізь димок, що різко пахнув, володар планети придивлявся до Фай Родіс, і його вузькі очі поїнялися пеленою забуття. Він мовчав так довго, що Родіс заговорила першою:

— Що означала ваша команда «кінчайте!»? Невже вам не сподобалася Земля?

— Фільми технічно бездоганні. Ми ніколи не бачили нічого подібного!

— Хіба справа в техніці? Я маю на увазі нашу планету.

— Не мені судити про казочки. Як я можу відрізнити брехню від правди, не знаючи про вашу планету нічого, крім оцих картинок?

Фай Родіс підвелася, трохи зіпершись на край химерного стола, й уважно подивилась на Чойо Чагаса.

— Зараз ви брешете, — сказала вона рівно, уникаючи звичного для тормансіан модулювання тональності голосу. — Допоможіть мені зрозуміти вас. Ви, людина видатного розуму, чому ви уникаєте говорити прямо, правдиво? Чого ви боїтесь?

Чойо Чагас повільно підвівся, холодний і бундючний. Фай Родіс не

відступила, коли він зупинився перед нею, витягнувши шию і навалившись на стіл стиснутими кулаками. Їхній мовчазний поєдинок тривав доти, доки володар не відступив, витираючи лоба тоненькою жовтою хустиною.

— Ми могли б вас знищити, — скривився він у недобрій і недоречній посмішці, — а натомість я ще змушений перед вами звітувати!

— Невже ця жертва вас обтяжує? — інтонація Родіс звучала неприхованим глумом. — Ви боїтеся, що з'явиться ще один зореліт і обидва кораблі розтрощать ваші міста, палаці, заводи? Але я певна, що ви й ваші поплічники байдуже сприймете загибель мільйонів жителів Ян-Ях, руйнування тисячолітньої праці, зникнення видатних творів людського, генія, тільки б лишилися жити ви! Чи не так?! — зненацька різко запитала Родіс.

— Так, — здригнувшись, зізнався Чойо Чагас. — А кого жаліти? Погань, нікчемних людей з дріб'язковими почуттями? Старий мотлох віджилого мистецтва, який лежить непотрібним звалищем у припалих пилом сховищах? Шкідливих фантазерів «джи»?

— Але ж вони люди! — вигукнула Родіс.

— Де там! Ні!

— А хіба ви допомагаєте їм стати людьми? Я не можу зрозуміти вас. Найпрекрасніше в житті — зараджувати людям, і особливо коли маєш для цього владу, силу, можливість. Чи може бути більша радість? Невже ви навіть не думали про це, нещасний чоловік?

— Ні, це ви нещасна! — заволав володар. — Істинна давня приказка, що для жінки існує теперішнє і майбутнє, минуле ж — ні. Який ви історик, коли не розмієте, що море порожніх душ розливалося по планеті, випивши, обжерши, витоптавши всі її закутки!

Фай Родіс уже заспокоїлась.

— Чи відомо вам, що мозок людини наділений унікальною здатністю виправляти спотворення зовнішнього світу, і не тільки візуальні, а й розумові, які виникають через викривлення законів природи в неправильно влаштованому суспільстві? Мозок бореться з дисторсією, виправляючи її до прекрасного, спокійного, доброго. Я кажу, певна річ, про нормальних людей, а не про психопатів з комплексом неповноцінності. Хіба ви не знаєте, що обличчя людей здалеку завжди красиві, а чуже життя, побачене збоку, здається цікавим і значущим? Отже, в кожній людині закладені мрії про прекрасне, які сформувалися за тисячі поколінь, і підсвідомість схиляє нас до добра більше, ніж нам здається. Як же можна говорити про людей, як про непотріб історії?

— Мені починає подобатись ваша відвертість, — з кривою посмішкою

сказав Чойо Чагас. — Але кажіть далі!

— Знаю, що ви тепер не сумніваєтесь у нешкідливості наших намірів. Скільки разів ваші люди намагалися вловити хоча б краплю ворожнечі в будь-кого з нас, навіть після пробної атаки зорельота за вашим наказом! Адже тут нічого не чиниться без наказу Ради Чотирьох?!

— Авжеж, — знову піддаючись дивній магнетичній силі жінки Землі, підтвердив володар.

— Коли так, то справа у вигаданій загрозі, яка нібито виходить від нас. Я зрозуміла, що ви хочете заборонити показувати життя Землі народам Ян-Ях. Але ви повинні діяти за якоюсь спонукою, продиктованою вашим баченням світу, системою поглядів. Ми, земляни, не уgliedили у вашій примітивній пропаганді ніяких глибоких турбот про вдосконалення вашого суспільства і людей. Збереження існуючої структури потрібне лише купці правителів. В історії Землі це занапастило сотні держав і мільйони людей. Ви тут не так давно пережили катастрофу перенаселення...

Фай Родіс обірвала мову, з подивом відзначивши, що володар Торманса раптом змінився на обличчі. Чойо Чагас уперше втратив самовладання.

— Годі! Не хочу! Ні слова про Землю! Ненавиджу! Ненавиджу прокляту Землю, планету безмежного страждання моїх предків!

— Ваших предків? — запитала Фай Родіс, і в неї перехопило в горлі: її здогад підтвердився.

— Так, так, моїх, так само, як і ваших! Це таємниця, яку оберігають багато століть, і розголошення її карається смертю!

— Чому?

— Щоб не виникали мрії про минуле, про інший світ, які підточують підвалини нашого життя. Людина не повинна знати про минуле й шукати в ньому силу, адже все це змінює її переконання й породжує ідеї, несумісні з підкоренням владі. Історію треба зрізати від кореня і почати з моменту, коли дерево людства прищепилося на Ян-Ях.

Чойо Чагас хвилину стояв у роздумах, потому сів, показавши Родіс на її крісло. Він кутив, зосереджено дивлячись на кришталеву кулю, а гостя із Землі сиділа нерухома, як статуя, в глибокій тиші покоїв володаря. Чойо Чагас ковзнув поглядом по її незворушній постаті і, наважившись, підвівся. З потайного місця він видобув набір інструментів, схожих на старовинні ключі. Одним, коротким і товстим, він відімкнув непомітні дверцята з товстого металу, повернув щось усередині й знову ретельно зачинив їх.

— Ходімо, — просто сказав він, відкидаючи зелену завісу перед вузькими, як щілина, дверима.

Фай Родіс, не вагаючись, рушила за ним. Чойо Чагас опустил голову і йшов, не оглядаючись, довгим проходом, ледве освітленим тьмяним світлом вічних газових ламп. Він обернувся лише біля дверцят підіймача, пропускаючи Родіс у кабінку. Пролунав скрегіт старого механізму. Кабіна стрімко полетіла донизу. У Фай Родіс, яка чомусь чекала підйому, перехопило подих. Вони спустилися на значну глибину й вийшли в коридор, по один бік якого були залізні опори і рейки. Чойо Чагас оглянувся, заводячи свою супутницю до невеликого темного вагона й сідаючи за важелі керування. Він увімкнув шляховий прожектор, і з гуркотом, як у старовинних машин Землі, вагон помчав у непроглядну темінь.

Родіс, усміхнувшись схвилюваному володареві, тихо заспівала, піддаючись гіпнозу миготливих вертикальних різноколірних знаків, і помітила, що Чойо Чагас уважно слухає, часто оглядаючись на неї в полисках сигнальних люмінофорів.

— Що за пісня? — уривчасто запитав він, прискорюючи і без того шалений біг вагона.

— «Пірнути стрімко й невблаганно у мертву і страшну глибину, щоб врятувати з дна грузького...» — почала перекладати Родіс мовою Ян-Ях.

— Ото й усе? — запитав Чойо Чагас.

— А що ви чекали?

— Чогось войовничого. Надто бадьора й ритмічна мелодія, — сказав володар, різко гальмуючи перед квадратом фіолетового люмінофора.

Вони вийшли в морок підземелля. Лише рисочки показчиків тьмяно світилися в підлозі, мовби плаваючи в темряві.

Чойо Чагас обережно взяв Родіс за руку. Наблизившись до квадратної колони, він знайшов у ній маленький люк, відкрив його і прислухався.

— Треба пересвідчитись, що вимикач у моїй кімнаті спрацював, — пояснив він безмовній Родіс, — інакше при спробі відчинити сейф із дверними реле кожен буде вбитий на місці.

Другим ключем із зв'язки він відчинив ще один люк, узявся за схожу на стрілу рукоятку і з силою потягнув на себе. Висунувся срібний стержень, і тієї ж миті зі скреготом розчинилися важкі, як ворота, двері до яскраво освітленої просторої зали. Ледве вони увійшли, як володар натиснув на кнопку й двері зачинилися.

Родіс огледілась, поки Чойо Чагас, нагнувшись над широким кам'яним столом, щось пересував на ньому й клацав тумблерами, схожими на важелі старовинних електронних машин, які Родіс часто бачила в історичних фільмах і музеях. Приміщення теж було схоже на музей. Височіли засклені

колонки шаф і стелажів, ряди щільно засунутих шухляд були помережані тьмяними ієрогліфами. Східці пересувних драбин, що посіріли від пилу, де-не-де зберігали сліди ніг тих, хто піднімався по них до верхніх полиць.

Чойо Чагас випростався, урочистий і блідий. Він скидався на древнього жерця, хранителя сокровених знань, та й насправді він ним був.

— Ви знаєте, куди ми прийшли! — хрипко запитав володар.

— Я збагнула. Тут зберігається те, що ви... ваші предки привезли на зорельотах із Землі. — Фай Родіс напружилась від хвилювання. Ще б пак, історик ЕРС потрапляє до сховища свідчень про найтемніший, певне, період ери великих переворотів напередодні ЕСВ — Ери Світового Возз'єднання! Родіс шанобливо торкнулася громіздкого пульта, очевидно, знятого із зорельота далеких часів — одного з перших кораблів, який відчайдушно пірнув у незвідані глибини всесвіту, що виявилися безмірно складними.

Чойо Чагас підбадьорливо кивнув збентеженій Фай Родіс і вказав їй на ряд жорстких стільців з металу й пластмаси в центрі зали.

— Я розумію, що тут для вас усе цікаво. Проте ми, не забувайте цього, продовжуємо розмову. Ви переглянете фільми, привезені предками як пам'ять про планету, звідки вони втекли. Втекли з примарною надією на порятунок, але знайшли незайману планету і нове життя, яке обернулося старим. Коли сумнів чи неясність шляху долає стомлені нерви, я приходжу сюди, щоб насититись ненавистю і в ній почерпнути силу.

— Ненависть до чого, до кого?

— До Землі і її людства! — з притиском сказав Чойо Чагас. — Подивіться ось цю серію. Мені не буде потреби пояснювати вам мотиви заборони ваших стереофільмів. Побачивши історію вашого раю, — з їдкою гіркотою сказав володар, — хто не засумнівається в правді показаних вами видовищ? Як могло статися, щоб пограбована, знівечена планета перетворилась на чудовий сад, а розлючені люди, котрі не вірили ні в що, зробилися ніжними друзями? Які знаряддя, які шляхи залізного страху тримають народи Землі в лещатах такої дисципліни? А втім, хіба ви скажете? Ви вмієте зваблювати. Я сам це відчув. Пам'ятаєте легенду про Цірцею, чаклунку, яка перетворювала людей у свиней? Іноді мені здається, що ви Цірцея...

— Цірцея — чудовий міф з давніх-давен, який виник ще від матріархальних божеств про сексуальну магію богині залежно від рівня еротичного прагнення: або вниз — до свинства, або вгору — до богині. Він майже завжди тлумачився неправильно. Врода і бажання володіти жінкою викликають свинство лише в психіці тих, хто не піднявся в своїх

сексуальних почуттях вище тварин. Жінки в давні часи дуже рідко розуміли шляхи боротьби із сексуальною дикістю чоловіка, і ті, хто це знав, вважалися Цірцеями. Зустріч із Цірцеєю була пробним каменем для будь-якого чоловіка, щоб дізнатися, чи людина він в Еросі. Сексуальна магія діє лише на низький рівень сприйняття Краси й Еросу. Хочете спробувати? — запропонувала Родіс і, до невпізнання змінившись, спрямувала на володаря погляд широко відкритих владних очей, гордовито вигнувши свій величаво стрункий стан.

Темна сила скувала волю Чойо Чагаса, якась могутня пружина стала розвиватись у ньому, спираючи дихання, стискаючи щелепи і зводячи м'язи несамопитим бажанням.

— Ні! — знавісніло крикнув він.

Родіс опустила погляд, і володар важко сів на край стола, натиснувши на важільці.

Погасло світло, стіна підземелля зникла, пробита зображенням, яке по глибині навіть перевершувало звичайні ТВФ. І Фай Родіс забула про все, полинула у далеке минуле рідної планети.

Спочатку йшли інсценування. Чойо Чагас підібрав фільми в історичній послідовності подій. Для найдавніших часів ще не існувало фільмової документації. Довелося створювати реконструкції найважливіших подій. Однак ці події нещадно руйнували прекрасні казки Землі про добрих царів, мудрих королів, відважних рицарів — захисників гноблених і знедолених. Легенди про славетних полководців і борців за віру оберталися низкою кривавих убивств, жорстокого фанатизму й бузувірства, руйнуванням красивих міст, країн і родючих островів.

Земна історія, яку писали і вчили далекі предки, була спрямована на приховання істинної ціни завоювань, зміни володарів і цивілізацій. Але фільми-реконструкції пізнішої ЕРС ставили перед собою завдання показати, що зусилля людей до створення краси, упорядкування Землі, мирної праці й пізнання природи незмінно виявлялися марними, завершувалися бідами і руйнуваннями. То озвірілі людоджери пожирали більш цивілізоване плем'я перед його турботливо оздобленими й опорядженими печерами. То на тлі палаючих міст ассирійські завойовники убивали дітей і старих, гвалтували жінок перед натовпом по-звірячому зв'язаних чоловіків, прив'язаних до колісниць за протягнуті крізь нижні щелепи реміні. Нескінченною вервечкою проходили палаючі поселення, розграбовані міста, витоптані поля, юрби виснажених людей, яких гнали, наче стадо. Ні, ніякий скотар ніколи не поводився так зі своїми тваринами. Цілком очевидно, що людина цінувалась куди менше худоби. Більше того,

люди постійно зазнавали садистських катувань. Їх повільно перепилювали навіпіл на майданах Китаю, садили на палі по дорогах Сходу, розпинали на хрестах у Середземномор'ї, вішали на залізних гаках, як оббіловані м'ясні туші.

Техніка масових знищень невпинно «вдосконалювалась». Відрубування голів, багаття, хрести й палі не могли знищити скупчення людей у завойованих містах. Людей стали складати у в'язки на полях, і кінні орди басували по них. Списами й шаблями гнали ошалілі натовпи в гори, скидаючи їх із стрімких круч. Примушували мурувати з живих людей стіни й вежі, перекладаючи ряди тіл шарами глини. Із цієї фантазмагорії масових знищень, в яких найбільш приголомшливою була цілковита покірність людських мас, загіпнотизованих силою переможців, Фай Родіс запам'ятала сцену падіння Риму. Горді римлянки зі своїми дітьми пробували знайти притулок на Форумі. Беззахисні, позбавлені звичної опори батьків, чоловіків, братів, перебитих у бою, — дівчатка, молоді й старі жінки з заціпенілому безвихідному відчаї дивились, як до них наближається юрба гунів чи германців, сп'янілих від перемоги, із закривавленими сокирами й мечами. Ця незабутня сцена, поставлена вмілим художником, стала для Родіс уособленням одного із ступенів інферно.

Немов у відповідь на співчуття Родіс, у фільмі одна за одною поставали картини злочинів римлян, доводячи цим самим справедливість помсти, яка, на жаль, так рідко настигала злочинні держави й народи в ході історичного розвитку. З усіх падінь людства в далекому і в недавньому історичному минулому деградація римлян не мала собі рівних, хіба що в Німеччині в епоху фашизму. Римляни, які високо підносили себе над «варварами», самі були найгіршими дикунами в ставленні до людей.

Потураючи найнищівішим інстинктам, правителі Риму перетворили своїх громадян на садистський натовп невігласів, невоситимих у вимаганні «хліба й видовищ». Жорстокість і цілковита відсутність співчуття перетворили муки людини в розвагу, а брак уявлення про гідність іноплеменників та іновірців викликали атрофію совісті й благородства.

Ще в дохристиянський період римляни почали практикувати в цирках, як спеціально споруджених для цієї мети, так і в перебудованих грецьких театрах, видовища кривавих поєдинків людей з дикими звірами або між собою. Звичай цей, що призвів до жахливих винищень, тривав понад п'ятсот років, до едикту імператора Константина, котрий заборонив ігри з убивством людей.

Звичне притуплення сильних відчуттів змушувало імператорів і

консулів нарощувати число вбивств і урізноманітнити прийоми.

Помпей відсвяткував свою перемогу, влаштувавши Венецію, або «полювання», в цирку. За п'ять днів ігрищ було вбито шістьсот левів і 1400 чоловік.

Імператор Тіт, що побудував величезний цирк у Римі — Колізей, знищив дев'ять тисяч звірів і дванадцять — людей. Першого ж дня загинуло сім тисяч чоловік і п'ять тисяч звірів. Християн, зашитих у звірячі шкури або прив'язаних до стовпів, хижакі жерли живими під ревище п'ятдесяти тисяч глядачів — так званих вільних громадян великого міста.

Імператор Троян занапастив двадцять чотири тисячі чоловік і одинадцять тисяч звірів. Слони, бегемоти, леви, леопарди, ведмедиці, гієни, крокодили, тигри, кабани — все гинуло на втіху знавіснелих натовпів. Тисячі голих жінок, зовсім юних дівчат і дітей були пошматовані на аренах хижакими, розтоптані слонами, носорогами й дикими бугаями.

Імператор Пробує насадив ліс на арені Колізею і влаштував «полювання» із ста левів, двохсот леопардів і трьохсот ведмедів. Люди-«мисливці» мусили вбивати хижаків короткими списами. Наступного дня було вбито три тисячі кабанів, оленів і страусів.

Імператор Гордіан влаштував святкування з тисячею ведмедів, а в день тисячоліття Риму дві тисячі гладіаторів загинули на арені. Такі вистави, звичайно, були не в одному Римі, а в усіх великих містах.

Не меншу жорстокість і духовну деградацію проявляли римляни й під час завойовницьких походів. Замість поваги до мужності й героїського опору своїх ворогів, вони вчиняли підлу розправу над беззбройним мирним населенням, зганяючи переможених разом з сім'ями, дітьми й старими в рудники і каменярні, де вони тяжко помирали в нелюдських умовах, не маючи навіть житла, постелей, води для вмивання. Особливо жорстоко розправлялися з християнами та євреями. Придушивши повстання в Іудеї, римські легіони зігнали все її населення в африканські каменярні. Чоловіків, кастрованих, осліплених на одне око розпеченим залізом, в кайданах і з тавром на лобі примушували добувати знаменитий нумідійський мармур для розкішних римських будівель. Якщо уявити собі величезну кількість мармуру, використану на форуми, палаці, храми, акведуки й навіть дороги, то океан людських страждань не може не викликати в душі кожної справжньої людини відразу й ненависть до непоправного минулого.

Такою була велична цивілізація, що лишила горді написи «Глорія Романорум» (Слава Римлян), яку народи Європи впродовж багатьох століть вважали недосяжним взірцем.

Відплата, як завжди, прийшла пізно й звалилась, як це буває, на безневинних. Але держави, які з'явилися значно пізніше, теж змагалися в жорстокостях. Французькі королі, котрі носили пишні прізвиська, на зразок Короля-Сонця, з неймовірною дикістю розправлялися з іновірцями-французами.

Скутих одним ланцюгом по кількасот чоловік, їх гнали на галери Середземного моря, де в жахливих умовах, зовсім голі, прикуті до лав, вони працювали на веслах довічно, не маючи за собою ніякої провини. Кожна галера потребувала 300–400 веслярів, а цих суден були тисячі на Середземному морі, в тому числі й арабських, на яких мучилися раби-християни.

Найкровожерніший султан Марокко Мулай-Ізмаїл замкнув у своєму гаремі вісімдесят тисяч полонянок. Не відставали від цих володарів й африканські царки та цариці. Аби вшанувати пам'ять королеви чорного народу Ашанті, три тисячі п'ятсот рабів було вбито відтинанням рук і ніг, частину спалено живцем. Перед цими жорстокостями блягнуть стародавні поховання царів, приміром, фараона Джера, на могилі котрого було вбито 587 чоловік, або скіфських вождів на Кубані та в Причорномор'ї, кургани яких рясно поливались кров'ю людей і коней, які піддавалися масовому знищенню.

Перлина стародавньої культури — Еллада, що стала козячим пасовиськом на початку Темних Віків; руїни ще давнішої цивілізації морських народів Кріту; стерта копитами азійських полчищ культура древньої Русі; колосальні знищення аборигенів Південної Африки племенами завойовників, які вдерлися з півночі, — все це, вже знайоме, не викликало нових асоціацій. Проте Родіс ніколи не бачила уривків документальних зйомок, вмонтованих у інсценовані фільми про останні періоди ЕРС. Із збільшенням населення планети й розвитком могутньої техніки масові винищення набули ще жахливішого вигляду. У величезних концентраційних таборах — фабриках смерті, де голодом, виснажливою працею, газовими камерами, спеціальними апаратами, що вивертали цілі зливи куль, люди знищувалися сотнями тисяч і мільйонами. Гори людського попелу, трупів і кісток — таке не снилося навіть стародавнім винищувачам роду людського. Атомними бомбардуваннями за кілька секунд зміталися з лиця землі величезні міста. Довкруг ущент спаленого центру, де сотні тисяч людей, дерев і споруд гинули миттєво, поміж зруйнованих будівель повзали осліплені, обпалені жертви. З-під уламків лунав розпачливий крик дітей, які кликали батьків і благали дати води. Ці картини змінилися сценами масових репресій, що перемежовувалися з

битвами, в яких тисячі літаків у небі, броньованих гармат на суші чі кораблів з літаками на морях зіштовхувалися в безперервному шквалі виючого заліза і нуртуючого вогню. Десятки тисяч погано озброєних солдатів знято, напролом ішли на суцільну завісу вогню скорострільної зброї, поки гора трупів не завалювала укріплення, позбавляючи противника можливості стріляти, або ж його солдати не божеволіли. Під час бомбардування міст відчайдушні люди фотографували зруйновані палаючі будівлі. Приречені на смерть пілоти-самовбивці мчали крізь завісу снарядів і розбивалися об палуби гігантських кораблів. Здіймаючи вогненні смерчі, летіли вгору люди, гармати, уламки машин. Підводні кораблі несподівано виринали з глибин моря, щоб приголомшити ворогів залпом ракет з термоядерними зарядами...

— Прокиньтесь, землежителько, — почувла Фай Родіс голос Чойо Чагаса.

Вона здригнулась, і він вимкнув проектор.

— Ви не знали всього цього? — глузливо запитав Чойо Чагас.

— У нас не збереглися так повно фільми, минулих часів, — відповіла Фай Родіс. — Після того, як полетіли ваші зорельоти, була ще велика битва. Наші предки не здогадалися сховати документи під землю або в море. Багато що загинуло.

Чойо Чагас кинув погляд на годинник. Родіс підвелась.

— Я забрала у вас багато часу. Вибачте й дякую вам. Голова Ради Чотирьох спинився, про щось розмірковуючи.

— Я справді більше не можу бути з вами. Та якщо ви хочете...

— Безумовно!

— Тоді доведеться витратити не один день!

— Я можу довго обходитися без харчів. Потрібна тільки вода.

— Воду знайдете тут, — Чойо Чагас відімкнув третім ключем ще одні маленькі дверцята. — Бачите зелений кран? Це моя лінія водозабезпечення, — усміхнувся він, — тож пийте і не бійтесь. Я вас замкну, але сигнальну шафу лишу відчиненою. Не намагайтеся вийти самі: тут надто багато пасток. Матеріал про останнє століття ви зможете подивитись не раніше, як через два дні. Витримаєте?

Фай Родіс мовчки кивнула головою.

— Я прийду по вас сам. Мікрокотушки з перезнятими оригіналами ось у цих шухлядах. Щасливо прожити! — так говорять у нас розлучаючись.

Фай Родіс подала володареві руку в знак дружби. Він стиснув її і на мить затримав, вдивляючись у глибину сяючих «зоряних» очей своєї гості, які так різночудно вирізнялися з усього, що було йому знайоме й на рідній

планеті, і зі старовинних фільмів Землі, якої зреклися його предки.

Зненацька цей дивний чоловік відпустив, точніше, відштовхнув руку Родіс і зник за дверима. Величезна броньована плита зачинилась уривчастим ударом, схожим на звук механічного молота.

Родіс зайнялася вправами дихання і зосередження, щоб зарядити тіло енергією для майбутньої праці. Не лише переглянути, а й зберегти в пам'яті побачене. Надто пізно думати про записи через СДФ, та й навряд чи невірніважений володар планети погодився б повторити свій порив.

Розібравши котушки, Родіс побачила, що Чойо Чагас показав одну групу, позначену ієрогліфами, які вона прочитала як «Людина — людині». Друга й третя шухляди були надписані: «Людина — природі» та «Природа — людині».

Фільми «Людина — природі» показували, як щезали з лиця. Землі ліси, пересихали річки, знищувалися родючі ґрунти, розвіяні чи засолені, гинули залиті відходами й нафтою озера й моря. Величезні ділянки Землі, подовбані гірничими роботами, захарашені відвалами шахт чи заболочені марними спробами утримати прісну воду в порушеному балансі водообміну суходолу. Фільми-звинувачення, зняті в одних і тих же місцях з проміжком кількох десятків років. Жалюгідні чагарники на місці величавих, як храми, гаїв кедрів, секвой, араукарій, евкалиптів, гігантів із найгустіших тропічних лісів. Мовчазні, оголені, об'їдені комахами дерева — там, де знищили пташок. Цілі поля трупів диких тварин, отруєних через неправильне застосування хімікатів. І знову — неощадливе спалювання мільярдів тонн вугілля, нафти, газу, накопичених за мільярди років існування Землі, сила-силенна знищеного дерева. Нагромадження цілих звалищ битого скла, пляшок, іржавого заліза, незламної пластмаси. Зношене взуття збиралося трильйонами пар, утворюючи потворні купи вище єгипетських пірамід.

Шухляда «Природа — людині» виявилася найнеприємнішою. У жахливих фільмах останніх століть, де зіштовхувалися нищівна сила техніки й колосальні маси людей, людська індивідуальність, незважаючи на огром страждання, стиралася, розчиняючись в океані загального жаху й горя. Людина — інтегральна одиниця в битві чи у приреченому до згуби натовпі — прирівнювалась за значенням до кулі або сміття, яке належить прибрати. Антилюдяність і неминуча ганьба падіння цивілізації, її масштаби так пригнічували психіку, що не полишали місця індивідуальному співчуттю і розумінню мук людини як близької істоти.

Фільми третьої шухляди розглядали окремих осіб великим планом, показуючи страждання і хвороби, що виникали через безладне життя, через

відірваність від природи, нерозуміння потреб людського організму й хаотичного, стихійного дітонародження. Промайнули гігантські міста, опустілі через брак води — купи уламків бетону й заліза, асфальту, що брався пухирями. Величезні гідроелектростанції, занесені мулом, греблі, розламані зміщенням земної кори. Гниючі затоки й бухти морів, біологічний режим яких був порушений, а води отруєні нагромадженням важкої води від прискороного випаровування штучних мілководних басейнів на перегороджених річках. Гігантські смуги мертвої піни вздовж безлюдних берегів: чорні — від нафтового бруду, білі — від мільйонів тонн миючих хімікатів, спущених у моря й озера.

Потім потяглися скорботною вервечкою переповнені лікарні, психіатричні клініки й притулки для калік та ідіотів. Лікарі вели відчайдушну боротьбу із захворюваннями, що дедалі збільшувались. Санітарно-бактеріологічні заходи знищили епідемічні хвороби, що атакували людство іззовні. Але відсутність мудрого розуміння біології, а також ліквідація жорстокого відбору слабких розхитали міцність організму, набуту мільйонами літ природного відбору. Несподівані вороги напали на людину зсередини. Різноманітні алергії, найстрашнішим виразником яких був рак, дефекти спадковості, психічна неповноцінність множились і стали справжнім лихом. Медицина, що, хоч як це дивно, не була раніше наукою першорядної ваги, також розглядала окрему людину мов абстрактну кількісну одиницю і виявилась не готовою до нових форм хвороб. Ще більше лиха додала груба фальсифікація продуктів. Хоча людство вже було навчено гірким досвідом з маніокою, бататом і кукурудзою — крохмалистою їжею прадавніх суспільств тропічних областей, однаке навіть в епоху ЕРС до нього не прислухались. Не хотіли збагнути, що цей достаток харчів — позірний; насправді ж їжа неповноцінна. Потому наставало поступове виснаження від нестачі білків, а на стадії дикості розвивався канібалізм. Погане харчування збільшувало число немічних, млявих людей — важкого тягаря для суспільства.

Фай Родіс ледве стачило сил дивитися на замучених раком хворих, жалюгідних, дефективних дітей і апатичних дорослих; на сповнених снаги людей, енергія і жадоба діяльності яких призвели до спрацювання серця, неминучого в умовах нелегкого життя минулих часів, і до передчасної смерті.

Найгіршими виявилися нерозпізнані психози, які непомітно підточували свідомість людини і калічили її життя та майбутнє її близьких. Алкоголізм, садистська лютість і жорстокість, аморальність і нездатність стримувати навіть хвилинні бажання, перетворювали людину на

відворотне бидло. І найгірше, що люди ці розпізнавалися надто пізно. Не було законів для захисту суспільства від їхніх учинків, і вони встигали морально знівечити багатьох людей довкола себе, особливо ж своїх власних дітей, незважаючи на виняткову самовідданість жінок — їхніх дружин, коханих і матерів...

«А точніше, — подумала Родіс, — завдяки цій самовіданності, терпінню і доброті розпускалися пишні квіти зла із невинних бутонів вродженої нестриманості й безвілля. Більше того, терпіння і покірність жінок допомагали чоловікам пережити тиранію і несправедливість суспільного ладу. Принижуючись і плазуючи перед володарями, вони потім помщалися на своїй сім'ї. Найдеспотичніші режими довго існували там, де жінки були найпригніченіші й найпокірніші: у мусульманських країнах стародавнього світу, в Китаї й Африці. Скрізь, де жінки були перетворені на робочу худобу, виховані ними діти виростили темними й відсталими дикунами».

Ці міркування здалися Фай Родіс цікавими, і вона продиктувала їх записувальному пристрою, захованому в дзеркальному крильці правого плеча.

Побачене приголомшило Фай Родіс. Вона розуміла, що фільми давніх зорельотів пройшли спеціальний відбір. Люди, які ненавиділи свою планету, зневірилися в здатності людства вибратися з пекла невлаштованого життя, взяли з собою все, що ганьбило цивілізацію, історію народів і країн, щоб наступне покоління уявляло собі полишену Землю місцем неймовірних страждань, куди не можна повертатися ні за яких випробувань, навіть тоді, коли людство чекав трагічний кінець. Очевидно, це ж відчуття розриву з минулим примусило предків нинішніх тормансіан, коли їм дивовижно поталанило знайти цілком придатну для життя планету без розумних істот, оголосити себе прибульцями з міфічних Білих Зірок, нащадками могутньої і мудрої цивілізації. Ніщо не завадило б і пізніше показувати фільми земних жахів. На їх фоні сучасне життя Торманса виглядало б суцям раєм. Але стало вже небезпечно руйнувати віру, що вкоренилася, в якусь вищу мудрість Білих Зірок і її охоронців — олігархів. Напевно, існували й інші мотиви.

Фай Родіс стомилася. Знявши псевдотормансіанський одяг із тонкої тканини, вона виконала найскладнішу систему вправ і закінчила імпровізованим танцем. Нервовий перебіг думок зупинився, і Родіс знову стала здатною до спокійних роздумів. Сівши на краю величезного стола в класичній позі стародавніх східних мудреців, Родіс зосередилася так, що все навколишнє зникло і в уяві лишалася тільки рідна планета.

Навіть вона, фахівець з найкритичнішого й найгрізнішого періоду розвитку земного людства, не уявляла весь обсяг і всю глибину інферно, через яке пройшов світ шляху до розумного й вільного життя.

Древні люди жили в цих умовах усе життя, іншого в них не було. І крізь цей частокіл убогості та жорстокості з покоління в покоління віками протягувалися золоті нитки чистого кохання, сумління, благодатного співчуття, допомоги і самовідданих пошуків виходу з інферно. «Ми звикли схилитися перед титанами мистецтва і наукової думки, — міркувала Родіс, — але ж їм, одягненим у панцир відчуженої творчості чи пізнання, було легше пробиватися крізь злигодні життя. Куди важче доводилося звичайним людям — не мислителям і не художникам. Єдиним, чим могли вони оборонитися від ударів життя, були закладені й пом'яті в його незгодах мрії і фантазії. І все ж... виростили нові, схожі на них, скромні й порядні люди непомітної праці, по-своєму віддані високим прагненням. І за Ерою Роз'єданого Світу настала Ера Світового Возз'єднання і Ера Загальної Праці, і Ера Рук, які Зустрілися.

Лише тепер не розумом, а серцем збагнула Фай Родіс усю незмірність ціни, заплаченої людством Землі за його комуністичне сьогодення, за вихід з інферно природи. Збагнула по-новому мудрість охоронних систем суспільства, гостро відчула, що ніколи, ні за яких умов не можна допускати ані найменшого відхилення до минувшини. Ні кроку вниз по сходах, назад до тісної безодні інферно. За кожним щаблем цієї драбини стояли мільйони людських очей, тужливих, мрійливих, страждених і грізних. І море сліз. Який великий і який пророчий був учитель Кін Рух, що поставив теорію інфернальності в основу вивчення стародавньої історії! Лише після нього остаточно з'ясувалася найважливіша психологічна обставина давніх епох — брак вибору. Точніше, вибір був, проте — настільки ускладнений суспільною невлаштованістю, що будь-яка спроба подолання обставин виростала в морально-психологічну кризу чи в загрозливу фізичну небезпеку.

Слідом за думками про вчителя перед Фай Родіс зринув образ іншої людини, яка також не побоялась душевного тягара дослідника історії ЕРС.

Організатор славнозвісних розкопок, артистка і співачка Веда Конг ще з дитинства стала для Родіс незмінним ідеалом. Давним-давно тіло Веди Конг випарувалося в блакитному спалаху високотемпературного поховального променя. Але чудові стереофільми Ери Великого Кільця як і раніше несуть через століття її живу чарівну зовнішність. Немало молодих людей запалювалися прагненням пройти тим же шляхом. У суспільстві, де історія вважається найважливішою наукою, багато хто обирав цей фах.

Однак історик, котрий співпереживає всі незгоди й труднощі людей епохи, яку вивчає, зазнає іноді нестерпного психологічного навантаження. Більшість уникає грізних Темних Віків і ЕРС, проникнення в які вимагає особливої витримки й духовного загартування.

Фай Родіс відчула весь тягар минулого, що ліг на її душу, тягар віків, коли історія була не наукою, а лише інструментом політики і гноблення, нагромадженням брехні. Фальсифікатори докладали дуже багато зусиль, аби принизити рядових людей давніх часів і тим самим немовби компенсувати неповноцінне, жалюгідне життя їхніх нащадків. Для людей нових, комуністичних ер історії Землі, які безстрашно й самозречено заглиблювалися в минуле, незмірність наявного там страждання лягала чорною тінню на все життя.

Родіс так глибоко поринула в свої роздуми, що, не почула скреготу броньованих дверей, які обережно відчинив Чойо Чагас. Горішнє освітлення було вимкнуте. Лише бліді промені фіолетових газових ламп перехрещувалися в сутінках підземної зали. Чойо Чагас не одразу збагнув, що бачить свою гостю в скафандрі, який облягав її, наче власна шкіра, і хтиво став її роздивлятися. Фай Родіс отямилась, легко зіскочила зі столу й під пильним поглядом Чойо Чагаса підійшла до стільця, на якому лежала її одіж. Чойо Чагас підняв руку, зупиняючи Родіс. Вона нерішуче глянула на нього, поправляючи волосся.

— Невже всі жінки Землі такі прекрасні?

— Я звичайнісінька, — усміхнулася Фай Родіс і запитала: — Мій вигляд у скафандрі вам подобається?

— Ще й як! Ви просто чарівна.

Фай Родіс скрутила тонкий одяг у пишний джгут і обгорнула навколо голови, на зразок широкого тюрбана. Одягнений трохи набакир, тюрбан надав правильним і дрібним рисам земної жінки безтурботного й лукавого виразу.

Чойо Чагас запалив горішнє світло й не поспішав іти, дивлячись на гостю з неприхованим захопленням.

— Хіба в зорельоті є жінки ще кращі від вас?

— Так. Олла Дез, наприклад, але вона сюди не прийде,

— Шкода.

— Я попрошу її затанцювати для вас.

Вони повернулися до зеленої кімнати, яку Родіс покинула три дні тому. Чойо Чагас запропонував їй відпочити, Родіс відмовилась.

— Я поспішаю, бо завинила перед супутниками. Мої друзі, мабуть, тривожаться. Фільми земного минулого змусили мене забути про це. Але я так вдячна вам за відвертість! Легко уявити, наскільки важлива для історика ця зустріч з документами й творами стародавнього мистецтва, втраченими у нас на Землі.

— Ви одна з дуже небагатьох, хто бачив це, — суворо сказав Чойо Чагас.

— Ви зв'яжете мене обіцянкою нічого не говорити жителям вашої планети?

— Саме так!

Фай Родіс подала руку, і знову Чойо Чагас спробував затримати її в своїй. Пролунав легенький свист переговорного пристрою. Володар відвернувся до столика, сказав кілька нерозбірливих слів. Невдовзі до кімнати зайшов схвильований інженер Таель. Спинившись біля дверей у шанобливій позі, він вклонився Чойо Чагасу, не відразу помітивши Родіс у глибині кімнати.

— Гості Землі шукають свою володарку. Вони з'явилися в Залу Засудження і привели з собою один із дев'ятиногих апаратів. Які будуть накази?

— Ніяких. Їхня володарка тут, вона зараз прийде до них. А ви лишітесь, треба порадитись!

Інженер Таель повернувся і остовпів. Металева Родіс, увінчана хвацьким чорним тюрбаном, під яким сяяли її незвичайні зелені очі, видалася йому могутнім створінням незнаного світу. Вона стояла незалежно й вільно, що було немислимо для жінки Ян-Ях, повністю відкрита і водночас така далека й неприступна, що інженерові стало боляче до нестями.

Фай Родіс усміхнулась йому і звернулась до голови Ради Чотирьох:

— Ви дозволите невдовзі побачитися з вами?

— Аякже. Не забудьте про вашу Оллу й танці!

Фай Родіс вийшла. Вона тепер ходила без супроводу через безлюдний коридор і безлюдні зали. В першій залі з рожевими стінами з клинописом чорних стріл і ламаних ліній стояла жінка. Родіс упізнала дружину володаря, яка свого часу дала ім'я цілій планеті. Красиві губи Янтре Яхах скривилися в зверхній посмішці, чіткішим став недобрий злам брів.

— Я бачу вашу гру, але не чекала від ученого ватажка прибульців такої безсоромності й зухвалості!

Фай Родіс мовчала, згадуючи семантику забутих на Землі лайливих слів, з якими довелося познайомитись на Тормансі. Це ще більше розгнівало тормансіанку.

— Я не дозволю, щоб ви розгулювали тут у такому вигляді! — закричала вона.

— У якому вигляді? — здивовано оглянула себе Фай Родіс. — А, здається, я розумію. Але ваш чоловік сказав, що цей вигляд йому до вподоби.

— Сказав! — задихнулася від гніву Янтре Яхах. — Ви не розумієте, що ви непристойні. — Вона з підкресленою відразою оглянула Родіс.

— Вбрання за вашими звичаями не годиться для вулиці, — погодилася Родіс — Але в житлах? Ваш одяг, приміром, мені здається і красивішим, і зухвалішим.

Тормансіанка, одягнена в сукню з низьким корсажем, що оголював груди, і в короткій, розрізаній на вузькі стрічки спідниці, яка при кожному поруху відкривала стегна, здавалася справді більш оголеною.

— Крім того, — ледве помітна усмішка ковзнула по губах Родіс, — у цьому металі я абсолютно неприступна.

— Ви, земляни, або безмірно наївні, або дуже хитрі. Невже не розумієте, що ви вродлива, як ніяка жінка моєї планети? Вродлива, незвичайна й небезпечна для наших чоловіків... Навіть тільки дивитися на вас... — Янтре Яхах нервово стиснула руки. — Як мені вам пояснити? Ви звикли до досконалості тіла, це стало у вас нормою, а в нас — рідкісний дар.

Фай Родіс поклала руку на оголене плече Янтре Яхах, і та відсахнулась, замовкнувши.

— Вибачте мені, — легенько вклонилася Родіс. Вона розмотала тюрбан і вмить одягнулась.

— Але ви обіцяли чоловікові якісь танці?

— Так, це доведеться виконати. Я не думаю, що це може бути вам неприємним. Одначе стосунки з володарем планети — справа особлива, яка визначає контакти наших світів.

— І я тут ні до чого? — знову спалахнула тормансіанка.

— Так! — підтвердила Фай Родіс, і Янтре Яхах зникла, оніміла від люті.

Фай Родіс постояла в задумі й повільно рушила через залу. Сильна втома притупила її постійну гостроту почуттів. Вона перетнула другу, жовту з коричневим, залу і тільки-но ступила в останню, тьмяно освітлену галерею, що з'єднувала покої володаря з відведеною землянам частиною палацу, як відчула чийсь погляд. Родіс враз напружилась у психічному зусиллі, яке називалось прийомом відсічі зловмисності. Невиразний звук, схожий на скрик здивування й розгубленості, пролунав з темряви. Родіс набрала духу і пройшла мимо, а позаду неї, низько нахилившись, бігла людина, прямуючи в той бік, звідки вона з'явилась.

І раптом унизу щось важко гупнуло. Крик СДФ, що кликав Родіс, проник в усі закутки палацу. Пробігли охоронці. Це був той самий момент, коли «рятувальна» компанія провалилася крізь підлогу Зали Мороку, чи Зали Засудження, як вона офіційно називалась.

Люди Землі ще не розуміли, що охоронців палацу й нижчих начальників не можна вважати за нормальних, хай недостатньо освічених та вихованих, але людей, які відповідають за свої вчинки. Ні, «лілові» були морально неповноцінними, психологічно зламаними істотами, нездатними мислити, відданими волі вищих начальників, які повністю звільнили себе від відповідальності. Такого висновку й дійшли зорелітники, які після стислого звіту Фай Родіс обговорили те, що сталося.

— Усі ми нарobili безліч помилок. — Родіс обвела товаришів усміхненими очима. — Чи мені дорікати вам, коли самій хочеться розворушити, розвалити цю чавунну впертість, бажання зберігати потворні порядки?

— Нас просто приголомшили сховища інформації, — сказала Чеді, — старовинні храми та інші занедбані приміщення, набиті стосами кннжок, паперів, карт і документів, запліснявілих, інколи напівзогнилих. Щоб дати лад хоча б одному такому сховищу, потрібні сотні старанних працівників, а приблизне число таких сховищ по всій планеті — майже триста тисяч.

— Не краща справа і з витворами мистецтва, — зауважив Ген Атал. — У будинках Музики, Живопису й Скульптури виставлено лише те, що подобається Раді Чотирьох та їхнім найближчим поплічникам. Решту, старе й нове, звалено в зачинених приміщеннях, куди ніхто не навідується.

Я заглянув в одне. Там купи злежаних полотен і безладні піраміди статуй, вкритих товстим шаром пилу. Серце стискається, коли дивишся на це кладовище колосальної творчої праці, мрій, надій, які ось так «реалізовувало» людство Ян-Ях!

— Отже, все зрозуміло, — сказала Евіза Танет. — Перебуваючи тут, ми нічого не побачимо, крім того, що нам дозволять показати. В результаті ми доставимо на Землю жахливо спотворену картину життя Торманса, і наша експедиція дасть дуже мало користі!

— Що ж ви пропонуєте? — запитав Вір Норін.

— Піти в гущавину звичайного життя планети, — переконано відповіла Евіза. — Днями ми зможемо зняти скафандри, і наша металева зовнішність нікого не бентежитиме.

— Зняти скафандри? А зброя вбивць? — вигукнув Ген Атал.

— І все ж доведеться, — спокійно сказала Родіс, — інакше нас цуратимуться люди Торманса. А лише завдяки їм ми матимемо істинне уявлення про життя тут, його цілі й сенс. Безглуздо розраховувати, що ми, семеро чоловік, розкопаємо величезні завали занедбаної інформації і зможемо розібратися в ній. Нам потрібні люди з різних місць, різних суспільних рівнів і професій. А професія тут дуже важлива, вона в них одна на все життя.

— І, незважаючи на це, вони працюють погано, — зауважила Чеді. — Тівіса й Тор оглядали біологічні інститути планети й були вражені неймовірною занедбаністю заповідників і парків-гинуть виснажені ліси, повністю вироджується фауна. Знімайте-но скафандр, Евізо!

— Доведеться потерпіти ще днів шість.

Зорелітники стали розходитися по кімнатах, щоб підготувати чергову передачу на «Темне Полум'я».

— Ви хотіли побачити Веду Конг? Тоді ходімо, — раптом звернулася Родіс до Чеді.

Чорний СДФ, який довго німував, задріботів з кутка до дивана. Фай Родіс дістала з нього «зірочку» пам'ятної машини і розгорнула фольгу. Гранатовий колір свідчив про біографію ліричного напрямку. Кілька маніпуляцій Родіс — і перед високою, задрапірованою блакитним стіною виникло живе марево. Стереофільми ЕВК нічим не поступалися сучасним, і Веда Конг крізь століття, що спливали в минуле, ввійшла і сіла перед Родіс та Чеді в ажурне металеве крісло того часу.

— Я поставила на п'ятий промінь, — пошепки сказала схвильована Родіс. — Те, що я ніколи не бачила сама, — останнє десятиріччя її життя. Коли вона закінчила розшифрування воєнної історії четвертого періоду

ЕРС...

Чеді з другого кутка дивана бачила перед собою одночасно Веду Конг і Фай Родіс, котрі ніби сиділи одна навпроти одної, жілку Ери Великого Кільця і жінку Ери Рук, які Зустрілися... Кожна школярка Землі знала Веду Конг, дослідницю страшних підземель ЕРС, героїню давніх казок, кохану двох знаменитих людей свого часу — Ерг Ноора і Дар Вітра, приятельку легендарного Рен Боза. Чеді порівнювала знайомий образ із живою продовжувачкою її справи. Фай Родіс не довелося пробиватися крізь товщі каміння й небезпеки захисних пристроїв. У безодні космосу на відстані, неймовірній навіть для людей епохи Веди Конг, вона знайшла цілу планету, яка ніби вціліла від тих критичних часів земного людства. Чеді з дитячим захопленням розглядала витончене обличчя Веди, ніжне, з ласкавими сірими очима, з мрійливою усмішкою. Голова ледь схилилася під вагою довгих кіс. Роки не відбилися на дівочій струнності її стану, але Чеді, яка пам'ятала фільми молодих літ Веди, здалося, ніби прихована туга пронизувала все її єство.

Велике розмаїття людської зовнішності на Землі, надто в Еру Загальної Праці, коли стали зливатися найрізноманітніші раси і народності, перебільшувало будь-яке уявлення. Різні відтінки волосся, очей, кольору шкіри й особливості статури поєднувалися в нащадках кхмеро-індійців, іспано-російсько-японців, англо-полінезо-зулусо-норвежців, баско-італо-арабо-індонезійців тощо. Перелік цих численних комбінацій заповнював цілі катушки родовідних. Широчінь вибору генетичних поєднань забезпечувала безконечність життя без виродження, тобто безмежне сходження людства. Щастя Землі полягало в тому, що людство виникло з різних віддалених груп і створило на історичному шляху безліч відгалужень, культурних і фізичних. Ближче до Ери Великого Кільця тип людини Землі став досконалішим, замінивши багатолікі типи Ери Загальної Праці. До кінця Цієї Ери люди розподілялися на дві головні категорії: неандерталоїдну — міцну, з масивними кістками грубуватої статури, і кроманьоїдну, з тоншим кістяком, високим зростом, вразливішу психічно й делікатнішу в почуттях. Справою генетиків було взяти від кожної краще, зливши їх в одне, що й зробили протягом ЕВК. А до ЕРЗ чистота зовнішності стала ще яскравіше вираженою, і це помітила Чеді, порівнюючи аскетичну твердість ніби викарбуваного з каменю обличчя Фай Родіс з ніжним личком Веди Конг.

Фай Родіс уособлювала ще один ступінь підвищення енергії й універсальності людини, яку свідомо виробляє суспільство, що уникає згубної спеціалізації. Фай Родіс в усьому здавалася міцнішою, твердішою

від жінки ЕВК — і обрисами сильного тіла з міцним скелетом, і гордо піднятою головою на високій, але не тонкій шиї, і невблаганним поглядом очей, розставлених ширше, ніж у Веди, і відповідно ширшим чолом і підборіддям.

Окрім цих зовні архаїчних рис більшої психо-фізичної сили і міцності тіла, Родіс і внутрішньо відрізнялась від Веди Конг. Якщо до Веди кожен потягнувся б беззастережно й довірливо, то Родіс була немов відгороджена межею, для подолання якої необхідні впевненість і зусилля. Якщо Веда викликала любов з першого погляду, то Родіс — почуття глибокої поваги і певний страх.

Веда Конг звернулась до невидимих глядачів: «Дві пісні воєнного періоду ЕРС, недавно перекладені Тір Твістом. Мелодії залишені без змін».

Чийсь руки передали Веді легкий музичний інструмент з широким плоским резонатором і струнами, напнутими на довгий гриф. З-під її пальців полинули довгі дзвінкі звуки простої і тужливої, як повільні сльози, мелодії.

«Молитва про кулю», — сказала Веда, і її низький дужий голос наповнив велику кімнату палацу.

То було звертання до якогось бога з благанням дарувати загибель у бою, адже в житті для людини вже більше нічого не лишалося.

— «Кулю смертельну пошли мені навстріч, бо ж милосердя безмірне твоє», — повторила Чеді. — Як могло суспільство довести людину, таку спокійну й хоробру, до молитви про кулю?

Інша пісня здалася ще неймовірнішою:

*Щасливий лиш мертвий. Летять літаки,
Гармати гуркочуть, і танки ідуть.
А кулі січуть, і люди тремтять,
І гори трупів ростуть...*

Веда Конг співала, схилившись до струн, що тужливо й грізно рокотали. Скорботно скривились її уста, створені для щирої усмішки.

«Вийдеш на море — трупи на хвилях...»

Тільки-но зникло зображення, Фай Родіс підвелась і засмучено сказала:

— Веда Конг дужче, ніж ми, відчувала весь безмір страждання, що

його зазнавали наші предки.

— Невже антигуманізм був такий поширений в ЕРС, неville він визначав перебіг усього життя? — запитала Чеді.

— На щастя, ні. І все ж антигуманізм пронизував усе, навіть мистецтво. Найвидатніші поети тих часів дозволяли собі вірші, подібні до цих. — Родіс продекламувала низько й голосно: «Кулями рясно по переляканих, по втікачах удар, парабелуме!»

— Неймовірно! — здивувалася Чеді. — Що таке парабелум?

— Кульова кишенькова зброя.

— То це серйозно? Бити рясно кулями по тих, хто тікає, рятується від небезпеки? — Чеді спохмурніла.

— Цілком серйозно.

— Але до чого ж це призвело?

Замість відповіді Родіс відкрила бічну стінку СДФ і витягла довгастий ромбічний футляр кристалохвильового органу. Піднявши його на долоні лівої руки, вона кілька разів провела над ним правою. Пролунала музика, могутня й лиха, вона котилася валом, у якому тонули й захлиналися дисонансні акорди розтягнутих звуків. Але ці притлумлені скарги міцнішали, зливалися, скручувались у вихор прокляття й глузування.

Чеді несамохіть зіщулилася.

Верескливі звуки, то понижуючись, то підвищуючись, розпливалися в приглушеному гарчанні. В цьому хаосі мелодії, яка ламалася, стрибала, почувся голос Фай Родіс:

*Земле, не жартуй зі мною,
Геть убоге скинь вбрання,
Знов зорею стань ясною,
Вогнесайною до дна!*

Оглушливий свист і виття, ніби спалах атомного полум'я, здійнялися слідом, і музика обірвалася.

— Що це було? Звідкіля? — схвильовано запитала Чеді.

— «Прощання з планетою скорботи й гніву», п'ятий період ЕРС. Вірші давніші, і я підозрюю, що поет колись вклав у них інший, ліричний, зміст. Бажання знищити доценту лиховісне життя на планеті, яке успадкували його нащадки, реалізувалося, зокрема, у втечі предків

тормансіан.

— І незважаючи на все це, наша Земля відродилася світлою і чистою.

— Так, але не все людство. Тут, на Тормансі, повторюється наша історія.

Чеді пригорнулась до Фай Родіс, немов дочка, яка шукає підтримки матері.

Розділ VII

ОЧІ ЗЕМЛІ

«Темне Полум'я» височів як дикий стрімчак у сухому п пустельному приморському степу. Вітер уже навів ребристий шар тонкого піску і пилу на острівця спеченого довкруги зорельота ґрунту. Жоден живий слід не перетинав гребінці брижів. Інколи крізь звуконепроникні повітряні фільтри до землян долинали схожі на вигуки розмови вартових, які патрулювали навколо, і гучний гуркіт двигунів транспортних машин.

Зорелітники розуміли, що варта стоїть тут для того, щоб перешкодити контакту з тормансіанами, і аж ніяк не для захисту гостей від міфічних злочинців. Одного разу вночі з боку держави була здійснена спроба нападу на «Темне Полум'я». Зорелітників не вдалося захопити зненацька, і апарати нічної зйомки зафіксували подробиці «бою». Битви, власне, не відбулося. «Лілові», які несподівано обстріляли галерею і кинулися в її наземний пристрій, були зупинені захисним полем і поранені пострілами: за браком досвіду Нея Холлі перестаралась, увімкнувши поле раптово й на велику потужність. Відтоді ніхто не наближався до «Темного Полум'я». Людині, яка сюди потрапила вперше, могло здатися, що зореліт полишений давно.

Екіпаж чекав повної акліматизації, коли можна буде влаштувати відкриту галерею і, економлячи запаси земного повітря, відчинити люки корабля. Дів Сімбел і Олла Дез мріяли здійснити екскурсію в море, а Гріф Ріфт і Соль Саїн планували насамперед встановити контакт з населенням Торманса. Насилу вони почали розбиратися в житті планети, яка, виявилось, була близькою людьми, але чужою історією, соціальним ладом, побутом і невідомими цілями. Терпляче очікування стало однією з основних якостей вихованого землянина, і тут його витримати було б легше, якби не постійна тривога за сімох товаришів, які занурилися в потік життя чужої планети і віддалися волі її невідомих законів. Отож будь-якої хвилини вони мають бути готовими допомогти товаришам.

Усі канали зв'язку зводилися до двох — сегмента 46 у хвостовій півкулі і подвійного каналу, спрямованого на місто Центр Мудрості. Вони піднімалися над планетою до відбивного заатмосферного шару і звідти

каскадом падали донизу, накриваючи віялом широку площу. Випромінювачі головного каналу були схожі на очі в куполі «Темного Полум'я», які вдень мінилися скляною синявою, а вночі палали жовтим вогнем. Ці пильні очі вселяли в тормансіан страх. У надрах корабля всередині сфероїда пілотської кабіни сидів беззмінний черговий і стежив за сімома зеленими вогниками на горішній смузі похилої дошки пульта. Вночі, як повелося, чергували чоловіки за давньою звичкою, яка збереглася від тих прадавніх часів, коли з настанням темряви поблизу житла чи стоянки людини никали небезпечні хижакі.

Спливав тиждень за тижнем, і регулярні побачення з товаришами по ТВФ пом'якшували гостроту розлуки і побоювання. Дів Сімбел навіть запропонував перемкнути оптичні індикатори на звукову тривогу й відмовитись від чергування біля пульта, але Гріф Ріфт відхилив «удосконалення».

— Ми не маємо права позбавляти товаришів нашої турботи, завдяки якій вони відчують зв'язок з цією частинкою земного світу, — командир зорельота обвів корабель широким гордим жестом. — Там, на Землі, кожен з нас перебував у психічному полі взаємної чуйності і турботи. Тут же повсякчас відчувається чуже, розкидане і лихе. Ми ніколи ще не були такі самотні, а душевна самотина ще болючіша, ніж зреченість звичного світу. Нам випали важкі випробування.

Одного вечора Гріф Ріфт сидів перед пультом персональних сигналів, поставивши лікті на поліровану дошку й підперши кулаками важку голову. Позад нього зненацька і безшумно з'явився Соль Саїн.

— Що ви бродите, Соль? — не повертаючись, запитав Ріфт. — Неспокійно на душі?

— Я — мов бігун, що віддав усі сили ривку, а його задовго до фінішу раптом спинили. Важко витримати вимушене неробство.

— Ви займаєтесь упакуванням одержуваної інформації?

— Марна робота. Нам так мало вдається добути щось путнє. Біда в тому, що тормансіани не співробітничать з нами, а інколи й просто заважають.

— Зачекайте-но ще трохи. Ми налагодимо зв'язок насамперед з людьми, а не з установами влади.

— Коли б швидше! Так хочеться зробити для них щось добре. І встигнути якомога більше. А зараз — хоч починай курити якийсь легкий наркотик.

— Ой, що ви кажете, Соль!

Інженер Соль Саїн підняв голову, і зелені вогники надали нездорового

відтінку його сухому обличчю, туго обтягнутому гладенькою шкірою.

— Може, це неминуче в наших умовах?

— Що ви маєте на увазі, Соль?

— Безсилля. Не можна пробити найміцнішу з усіх стін — стіну психологічну, якою оточили нас...

— Але чому не можна? Я б на вашому місці усі свої знання і талант конструктора використав, щоб виготовити найнеобхідніші інструменти для жителів Торманса. Вони їм дуже потрібні.

— І що, по-вашому, найнеобхідніше?

— Індикатор ворожості і зброя. І те й інше гранично мініатюризоване, до розміру гудзика, виглядає як маленька пряжка чи жіноча сережка.

— І зброя?

— Авжеж. Від бомбочок УБТ до променевих пронизувачів.

— УБТ? Ви можете думати про таке і водночас вважати аморальним моє безневинне бажання закурити? Скільки життів забрав УБТ дві тисячі літ тому в нас, та й на інших планетах!

— А скільки врятував, розгромивши орди вбивць?

— Я не можу погодитися з вами. Це було необхідним у ті часи, і ми знаємо про те лише з книжок. Я не можу... — Соль Саїн замовк, бачачи, як несподівано випростався командир.

Ліве верхнє зелене вічко померкло, двічі блимнуло й знову засяяло рівним світлом. Зосереджене обличчя Гріф Ріфта проясніло, великі, інстинктивно стиснуті кулаки обм'якли. Соль Саїн з полегкістю зітхнув.

Обидва довго мовчали.

— Ви дуже любите її, Ріфт? — Соль Саїн доторкнувся руки Гріф Ріфта. — Я запитав не з цікавості, — твердо сказав він, — адже я теж...

— Хто? — видихнув Ріфт.

— Чеді! — відповів Соль Саїн, помітивши тінь здивування, яка промайнула в погляді командира, і додав: — Так, маленька Чеді, а не чарівна Евіза!

Ріфт дивився на лівий верхній вогник, обережно торкаючись пальцями зовнішнього ряду кнопок на пульті, ніби піддаючись спокусі викликати на зв'язок столицю Торманса.

— Приреченість Родіс віддаляє її від мене, а за моєю спиною теж тінь смерті. — Ріфт підвівся, пройшовся кілька разів по кабіні й наблизився до Соль Саїна з ледь помітним занепокоєнням.

— Є давня пісенька: «Я не знаю, що чекає в темноті попереду, і назад оглянутись боюсь!»

— І ви, дорікаючи мені в слабкості, робите таке зізнання?

— Так, тому що дорікаю собі теж, А ще й вибачаю.
— Але якщо вони посміють...
— Я сказав їй, що розрию всю планету на кілометр глибиною, а її внайду.

— І вона заборонила?
— Звичайно! «Ріфт, хіба ви зможете це зробити з людьми?» — командир намагався передати інтонацію Фай Родіс, докірливу й сумну. — «Ви не посмієте вдаватись навіть до найменшого насильства...»

— А прямий напад на «Темне Полум'я»? — запитав Соль.
— Інша річ. Третій закон Ньютона вони вже осягнули на досвіді. І шкода, що в цьому суспільстві він не здійснюється при індивідуальному насильстві. Все їхнє життя було б куди щасливішим і простішим...

— Так ось навіть зброя!
— Атож!
— Але якщо її одержують усі?
— Дарма. Кожен буде знати, що ризикує головою, і двадцять разів подумає, перш ніж вчинити насилля. А коли подумає, то навряд чи це зробить.

Верхнє ліве вічко на мить погасло, спалахнуло і блимнуло кілька разів. З полегкістю всміхнувшись, Ріфт метнувся до пульта, увімкнув систему крайових частот. Малий екран допоміжного ТВФ слухняно засвітився, чекаючи імпульсу. Гріф Ріфт перекрив зворотний зв'язок і звернувся до Соль Саїна:

— Мене стривожило, мені здалося... Але я згадав про умову з Фай Родіс. Якщо вона захоче порадитись, то подасть сигнал, коли я буду чергувати.

Соль Саїн рушив до виходу.
— Залиштеся! Я не жду секретів, тих вічних і милих секретів, єдиних, що вціліли ще на нашій Землі, — зажурено сказав Ріфт.

Соль Саїн стояв у нерішучості.
— Можливо, з нею буде Чеді, — кинув Ріфт. Інженер-обчислювач повернувся й сів у крісло.

Чекати довелось недовго. Екран спалахнув фіолетовим відтінком газосвітлових ламп планети Ян-Ях. У фокусі виник невеликий квадратний сад на заломі зверненої до гір частини палацу. Гріф Ріфт знав, що цей сад відведено для земних гостей, і не здивувався, побачивши Фай Родіс в одному скафандрі. Поруч з нею ішов тормансіанин з густою чорною бородою — у ньому Ріфт упізнав інженера Таеля. Соль Саїн злегка підштовхнув командира, показуючи на СДФ, які стояли в двох

протилежних кутках саду. «Екрановано для розмови віч-на-віч, — здогадався Ріфт, — але тоді навіщо я?» Відповідь на це запитання прийшла не відразу. Фай Родіс не дивилась у бік зорельота і поводитися так, ніби не здогадувалася, що передавач СДФ працює, хоча насправді сама його ввімкнула.

Вона йшла з похиленою головою, задумливо слухаючи інженера. Зорелітники, які мало говорили мовою Ян-Ях, розуміли її лише почасти. Шелестіла на вітрі висока трава, похитувались дикорослі, розгорнуті віялом кущі, і важкі диски темно-пурпурових квітів хилилися на пружних стеблах. Невеличкий сад був сповнений неспокою мінливого життя, яке особливо відчувалося з недоступної навіть космічним силам пілотської кабіни корабля.

Сад огортало кільце півми. На Тормансі нічне освітлення зосереджувалось у великих містах, важливих транспортних вузлах і на заводах. На всій іншій території планети темрява, панувала півдоби. Невеликий і віддалений супутник Торманса ледве розсіював морок. Поодинокі зорі збоку галактичного полюса підкреслювали чорноту неба. В напрямку центру Галактики тьмяно світилася суцільна пляма зоряного пилу, яка сумно згасала в космічній безодні.

Фай Родіс розповідала тормансіанові про Велике Кільце, яке допомагає земному людству ось уже близько півтори тисячі років, підтримує віру в могутність розуму і радість життя, розкриває неосяжність космосу, застерігає від сліпих пошуків і тупиків на шляху. А тепер те, що раніше проходило зримо, але не втілювалось на екранах зовнішніх станцій Землі, з розкриттям таємниці спірального простору і появою зорельотів Прямого Променя стало близьким.

— Настала Ера Рук, які Зустрілись, і ось ми тут, — закінчила Родіс. — Якби не Велике Кільце, довелося б чекати мільйони літ, перш ніж ми, дві планети, населені людьми Землі, знайшли б одна одну.

— Людьми Землі! — вигукнув приголомшений інженер.

— Хіба ви не знаєте? — насупилась Родіс. Вважаючи Таеля наближеною до Ради Чотирьох особою, вона думала, що йому відома таємниця трьох зорельотів і підземелля в палаці. Насправді ж інженер Хантеело Толло Фраель виявився першим із трийменних тормансіан, яким відкрилася таємниця Ради.

Таель безгучно ворухив губами, силкуючись щось сказати. Родіс приклала долоні до його скронь, і він з полегкістю зітхнув.

— Я порушила обіцянку, дану вашому володареві. Але я навіть не здогадувалася, що завідуючий інформацією всієї планети не знає її

справжньої історії.

— Ви, я бачу, не усвідомлюєте до кінця, яка прірва відділяє нас, звичайних людей, від тих, хто нагорі і хто їм прислуговує.

— Така ж, як між «джи» — довгоживучими, і «кжи» — короткоживучими, тими, хто не здобуває освіти і приречений до передчасної смерті?

— Більша. «Кжи» можуть поповнити знання самостійно й зрівнятися з нами в розумінні світу, а ми без надзвичайних обставин ніколи нічого не дізнаємось, окрім того, що нам дозволено згори.

— І ви не знаєте, що передачі Великого Кільця інколи ловлять тут, на планеті Ян-Ях?

— Не може бути!

Фай Родіс ледь усміхнулась, згадавши відвідання бібліотеки в Інституті Суспільного Устрою.

...Вдоволений інтересом землян, начальник-»змієносець» провів їх через простору залу з численними колонами, виступами, різьбленим каменем і позолоченим деревом, оздобленими барельєфами. Змії, схожі на квіти, чи квіти — на змії, — цей надокучливий мотив повторювався на ступінчастих виступах горішньої частини стін, решітках хорів, капітелях і підніжжях колон. Вузькі вікна прорізали масиви книжкових шаф, тіні яких перехресчувались, немов віяла, на кам'яній підлозі, а прозорі куполи стелі освітлювали високо розташовані скульптури тварин, черепашок і людей у спотворених безумством чи людтю масках. По центральній осі довгої зали на химерних мідних підставках стояли небесні глобуси, відгороджені один від одного столами з кольоровими картами. Землянам було досить лише глянути на них, щоб зрозуміти, що зображення інших світів, таке детальне і наближене, не могли дати ніякі телескопи. Отже, тормансіани зрідка ловили передачі Великого Кільця.

Бідолаха інженер усе ще дивився на Родіс здивованими очима.

«Погляд ідеаліста», — подумала Родіс, порівнюючи його з ширяючими очима «Змієносців» та з пильним, проникливим поглядом «лілових» вартових. Вона зробила умовний знак.

Гріф Ріфт увімкнув зворотний зв'язок.

— Pozнайомтеся з вашими побратимами в зорельоті, Таель, — сказала Родіс, показуючи на стереозображення Ріфта і Саїна, — тільки говоріть повільніше. У них бракує практики з мови Ян-Ях.

Зорелітникам сподобався цей щирий тормансіанин з відкритою душею.

Фай Родіс повільно пішла вздовж квіткової клумби, дозволивши

Таелю самому говорити з її друзями.

— Ви можете заповнити прірву нашого незнання? Можете показати нам і Землю, і планети інших зірок, і найвищі досягнення їх цивілізацій? — збуджено запитував інженер.

— Усе, що ми вивчили самі! — запевнив його Ріфт. — Але у всесвіті відомо так багато явищ, перед якими ми — немов діти, котрі ще не вміють читати.

— Нам хоч би десяту частину ваших знань, — усміхнувся інженер Таель, — я кажу — нам. Є багато людей на планеті Ян-Ях, які куди більше заслуговують знайомства з вами, ніж я! Як це зробити? Сюди, в цей палац, їм ходу нема.

— Можна демонструвати фільми й говорити навіть з тисячею чоловік біля зорельота, — сказав Гріф Ріфт.

— І забезпечити їхній захист, — додав Соль Саїн.

Вони почали обговорювати план дій. Родіс не брала участі. Гріф Ріфт поглядав на її постать, що темніла віддалік біля якоїсь химерно викривленої скульптури на розгалуженні двох садових доріжок.

— Найголовніша складність, як завше, не в техніці, а в людях, — підсумував Гріф Ріфт. — Виявляється, ви не вмієте розрізнити психічну структуру людини за її зовнішнім виглядом.

— Ви передбачили це, говорячи про індикатор ворожості, — нагадав Соль Саїн.

— Поки його немає, який сенс у моєму передбаченні! і Підійшла Фай Родіс і сказала:

— Поки ми не придумали психоіндикатора, доведеться нам узяти на себе його роль. Евіза, Вір і я, як загартованіші психічно, відбиратимемо знайомих і друзів Таеля. Так збереться початкова аудиторія.

Коли в кабіні зорельота зникло зображення саду, Соль Саїн сказав:

— Усе це нагадує легенду про Іоланту, тільки навпаки.

— Навпаки? — не збагнув Ріфт.

— Пам'ятаєте легенду про незрячу дівчину, яка не розуміла, що вона незряча, поки не прийшов до неї лицар? Так само й тут: і заборонений сад, і осліплений невіглаством чоловік, і лицар з широкого світу, тільки в жіночій подобі. І навіть у панцері...

Гріф Ріфт скупі усміхнувся, стиха постукуючи пальцями по пультах.

— Споконвіку одне й те ж питання: чи задля щастя потрібні знання, чи краще цілковите невігластво, але злагода з природою, неவிбагливе життя, прості пісні?

— Ріфт, де ви бачили просте життя? Воно просте лише в казках. Для

мислячої людини одвічно єдиним був шлях до пізнання необхідності й перемога над нею, зруйнування інферно. Інший шлях міг бути тільки через притуплення думки, винищення розумних створінь до цілковитого перетворення людини в тварину. Вибір: або вниз-у рабство, або вгору — до невтомної праці, творчості й пізнання.

— Ви маєте слухність, Соль. Але чим зарадити їм?

— Знанням. Тільки знаючі можуть обирати свої шляхи. Тільки вони можуть створити охоронні системи суспільства, які дозволять уникнути деспотизму і обману. Результат невігластва-оця розграбована планета, де соціальна структура дає змогу здобути освіту лише двадцятій частині людей, а решта звеличує красу передчасної смерті. Та досить слів, я побуду кілька днів на самоті і подумаю над індикатором. Передайте упаковку інформації Менті Кор.

Соль Саїн вийшов. Довга ніч Торманса тяглася повільно. Гріф Ріфт думав: люди Землі прагнули допомогти жителям Торманса, проте чи не було в їх діях того забороненого і злочинного втручання в чуже життя, коли представники вищої цивілізації, які не розуміють її законів, завдавали непоправної шкоди процесу нормального історичного розвитку? Людство деяких планет відобразило ці втручання в легендах про посланців Сатани, духів півми й зла.

Ріфт закрокував по кабіні, занепокоєно поглядаючи на сім зелених вогнів, ніби шукаючи відповіді. Він хотів порадитися з Фай Родіс, проте не встиг. Це вона познайомила їх з Тормансіанином нижчого стану і спрямувала розмову в таке русло, із якого землянам одразу став зрозумілим злочинний розрив інформації.

Ні, знання і краса, на які має незаперечне право кожна людина, не порушать історичного розвитку, якщо з'єднають обірвані провідні нитки! Навпаки, вони виправлять зловмисно зупинену течію історичного процесу, спрямують його в потрібний бік. Велике щастя врятувати одну людину, якою ж буде радість, коли вдасться допомогти цілій планеті!

І в цілковитому безгомінні нічного корабля його командирові почувся голос Фай Родіс, який твердо і рішуче сказав йому: «Так, любий Ріфт, так!»

Зодягнуті у легкі аварійні скафандри Нея Холлі, Олла Дез, Гріф Ріфт і Дів Сімбел стояли на куполі зорельота. Над ними височів білий балон, сяяв дзеркалами електронного перископа і слабо джеркотів турбінкою, що втримувала його проти вітру. Перед Дів Сімбелом розкрилася в усій красі місцевість навкруг зорельота. Пілот підняв руку, і Гріф Ріфт повернув широко розставлені об'єктиви далекоміра-стереотелескопа в напрямі, що позначився на лімбі. Всі земляни по черзі припадали до віконечка

далекоміра: їм сподобався вибір інженера-пілота.

Посеред безплідних урвищ коричневої землі, врізаних у пасма жовтих прибережних пагорбів, лежала ниркоподібна улоговина, різко обмежена виступами перевернутих шарів пісковика. Звернений до зорельота бік приморського цасма підрізався крутим бескидом, що захищав улоговину од вітру. З приморських пагорбів аж до води спускалися густі зарості чагарника.

— Місцевина ідеальна! — сказав задоволений Сімбел. — Загороджує захисними полями обидва краї улоговини, а збоку — хвостополярну частину аж до моря. Глядачі припливатимуть уночі і, минувши чагарник, спустатимуться в долину.

— А маяк? — запитав Гріф Ріфт.

— Не потрібен, — відповіла Олла Дез. — Для захисного поля доведеться ставити вежку, вона ж слугуватиме й передавачем ТВФ за кілометр від «Темного Полум'я». Піднімемо щоглу зі щільним ультрафіолетовим випромінювачем, а їх нехай забезпечать люмінесцентними гоніометрами.

Спостерігаючи за зорельотом, охоронці побачили, як спустився білий балон, і чудовисько, що з'явилося з невідомих глибин космосу, заревіло. Двома протяжними гудками воно викликало представника варти.

Офіцер, підійшовши до зорельота, зрозумів, що земляни, які стояли на куполі, мали намір щось робити збоку від корабля. Але завваживши, що у цій зритій яругами місцевості не було жодної душі, він подав сигнал дозволу. Хвилі пилу й диму ринули від зорельота, перетворившись у прямовисну стіну, яка закривала приморські пагорби. Коли дим розвіявся, тормансіани побачили пряму дорогу, що пролягала через зарослі й байраки і закінчувалась на підвищенні, де росли поодинокі дерева з колючим, обвислим віттям. Офіцер варти вирішив повідомити начальників про несподівану активність землян. Та не встиг він зв'язатися по радіотелефону з Управлінням Очей Ради, як із надр «Темного Полум'я» виповзла споруда, схожа на низький, вертикально поставлений циліндр і, величаво перевалюючись, рушила щойно прокладеною дорогою. За кілька хвилин циліндр досяг кінцевої точки і завертівся там, вирівнюючи кам'янистий ґрунт. Він обертався дедалі швидше і нараз став рости вгору, висуваючи оберт за обертом спіральню скручену товсту смугу білого металу. Поки офіцер варти доповідав, над деревами уже піднялась блискача вежка, схожа на розтягнуту пружину й увінчана тонкою жердиною з кубиком на верхівці. Із зорельота ніхто не виходив, вежка стояла нерухомо. На сухому і спекотному побережжі все стихло, і тормансіани вирішили нічого не

робити.

Того ж вечора «Темне Полум'я» передав Фай Родіс карту місцевості і план імпровізованого театру. Родіс попередила, що володар Торманса нагадав їй про «змагання» в танцях. Олла Дез пообіцяла за добу підготувати свій виступ.

Навіть Соль Саїн вийшов із свого відлюддя, коли увімкнули великий стереоекран зорельота.

У палаці Цоам чотири СДФ дали розгорнуте зображення просторої круглої кімнати корабля і — зворотним зв'язком — увесь Перлинний зал палацу.

Славетна танцівниця Гає Од Тімфіфт виступила зі своїм партнером, плечистим, невисоким, з мужнім і зосередженим обличчям. Вони виконали дуже складний, з різкими поворотами і кружляннями акробатичний танець, що відображав взаємну боротьбу чоловіка й жінки. Танцівниця була в короткій спідниці з ледве зшитих нитками вузьких червоних стрічок. Важкі браслети кайданами стягували ліву руку. Високо на шиї виблискувало намисто, схоже на нашійник. Жінка падала, чіпляючись за партнера, і простягалася на підлозі перед ним. У красивій і безсилій позі вона лежала на боці, граційно витягнувши руку й ногу і піднявши благальний погляд. Вона покірно подала партнерові другу руку й підігнула коліно, ладна будь-якої миті підвестись за його бажанням — промовистий вияв влади чоловіка і мізерної, але водночас небезпечної сили жінки.

Майстерність і краса виконавців, бездоганна легкість і вишуканість найскладніших поз, пристрасний, знадливий заклик танцівниці, тіло якої було ледь прикрите стрічками, справили враження навіть на володарів Торманса. Чойо Чагас, не звертаючи уваги на похмурість Янтре Яхах, посадив Фай Родіс поруч із собою і нахилився до гості, поблажливо усміхаючись:

— Мешканці планети Ян-Ях красиві й володіють мистецтвом виражати витончені почуття.

— Безумовно! — згодилась Родіс— Нам це особливо цікаво, адже на Землі немає чоловіків-танцюристів.

— Як? Ви не танцюєте вдвох?

— Танцюємо, і багато! Але я маю на увазі спеціальні сольні виступи великих артистів. Лише жінки здатні передати, своїм тілом усі хвилювання, переживання і бажання, які охоплюють людину в її пошуках прекрасного. Відійшли в минуле всі драми суперництва, ураженого самолюбства, поневолення жінки.

— Але що ж тоді можна виразити в танці?

— У нас танець перетворюється в чародійство таємничо мінливе і відчутно реальне.

Чойо Чагас знизав плечима.

— Фай даремно старається, добираючи поняття, які лише віддалено відповідають нашим, — шепнула Мента Кор, що сиділа позаду Дів Сімбела.

— Мабуть, Олла не матиме успіху, — сказала Нея Холлі, — після того як жінку крутили, гнули, мало не били.

Полинула мелодія, немов річка, що біжить, з її сплесками і коловоротами. Потім завмерла, несподівано змінившись іншою, тужною й уповільненою, низькі звуки немов виринали із дзеркально тихої, прозорої глибини.

Відповідаючи їй, у глибині імпровізованої сцени, розділеної на дві половини — чорну й білу — з'явилась оголена Олла Дез. Легенький шум почувся із залу палацу Цоам, та його заглушили високі й різкі акорди, в ритмі яких вигиналося золотаве тіло Олли. Мелодія змінювалась, ставала майже грізною, і танцюристка опинялась на чорній половині сцени, а потім продовжувала танець на тлі сріблястої білої тканини. Дивовижна гармонійність, цілковита, надзвичайно висока відповідність танцю й музики, ритму й гри світла та тіні захоплювала, наче вела на край прірви, де мусив обірватись нечувано прекрасний сон.

Захоплені поезією небаченого танцю, жителі Торманса то поплескували по бильцях крісел, то здивовано знизували плечима, інколи навіть пошепки перемовлялися.

Повільно гасло світло. Олла Дез розчинилась у чорній половині сцени.

— Іншого я й не сподівалася! — вигукнула Янтре Яхах, і присутні загомоніли, притакуючи.

Чойо Чагас метнув на дружину невдоволений погляд, відкинувся на спинку крісла і сказав, ні до кого не звертаючись:

— Є щось нелюдське, неприпустиме в такій відкритості й силі почуттів. І небезпечне — тому, що ця жінка так недозволено гарна.

Фай Родіс бачила, як спалахнули щоки Чеді, що сиділа поруч. Дівчина подивилась на неї з благанням, майже наказуючи: «Зробіть же що-небудь!»

«Тупість ніколи не повинна торжествувати — наслідки незмінно бувають поганими», — майнула в голові Родіс фраза з якогось підручника. Вона рішуче підвелась, поманивши до себе Евізу Танет.

— Тепер ми станцюємо, — спокійно оголосила вона, як щось таке, що входило в програму.

Чеді радісно плеснула руками.

— З мене досить! — в'їдливо сказала Янтре Яхах і рушила до виходу.

За нею покійно підвелися ще п'ять запрошених до палацу тормансіанок. Але Чойо Чагас лише зручніше вмовстився в кріслі, і чоловіки не наважились піти. А втім, земляни, які дивились із зорельота, угледіли, що жінки Торманса на чолі з дружиною володаря зачалися за сріблясто-сірим драпіруванням.

Фай Родіс і Евіза Танет на кілька хвилин зникли і потім з'явилися в самих скафандрах, кожна несучи на долоні прикріплений до неї восьмигранний кристал із звукозаписом. Дві жінки, одна — кольору воронового крила, друга — сріблясто-зелена, як вербове листя, стали поряд, високо піднявши руки з кристалами. Рвучкий, незвичайний ритм, що змінювався дрібними і затяжними ударами, загуркотів у залі. У такт ритмічній музиці танець почався швидкими рухами простягнутих уперед, до глядачів, рук і різкими вигинами стегон.

Від рук з повернутими донизу долонями линули на тормансіан хвилі, сила яких викликала заціпеніння. Підкоряючись монотонному ритму, Евіза й Родіс опустили руки, притиснувши їх до боків і відставивши долоні. Повільно й узгоджено вони почали обертатися, відчужено і владно дивлячись з-під насуплених брів на глядачів. Вони кружляли, високо піднімаючи руки. Посипались удари таємничих інструментів, співзвучні чомусь глибоко прихованому в серцях чоловіків Торманса. Евіза і Фай завмерли. Стиснуті губи обох жінок ледь розтулились, показавши ідеальні зуби, а їхні сяючі очі переможно сміялись. Вони врочисто заспівали протяжний стародавній іранський гімн:

*«Сп'яніла і закохана
Вночі, мов неземна,
В шовках напівзростебнутих
І з келихом вина...
Палка жага в очах її,
Нудьга у згині губ!»*

Громовиця звуків розсипалась дрібно й глумливо, змусивши глядачів заचाїти подих. Нерухомі тіла з чорного й зеленого металу ожили знову. Не сходячи з місця, вони згиналися в такт музиці, виграючи надивовижу слухняними і сильними м'язами. Як вода під поривом вітру, оживали раптово й швидкоплинно руки й плечі, живіт і стегна. Ці короткі спалахи злилися в один безперервний потік, що перетворив тіла Евізи й Родіс у щось невловиме й надзвичайно привабливе. Музика урвалася.

— Ха! — вигукнула Евіза й Фай, разом опускаючи руки.

Жінки за порт'єрами заціпеніли від жаху, коли побачили, що Чойо Чагас і члени Ради Чотирьох під впливом гіпнотичної музики нахилилися уперед і вивалилися з крісел, але тут же спохопилися, вдаючи, нібито нічого не сталося, і несамовито заляскали долонями по бильцях, що означало вищу похвалу.

Родіс і Евіза вибігли.

— Як можна! — докірливо сказала Олла Дез, яка уважно спостерігала дивовижний танок.

— Ні, це чудово! Дивіться, тормансіан як шоком уразило! — вигукнув Дів Сімбел.

Справді, глядачі в палаці Цоам мали вигляд розгублених, а жінки, що повернулися на свої місця, принишкли, вражені побаченням. Однак, коли з'явилися Фай Родіс і Евіза Танет, їх привітали гучними ударами по кріслах і схвальними вигуками.

Родіс повернулася до товаришів у зорельоті, на пальцях показала, що батареї розрядилися, і вимкнула СДФ. Олла Дез теж перервала передачу з «Темного Полум'я» і сказала:

— Родіс іноді поводить себе як школярка третього циклу.

— Але ж вони справді були чудові! — заперечив Гріф Ріфт. — Я не порівнюю їх з вами. Ви — богиня танцю, але тільки на Землі.

— Безумовно, я переможена тут, — погодилась Олла. — Родіс і Евіза вміло скористалися впливом ритмів на підсвідомість. Спільний ритмічний спів, кружляння вважалися в давнину як елемент магії для впливу на людей, так само як воєнні марширування і спільна гімнастика у йогів. Тантричні «червоні оргії» в буддійських монастирях, містерії на честь богів кохання і родючості в храмах Еллади, Фінікії і Риму, танці живота в Єгипті й Північній Африці, «чарівливі» танці Індії, Індонезії і Полінезії в минулі часи справляли на чоловіків не стільки еротичний, як гіпнотичний вплив. Лише набагато пізніше психологи розібралися в поєднанні зорових асоціацій — головного почуття людини в її відчутті краси, міцно спаяного з еротикою сотнями тисячоліть природного відбору найдосконалішого. Гнучкість і музичність жіночого тіла не дарма справіку порівнювалися з танцем змії. Фай Родіс, як історик, відібрала все гіпнотичне з давніх танців, і ефект виявився незаперечним, але коли вона встигла навчити Евізу?

— Отож не слід звинувачувати Родіс у легковажності й необдуманості дій. Цей танок вона, як видно, готувала давно, аби показати їхню спорідненість із нами, — переконано сказав Гріф Ріфт.

Поза стінами садів Цоам на другому заломі передгір'їв ріс невеликий лісок, дерева в ньому настільки були схожі на земні криптомерії, що навіть здалеку викликали в Родіс припливи туги за рідною планетою. Криптомерії росли довкруг її школи першого циклу. Перший цикл був найважчим у дитинстві. Після свободи і безтурботності нульового циклу наставала пора суворої відповідальності за свої вчинки. Маленька Фай часто тікала в затінок криптомерієвого гаю, щоб там виплакати.

І нині, опинившись за межами палацу і прогулюючись з інженером Таелем, Родіс кинулась до дерева і пригорнулась до його стовбура, вдихаючи рідний запах смоли й кори, нагрітої сонцем. Скафандр заважав їй відчутти запах живого дерева, бо притуплював притаманне землянам загострене відчуття навколишнього шкірою всього тіла, а від стовбура пахло лише пилом.

Почуття безвиході, забуте з часів інфернальних випробувань, стисло груди Родіс, і вона опустила голову, аби Евіза й Вір не прочитали на її обличчі тугу за батьківщиною. Рідне дерево ошукало. А скільки ще чекає тут обманів, насамперед серед людей, схожих на земних і таких чудових душевно!

Інженер Таель під різними приводами провів перед землянами близько сотні товаришів і знайомих. Незважаючи на дивовижну однорідність

групи, гості із Землі порадили вилучити майже тридцять чоловік. Такий високий відсів спочатку приголомшив Таеля. Земляни пояснили, що вони розпізнали не лише прямих носіїв зла і заздрісників, які приховували свою пошкоджену, неповноцінну психіку, а й тих, чий прагнення до знань і духовної свободи поступалися властивим нетренованій людині недолікам її психіки.

Через вісім днів людей Торманса зібралося достатньо, щоб розпочати сеанси. На подив землян, це були лише «джи» — довгоживучі: технічна інтелігенція, вчені, люди мистецтва. Фай Родіс зажадала, щоб запросили й «кжи» — короткоживучу молодь. Інженер Таель збентежився.

— Вони не одержують достатньої освіти, і ми майже не спілкуємося з ними. Тому я не знаю тих, які заслуговують довір'я. І до того ж навіщо це їм?

— Я даремно змарнувала на вас час, — суворо сказала Родіс, — якщо ви досі не збагнули, що майбутнє може належати або всім, або нікому.

— У них класове гноблення принизливіше, ніж було у нас при феодализмі! — вигукнула Чеді. — Відгонить рабовласницьким ладом!

Тормансіанин побагровів, губи його затремтіли, і він втупив свої фанатичні очі в Родіс з такою собачою відданістю і благанням, що Чеді стало ніяково.

— Справді, у нас різко розділені ті, що мають право на освіту, і неосвічені. Але ж вони відбираються за реальними здібностями з усієї маси дітей, які народжуються. І вони сповна щасливі, ці люди «кжи»!

— Цілком так само, як і ви, «джи». Ви займаєтесь обраною справою, творите, робите відкриття. Тоді чим пояснити ваші шукання й душевні терзання? Ні, я бачу, що ми досягли ще небагато чого. Це мій прорахунок! Прогулянки відміняються, і ми з вами візьмемось до історичної діалектики.

Переляк, що сягав відчаю, не сходив з обличчя Таеля.

«Він чекає нещадної розправи за кожну помилку, — здогадалася Чеді. — Очевидно, тут такий спосіб спілкування з людьми».

Незважаючи на всі труднощі й перешкоди, показ фільмів відбувся через шістнадцять днів.

У спекотній улоговині, де стебла напівсухої трави, що коливалися вітром, були чи не єдиними ознаками життя, виник такий близький, приголомшливо схожий на Землю світ.

Гріф Ріфт і Олла Дез скористалися вигином захисного поля як внутрішньою поверхнею екрана і, змінюючи кривизну, утворили під кручею пагорба велику сцену.

Для мешканців планети Ян-Ях усе тут було незвичайним: і плавання

потайки на низьких надувних плотах по темному морю, і раптова поява світних знаків на гоніометрі від невидимого ультрафіолетового маяка, і висадка під прибережними кущами, й'підйом угору з орієнтиром на розмиту сяючу пляму якогось зоряного скупчення, і пошуки двох невисоких дерев, між якими пролягав вхід у заборонену тепер для всіх інших улоговину, і незвичайне розсіяне й похмуре світло, що виходило нізвідки і осявало дно улоговини з борознами вимоїн, між якими сідали схвильовані відвідувачі. Це настільки відрізнялося від монотонного життя Ян-Ях з її до отупіння одноманітною роботою і примітивними розвагами, що створювало незвичну атмосферу нервового піднесення.

Зненацька з непроникної пітьми захисного поля виникло зображення круглої зали зорельота, де шестеро землян вітали гостей їхньою рідною мовою. Спочатку всі прибульці далекого світу здавалися тормансіанам красивими, але дуже схожими. Чоловіки — високі, з мужніми виразними обличчями, серйозні до суворості. Жінки — з вишукано правильними дрібними рисами, ідеально прямими носами, твердими підборіддями, губаті й дужі. Лише коли око звикало до цих загальних особливостей, мешканці Ян-Ях помічали індивідуальну різноманітність землян.

Хто-небудь із зорелітників, найчастіше Олла Дез, коротко пояснював тему стереофільму, і зореліт зникав.

Перед тормансіанами хлюпалося неймовірно прозоре море з синьою водою. Чисті пляжі чорного, рожевого і червоного піску вабили поєднатися з сонцем і морем. Проте мальовничі береги були майже безлюдні на відміну від зручних для купання місць на Тормансі, вщерть заповнених людьми. Час від часу сюди приходили люди, плавали, пірнали й потім швидко зникали, роз'їжджаючись у відкритих вагонах маленьких поїздів, що снували вздовж узбережжя.

Вражала жителів Ян-Ях гігантська Спіральна Дорога: зняте впритул наближення величезного поїзда навіювало незвичній людині первісний страх.

Тропічні сади, що розкинулись на неозорих просторах, і такі ж безмежні поля казкової пшениці з колоссям, завбільшки з кукурудзяний качан, так різко контрастували з убогими чагарниками й бобовими ланами Торманса, що Гріф Ріфт вирішив більше не показувати щедроти рідної планети, аби не ранили гостей.

Автоматичні заводи штучного м'яса, молока, масла, рослинного жовтка, ікри та цукру ніби не мали ніякого відношення до полів, плодових садів і черід домашніх тварин. Плоскі, прозорі чаші уловлювачів радіації для виробництва білка складали лише невелику частину величезних

підземних споруд, в яких при постійній температурі циркулювали потоки амінокислот. Широкі вежі цукрових заводів таємниче, приглушено шуміли, мов луна далекої громовиці. Ця колосальна кількість повітря всмоктувалася у їх приймачі, осаджуючи зайву вуглекислоту, що нагромадилася за тисячі років недбалого господарювання. Найкрасивішими були сніжно-білі колони фабрик синтетичного жовтка, які виблискували на кедрових узліссях. Тільки побачивши технічний розмах харчового виробництва, тормансіани зрозуміли, чому на Землі мало молочної худоби — корів і антилоп-кан — і зовсім нема забійної, нема птахофабрик і рибних заводів.

— Коли відпала необхідність забивати для їжі, тоді людство здійснило останній крок від необхідності до істинно людської свободи. Цього не можна було зробити доти, доки ми не навчилися із рослинних білків створювати тваринні. Замість корів — фабрика штучного молока і м'яса, — пояснював Гріф Ріфт.

— Чому ж у нас немає цього досі? — звично запитували тормансіани.

— Ваша біологія, очевидно, займалася чимось іншим або була неповноцінною, витісненою іншими науками, менш важливими для процвітання людини. Становище, відоме і в земній історії...

— І ви дійшли висновку, що не можна досягти справді високої культури, забиваючи тварин для їжі?

— Так!

— Але ж тварини потрібні й для наукових дослідів?

— Ні! Шукайте обхідний шлях, але уникайте тортур. Світ надзвичайно складний, і ви неодмінно знайдете багато інших шляхів до розкриття істини.

Лікарі й біологи планети Ян-Ях недовірливо переглядалися. Але знову й знову виникали перед ними красиві, як храми, наукові інститути, багатокілометрові підземні лабіринти пам'ятних машин — сховищ всепланетної інформації. Збувалися слова стародавнього поета, який зичив людині бути «простою, як вітер, невичерпною, як море, і насиченою пам'яттю, як Земля». Тепер уся планета руками своїх мудрих дітей насичувалася пам'яттю не лише свого життя, а й тисяч інших населених світів Великого Кільця.

Багато інженерних споруд входили глибоко в землю. Замість виснажених у давні епохи копалень працювали самозбагачувальні гідротерми, зв'язані з підкорковими течіями в мантиї на ділянках виділення ювенільних вод. Ці ж гідротермальні висхідні потоки на поверхні використовувалися в енергетичних і обігрівальних установках.

Мабуть, найдивовижніше для тормансіан було загальне поширення різних видів мистецтв. Практично кожна людина володіла якимось із видів, змінюючи його в різні періоди життя. Простота в користуванні інформацією поєднувалася з можливістю оглядати будь-які картини, скульптури, добувати електронні записи будь-якого музичного твору, будь-якої книжки. Незліченна кількість Будинків Астрографи, Книги, Музики, Танцю, які, по суті, являли собою палаци, де всі відвідувачі в спокої і зручності могли насолоджуватися видовищем космосу, його населених планет і всього невичерпного багатства людської творчості за тисячі літ документованої історії. Воістину неймовірне число творів мистецтва було створено за два тисячоліття, що минули з часів ЕСВ — Ери Світового Возз'єднання!

Тормансіани бачили школи із здоровими й веселими дітьми, пишні свята, на яких усі здавалися однаково молоді й повні сили. Суспільне виховання не здивувало жителів Ян-Ях. Найбільш вражаючою видалася відсутність будь-яких охоронців чи наділених особливою владою людей, що відмежувались од світу в палацах і садах, які охоронялись. У жодному з тисяч мелькаючих перед тормансіанами облич не змигнула й тінь страху чи замкнутого егоїстичного побоювання, хоча настороженість і тривога нерідко читалися на лицях лікарів-вихователів, спортивних інструкторів. Глядачів вражала відсутність у містах Землі шуму, голосної музики й розмови, не чути було машин, які гуркотіли й диміли, вражали вулиці й провулки, схожі на тихі алеї, де ніхто не смів тривожити іншу людину. Музика, спів, танці, веселощі, навіть пустотливі до нестями ігри на землі, на воді і в повітрі дозволялися в спеціально призначених для цього місцях.

Веселі не перебували разом із сумними, діти з дорослими. І ще одна риса земного життя дивувала. Власні приміщення людей Землі, скромно умебльовані, справляли на жителів Ян-Ях враження напівпорожніх, навіть убогих.

— Нащо нам що-небудь більше, крім найнеобхіднішого, — відповіла на неминуче запитання Олла Дез, — якщо ми будь-коли можемо користуватися всією розкішшю громадських приміщень?

Справді, жителі Землі працювали, думали, відпочивали і веселились у просторах, зручних, обсаджених садами будинках, з гарно умебльованими кімнатами й залами, — палацах і храмах мистецтв або наук. Шанувальники старовини відновлювали будинки з товстими стінами, вузькими вікнами і громіздкими, масивними меблями. Інші, навпаки, споруджували — просторі, відкриті всім вітрам і сонцю висячі сади, що вганялися в море чи повисали на високих гірських схилах, від чого паморочилася голова.

— А в нас, — говорили тормансіани, — громадські будівлі, парки й палаци переповнені людьми й надто гомінкі. Через безліч відвідувачів їх не можна утримувати в належній чистоті, зберегти витонченість оздоблення. Тому наші власні квартири схожі на фортеці, які слугують нам захистом від зовнішнього світу і в які ми ховаємо все, що нам особливо дороге.

— Важко так одразу збагнути причину цієї відмінності, — сказала Олла Дез. — Очевидно, ви любите гамір, штовханину, скупчення народу.

— Та ні ж бо, ми ненавидимо це, як більшість людей розумової праці. Але щоразу кожне красиве місце, заново відбудований Палац відпочинку виявляються переповненими людьми.

— Я, здається, зрозумів, у чім річ, — сказав Соль Саїн. — У вас нема відповідності між кількістю населення і ресурсами. В даному випадку не вистачає громадських приміщень для відпочинку і розваг.

— А у вас є?

— Це щонайперше завдання Ради Економіки. Лише у відповідності числа людей і реальних економічних можливостей — основа благополуччя і стабілізації ресурсів планети на вічні часи.

— Але як ви цього досягаєте? Регулюванням дітонародження?

— Авжеж, а крім того — передбаченням випадковостей, флуктуації успіхів і неуспіхів, космічних циклів. Людина повинна все це знати, інакше яка ж вона людина? Головна мета всіх наук полягає у досягненні щастя людства.

— А яке воно, ваше щастя?

— Насамперед, це зручне, спокійне і вільне життя, з одного боку. А також якнайсуворіша дисципліна, одвічне невдоволення досягнутим, прагнення прикрасити життя, розширити межі пізнання світу.

— Але ж це суперечить одне одному!

— Навпаки, становить діалектичну єдність, в якій і полягає розвиток!

Такі бесіди супроводжували демонстрацію кожного стереофільму, а інколи перетворювалися в лекції чи схвильовані обговорення. Тормансіани за складом своєї психіки нічим не відрізнялися від землян. Їхня передісторія була спільною. Тому й сучасне земне життя, навіть у загальних рисах, ставало для них зрозумілим. Мистецтво Землі теж легко сприймалося мешканцями Ян-Ях. З наукою ж справа гірша. У пізнанні найтонших структур світу далеко вперед пішли земляни.

Ще важче сприймалися стереофільми Великого Кільця. Дивні істоти, у чомусь схожі на землян, їхня незрозуміла мова, звичаї, розваги, будівлі, машини. Позірна відсутність мешканців на планетах поблизу центру Галактики, де під кілометровими склепіннями застигли або повільно

оберталися прозорі диски, які випромінювали блакитне сяйво. В інших світах зустрічались зірчасті форми, облямовані тисячами сліпучих фіолетових куль, на відміну від дисків орієнтованих вертикально. Тормансіани так і не збагнули, що це: машини, які конденсували якийсь вид енергії, чи психічне втілення мислячих істот, які бажали лишитись нерозпізнаними навіть для приймачів Великого Кільця.

Надто лиховісними видавалися населені вищим життям планети інфрачервоних сонць, що входили в Кільце. Записи були зроблені до введення винайдених на планеті зірки Бета Чаші хвилових інверторів, які давали змогу бачити за будь-яких умов освітлення Всесвіту Шакті. Ледве помітні контури гігантських будівель, пам'ятників, аркад таємниче чорніли під зорями, і рух сили-силенної народу здавався грізним. Напрочуд чарівлива музика линула в пітьмі, і невидиме море хлюпалося з таким гексаметричним шумом, як на Землі й на планеті Ян-Ях. Олла Дез показала і деякі записи, що лишилися нерозшифрованими і були доставлені зорелітниками Прямого Променя з галактик Андромеди і М-51 у Гончих Псах. Багатобарвні спіралі, що дико вертілися, і кулясті пульсуючі тисячогран-ники ніби просвердлювали океан щільної пітьми. Тільки екіпаж «Темного Полум'я», що пройшов по краю безодні, здогадувався: ці зображення могли означати проникнення в Тамас, недоступний і незримий антисвіт, який огортає наш Всесвіт.

І все ж передачі з далеких і дивовижних світів, незважаючи на свою незвичність, мало цікавили тормансіан. Зате їх безмежно хвилювали стереофільми про землян на інших планетах, скажімо, не так давно заселеної планети Зеленого Сонця в системі Ахернара. Не могли не заповнити їхню уяву симпатичні червоношкірі люди з Епсілон Тукана — з цією планетою Земля встановила регулярне сполучення.

Після того як ЗПП стали здійснювати рейси на Епсілон Тукана і назад — протяжністю сто вісімдесят парсеків — за сімнадцять днів, на Землі, особливо серед молоді, спалахнула епідемія закоханості в червоношкірих людей.

Але з'ясувалося, що шлюби між землянами і червоношкірими туканцями приречені на безплідність: це завдало немало розчарувань. Могутні біологічні інститути обох планет зосередили свої зусилля на подоланні несподіваної перешкоди. Ніхто не сумнівався, що складне завдання невдовзі буде розв'язане і злиття двох людств, на диво схожих, проте різних за походженням, стане можливим, а це в свою чергу безмежно продовжить період існування людини Землі як виду.

Люди, які переселились на планету Зеленого Сонця, прожили там ще

небагато віків, але через радіацію світила набули бузкового кольору шкіри і зовні відрізнялись від бронзово-смугливих мешканців Ян-Ях. Проте життєвий устрій піонерів земного людства на Ахернарі нічим не поступався устрою на їхній батьківщині, і це не давало тормансіанам упевненості в їхньому особистому союзі з могутньою Землею. Привітне й уважне ставлення зорелітників до своїх гостей зміцнювало цю надію. Хоча земляни здавалися їм холоднуватими і злегка відчуженими, тормансіани усвідомлювали різницю інтересів і смаків. Ці щирі й чесні люди ніколи ні на мить не показували свою перевагу, і жителі Ян-Ях почувалися з ними просто й легко, як із найближчими.

Аудиторія в пустелі складалась із освічених і мудрих «джи», які невдовзі зрозуміли, що союз Землі та Ян-Ях означає насамперед крах їхнього олігархічного ладу, зруйнування системи «джи» — «кжи» й філософії передчасної смерті. Така структура не здатна вивести планету із стану злидарства. Водночас цей лад забезпечував найвищі привілеї олігархічній верхівці. Хоча сума переваг виявилась мізерною порівняно з вільним, світлим і здоровим життям комуністичного ладу Землі, повірити в це і відмовитися від своїх привілеїв володарі Ян-Ях, звісно, не могли. Тому перше знайомство із стереофільмами Землі викликало в правлячій верхівки почуття ворожості й страху. Вони зрозуміли, що життя Землі самим своїм існуванням було ворожим устрою Торманса, спростовуючи обраний володарями нібито єдино правильний шлях, і зводячи нінащо палке вихваляння, яким захоплювалися демагоги-пропагандисти Ради Чотирьох.

Відвідання імпровізованого театру в пустелі поблизу зоре-льота Землі, до якого було заборонено навіть наближатися, вважалося, з точки зору володарів Ян-Ях, державним злочином і повинно було каратись. Але тормансіани ладні були витримати все, тільки б потрапити на передачу стереофільмів «Темного Полум'я». Природно, що земляни непокоїлися за своїх глядачів. Детектор біострумів для розпізнання людей, якому Соль Саїн дав назву — ДПА, або дисектор психосутності, ще не вдалося довести до робочої готовності, тож не виключено, що при вмілому маскуванні могли бути помилки.

Становище врятувала Нея Холлі, яка допомагала Соль Саїну в конструюванні ДПА. Вона помітила збільшення зубців К у біострумах усіх тормансіан, які щиро й відкрито прагнули інформації. Будь-який сумнів, недовіра чи прихована сильна емоція неодмінно викликала спад зубців К.

У проході між двома деревами влаштували додаткове поле, яке пропускало лише людей з певним рівнем збудження зубців К і відкидало всіх інших. Так тормансіани одержали додаткову гарантію безпеки.

За три тижні Олла Дез провела вісімнадцять демонстрацій для кількох тисяч мешканців Ян-Ях. Однієї з останніх демонстрацій учений-тормансіанин з титулом «змієзнавця» і чудернацьким як для мови землян іменем Чадмо Сонте Тазтот засумнівався в можливості спільного походження людства обох планет.

— Людина Ян-Ях погана за самою своєю суттю, — заявив учений, — успадкованою від предків, що вбивали, ревнували, зраджували, і цим забезпечували собі виживання; через те всі зусилля кращих людей розбивались об стіну душевної порожнечі, страху й недовір'я. Якщо людство Землі піднялося на таку висоту, то, очевидно, воно іншого походження, з благороднішими душевними задатками.

Олла Дез подумала, порадилася з Ріфтом і Саїном і взяла «зірочки» з фільмами про минуле. Не документальні записи, а швидше екскурси в різні історичні епохи, відновлені за архівами, мемуарами і музейними колекціями.

Вкрай приголомшені тормансіани побачили жахливі поневіряння, затуркане й безпросвітне життя перенаселених міст, громадські «дискусії», де слова застороги й мудрості губилися в реві обдурених натовпів. Звичайна людина в ті часи гостро відчувала свою неповноцінність перед великими досягненнями науки і мистецтва, розуму й уяви. Психологічні комплекси приниженості й невіри в себе породжували агресивні прагнення вирізнитися будь-якою ціною.

Психологи Землі передбачали неминучість появи надуманих, безглузких, понівечених форм мистецтва з усією гамою переходів від марних спроб безталанних людей висловити невимовне до психопатичного дроблення образів у зображеннях і словопотоках літературних творів. Людина, в масі своїй неви-хована, недисциплінована, яка не знає шляхів до самовдосконалення, прагнула втекти від незрозумілих проблем суспільства й особистого життя і вдавалася до наркотиків, з яких найпоширенішим був алкоголь, оглушлива музика, пустопорожні, галасливі ігрища й масові видовища, нескінченна гонитва за дешевими речами. Розмноження на Землі в епоху ЕРС нічим не обмежувалось в ім'я конкуренції народів, військової переваги однієї нації над іншою, тоді як на Тормансі, де вже не було воєнних конфліктів, дітонародження не регулювалося з іншою метою — для відбору тих п'яти відсотків здібних до навчання людей, без яких зупинилася б машина цивілізації.

Деякі вчені Землі, у відчаї від назріваючої небезпеки потворного капіталістичного розвитку, що дедалі прискорювався, закликали до того, щоб зосередити всі зусилля на вдосконаленні технології штучних харчів і

синтетичних товарів, припускаючи, що всі біди кояться від недостатчі матеріальних благ. Вони пов'язували з цим глобальне розорення Землі, нагадуючи, що людина первісно була мисливцем і збирачем, а не землеробом.

«Для наших правнуків, — писав один учений, — наші нинішні турботи й тривоги здадуться лихим сном темного розуму. Ми повинні знову відкрити забуті в нас самих і реставрувати нашу Голубу Планету до істинної краси».

Принаймні найзапекліші ескапісти^[3] стали тверезішати, коли земляни зробили перші колосальні витрати на вихід у космос і зрозуміли величезні труднощі позаземних польотів, складність освоєння міжзоряних просторів і мертвих планет сонячної системи. Тоді знову звернулись до Землі, усвідомивши, що вона ще тривалий час повинна служити домівкою для земного людства, спохопились і встигли втрятувати її від зруйнування.

— Велика Змія! — вигукнув Чадмо Сонтэ Тазтот. — Це так схоже на нас, але як ви впоралися з цим?

— Важким і тернистим шляхом, — відповів Соль Саїн, — подолати який міг лише колективний розум планети. Не організована згори думка натовпу, а спільне обдумування і віра в слушність своєї справи на основі взаєморозуміння і правдивої інформації. При великій кількості людей на Землі все це стало можливим лише після винаходу комп'ютерів — лічильних машин. З їх допомогою ми здійснили ретельне сортування людей. Справжня боротьба за здоров'я нащадків і чистоту сприйняття почалася, коли ми професії вчителів і лікарів піднесли вище всіх інших на Землі. Впровадили діалектичне виховання. З одного боку, суворо дисципліноване, колективне, з іншого — пом'якшено індивідуальне. Люди зрозуміли, що не можна ні на щабель спускатися з уже досягнутого рівня виховання, знання, здоров'я, — хоч би що там було. Тільки вгору, далі, вперед, ціною навіть серйозних матеріальних обмежень.

— Але ж на Ян-Ях також є лічильні машини, і вже давно! Ми називаємо їх «кільцями дракона», — не вгавав «змієзнавець».

— Здається, я здогадався, в чім річ! — вигукнув Соль Саїн. — На Землі в нас безліч народів, кілька великих культур, різні соціальні системи. У взаємопроникненні чи в прямій боротьбі вони затримали утворення монокультури і світової держави до того часу, поки не піднялася суспільна свідомість і техніка не забезпечила суспільство необхідною для справжньої комуністичної справедливості й колективності апаратурою. Крім того, загроза нищівної війни змусила держави серйозніше ставитись одна до одної в світовій політиці, — так називалася тоді національна конкуренція

між народами.

— А в нас на планеті Ян-Ях, населеній одним, по суті, народом, при монокультурі розвиток виявився одноманітним.

— І ви не встигли опам'ятатись, як на всій планеті запанувала олігархічна система державного капіталізму! — вигукнула Мента Кор, і надзвичайне збудження тормансіан засвідчило правильність її твердження.

Після цієї бесіди інженер Таель попросив позачергового побачення з Фай Родіс.

Тим часом Евіза Танет визначила, що вироблення антитіл в організмах зорелітників достатнє для імунітету. Вона дозволила зняти скафандри. Земляни зраділи і були готові негайно скинути обридлі панцери. Фай Родіс відкликала вбік Ген Атала:

— Тівіса й Тор передали на «Темне Полум'я», що вони закінчили огляд інститутів і заповідників. Тепер вони хочуть обстежити полишені міста і вцілілі первісні ліси в зоні Дзеркального моря. Власті попереджають про якусь небезпеку, однак нам необхідно познайомитись із заповідними куточками планети.

— Я зрозумів вас. Утрюх небезпека не така страшна. Коли мені летіти?

— Завтра. Але Тівіса й Тор вирішили не знімати скафандрів.

— А я зніму.

— Та якщо двоє ваших супутників будуть у металі, а ви ні, то чи це не порушить надійності групи? Адже ви будете ланкою меншої міцності...

— Що ж, доведеться ще походити металевим.

Ген Атал глянув на Евізу. Та відповіла співчутливим кивком, але інженер броньового захисту не прочитав у її топазових тигрячих очах потрібної відповіді. Він повернувся до Родіс і сумно сказав, що йде лаштувати свій СДФ.

Родіс докірливо подивилась на Евізу, тільки-но Ген Атал зник за дверима. Евіза розсміялася, закинувши темно-руду голову, і Родіс пошкодувала, що Ген Атал не бачить її цієї хвилини.

— Мені так хотілося б не засмучувати його, але що я можу вдіяти із собою, — сказала Евіза, — Ходімо. Я одвикла від нормального відчуття тіла, ніби виросла в лусці, як тормансіанська змія.

Інженер Хонтеело Толло Фраель прийшов до Фай Родіс і чекав її в садку, де вперше почув таємницю своєї планети.

Фай Родіс вийшла до нього, наспівуючи, легкою і пружною ходою, у коротенькій домашній сукні Землі. Тугий корсаж з низько відкритими плечима і широка спідничка, що лягала вільними складками, була стягнута в талії чорною стрічкою. Руки й оголені до половини стегон ноги покривала рівна червонувато-коричнева засмага, що гармоніювала з блідо-золотим кольором сукні. В цьому вбранні ватажок землян утратила частину своєї величі, ніби стала молодшою і, на думку Тормансіанина, ще гарнішою. Фай Родіс уже звикла до того, що незначні переміни в зовнішності або вчинках справляють невинувато сильне враження на

жителів Ян-Ях, і поквапилася на допомогу інженерові.

— Щось сталося? — спитала вона, всміхаючись, і додала: — Я стаю справжньою жінкою Ян-Ях, якщо так часто думаю про небезпеку.

— Небезпеки немає. Але треба порадитись, — інженер озирнувся.

Родіс натисла кнопку на сигнальному браслеті. Почулося дрібне тупотіння, і в сад примчала слухняна дев'ятиніжка, яка зберегла на своєму куполі чорно-вороний колір скафандра своєї хазяйки. Родіс відгородила себе й інженера захисним полем.

— Я бачився з друзями. Вони нарадили мене прийти до вас. Після перегляду фільмів про вашу... і нашу, — додав він, — історію всі думають лише про те, як зробити життя подібним до земного. Перш ніж ви полетите від нас на далеку Землю, ви повинні залишити нам зброю.

— Зброя без знання завдасть тільки шкоди. Не маючи ясної, обґрунтованої й перевіреної мети, ви створите лише тимчасову анархію, яка завше породжує ще гіршу тиранію.

— Що ж робити?

— За діалектичними законами зворотного боку залізна фортеця олігархічного режиму водночас дуже крихка. Треба вивчити її вузлові кріплення і потім систематично вдаряти по них, поки вся будівля, незважаючи на її позірну монолітність, не розсиплеться, тому що тримається вона лише на страху — знизу доверху. Отож вам треба небагато людей, мужніх, сміливих, розумних, щоб розвалити олігархію, але дуже багато просто добрих людей, аби побудувати справжнє суспільство.

— І тому ви так наполягаєте на підготовці народу? — запитав Таель.

— Діалектичний парадокс полягає в тому, що для побудови комуністичного суспільства необхідний розвиток індивідуальності, а не індивідуалізму кожної людини. Хай буде місце для духовних конфліктів, невдоволеності, прагнення вдосконалити світ. Між «я» і суспільством повинна лишатися грань. Якщо вона зітреться, то утвориться натовп, адаптована маса, що відстає від прогресу тим сильніше, чим більша її адаптація. Пам'ятайте завжди, що нинішнього, по суті, нема, є тільки процес переходу майбутнього в минуле. Цей процес не можна затримувати, тим паче зупиняти. А ваша олігархія загальмувала розвиток суспільства Ян-Ях на його неминучому шляху до комунізму головним чином тому, що ви допомагали їй зміцнювати своє панування. Ваші вчені не повинні ставати на шлях убивць, незважаючи на почесні, привілеї, підкуп. Затямте, що ваша суспільна система зведена на придушенні й терорі. Будь-яке вдосконалення цих методів неминуче повернеться проти вас самих. Адже біда в тому, що «кжи» називають вас убивцями, і вони мають слушність,

хоча розпалювання взаємних образ — випробуваний прийом олігархів.

— Ви не уявляєте, якими розбещеними стали люди, — уперто сказав Таель. — Я маю на увазі демагогію, що нібито всі люди однакові, і варто їх лише належним чином вимуштрувати, виховати (теж однаково), як ми одержимо єдність мислення і здібностей. Насправді сталося зворотне: фактична нерівність породила море персональної заздрості, заздрість породила комплекс приниженості, в якому притлумилась класова свідомість, мета і сенс боротьби проти системи. «Кжи» проти нас, ми проти них, а система століттями лишається недоторканою. Загальне отруєння ненавистю і глибоким нерозумінням.

— Таель, і це говорите ви? Починаєте втомлюватись? А приклад Землі? Адже тільки великі й тривалі зусилля перетворять безвихідні кола інферно в нескінченну спіраль, що розкручується. От ми й приšli до того, з чого почали.

— Ні, не до того. Ви, як і «кжи», звинувачуєте нас?

— Так, Таель. У капіталістичній олігархії, чим вище той ч — інший клас, група чи прошарок стоїть на градації суспільно: ієрархії, тим більше в ній убивць, прямих і непрямих, потенцій них і реальних. Убивці бувають різні — свідомі й несвідомі. Одні чинять так через прислугування вельможам, інші від невігластва, коли високу посаду займає неосвічена, темна людина. «Джи», хоча серед них немало темних і затурканих людей, здебільшого освічені й інтелігентні, тому, стаючи вбивцями, вони винні подвійно. Види вбивства різноманітні. Убивають невідповідністю виконуваної роботи й умов, у яких вона проводиться. Отруюють відходами виробництв і миючими хімікатами річки й ґрунтові води; недосконалими, виготовленими нашвидкуруч ліками; інсектицидами, фальсифікованими здешевленими продуктами. Вбивають зруйнуванням природи, без якої людина не може жити, вбивають будівництвом міст і заводів у місцях, шкідливих для проживання, з непридатним кліматом, убивають шумом, який ніхто й ніщо не обмежує. Погано обладнаними; школами і лікарнями, нарешті, невмілим керуванням, що породжує велику кількість особистих нещасть, а ті призводять до величезного спектру нервових хвороб. І за все це відповідальні передусім «джи» — вчені й технологи, бо кому, як не їм, слід передбачати причини, що викликають згубні наслідки. А випадки, коли «джи» виступають прямими вбивцями, озброюючи охоронні сили для знищення інакомислячих? Коли розробляють нові методи тортур і психологічного пригнічення, коли створюють знаряддя масового вбивства? За законами Великого Кільця ці діячі підлягають позбавленню права працювати п науці, аж до фізичного переселення на дикі планети.

Інженер Таель непорушно стояв перед Родіс. Знайомий їй вираз дитячої розгубленості дедалі виразніше проступав на його обличчі. Фай Родіс відчула, що слід підтримати тормансіанина і його друзів, давши опору їхній нетренованій психіці.

— Мабуть, вам потрібен один вид зброї, щоб викоринити стеження, доноси, насильства. Це ІКП — пульсаційний інгібітор короткої пам'яті. На кораблі виготовляють кілька десятків ІКП, але ви не повинні пускати їх у хід раніше, ніж розмножите сотні тисяч екземплярів.

— Мені незрозуміле призначення ІКП, — стомлено сказав Таель.

— Ви знаєте про два види пам'яті? Вони керуються в мозку різними системами молекулярних механізмів. Позбавивши людину довгої пам'яті, ви перетворите її в ідіота. Але, вилучивши коротку пам'ять — усі нещодавно здобуті знання і навіяні психощтампі, — ви знешкодите найнебезпечнішого ворога, не відібравши в нього можливості повернутися до будь-якої діяльності.

— Хоч би й до попередньої?

— Атож. Але йому доведеться починати все заново, як і його вчителям.

— То це ж чудово! Коли б ще ця зброя та невеликого розміру...

— Вона мініатюризована, трохи більша від прикрас, які колись носили на пальцях. Додайте до неї дисектор ДПА для розпізнання психіки людини.

Тель рвучко схопив руку Фай Родіс і, опускаючись на коліна, припав губами до кінчиків її пальців. Родіс стрепенулася, відчуваючи, що цей жест архаїчного поклоніння не такий неприємний, як їй здавалося раніше.

Розділ VIII

ТРИ ШАРИ СМЕРТІ

Судно на двох сигароподібних поплавцях ковзало по морській гладіні. Довга затока Екваторіального океану недаремно мала назву Дзеркального моря. Розташоване в поясі спокійної атмосфери, ближче до хвостового полюса, море рідко зазнавало бур. Відсутність великих річок, які впадали в нього, зберігала води первозданно чистими, темними в глибині й сліпуче виблискуючими в червоних променях світла Торманса.

Ген Атал захоплювався грою барв за кормою, а Тівіса Хенако й Тор Лік милувалися незвичайною чистотою моря.

У тригранному виступі каюти біля важелів керування сиділи двоє тормансіан у бузковій уніформі, безвідривно дивилися вперед і лише зрідка обмінювались уривчастими вигуками.

Вони тримали курс на урвище бочкоподібної гори. Її темно-сіра кам'яна маса була розбита розгалуженими прожилками червоної породи, немов кривавими артеріями.

Лівіше, під горою, берег був облицьований кам'яними брилами. За набережною виднілися будинки, що в безладді відступали від моря. Кинуте місто Чендін-Тот лежало поблизу заповідного гаю, останнього на планеті Ян-Ях. Тут віддавна був край «прихильників природи» — людей, які не визнали загальної урбанізації й переселилися у зони з нездоровим кліматом. Непомірне збільшення населення планети змусило збудувати й заповідний район. «Прихильники природи» зникли, влившись у загальну масу міських жителів. Усе ж незначна ділянка первісного лісу вціліла від захланного споживацтва шістнадцяти мільярдів населення Торманса. Очевидно, це сталося випадково. Катастрофічна криза вибухнула раніше, ніж був зрубаний останній гай. Багато міст вимерло, і ті, що перебували в менш сприятливих кліматичних зонах, ніколи вже не заселялися.

Берег наближався. Земляни хотіли піднятися на дах каюти, що замінила собою місток, але провідники рішуче заперечили. Вони говорили дуже швидко, з вимовою жителів хвостової півкулі — ковтаючи приголосні. Земляни, котрі звикли до чіткої вимови державних радіопередач і повільної мови чиновників, насилу розуміли своїх супутників. З'ясувалося, що в Дзеркальному морі водяться лімаї. Ці

ненажерливі чудовиська своїми довгими щупальцями хапають з відкритої палуби все живе і тягнуть у глибину. У морі їх аж кишить.

— Дивовижна аналогія із земними морями, — сказала Тівіса. — Коли в Еру Роз'єданого Світу знищили кашалотів, розмножилися великі головоногі, з якими довелося вести справжню війну. Взагалі знищення будь-якого виду негайно порушувало мільйо-нолітню рівновагу природи. З огляду на вибірккову направленість будь-якого лихого наміру, яку ми тепер називаємо Стрілою Арі-мана, знищувалися тварини й рослини — переважно красиві, помітні, менше пристосовані до нових умов життя. Залишалися ж здебільшого шкідливі види. Іноді вони розмножувалися фантастично швидко і буквально заливали хвилями своєї біомаси величезні простори. Закон виживання переважно шкідливих видів там, де природа невміло нівечилася людиною, осягли на власному досвіді й тормансіани.

— Шкода, що прекрасне кришталеве море населене такою гидотою! Я хотіла б скупатися тут, якби не скафандр, — сумно закінчила Тівіса.

— Ти не помічаєш повсюди на Тормансі одну дивну закономірність? — запитав Тор Лік. — В усіх добрих місцях, будинках, навіть у людях прихований якийсь гандж.

— Любий Афі (так на Землі називали астрофізиків), — Тівіса скуйовдила чуприну Тора, — тобі час повернутися в зореліт. Ностальгія проявляється все частіше...

— Ти маєш рацію. Я ступив на цю спустошену планету, як у засохлий сад, з якого немає виходу!

— Невже людина так змінила всю планету? — запитав Ген Атал, котрий на мить уявив собі невичерпну щедрість Землі.

— Ресурси будь-якої планети обмежені, — відповів Тор, — нічого не можна брати, не віддаючи. Повернути взятє можна шляхом упорядкування планети. Інакше, як траплялось і в нас на Землі, усталені форми життя неминуче розпадуться, виснажаться нагромаджені за мільйони століть енергетичні ресурси, а це прирікає на зубожіння і злигодні наступні покоління. Ми зараз на планеті, яку пограбували не лише війни, а й божевільне кроляче розмноження. Щодо експлуатації багатств природи вони лічили лише доходи, не думаючи про збитки також і в людських ресурсах.

— Так, ми бачили багато сумного, — погодилась Тівіса, — перебито всіх звірів, великих птахів, виловлено рибу, з'їдено молюски й водорості. Все це пішло в їжу під час катастрофічного Століття Голоду. Недалекоглядна гонитва за кількістю, за дешевизною й масовістю продуктів отруїла річки, озера й моря. Річки висохли після знищення лісів і

сильного випаровування водосховищ електростанцій, відтак почалось обміління й засолення озер. Майже повсюдно прісна вода така ж дорога, як і харчі. Її ледве вистачає на землеробство цієї бідолашної планети. Для опріснення недостатньої енергії. Великих полярних шапок тут немає — отже, нема й запасів прісної криги. А тваринництво... Ви бачили їхню худобу? Біологічно це ті ж кози, які колись врятували біблійську цивілізацію, але знищили всю рослинність по берегах Середземного моря.

— Але вони самі хоч розуміють, що накоїли? — запитав Ген Атал. — Ви зустрічалися з ученими в біологічних інститутах?

— Я гадаю, що розуміють. Але їхня біологія архаїчна й зводиться головним чином до селекції, практичної анатомії, фізіології й медичних її галузей. Навіть своїх тварин не встигли як слід вивчити, а вони зникли. Це втрачено вже назавжди.

— «Назавжди»! Щось я надто часто чую це нестерпне для людини слово, — сказав Тор Лік і, замовкнувши, втупився в море.

Кришталеву воду попереду вкрила брижі. Спочатку землянам здалося, що то спливли переплетені водорості. Але з драглистої маси піднялися цілі хащі синьо-зеленого кольору щупалець, які ззивалися. Вони здіймались на висоту близько чотирьох метрів над поверхнею моря, вивертаючись і вимахуючи на всі боки розплющеними червоними кінчиками.

Судно зробило крутий поворот, землян кинуло на стіну каюти, а ліва «сигара» поплавця піднялася над водою. Двигуни заревіли, і за валом, що піднявся, страховисько зникло.

Обидва тормансіани стали неголосно сперечатись, і переміг стерновий, що енергійно показував рукою кудись убік від вибрукованого каменем берега.

— Ми не причалимо просто до міста, — пояснив своїм пасажирам другий тормансіанин, — біля пристані дуже глибоко й можуть напасти лімаї. Ніхто ще не зустрічав їх так близько від міста. Неподалік є мілина, куди лімаї зайти не можуть, і ми причалимо. Доведеться лише зробити великий гак пішки.

— Ми не боїмося відстаней, — усміхнулась Тівіса.

— Але ми не боїмося і цієї гидоти, — втрутився Тор Лік, — наші СДФ відженуть їх або знищать!

— Навіщо розряджати батареї? — заперечила Тівіса. — Хоча Ген привіз свіжі, але в нас іще довгий шлях.

— Тівіса слушно каже. Нам говорили про якісь небезпеки. Крім того, при підводному нападі доведеться витратити енергію подвійно. — Тор Лік на знак згоди підніс руки до лоба.

Під судном виринув з глибини підгірок мілини. Водії дозволили пасажирам вибратись на палубу. У важкому застоянному повітрі вчувався присмак окису азоту. Схоже було, безживні хімічні процеси переважали в тутешній природі. Дивовижно рівне дно зеленого кольору виявилось затужавілим мулом. За кормою розпливались величезні клуби скаламученого осаду.

— Ну яке тут купання, Тівісо? — показав на дно Ген Атал. — Тут загрузнеш з головою.

Ревнули двигуни, довкола закипіла каламуть. Стерновий з розмаху викинув судно на прибережний вал піску та дрібної гальки. Звідси земляни легко перебрались на берег по широкій дошці й перевели своїх дев'ятиніжок.

— Коли ми повинні повернутись? — уривчасто запитав стерновий.

— Повертатися не треба, — сказав Тор, і обидва мореплавці зітхнули в неприховану полегкість. — Ми підемо в глибину країни і перевалимо через хребет у напрямі екватора, аби вийти на рівнину Мен-Зін, — вів далі астрофізик, звіряючись із картою, — туди пришлють літак.

— І ми оглянемо найбільше мертве місто хвостової півкулі Кін-Нан-Те, — додала Тівіса.

— Кін-Нан-Те! — вигукнув стерновий і замовк.

Товариш підштовхнув його, одночасно кланяючись землянам і бажаючи «шляху змія: непохитного й невідступного».

Мореплавці розхитали судно. Воно зірвалося з обмілини й понеслось у Дзеркальне море.

Маючи змогу діяти самостійно, земляни скинули одяг, скачали в тугі валики і прив'язали їх до СДФ. Потім три різнобарвні постаті — темно-гранатова, малахітово-зелена і коричнево-золота — рушили широкою невтомною ходою уздовж берега до овального майданчика біля пристані. Полишене місто Чендін-Тот зустріло їх гнітючою одноманітністю будинків, шкіл, колишніх місць розваг і лікарень, яка була характерна для покvapливого і недбалого будівництва епохи «вибуху» населення. Дивна манера зводити в скупчених кварталах будівлі різного призначення прирікала на безрадісну пригніченість дітей, хворих і літніх людей, обмежувала рух транспорту, що гуркотів у вузьких каналоподібних вулицях. Все це Тівіса і Тор спостерігали в «живих» містах.

У непоказних паралелепіпедах споруд з однаковими проймами вікон не було нічого таємничого, що звичайно приваблює в покинутих містах. Земляни квапилися перетнути похмурі, вкриті пилом вулиці. Викривлені скелети дерев, що застигли в задущливому повітрі, розсипались при

щонайменшому доторку. Тор навмання зайшов у будинок, який зацікавив його кольоровим обрамленням входу. Кріплення цементових перекриттів проіржавіли і ледве втримували стелю. Тор Лік вирішив пройти всередину. Плавні зігнуті контури інтер'єру різко відрізнялись від понурих прямокутників більшості споруд. Через напівкільцевий хол, захищений уламками меблів, Тор Лік пробрався до круглої зали, яка відразу нагадала йому Землю. Озирнувшись, він побачив, що стіни оздоблені плитками полірованого дуніту й гіперстінового пі-роксеніту — глибинних ультраосновних порід фундаменту земної кори, які, очевидно, і тут складають нижні зони кори Торманса. Немов підкреслюючи схожість, два валикоподібні фризи крізь пил відсвідчували червоним. Тор Лік впізнав у них багаті великими гранатами еклогіти.

— Де ти, Тор? — голосно покликала Тівіса, входячи слідом.

— Цс-с-с! Йди звідси, будинок ледве тримається.

— Що ти знайшов цікавого в цій закіптюженій кімнаті?

— Вона опоряджена мінералами з глибин Торманса, — відповів Тор, виходячи на вулицю. — Дуже схожа на кімнату в Уральському гірничному музеї. Внутрішній склад планети, як можна передбачати, дуже подібний до Землі. Свідчить про це майже однозначна гравітація і характер геологічних процесів.

За містом простяглася гола рівнина, яка полого піднімалась до гір. Ген-ген у жагучому мареві розпливались чорні плями. Зображення на стереотелескопі показувало, що це живі дерева.

Троє землян йшли і йшли по старій звивистій дорозі з накатаного щебеню, схожій на русло річки: за століття колеса важких возів настил шляху втисли в пухкий ґрунт. Раптом Ген Атал зупинився так рвучко, що СДФ, який дріботів поряд, зарився в дорогу своїми короткими лапками, піднявши хмаринку пилу.

— Дивіться, ми йдемо через кладовище! — вигукнув інженер броньового захисту, показуючи на безконечне поле ледь помітних пагорбків. Подекуди, порушуючи одноманітність, височіли залишки огорожі, цементні брили замість надгробків.

— Ви дивуєтесь, Ген? — сказав Тор Лік. — А втім, ви ж щойно із садів Цоам. Довкруги кожного великого міста на десятки кілометрів розстеляються подібні кладовища, — що виникли в епоху перенаселення, коли за браком палива мусили відмовитись од спалювання трупів і повернутись до старого звичаю поховання. Гігантські кладовища Торманса — один із промовистих доказів фосфорної катастрофи, що сталась на планеті. Якщо Торманс за елементарним складом такий схожий на Землю,

то, як і на Землі, ресурси фосфору на ньому були вельми обмежені. Тормансія-ни не лише розчинили фосфор у викинутих в океан купках сміття, звідки його не в змозі добути їхня примітивна енергетика — вони зв'язали його в трильйонах своїх кісток і закопали на цик висохлих кладовищах, вилучивши з кругообігу планети, не враховуючи, що взагалі всі процеси проти течії ентропії неможливі без фосфору.

— Так, дивно, але чому вони не відмовились від древнього методу увічнення праху?

— Мабуть, їм стало не під силу повернути події, — сказав Ген. — Анігіляція якості кількістю, — сказала Тівіса. — В зелених джунглях тигр здавався дивовижним звіром, до містики страхотливим. Але уявіть десять тисяч тигрів, вигнаних ось на таку рівнину! Хоч яка небезпечна ця маса, але вона всього-на-всього приречене стадо, тигра в ній немає.

Ген Атал чомусь зітхнув і більше не вимовив жодного слова.

Рідка поросль простиралась в усі боки і на передгірному пасмі пагорбів виходила аж за горизонт. Земляни підійшли до ближніх деревець. Темно-бурі короткі стовбури піднімали в свинцеве небо віття з грубим листям шоколадного кольору. Дивовижна симетрія приземкуватих, поставлених вершиною донизу конусів нагадувала про постійне безвітря на околицях Дзеркального моря. Подорожні знемагали від спеки, хоча повітряне продування скафандрів працювало на всю потужність. Повітря проносилося під металевою «шкірою» і виривалося через клапани в п'ятах, з кожним наступним кроком здіймаючи короткі струмені порохняви.

Безсутінковий вечір Торманса застав землян серед тих же дерев, але товщих і з такими густими кронами, що в листяній масі важко було розгледіти окреме віття. Довгі тіні лягли на сухий ґрунт. Ніщо живе не з'являлося в заціпенілій гаї. Коли ж земляни влаштувалися на відпочинок біля дерева, яке росло поблизу дороги, на світло ліхтаря злетілись якісь напівпрозорі комахи. Земляни про всяк випадок увімкнули повітряне обдування з комірців скафандрів. Тівіса повільно втягнула повітря розширеними ніздрями і сказала:

— Велике діло — навіювання. Патрони продуву заряджені повітрям Землі, і, хоча я знаю, що це лише атомарна суміш, геть позбавлена запаху й смаку, мені вчувається в тутешній задусі запашний вітер північних озер... Там я працювала до експедиції.

— Тут будь-який вентилятор видається північним вітром, порівняно із цією задухою і пилом, — буркнув Тор Лік, витягуючи охолоджувальну подушку і прилаштовуючись до боку СДФ.

Напівдобова ніч Торманса тяглась надто довго, і земляни не могли

дозволити собі чекати світанку! Першим прокинувся Ген Атал, якого діймали страхітливі сни. йому ввижались гігантські тіні, що метушилися поодаль, невиразні постаті, які скрадалися вздовж похилого частоколу каміння, червоні клуби диму в зяючих чорних прірвах. Якийсь час Ген лежав, аналізуючи свої видіння, поки не зрозумів, що інстинкти підсвідомості попереджають про загрозу, віддалену, але неминучу. Ген Атал підвівся, і тієї ж хвилини прокинулась Тівіса.

— Мені снилося щось погане, тривожне. Тут, на Тормансі, мені часто буває тяжко вночі, особливо на світанку.

— Друга ночі — година Бика, — зауважив Ген Атал. — Так називали в давнину найприкрішу для людини пору перед світанком, коли панують демони зла й смерті. Монголи Центральної Азії визначали так: Година Бика закінчується, коли коні влягаються вдосвіта на землю.

— Долор ігніс анте люцем — нестерпна туга перед світанком. Стародавні римляни теж знали дивну силу цих годин ночі, — сказала Тівіса і зайнялася гімнастикою.

— Це й не дивно, — подав голос астрофізик. — Цілком закономірно, що таке відчуття склалося ще за давніх часів із фізіології організму, на якому відбивався незвичайний стан атмосфери на світанку.

— Для Афі завжди все пов'язано з космосом! — Тівіса засміялася.

Червоно-золотий СДФ Гена висунувся вперед. Високо піднята на гнучкому стержні лампа освітила шлях. Немов уві сні Ген Атала, дико заметалися чорні тіні у вимоїнах і западинах. СДФ похитувався на нерівностях дороги, і навколишня пільма те відступала, то набігала впритул. Між напливами темряви вгорі на мить з'являлись поодинокі вогники зірок. Праворуч, ледь окреслюючи правильний купол дальньої гори, немічно світив супутник Торманса. Земляни незчулись, як досягли перевалу. І знов оголена пустеля... Почався спуск, такий же пологий, як і підйом. Попереду крізь дедалі рідшу пільму виднілося щось темне, що закривало собою весь ледь видимий небокрай. Слабкий і рівномірний шум почувся попереду і внизу. Земляни звикли до безводдя величезних просторів планети Ян-Ях і не зразу збагнули, що це дзюркоче вода. Короткий світанок погасив ліхтар СДФ, похмуре пурпурове світило спалахнуло позаду праворуч. Воно піднімалося, ясніючи, і між горами відкрилась улоговина. Десять попід схилом шуміла річка, а за нею на низьких пагорбах видні-лася гущавина гігантських дерев. Навіть у землян, звиклих до сноп'ятдесятиметрових евкаліптів і секвой на Землі, перехопило подих. Колонада порівняно тонких стовбурів, заввишки не менше двохсот п'ятдесяти чи трьохсот метрів, угорі прикривалася суцільною шапкою

гілок і листя. Мандрівники спустилися до річки, сподіваючись побачити гірський потік, що біжить по гальці, а наткнулися на глибоку, темну воду, яка ледь помітно текла, підгачену уламком величезного дерева, що лежало впоперек потоку. Обережно балансуючи на слизькій загаті, всі шестеро пішоходів — троє людей і три СДФ — перебралися на м'який мохоподібний покрив. СДФ вимушені були стрибати, щоб не загрузнути в ньому короткими лапками. За смугою моху знову пішов сухий кам'янистий ґрунт, вкритий у лісовій смузі товстим шаром опалого листя й гілок. Під ногами тих, хто йшов, напівзгнилії її покрив перетворювався в коричневий порошок-очевидно, віками не ступала нога по цих спорохнявілих рештках.

— Так ось як виглядали ліси Торманса до приходу наших зорельотів! — тихо сказала Тівіса.

— Цікаво, хто тут жив у ті часи? — запитав Ген Атал, підбиваючи ногою зотлілу масу листя і плодів, від чого здіймалася темна порохнява. — Навряд чи хтось міг прогледуватись тут, унизу!

— У великих лісах Землі, — відповіла Тівіса, — все тваринне життя зосереджувалося там, — вона підняла руку до покручених гілок, що губились у височині.

Немов відгукуючись на її жест, пронизливий зойк прорізав німоту лісу, примусивши людей завмерти від несподіванки. Десь далеко почувся крик у відповідь, схожий на вереск багатообертної алмазної пилки.

Тор Лік, вихопивши стереотелескоп, намагався розгледіти що-небудь у густому листі. На трьохсотметровій висоті йому привиділося ледь помітне хитання гілок.

— Ага! — весело вигукнув Ген Атал. — Не все вимерло тут, за Дзеркальним морем! Не все з'їли тормансіани!

— Якщо діє фактор СА, то навряд чи там лишилося щось путнє, — зітхнув Тор Лік. — Цей вереск не викликає в мене симпатії.

Земляни довго стояли, вслухаючись і налагодивши фотооко СДФ на тьмяне освітлення. Але гігантський ліс, здавалося, ховав у собі не більше життя, ніж кубики будинків Чендін-Тота, що ледве трималися.

Ще два дні земляни провели в лісі, пробиваючись із пагорба на пагорб через нагромодження рослинного пороху. Інколи невеликі прогалини йшли вгору осяйними трубами світла. Високо виднілося свинцево-сіре небо в обрамленні волохатого шоколадного гілля. На третій день вони зупинились на узліссі однієї з прогалин.

— Ми марно гаємо час, — рішуче сказала Тівіса. — Якщо тут, у заповіднику, в цьому древньому лісі вціліла мізерна кількість тварин на зразок цих верескунів, то в нас мало надії не лише спостерігати, а й навіть

мигцем побачити їх! Надто бояться вони людини. Який контраст із Землею! Останні дні я часто згадувала наших пернатих і волохатих друзів. Як живуть без турботи про своїх молодших братів тормансіани? Адже любов до природи згасає, якщо немає нікого, з ким можна нею поділитися.

— Окрім ось цього! — прошепотів Ген, показуючи на протилежний бік галявини.

Там, за стовпом світла між стовбурами, причаїлася тварина завбільшки з ведмедя, тільки нижча зростом. Пильні, як у птаха, очі стежили за нерухомими землянами без тіні страху, немов порівнюючи свої сили із силами прибульців.

Тівіса зірвала з пояса наркотизаторний пістолет і послала срібну ампулу в бік тварини. Та глухо заревіла, підстрибнула і, діставши ампулу в задню ногу, помчала геть. Ген Атал кинувся навздогін, але Тівіса вгамувала його запал, сказавши, що препарат на великих тварин діє протягом двох хвилин. Правда, якщо тварина має низьку організацію, то препарат потребуватиме і більше часу.

Слід, проораний пораненим звіром у деревній порохняві, привів до підніжжя дерева, велетенського навіть серед гігантів цього лісу. Оглушена сильним наркотиком тварина з розгону налетіла на стовбур і звалилася ниць. Нестерпний трупний сморід змусив землян встановити в носи фільтри й лише потім підійти до таємничого звіра. В нього була чорна, як тормансіанська ніч, безволоса луската шкура. Великі очі, витріщені й осклілі, свідчили про нічний спосіб життя. Дві пари зігнутих лап розміщувались так близько одна до одної, що, здавалося, виходили з одного місця на тулубі. Під важкою кубічною головою виднілася ще одна пара кінцівок, довгих, жилих, з кривими серпоподібними пазурами. Широка пащека була розкрита. Безгубий рот оголив дворядні дуги конічних притуплених зубів. Від дії наркотику чи удару об дерево страховисько вивергнуло смердючий вміст свого шлунка.

Тор Лік схопив Тівісу за руку й показав на напівперетравлений людський череп, викинутий разом з уламками інших кісток. Обидва дослідники здригнулися від вигуку Ген Атала:

— Обережніше, воно оживає!

Задня лапа смикнулася раз, удруге. «Не може бути! — подумала Тівіса. — Паралізатор діє не менше години». Вона оглянулася і відскочила під поглядом кількох очей, таких же великих, прозорих і червоних, як у паралізованого страховиська; вони незмигтно дивилися на неї з темряви між деревами. Одна з тварин, напівприхована шаром трухлявини, повзла, звиваючись, до зваленого наркотиком звіра.

— Тор, швидше! — прошепотіла Тівіса.

Захисне поле СДФ відкинуло нахабну тварину, і її ревіння зтихло в непроникній стіні.

Тор Лік поставив СДФ з іншого боку дерева, і Тівіса почала досліджувати анестезовану тварину. Тим часом Ген Атал дістав із свого СДФ прилад, схожий на паралізуючий пістолет Тівіси, і насадив на нього круглу коробку із зазубреним шипом, що стирчав у центрі. Астрофізик допомагав Тівісі. Вони вдвох перевернули страховисько і зробили електронограми.

Ген Атал перевів пістолет на максимальний удар і вистрілив уздовж стовбура дерева, біля підніжжя якого вони стояли. Коробка міцно прилипла в розвилці двох велетенських гілляк на висоті понад триста метрів. Телекерований двигун опустив на тонкому тросі засувку. До неї Ген Атал причепив плетені стрічки, з'єднав їх двома пряжками — і підіймальний пристрій був готовий.

За кілька хвилин прихований у барабані двигун підняв Тівісу на запаморочливу висоту. Вона скористалась своїм пістолетом, щоб забити кілька гачків для огорожувального троса й підвіски СДФ. Останнім підняли СДФ Ген Атала. Ледве вимкнулося захисне поле, як звірі, що чатували за деревами, кинулись до тварини, яка ще не прокинулась. Хрускіт кісток і протяжне виття не полишили ніякого сумніву в долі однієї з останніх великих тварин Торманса, що населяли планету до того, як її спустошила людина.

Тонкий, міцний, немов сталева пружина, стовбур ледь похитувався від роботи підіймального двигуна.

Тівісу захопила ця пригода. Після курних доріг і тісних міст вона вперше опинилась на п'янкій висоті. Тонкий стовбур посилював відчуття небезпеки, а невизначеність становища, з якого треба було виходити, напружуючи для цього сили розуму й тіла, спокушала...

Ген Атал видерся ще вище. З густого листя почувся його радісний вигук:

— Так і є!

— Що є? — запитав Тор Лік.

— Повітряна течія, стійкий вітер!

— Певна річ! Якщо тільки по це ми лізли сюди, то слід було спитати мене.

— Як же тобі вдалося без приладів виявити повітряну течію?

— А ви звернули увагу на підвищену вологість крон?

— Так, справді. Тепер усе зрозуміло! Ось чим пояснюється величезна

висота дерев. Вони тягнуться до постійного струменя повітря, яке проходить над горами, несе вологу в безвітряній країні... Все чудово. Піднімайтеся сюди, витягнемо СДФ і готуватимемо планер.

— Планер?

— Ну, звичайно. Я передбачив можливість переправи через ущелини, річки чи морські затоки.

Щільний зеленувато-брунатний покрив виднівся метрів на сто нижче вежеподібної крони дерева, яке вподобали мандрівники. В напрямку екватора й осьового меридіана (Тівіса не раз говорила, що не може звикнути до «вертикального» екватора Торманса і його «горизонтальних» меридіанів) лісові хащі обрізалися сіро-фіолетовими урвищами гір. За ними була колись велика річка, що протікала по родючій рівнині Мен-Зін, і одне з найдавніших міст планети Кін-Нан-Те. Земляни сподівалися дістатись до Нан-Те й викликати туди літак.

Ген і Тор заходилися розгортати величезні полотнища тонкої плівки, напинаючи її на рами з ниток, які швидко тужавіли в повітрі.

Тівіса заряджала інформаційні катушки новими спостереженнями. Коли зійшло сонце, земляни спустились нижче й сховались у листі, очікуючи посилення повітряних потоків. Від грубого, гач-коподібно зігнутого листя віяло запаморочливим запахом, що сушив горло.

— Доведеться одягнути маски, — порадила Тівіса.

Чоловіки скорились, і дихати стало легше. Тор Лік прихилився до стовбура, зачаровано дивлячись на Тівісу. Вона вмостила у розвилці гілки, простягнутої як долоня гіганта, і спокійно працювала, розмірено погойдуючись на трьохсотметровій висоті, ніби все своє недовге життя лазила по деревах.

Ген Атал роздав патрончики з їжею і замислився.

— Не можу забути про череп, що його вивергнуло страховисько, — раптом сказав він. — Невже ці звірі-людожери?

— Можливо, — відповіла Тівіса. — Схоже, що вони харчуються трупами. Зверніть увагу на дві особливості, які ніби виключають одна одну. Завбільшки ці тварини як великий хижак, а зуби в них хоч і могутні, але короткі й тупі. Очевидно, це найбільші з тих земних тварин Торманса, які вцілили тому, що змінили рід харчування. Сталося це в період катастрофи, в Століття Голоду, коли було багато трупів, якщо тільки самі люди не суперничали з цими тваринами в поїданні їхньої їжі.

— Жахливі речі ви говорите, Тівісо, — скривившись, сказав Ген Атал.

— Природа виходить із своїх тупиків найбезжаліснішими шляхами. Канібалізм перестає бути забороненим при низькому розвитку психіки та

інтелекту, коли наказ голодного тіла затьмарює почуття й паралізує волю.
Тор Лік випростав стомлені ноги.

— Якщо людину з'їли, то околиці не зовсім безлюдні.

— Тупорилі хижаки можуть пробігати великі відстані. До того ж ти хіба забув, що нам недавно говорили в Біологічному інституті?

— Про бродячих людей і цілі селища, які приховуються в глушині? — згадав Тор Лік. — Може, це і є небезпека, про яку нас застерігали?

— А можливо, вони мали на увазі лімаїв чи цих, — Тівіса показала вниз і жбурнула туди порожній патрончик.

У відповідь пролунало розкотисте ревіння.

— Все-таки дивно, що нас не попередили, — сказав Тор Лік. — Чи вони самі нічого не знають?

— Важко повірити! — заперчила Тівіса. — А й справді, дивно. Може, в заповідних лісах давно ніхто не бував?

— Як немає потягу до природи, то її це можливо, — відповів Тор. — Тут від природи лишилися тільки уривки, і то суто утилітарного призначення, без глибини, внутрішньої душі, складних взаємозв'язків. Який тут може бути до неї інтерес!

— Як же так! — здивувався Ген. — Ви відвідали десяток заповідників, і невже ніщо не зацікавило вас, не захопило хоч би своєю незвичайністю?

— Нам показали п'ятнадцять заповідників, — сказала Тівіса.

— Тим більше. І в усіх, мабуть, щось знайшли? І людей, нащадків тих, які ревно оберігали природу в усіх кінцях планети?

— Ген, зрозумійте, що всі заповідники Торманса — це нові насадження на місці знищених лісів і степів, у яких не збереглося прадавніх рослин, так само як не збереглися деякі види тварин, що вціліли в зоологічних садах, виродились, а згодом знову повернулись до штучно-дикого життя серед насаджених правильними рядами рослин. А ми не бачили жодного по-справжньому великого дерева!

— Так, значить, ми з вами перші відвідувачі на острові давньої природи Торманса! Однак не хотілося б мені більше тут залишатися. Трьох днів цілком достатньо.

— Годі, Ген! Чекати нічого. Можливо, ми ще повернемося сюди на гвинтольоті, щоб вистежити верескунів, — сказала Тівіса.

Вітерець слабо зашелестів листям. Земляни квапливо зібрали другий ромбічний планер з майже невагомої плівки, приєднали турбокоробки із складними повітряними гвинтами. Енергії в них вистачало всього на дві-три хвилини зльоту. Ген та двоє СДФ стали екіпажем першого ромба. Тівіса, Тор і третій СДФ розташувались на каркасі другого планера. Завертілися гвинти, ромби один за одним зісковзнули з верхівки дерева й повільно попливли над килимом сплетених крон у бік гір. Ген Атал з полегкістю зітхнув. Поки крутилися гвинти, планери досягли галявини лісу і, підхоплені висхідним потоком, долетіли до другого уступу гір. Прямовисні темно-бузкові стіни високих плоскогір'їв не можна було подолати при слабких повітряних течіях. Ген Атал спрямував планер у широкий прохід, що розтинав стрімкі скелі.

На подив землян, вони опустилися серед пагорбів затверділої глини, поряд з непоганою дорогою, лише де-не-де пошкодженою осипами та розмивами.

Тор Лік хотів скласти свій планер, та Ген махнув рукою.

— Заряди в турбокоробках витрачено, дріт затвердів, і його не зігнути. Марний вантаж.

Астрофізик з жалем подивився на величезне ромбічне крило, що простерлося на схилі пагорба, й рушив до дороги.

Підйом по спекотливій ущелині зайняв кілька годин. Зем. ни зупинилися на відпочинок у затінку крутого урвища.

— Дорогою ми можемо йти і вночі, — сказав Тор Лік і сі надувати тонесеньку подушку.

— Хотілося б дістатись до перевалу ще засвітла, — спрокі ла завважив Ген Атал. — Подивимося, що там, за горами. Які. дорога краща, то поїдемо

на СДФ.

— Чудово! — погодився Тор Лік. — Хто не любить кататися на СДФ! А Тівіса ще в школі славилася вправністю в цьому спорті... До речі, де вона? — спохопився астрофізик.

— Подорож по Тормансу дається взнаки, — спокійно відповів Ген Атал, — всіх нас час від часу спостигають напади марної тривоги. А Тівіса — он, — він показав на високий стрімчак із пластів піщаника і м'якої білястої глини. Стрімчак здіймався круто, розколотий тріщинами і завалений брилами, схожий на руїни титанічних сходів. Крихітна постать виблискувала в променях червоного світила, Тівіса спритно стрибала з виступу на виступ величезної кручі.

Тор і Ген помахали їй, кличучи в затінок обриву, Тівіса ж енергійно манила до себе.

Тор Лік підвівся і з жалем поглянув на свою м'яку подушку.

Проте коли зорелітники побачили уламки великих чорних товстих кісток біля підніжжя стрімчака, від їхньої розслабленості не лишилося й сліду. Тівіса стояла на уступі, де з-під відваленої брили виднілися кістяки великих тварин. Трохи далі з піщаника виступав напівзруйнований величезний череп ще одного звіра. Товстий уламок чи то рога, чи бивня стирчав з кручі, ніби ще загрожував ворогам.

Усі троє мовчки споглядали скелети; колір і неушкодженість закам'янілих кісток свідчили про поховання тварин у великих водоймищах. Весь стрімчак був усіяний кістками, отже, стало зрозуміло, що колись тут процвітало могутнє життя.

Тівіса й Тор бачили кілька скелетів викопних тварин у музеї біологічного центру. Ці палеонтологічні колекції не відбивали справжньої історії життя на Тормансі і не йшли ні в які порівняння з великою картиною минулого, відтвореного в музеях Землі. Збайдужіння тормансіан до історії своєї планети, напевно, зумовлювалося загальним занепадом історичних досліджень при олігархічному ладу. Олігархія не любить історії. Але достовірнішою була, очевидно, інша причина. Глибоко в Землі, в пластах мільйонолітньої давності знаходилися останки древніх людей, здебільшого разом з останками слонів. Поряд з наймогутнішими серед великих тварин Землі були й фізично слабші. Ще глибше в минувшину проникали шари, що належали до часів, коли пра-люди готували перші знаряддя й оволодівали вогнем і, нарешті, коли шляхи спільних предків людини і мавпи не розмежовувалися.

Для людини Землі її корені на рідній планеті були очевидні. Вона могла простежити весь шлях великого сходження від первісного життя до

думки, пройдений за мільйони століть страждань, невпинного народження і смерті живої матерії.

Ґрунти Торманса зберігали свідчення історичного розвитку життя до рівня не вище тваринного, з інтелектом значно нижче земних коней, собак, слонів, не кажучи вже про китоподібних. Тут палеонтологія доводила, що людина — чужий прибулець, і керувалася при цьому фактами злочинного знищення нею попереднього життя Торманса, дарма що вона не прикривала своє походження Білими Зірками. Безкраї степи хвостової півкулі — нині курні, пустельні, — були, очевидно, такі ж багаті життям, як безмежні рівнини високої хвилястої трави з мільйонними стадами тварин і зграями птахів, знищені в Північній і Південній Америці та Африці. Тівісі яскраво пригадалася картина в Будинку історії екваторіальної зони Африки. Нещадно випалена сонцем рівнина з розкиданими де-не-де зонтичними акаціями всіяна вибіленими кістяками диких тварин, що розсипалися в прах. Спираючись на радіатор швидкохідної машини, на передньому плані стоїть чоловік з багатозарядною гвинтівкою, мружачи знуджені очі від диму приліпленої до куточка рота сигарети. Підпис староанглійською мовою грою слів означав одночасно і «Кінець дичини» і «Кінець гри».

— Тівісо, що з тобою? — запитав Тор Лік.

— Замріялась! Принеси апарати. Ми зробимо голограми. — Тівіса примружила розкосі очі, що стомились від яскравого світла.

Троє мандрівників і три вірні дев'ятиніжки наполегливо долали підйом, заглиблюючись у затінок темно-фіолетових урвищ головного масиву.

Промені світила вже ковзали паралельно поверхні плоскогір'я, коли ущелина розширилась. Горизонт став опускатися донизу. Позаду лишилася простора улоговина з первісним лісом, а попереду в напрямку екватора простирався хаос різнокольорових кам'яних порід, розмитих ще до висихання планети. Гребні, шпилі, правильні конуси й уступчасті піраміди, ущелини, як рвані рани, стіни з архітектурно правильними ансамблями колон, осипи і висохлі русла — все перемішалось у строкатому лабіринті з плямами густих тіней, то синіх, то фіолетово-чорних.

Ген-ген у серпанку, підсвіченому пурпуровим низьким світилом, хаотичні нагромадження вирівнювались, непомітно переходячи в пустельний степ рівнини Мен-Зін. Крізь закурений порошок небокрай ледь проблискувала вода. Пурпурова імла перетворилася там у розірване пасмо синіх хмаринок, які низько стелилися понад степом.

Тут було прохолодніше, і земляни рушили під гору бігцем. Звивисту

дорогу місцями перегороджували обвали. Мандрівники бігли година за годиною, а поряд, не відстаючи, трюхикали три СДФ. Нижче пішла зона пісків, навіяна вітром минулих часів на схили передгір'їв. Піщані замети перетинали шлях на його згинах гострими гребінцями.

Тівіса важко дихала, помітно стомились і Тор з Генем. Астрофізик несподівано зупинився.

— Чого, власне, ми біжимо, та ще й у такому темпі? До води на горизонті ще далеко, а зараз стемніє. Та й точного часу прибуття в Кін-Нан-Те ми не визначали.

Тівіса розсміялась і перевела подих.

— Справді? Очевидно, нами керує нездоланне підсвідоме бажання піти далі від неприємних лісів та їхніх мешканців. Відпочинок!

Вертикальні смути кристалів гіпсу перетинали зріз пагорба, під яким влаштувалися земляни. Для безпеки навколо табору поставили СДФ, не вмикаючи поля, але захистившись бар'єром невидимих променів, з'єднаних з автоматичним реле захисту.

— На випадок, якщо й тут водяться пожирачі голів, — усміхнувся Ген Атал, настроюючи захист.

Тор Лік спробував зв'язатись із зорельотом через відбитий промінь, але марно. Потужності СДФ не вистачало для створення свого хвилеводу, а без нього такий далекий зв'язок вимагав знання атмосферних умов.

...Тівіса прокинулась від легкого шуму й не зразу збагнула, що це шелестить вітер, який налетів удосвіта з просторів рівнини Мен-Зін. Колючі кущики, що росли довкруг, були схожі на скорботно похилених карлиць із сплутаним і опущеним до піску волоссям. Вони ворушилися, хитаючи головами. Виникло тужливе відчуття і тієї ж миті зникло. Тівіса не знала, чи було воно викликане давно не чутиим шелестом вітру — постійного супутника життя на Землі, чи цими зажуреними рослинами тормансіанської пустелі.

Знову рушили в дорогу. Шлях полегшився. СДФ втягнули короткі жорсткі лапки, замінивши їх валиками з м'якими ґрунтозачіпками, висунулися підставки для ніг, а в центрі піднявся стержень для опори й управління. Любителі їздили на СДФ без опори, покладаючись на миттєву реакцію й розвинуте відчуття рівноваги. Тоді просте пересування набувало вигляду спортивних змагань. Тівіса в своєму темно-гранатовому, з рожевим оздобленням скафандрі, з гривою чорного волосся, що розвівалось, граційно й спритно балансує на ножних підставках, мчала серед пустелі. Ген Атал замилювався нею і ледве не полетів сторчака, коли його СДФ загальмував перед поворотом.

Тівіса задала такий темп їзди, що через дві години вони вже спустилися в широку річкову долину. Колись тут протікала могутня річка. Позбавлена після вирубки лісів водозбору, що живив її, перетята греблею, вона перетворилася в ланцюг озер, випаровування яких було тим сильніше, чим менше лишалося води й сухішим ставав клімат. Невдовзі тільки окремі озерця густого розсолу тягнулись низкою вздовж найглибшої смуги колишнього русла. Червоні, тверді як бетон піски вкривали краї долини. Ближче до води вони рожевіли, світліючи, а довкола озер різала очі грою світлових променів облямівка бірюзових, аметистових і лілуватих кристалів. Такі ж кристали обліпили просякнуті ропою рештки мертвих деревних стовбурів, що стирчали тут і там з мілкої блакиті води викривленими пнями, розщепами і корчами у виснажливій спекоті над нерухомою гладінню озерець.

Через деякий час земляни, об'їхавши багнисту грязюку, перетнули русло там, де два пагорби високого берега розділялись долиною притоки, що полегшувало підйом на стометрове урвище. Відчуття шляху й тут не обмануло землян. Ледве мандрівники зійшли на берег, як побачили величезне місто. Воно лежало всього за кілька кілометрів від річки. Однак висота берега та своєрідна рефракція розпеченого над солевими озерами повітря перешкодили землянам ще з гір побачити найбільше місто хвостової півкулі Кін-Нан-Те. Навіть здалеку вони помітили, що стара частина міста збереглася краще, ніж пізніше забудовані райони. Вежі, схожі на архаїчні пагоди Землі, гордовито височіли над жалюгідними руїнами на околицях старого міста.

Восьмигранні, багатоповерхові, що трохи звужувалися вгору, зежі з розкішними орнаментами, виступами й балконами виблискували строкатим облицюванням, на якому повторювалися лякливо викривлені обличчя між звивинами змії чи стилізованих розеток з дископодібних квітів Торманса. Інші пагоди здавалися оперезаними тонкозубчастими гребінцями з чорного металу, що чергувалися з поверхами із сірих металевих брил, помережаних ієрогліфами, або з решіток, прорізаних хрестоподібними отворами.

Вежі височіли на постаментах-арках. Колись їх оточували сади й басейни, тепер від них залишилися тільки трухляві пеньки та ями з керамічним облицюванням.

Ген Атал силкувався згадати, де на Землі він бачив подібну архітектуру. В яких реставрованих містах давнини?

Чи не на сході Азії?

Аеродроми, придатні для посадки літаків, розташовувалися з

екваторіального боку Кін-Нан-Те. Мандрівникам належало перетнути все місто, але вони лише зраділи такій можливості. Стародавнє місто варто оглянути, витративши навіть зайвий день. Земляни насилу пробиралися в руїнах будов останнього періоду Кін-Нан-Те. Бурі й легкі землетруси, що не зачепили місто Чеп-дін-Тот на березі Дзеркального моря, тут ущент зруйнували неміцні, наспіх зве пені будинки, перетворивши їх у потворні купи каміння, брил і балок. Лише гігантська труба старовинного трубопроводу, що спиралася на скручені в спіральні пружини залізні змії, прямо й неухильно прорізала хаос руїн. Не менш величаво виглядала колосальна брама на межі Старого міста. В ній було вісім символічних проходів. Важкі портали з гострокутними дахами опирались на квадратні колони заввишки п'ятнадцять метрів. Земляни пройшли через центральний вхід, ніби ступаючи в інший світ. Тут переважала така ж гнітюча монументальність архітектури, як і в садах Цоам, тільки ще неприхованіше. Кожен з висотних будинків посилював відчуття нікчемності людини, і серед них вона відчувала себе мізерною, легко замінною деталлю суспільного механізму, в якому сліпо виконувала роботу.

Відбиток смерті ще гостріше відчувався в центральній частині міста, де виднілися висохлі ставки, канали, зотлілі дерева парків, круті, сміливі арки мостів, які марно горбляться над безводними руслами. Розмірена хода землян і чітке тупотіння СДФ, які знову стали на свої жорсткі лапки, голосно відлунювали по бруківці вулиць і майданів.

Широкі сходи вели до великих, оточених колонами будівель, на яких іще вціліло яскраве оздоблення. Гордовито кривились задерті роги дахів; дверні отвори у формі великих замкових щілин, здавалося, приховували щось заборонене. Замість звичних капі-телів колони увінчувалися складним переплетінням кронштейнів. Підмурки звично зображали або зв'язаних людей, розчавлених вагою, або лускаті кільця змії.

Мандрівники минули скупчення високих будівель і опинились перед гігантською, мабуть, дуже старою вежею. Частина з її дванадцяти карнизів завалилась, оголюючи внутрішню структуру складних проходів, що чорніли в товщі старих стін. На землян повіяло таємничістю, недобре передчуття заволоділо ними. Цьому, певно, сприяли й дві зловісні статуї з грубого, побілілого від вапняних патьоків металу, які охороняли підхід до вежі.

У чудернацькому одязі, з люто стиснутими кулаками і бридко випнутими животами, вони стояли, розставивши ноги. Обличчя, вирізьблені з особливою експресією, кожною рисою виражали тупу

жорстокість. У широкому, щільно стиснутому роті, в глибоких зморшках, що збігали від плескатоного носа до підборіддя, у витріщених під важкими косими надбрів'ями очах проглядався неприборканий потяг убивати, мучити, топтати й принижувати. Всю мерзенність, на яку лише здатна людина, зібрали талановиті скульптори, як у фокусі, в цих бридких обличчях.

— Тут навіть запах неприємний, — сказала Тівіса, порушуючи гнітюче мовчання. Присівши, вона стала розглядати масні плями на камінні. — Кров! Зовсім свіжа кров!

Таємнича тиша старовинного міста ставала загрозуючою. Хто міг лишити сліди крові на бруківці майдану? Звірі чи люди?

Несподівано звіддалік долинули незрозумілі звуки. Подорожнім здалося, що це приглушені відстанню зойки людей і чути їх з вікон вежі.

Спонукувані єдиним покликом, мандрівники хотіли проникнути у вежу, але їм ні на крок не вдалося просунутись усередину. Зруйновані внутрішні перекриття завалили нижню частину будівлі, не лишаючи навіть маленької лазівки. Вони знову повернулися на майдан і прислухались. Крики тепер чулися виразніше.

Звуки, відлунюючи поміж будинками, долинали з різних боків, то посилюючись, то завмираючи. Нарешті від воріт, через які вони пройшли, почулися виразні людські голоси. Тівіса розрізнила окремі слова мовою Ян-Ях.

— Бачите, тут, виявляється, є жителі! — радісно вигукнула вона, але мова її перервалася таким відчайдушним криком, що всі троє здригнулися.

Крик послабшав, аж поки не завмер, заглушений гамором багатьох людей.

Тівіса безпомічно оглянулась. Її знання із соціології низько-організованих суспільств були надто обмежені, аби передбачити події і визначити найбільш правильну лінію поведінку. Тор Лік кинувся був уперед, туди, звідки долинали крики, але, подумавши, повернувся до товаришів. Ген Атал, не гаючи часу, висунув випромінювач захисного поля СДФ. Голоси наближались одразу з двох боків — єдиних виходів з площі до прилеглих вулиць.

До вежі примикала стіна із сірого каменю з вузьким проходом між двома стовпами, оздобленими двома залізними зміями. Ген Атал запропонував сховатися під стіною.

На горішньому майданчику сходів з'явився натовп людей. Підніжжя вежі приховувало від землян велику частину збіговиська. Ніхто не помітив мандрівників, і ті могли роздивитись прибульців. Це були молоді люди,

які, очевидно, належали до групи «кжи», обідрані й неохайні, з тупими, ніби одурманеними наркотиком, обличчями. Серед них збуджено металися жінки з нечесаними брудними пасмами злиплого волосся.

Попереду дужі молодики тягли двох змучених людей, жінку й чоловіка. Голих, брудних і закривавлених. Розпущене довге волосся жінки ховало похилене на груди обличчя.

Збоку брами почулося шалене ревіння. Інший натовп людей, що галасували, шаліли, вихлюпнувся на площу, яка, мабуть, слугувала для зібрань.

Тівіса глянула на Тора з німим запитанням. Він приклав пальці до губів і стеновав плечима.

З другого натовпу виступив оголений до пояса чоловік, чуприна на його голові була зв'язана вузлом. Він підняв правицю і щось вигукнув. У відповідь зі сходів пролунав сміх. Перебиваючи одна одну, залементували жінки. Страшний зміст почутого не відразу збагнули земляни.

— Ми спіймали Двох! Одного вбили на місці. Другого дотягнули до воріт. Там він і здох, пожива для... — Мандрівники не зрозуміли незнайоме слово.

— А ми схопили ще двох, з тієї ж експедиції! Є жінка! Вона гарна! М'якша й гладша від наших. Дати?

— Дати! — гаркнув напівголий із джгутом волосся. Полонянці скрутили руки, і вона зігнулась від болю. Тоді

один з молодців сильним стусаном збив її зі сходів, і жінка покотилася до статуй. Напівголий підбіг до оглушеної падінням жертви й потягнув її за волосся на купу піску біля вежі. Тоді чоловік-полонений випручався від ката, але його схопив чоловік у розстебнутій куртці, на голих і брудних грудях якого був витатуйований птах. Полонений у шаленому безумстві, дико загорлавши, вчепірівся у вуха татуйованого. Обидва покотились по сходах. Полонений щоразу, як опинявся згори, бив головою катюгу об ребра сходинок. Татуйований лишився лежати біля підніжжя. Натовп з ревом ринув донизу. Полонений устиг добігти до напівголового, що волік жінку. Той звалив його сильним ударом, але не спинив. Схопивши переможця за ноги, полонений уп'явся зубами в щиколотку, і той повалився на землю.

Люди прибігли на поміч, одірвали полоненого від напівголового, кинули долілиць біля статуй. Напівголий схопився, вишкіривши рідкі зуби. В тій посмішці-оскалі не було гніву, а лише глумливе торжество, насолода перемогою над поверженою людиною.

Ген Атал відсахнувся від стіни, та перш ніж він ступив другий крок,

напівголий вихопив із-за пояса зайоржений, як гарпун, кинджал і увігнав по руків'я в спину полоненого.

Троє землян, картаючи себе за зволікання, вибігли на площу. Тріумфуюче ревіння вирвалось із сотні здичавілих городянок, але натовп розгледів незнайомих людей і вщух. Тівіса схилилась над полоненим, який корчився на землі, оглянула кинджал. Він був покритий пластинками сталі, які пружисто відділялися од клинка, немов довга луска на хвойній шишці. Таку зброю можна було вирвати лише з нутрощами. Тівіса вагалась лише секунду: заспокоївши пораненого навіюванням, натиснула на дві точки на його шиї, і життя мученика урвалось.

Жінка, не маючи сил звестись на ноги, доповзла до землян і благально простягнула до них руку. Напівголий ватажок стрибнув до неї, та раптом закрутився і, глухо гупнувши, вдарився головою об кам'яну підлогу. Тор Лік, що збив його повітряною хвилею із незарядженого наркотизаторного пістолета, кинувся до жінки, щоб підняти її. Звідкись із натовпу вилетів такий самий важкий ніж і вхромився між лопатками жінки, вбивши її наповал. Другий ніж ударився об скафандр Тор Ліка й відлетів убік, Третій просвистів біля щокви Тівіси. Ген Атал, як завжди покладаючись на техніку, увімкнув захист свого СДФ, якому він завчасно наказав бути поруч.

Під рев збудженого натовпу й дзвін ножів, які відлітали від невидимої перешкоди, земляни сховались у проході за стіною. Не відразу напасники збагнули, що мають справу з нездоланною силою. Вони відступили на площу, стали радитись. Огледівшись, мандрівники зрозуміли, що перебувають в огороженому масивними стінами колишньому парку. Протрухлі пні, які розсипались, пагорбками височіли між кам'яними стовпами з написами, постаментами і скульптурами. Це було кладовище тих прадавніх часів, коли людей ховали в місті біля знаменитих храмів. Стіна кладовища не захистила б від нападу, тому Ген Атал вибрав місце для захисного поля неподалік від входу. Він поставив два СДФ на «вісьових» кутах квадрата, оконтуреного стовпцями із синьої кераміки. Тут для напасників нагляднішою була межа забороненої зони. Після кількох атак у них виробиться рефлекс на непереборність, і тоді можна буде іноді вимикати поле. Стан батарей дуже непокоїв інженера броньового захисту. Не передбачивши таких пригод, вони витратили багато енергії на швидку їзду...

Тор Лік підняв перископ СДФ, який одночасно правив за антену. Наближався час, коли «Темне Полум'я» створить «дзеркало»-рефлектор у верхніх шарах атмосфери над містом Кін-Нан-Те. Мандрівники викличуть

літак і зможуть порадитися з приводу того, що сталося.

Індикатор зв'язку заблимав синім вогником. Для заощадження енергії вирішили вести переговори без зображення, з вимкнутими ТВФ.

Вражена Тівіса сновигала між могилами і все ніяк не могла заспокоїтись, докоряючи собі, що не врятувала полонених.

Тор Лік підійшов до неї й хотів обняти, але жінка відступила.

— Хто ці істоти? їх не відрізниш від людей і водночас не назвеш людьми. Чого вони тут? — болісно прозвучало її запитання.

— Оце, мабуть, та сама небезпека, на яку натякали чиновники Торманса, — впевнено сказав Ген. — Очевидно, вони соромляться зізнатися, що на планеті Ян-Ях є такі види — суспільством не назвеш, — види бандитських зграй, які ніби воскресли з Темних Віків Землі!

— Так, небезпека набагато страшніша, ніж лімаї Дзеркального моря і пожирачі черепів у лісі, — погодився Тор.

— Я пригадав, на жаль, пізно, одну з лекцій Фай Родіс, — зажурено зітхнув інженер броньового захисту, — про дивовижну жорстокість, що нагромаджувалася в психології стародавніх рас. Звідси впливав висновок про різні рівні інферно в різних народів в один і той же час. Внаслідок приниженості перед володарями життя в будь-якому образі — звіра, бога чи можновладця — виникає потреба усвідомлення власної вищості через витончені тортури й знущання над усіма, хто потрапляє під владу таких нелюдей.

— Мені здається, тут не те! — збуджено крикнув Тор Лік. — Як і будь-яке інше, тормансіанське суспільство набувало моральних цінностей завдяки вихованню в суворій школі життя. Вони втрачалися в титанічній експлуатації, і настала загальна аморальність, яку не можуть стримати ніякі грізні закони чи жорстокість «лілових».

— Ні, я мушу поговорити з ними! Ген, вимикайте поле. — Тівіса попрямувала до отвору в стіні.

Поява Тівіси викликала збудження натовпу, що заповнював майдан. Тівіса підняла руки, показуючи, що хоче говорити. З двох боків підійшли, очевидно, ватажки — напівголий з чуприною, стягнутою у джгут, і татуйований у супроводі своїх подруг. Жінки, схожі одна на одну, як сестри, йшли, крутячи худими стегнами.

— Хто ви? — запитала Тівіса мовою Ян-Ях.

— А ви хто? — запитав у свою чергу татуйований, він говорив на «низькому», примітивному наріччі планети, з його незрозумілою вимовою, проковтуванням приголосних і різким підвищенням тону в кінці фраз.

— Ваші гості із Землі!

Четверо вибухнули реготом, тицяючи пальцями в Тівісу. Сміх підхопив увесь натовп.

— Чому ви смієтесь?

— Наші гості! — прорепетував напівголий, наголошуючи на першому слові. — Невдовзі ти будеш наша... — і він зробив жест, що не лишав сумнівів у долі Тівіси.

Жінка Землі не збентежилась і, не здригнувшись, сказала:

— Хіба ви не розумієте, що котитесь у безодню без вороття, що нагромаджена у вас лють повертається проти вас? Що ви стали власними катами й мучителями?

Одна з жінок, злісна і найжачена, як розлючена кицька, зненацька наблизилась до Тівіси.

— Ми помщаємось, помщаємось, помщаємось! — закричала вона.

— Кому?

— Усім! їм! Хто конає безсловесною тварюкою і тим холоуям, що служили у володарів, а тепер вимолюють життя.

— А хто такий холуй?

— Мерзенний раб, який виправдовує своє рабство, той, хто обурює інших, повзає на животі перед володарями, хто зраджує і вбиває крадькома. О, як я їх ненавижду!

«Ця жінка піддалася тяжкому приниженню, насильству, що поставило її на грань безумства», — подумала Тівіса й тихо спитала:

— Але хто образив вас? Саме вас, особисто? Обличчя жінки спотворилось від гніву.

— А! Ти чиста, вродлива, всезнаюча! Бийте її, бийте всіх! Чого стоїте, боягузи! — заверещала вона.

«Психопатка!» — подумала Тівіса. Вона глянула на обличчя людей, які наближались до неї, і сахнулась: жодної думки не було в них. Здичавіла й темна, плоска, як тарілочка, душа недорозвинутої дитини дивилась на неї очима цих людей.

І Тівіса вчасно відступила до воріт, Ген Атал, що стежив за переговорами, тримаючи руку на кнопці, замкнув захист. Відкинуті переслідувачі покотились по плитах древньої площі.

Тівіса схопилася за щоку, як завше в хвилини розчарування і невдач.

— Що ти можеш іще, Тіхе? — запитав Тор Лік, називаючи її інтимним іменем, яке виникло ще за часів подвигів Геркулеса.

— Була б на моїм місці тут Фай Родіс!.. — з гіркотою сказала Тівіса.

— Боюся, що й вона не добилася б від них нічого доброго. Хіба що застосувала б свою силу масового гіпнозу... Ну, зупинила б їх, а що далі?

Ми їх теж спинили, але ж не вбивати їх лазерним променем, рятуючи наші дорогоцінні життя!

— О ні, звичайно! — Тівіса замовкла, вслухаючись у гомін юрмища, що долинав через огорожу кладовища.

— Можливо, їм потрібні наркотики? — запитав Ген Атал. — Пам'ятаєте, як широко вживалися вони в давнину, особливо коли хіміки винайшли наркотик дешевий і ефективніший, аніж алкоголь і тютюн?

— Не сумніваюся, що в них є одурманюючі засоби. Досить поглянути, як вони рухаються. Але суть біди в іншому — у втраті людяності. В давнину траплялося, що дикі звірі виховували маленьких дітей, волею випадку полишених напризволяще. Відомі діти-вовки, діти-павіани, навіть хлопчик-антилопа. Певна річ, могли вижити лише індивіди, наділені особливим здоров'ям і розумовими здібностями. І все ж вони не стали людьми. Діти-вовки втрачали здатність ходити на двох ногах. Ось що робиться з людиною, коли інстинкти й природні потреби тіла не врегульовані вихованням.

— Не дивно, — сказав Тор Лік. — Давно відомо, що мозок людини став могутнім, лише розвиваючись у соціальному середовищі. Перші роки життя дитини мають набагато більше значення, ніж думали раніше. Але...

— Але людину виховало суспільство, а не стадо, — підхопила Тівіса. — Людина була групою, але не стадною твариною. А натовп — стадо, він не може нагромадити й зберегти інформацію. Злочинно позбавляти людей знань, правди; мерзенна брехня привела людину до цілковитої деградації. Керовані лише найпростішими інстинктами, такі люди збиваються в стадо, де головна розвага — садистські втіхи. І перебудувати їхню психіку, як і дітей-вовків, безпосередньо звертаючись до людських почуттів, не можна. Треба застосувати особливі методи... Як усе-таки я шкодую, що з нами нема Родіс.

— Що заважає викликати її сюди? — запитав Тор.

— Афі, невже ти не здогадався, що Родіс лишилася заручницею в палаці володарів? — сказав Ген Атал. — І буде там доти, доки всі ми не повернемось у «Темне Полум'я».

— Дивіться, вони перелізли через стіну! — вигукнула Тівіса.

Нападники здогадалися: захисне поле перекриває тільки ворота, і полізли через стіну. Невдовзі юрмище, ревучи, вже бігло по кладовищу, витісняючи й штовхаючи одне одного в проходах між пам'ятниками. Біля синіх полив'яних стовпців нападників відкинуло назад. Запрацювали два кутових СДФ. Ген Атал установив мінімальну напругу захисного поля, проникну для світла й сильної зброї, якої в супротивників не було.

Земляни не могли уявити, що людина може дійти до такої ницості. Розлючені невдачею, жителі Кін-Нан-Те вигукували лайки, кривлялись, плювались, оголюючи й виставляючи сороміцькі, з їхньої точки зору, частини тіла, навіть мочились і випорожнялись.

Низький, схожий на віддалений грім сигнал зорельота приніс небувалу полегкість. Синій вогник СДФ змінився жовтим. «Темне Полум'я» викликав на зв'язок. Тор Лік вимкнув поле біля воріт, де на варті став Ген, і третій СДФ почав передачу. Гріф Ріфт запитав:

— Наскільки вистачить колового захисту?

— Все залежить від того, як часто нас штурмуватимуть, — відповів Тор.

— Розраховуйте на найгірше.

— Тоді щонайбільше — на вісім годин. Гріф Ріфт звірився з картою Торманса.

— Наш дисколіт пролетить ці сім тисяч кілометрів за п'ять годин. Швидкісна ракета прийшла б за годину, але при недостатньому знанні фізики планети її не можна націлити з потрібною точністю. Може, варто прорватися за місто?

— Не можна. Боюся, що без жертв не обійтися.

— Згоден з вами, Тор. Тому не варто присилати і дисколів. Хай тормансіани самі розберуться. Їхні літаки летітимуть до Кін-Нан-Те також не більше п'яти-шести годин. Зараз зв'яжуся з Родіс. Підключаю ТВФ і пам'ятну машину. Дайте відеоканал для знімків. І тримайтесь.

Тор Лік нашвидку передав кругову панораму й вимкнув зв'язок. Вчасно. Ген Атал подав знак небезпеки, і знову третій СДФ перекрив ворота.

Спливав час, а натовп, як і раніше, із затаєністю і тупістю шаленів біля кордонів, позначених синіми стовпцями. Ген Атал досадував, що не здогадався захопити із зорельота батареї психічної дії, створені на випадок нападу тварин. Ці батареї розігнали б здичавілих тормансіан, викликавши в них почуття тваринного жаху. Подібний захисний пристрій тут знадобився б, як ніколи раніше, але зараз лишалося тільки чекати. Дикий натовп можна було б знищити, проте сама ця думка навіть у голову не могла прийти землянам.

Тим часом у садах Цоам Фай Родіс повідувала інженерові Таелю про те, що сталося, і просила його негайно відправити літаки на виручку.

— Польотами через брак пального розпоряджається лише Рада чотирьох.

— Так повідомте зараз Раду, а ще ліпше — самого володаря. Таель стояв у нерішучості.

— Ви розумієте, наскільки малий у нас запас часу! — здивовано вигукнула Родіс. — Чого ж ви зволікаєте?

— Для мене дуже непросто доповісти володареві, — хрипко сказав Таель, — буде швидше, якщо ви самі...

— Що ж ви не сказали одразу! — і Фай Родіс кинулась до покоїв голови Ради Чотирьох.

На щастя, Чойо Чагас сьогодні не виїжджав. Через півгодини Родіс завели до зеленої кімнати, яка стала вже постійним місцем її зустрічей з володарем Торманса.

— Я передбачив подібну ситуацію, — сказав Чойо Чагас, подивившись на переданий із зорельота знімок, — тому управителі на місцях і відмовляли ваших дослідників від ризикованої мандрівки.

— Але ж їм не пояснили ступінь небезпеки!

— Кожен зональний управитель соромиться, точніше, боїться, говорити про цих нелюдів. Їх називають «зневажниками двох благ».

— Двох благ?

— Авжеж, — довгого життя і легкої смерті. Вони відмовилися від того

й іншого й тому мусять бути знищені. Держава не може терпіти свавілля. Але вони рятуються в полишених містах, а брак транспорту ускладнює боротьбу з ними, і вони лишаються ганьбою для зонального управителя.

— Ми неприпустимо зволікаємо, — сказала Родіс, — згаяні хвилини можуть обернутися загибеллю наших товаришів. Хоча вони надійно захищені, але ємкість батарей обмежена.

Вузькі непроникні очі Чойо Чагаса пильно стежили за Родіс.

— Ваші дев'ятиніжки володіють убивчою силою. Я пам'ятаю, як вони рознесли двері в цьому палаці, — уїдливо усміхнувся володар.

— Звичайно, в кожного СДФ є різальний промінь, інфразвук для подолання перепон, нарешті, фокусовий розряд... Проте я не розумію вас!

— Така мудра жінка й не може збагнути, що замість того, щоб витрачати енергію на захисне поле, треба знищити негідників.

— Вони цього не вчинять!

— Навіть якщо ви накажете їм?

— Я не можу віддати такого аморального наказу. Але якби навіть і спробувала, все одно ніхто його не виконає. Це одна з головних підвалин нашого суспільства.

— Неймовірно! Як може існувати суспільство на таких хистких підвалинах?

— Поясню вам згодом, а зараз прошу, не гаючи часу, віддайте наказ! Ми можемо послати свій дисколіт, але він літає не швидше ваших охоронних літаків, і головне — ми не знаємо, як за вашими законами поводитись із таким диким натовпом. Що ви застосовуєте в подібних випадках? Заспокійливу музику чи ГТР — Газ Тимчасової Радості?

— Газ Радості! — сказав Чойо Чагас з дивною інтонацією. — Хай буде так. На скільки годин у ваших людей вистачить енергії? Хіба не можна послати їм ракету з батареями з вашого всесильного корабля?

Родіс глянула на браслет, який зафіксував момент одержання сигналу з міста Кін-Нан-Те.

— Запасу енергії вистачить годин на сім. А посадити ракету точно без коригуючих станцій не вдасться. Ми б піддали небезпеці своїх товаришів: надто малий майдан, на якому вони перебувають в оточенні.

Чойо Чагас підвівся.

— Я бачу, як вас турбує їхня доля. Зрештою ви не так уже байдужі, як хочете здатися нам, мешканцям Ян-Ях! — Він повернув маленький диск на столі й рушив до сусідньої кімнати. — Я прийду через хвилину!

Його чекав високий худий «Змієносець» із запалими очима й тонкогубим, по-жаб'ячи широким ротом.

— Пошліть два літаки з резерву охорони в Кін-Нан-Те на виручку наших гостей із Землі, — мовив володар, дивлячись поверх схиленого у шанобливому поклоні чиновника. — Захист у них пропрацює ще сім годин, — вів далі Чойо Чагас, — отже, через сім з половиною годин буде вже пізно. Чуєте — через сім з половиною!

— Я зрозумів, великий! — чиновник звів на володаря віддані очі.

— «Зневажники» повинні бути знищені всі до одного. Цього разу без тортур і процедур — просто знищити!

«Змієносець» уклонився ще нижче й вийшов. Чойо Чагас повернувся до зеленої кімнати, кажучи собі: «Побачимо, чи такі вони по-дитячому наївні, як запевняє Цірцея. Хай це буде своєрідний експеримент».

— Наказ віддано! Мої накази тут виконуються!

Фай Родіс подякувала поглядом і несподівано насторожилася.

— Про який експеримент ви думаєте?

— Я сам хотів би вас про дещо запитати, — поспіхом сказав Чойо Чагас. — Чи будете ви після цього випадку пориватись у віддалені області планети?

— Ні. Ця екскурсія була викликана виключно бажанням наших дослідників побачити первісну природу Ян-Ях!

— Що ж, вони її побачили!

— Небезпека прийшла не з природи. «Зневажники» — продукт людського суспільства, побудованого на гнобленні й відсутності рівності.

— Про яку рівність ви кажете?

— Єдину! Рівність однакових можливостей.

— Рівність неможлива. Люди такі різні, отже, не рівні й їхні можливості.

— Попри велику різницю між людьми є рівність віддачі.

— Дурниці! Коли обмежені ресурси планети виснажені до краю, далеко не кожна людина гідна жити. Людям так багато треба, а якщо вони без здібностей, то чим вони кращі за черв'яків?

— Ви вважаєте гідними лише тих, у кого видатні здібності? Але ж є просто добрі, чуйні, дбайливі працівники!

— Як їх визначити, хто добрий, а хто поганий? — недбало усміхнувся Чойо Чагас.

— Та ж це так просто! Навіть у глибоку давнину вміли розпізнавати людей. Не може бути, щоб ви не знали таких старих слів, як симпатія, привабливість, вплив особистості?

— А яким ви вважаєте мене? — запитав Чойо Чагас.

— Ви розумні. У вас видатні здібності, але ви й дуже погана людина, а тому дуже небезпечна.

— Як ви це визначили?

— Ви добре знаєте себе, і звідси ваша підозріливість, і комплекс величності, й потреба постійно зневажати людей, які кращі за вас. Ви хочете володіти всім на планеті. Хоча вам зрозуміла ірраціональність такого бажання, проте воно сильніше за вас. Ви навіть відмовляєтесь від спілкування з іншими світами, бо знаєте, що ними заволодіти неможливо. До того ж там можуть виявитися люди вищі, кращі й чистіші за вас!

— Ясновидиця! — Чойо Чагас старався приховати свої почуття під звичайним виразом зневажливої пихатості. — З деякого часу я хочу заволодіти й тим, чого нема, чого не було ще на моїй планеті.

Чойо Чагас повернувся і вийшов з кімнати.

Тівіса отямилась від самогіпнозу. З його допомогою земляни по черзі рятувались від видовища несамовитого натовпу, — дивитись на це було надлюдські сили.

«Месники» володіли невтомністю психопатів. Байдужий вигляд трьох землян, які нерухомо сиділи, підібгавши ноги, на кам'яній плиті, приводив натовп у шаленство.

«Можливо, нам слід удати переляк, щоб вони трохи заспокоїлись», — подумала Тівіса. Майже п'ять годин минуло після розмови із зорельотом. Тівіса була певна, що поміч прийде своєчасно, але останні години пасивного чекання в облозі видалися неймовірно довгими. А після пробудження кожна хвилина посилювала тривогу. Більшість людей Землі в Епоху Рук, які Зустрілися, були здатні передбачати події. Колись люди не розуміли: тонке відчуття взаємозв'язку того, що відбувається, і можливість заглянути в майбутнє не є надприродними і загалом подібні до математичного розрахунку. Поки не існувала наука передбачення, події могли завбачити лише люди, наділені відчуттям зв'язку й протяжністю явищ у часі. Вважалося, що вони володіють незвичайним даром ясновидіння.

Тепер психічне тренування давало можливість володіти цим даром, звісно, при різному ступені здібностей. Жінки справіку в цьому були здібніші за чоловіків.

Тівіса прислухалась до своїх відчуттів — вони виразно підбивали згубний підсумок. Невідворотна смерть, немов ця колосальна пагода за ворітьми, нависала над ними. В тужливому бажанні віддалити невідворотне Тівіса сіла в узголів'ї Тора, котрий спокійно спав, і сумно

вдивлялась у безмежно дороге, мудре й водночас по-дитячому наївне обличчя. Усвідомлення безвиході підступало все сильніше, і з ним росли ніжність і дивне відчуття провини, нібито це вона винна, що не зуміла захистити свого коханого.

Астрофізик, відчувши її погляд, підвівся, розбудив Ген Атала. Чоловіки насамперед оглянули СДФ.

— Мінімальні витрати визначено вдало, — тихо сказав Тор Лік, — але запас дуже малий...

— Дві нитки із двадцяти семи і то лише з резонансним накачуванням, — згодився Ген Атал, який сидів навпочіпки перед СДФ.

— У моєму три...

— Якщо літаки не прилетять вчасно, викличемо «Темне Полум'я».

Стривожений Гріф Ріфт повідомив, що Родіс була в самого володаря. При ній віддали наказ. Допомога повинна прийти з хвилини на хвилину. Ріфт просив не вимикати канал, поки він ч а веде довідки.

Минуло ще півгодини... Сорок хвилин. Літаки не з'являлися над Кін-Нан-Те. Вечірня тінь величезної пагоди перетинала все кладовище. Навіть «месники» притихли. Вони посідали на доріжках і могилах і, обхопивши руками коліна, стежили за землянами. Чи здогадувались вони, що захисне поле, яке спочатку ховало мандрівників тонкою стіною туману, стає дедалі прозорішим? Час від часу хтось кидав ножа, ніби пробуючи силу захисної стіни. Ніж відлітав, дзвенів об каміння, і всі знову заспокоювались.

Голос Гріф Ріфта милозвучною землею мовою раптом увірвався в сторожку тишу кладовища, викликавши у відповідь гомін натовпу.

— Увага! Тівісо, Ген, Тор! Щойно Родіс говорила з Чойо Чагасом. Літаки пробиваються крізь бурю, яка лютує на рівнині Мен-Зін. Прийдуть із запізненням. Економте батареї наскільки можливо, повідомляйте становище в будь-який момент, чекаю біля пульта!

«Несподівана буря тут, у найспокійніших широтах Торманса? І чому про це стало відомо лише зараз, коли в індикаторах батарей горіла остання нитка?» Тор Лік похмуро відчинив задній люк СДФ і не встиг витягнути атмосферний зондоперископ, як Ген Атал подав йому свій.

Тор Лік мовчки кивнув. Розмовляти стало важче. Захисне поле вже не глушило ревища натовпу. Блискучий циліндр, який здійснювався в небо, змусив «месників» притихнути. Всього дві хвилини знадобилося, щоб пересвідчитися в цілковитому спокої атмосфери на багато кілометрів до екватора від Кін-Нан-Те, так само як і у відсутності літаків принаймні на відстані години польоту.

— Чойо Чагас бреше. Для чого їм потрібна наша смерть?! —

вигукнула Тівіса.

Чоловіки промовчали. Ген Атал викликав «Темне Полум'я».

— Піднімаю зореліт! Тримайтеся, скорочуючи поле, — коротко сказав Гріф Ріфт.

Ген Атал подумки зробив миттєвий розрахунок: зліт із стаціонарного стану — три години, посадка — ще година. Ні! Пізно!

— Пробивайтеся за місто, розкидаючи натовп інфразвуком! — крикнув командир.

— Марно. Далеко не втечемо. Ми надто довго ждали, повіривши в літаки Чагаса, інакше б постаралися закріпитись у якому-небудь приміщенні, — з винуватою ноткою сказав інженер броньового захисту, — лишилось одне, але дуже небезпечно... Покличте всіх, Ріфт, ми попрощаємось на всякий випадок. Тільки швидше.

Ген Атал поспіхом вимкнув передачу.

Тівіса, обнявши своїх друзів, з безмежною ніжністю сказала Тор Ліку:

— Мені було з тобою завжди любо, Афі, і буде так до кінця. Я не боюсь, тільки дуже сумно, що — тут і так... жахливо. Афі, в мене з собою кристал «Стражів у Пітьмі»...

З прозорого багатогранника тривожним очікуванням невідомого пролунала суворя мелодія її улюбленої симфонії.

Тівіса підвелась і повільно рушила кам'яною доріжкою, ковзаючи поглядом по навколишніх руїнах, а думки линули одна за одною, ясні, сповнені великої печалі, яка прилучала її до незліченного сонму мертвих, що пройшли свій шлях на далекій Землі і тут, на чужій планеті, яка б'ється в полоні інферно.

Кладовище, як і в давнину на Землі, слугувало для привілейованих мерців, удостосних поховання в центрі міста, під покровом древнього храму. Важкі брили були помережані витонченими ієрогліфами, сяяли позолотою.

Тівіса дивилася на статуї прекрасних жінок із скорботно опущеними головами й чоловіків в останньому пориві передсмертної боротьби; птахів, що розпростерли могутні крила, вже безсилі підняти їх у політ; дітей на колінах, котрі обнімали камінь, який назавше сховав батьків.

Людина, прийшовши на нову планету, стерла з її лиця життя, яке сформувалося тут, лишивши тільки жалюгідні уривки колись гармонійної симфонії. Вона вибудувала ці міста й храми, пишаючись учиненим, звела пам'ятники тим, хто досяг особливих успіхів у підкоренні природи чи в створенні ілюзій влади й слави. Нерозумне потурання інстинктам, неусвідомлення того, що законів світу не можна уникнути, а можна лише

узгодити свої шляхи з ними, призвело до неймовірного перенаселення. По всій планеті знову пройшла смерть, тепер уже природи. І в підсумку — полишені міста й назавжди занедбані кладовища... А сьогодні останки людей світлого світу Землі змішаються з тлінню безіменних могил, рештками марного життя.

«Марного і безглуздового?» Тівіса стрепенулась. Ніколи на Землі їй не спадало на думку, що життя, яке бере початок з глибини всесвіту, наповнене радістю допомагати іншим, помічати красу, пізнавати нове, відчувати власну силу, може виявитися таким, що не має сенсу. Але тут!..

Тівіса так яскраво уявила собі мільярди ясних дитячих очей, які дивилися в світ, не відаючи про зло і горе, що заповнювали його; безлічі жінок, котрі з любов'ю і надією сподіваються на щастя схиляються, мов трава, під смертельним вітром життя; чоловіків, чиє довір'я й гідність розчавлені важким котком брехливої влади; тварин, чиї ніздрі роздувались, вуха щулились, очі озиралися в напруженій увазі зберегти свої швидкоплинні, мов іскорки, життя. Навіщо? В ім'я чого це життя? Тут, у цьому оточенні смерті й відразливо деградованої думки це споконвічне питання було загострене усвідомленням небезпеки.

Жорстокий смуток передчуття стискав Тівісу, коли її погляд прикипів до статуї дівчини у серпанку. Безстрашне обличчя, гордий обрис тіла, відчай зчіплених рук — вся трагічна сила смутку за минулим і палкої віри в красу прийдешнього, суперечливе поєднання яких і складає людину.

Тор Лік і Ген Атал квапились. Якщо тросик зондоперископа витримає вагу людини, є надія вибратися з пастки, в якій вони опинилися через нечувану зраду.

Вони вдивлялись у розвалені поверхи старої пагоди, вибираючи місце, де міг би закріпитися балон з парашутом. Другий циліндр злетів і блиснув миттєвим спалахом, зникнувши в темній ніші. Ген Атал обережно посмикав тоненький тросик, потягнув сильніше... Прилад закріпився! Оперезаний міцнішим тросом, Ген Атал з надзвичайною обережністю поліз по майже непомітній нитці на недоступний другий поверх пагоди. Неабияка витривалість і тренованість м'язів, якими володіли лише земляни, вимагалися зараз якнайбільше. Повільно, повільно інженер броньового захисту просувався вперед і вгору.

Тор і Тівіса стояли біля СДФ, готові потягнути Ген Атала назад на випадок обриву тросика зонда. Тор Лік плечем відчув свою кохану. Вона здавалася спокійною, але була напружена, ніби накручена до останнього зусилля пружина.

Ген Атал учепився за край обваленого порога, посипалося каміння.

Він похитнувся, припав на коліно й відчайдушним зусиллям утягнув себе в нішу. За кілька секунд, закріпивши трос, він появився на весь зріст у напівтемній западині. Натовп дико заревів, кинувся до бар'єра. Земляни відступили до останнього СДФ. Тівіса вхопилася за трос, симфонія «Стражів Пітьми» завмерла на довгій, протяжній ноті. Ген Атал згори побачив, як «месники» перетнули межу синіх стовпців.

— Тор, швидше, відбийте їх інфразвуком — у нього самотійний заряд, — закричав він, — батареї згасають! Тільки обережніше!

Тівіса й Тор глянули вгору на гігантську старезну вежу, що закривала чисте призахідне небо.

— Нехай! — згодилася Тівіса. — Тримай мене міцніше, Афі!

Тор Лік повернув рупор на натовп. Два СДФ біля стовпців ніби зітхнули: захисне поле погасло. Оскаженіло виючи, «месники» кинулися до пари землян, які обнялися. Низький, непередавано грізний рик інфразвуку зупинив, відкинув, розметав передні ряди, але задні напірали, далячи тих, що впали. Тор Лік ввімкнув усю силу заряду: почали падати, перекидатися фігури, із зойком поповзли геть, але не врятувалися: колосальна вежа повалилась невідворотно, ховаючи землян і напасників і засипаючи древні могили.

Розділ IX

СКУТА ВІРА

Вір Норін та Евіза Танет, які прилетіли до Кін-Нан-Те, застали там ціле військо «лілових». Гора уламків розваленної вежі була вже розібрана, трупи «кривдників» прибрані, ті, хто лишився живим, щезли.

Тіла трьох землян лежали на кладовищі в альтанці з червоного каменю. Тівіса й Тор так і не розімкнули обіймів. Їхні обличчя вціліли і зберегли відбиток передсмертного пориву безмежної ніжності. Ген Атала можна було впізнати лише по скафандру.

Евіза й Вір звільнили їх від захисного одягу, який дослідникам так і не довелося зняти, й розпочали обряд поховання.

Потужний розряд із СДФ — і на пам'ятному обеліску викарбувалися лише контури тіл, позначені тонким шаром попелу. У німій скорботі Евіза й Вір зібрали і змішали попіл: в останньому братстві злилися загиблі земляни.

Платинову урну й три СДФ, на ковпаках яких виднілися сліди невдалих спроб злому, висадили на «Темне Полум'я».

Родіс отримала запрошення Ради Чотирьох. Володарі планети висловлювали їй співчуття з приводу загибелі трьох гостей із Землі. Випадково чи навмисне Рада зібралась у чорній залі, яку земляни прозвали Залою Мороку.

Родіс, незворушна й закам'яніла, стоячи вислухала коротку промову Чойо Чагаса. Голова Ради Чотирьох, мабуть, розраховував на відповідь, проте Родіс мовчала. Ніхто не наважувався порушити скорботну тишу. Нарешті Фай Родіс наблизилась до Чойо Чагаса.

— Я багато чого навчилась на вашій планеті, — промовила вона без афектації, — і тепер розумію, що бреше людина тому, що її спонукає до цього загрозливе становище. Але чому бреше той, хто наділений могутністю безмежної влади, силою, яку дала йому вся піраміда людства Ян-Ях, на верхівці якої він стоїть? Навіщо це? Чи, може, вся система вашого життя настільки просякнута брехнею, що навіть володарі скорились їй?

Чойо Чагас підвівся, збліднувши, і, розтягуючи міцно стиснуті губи, процідив:

— Що?! Як ви смієте...

— Керуючись достойними намірами, я смію все. Ви запевнили мене, що літаки послані, і наголосили, що ваші накази виконуються неухильно. На друге звертання ви відповіли, нібито літаки затримуються через бурю і пробиваються крізь неї. Невігластво у планетографії Ян-Ях примусило мене повірити, проте Ген Атал і Тор Лік обстежили атмосферу, розгадали обман і встигли перед загибеллю попередити нас.

Родіс замовкла. Обличчя Чойо Чагаса спотворилось. Він крикнув фальцетом на весь зал:

— Ген Ші!

— Слухаю, Великий голово!

— З'ясуйте, хто вів літаки, хто повідомив про бурю і хто командував операцією. Усіх сюди! Я сам проведу розслідування,

— Прошу вас, голово Ради! — Фай Родіс склала долоні й похилила голову. — Не треба більше жертв — їх уже й так забагато. Від рук вашої сторожі загинуло багато людей у місті Кін-Нан-Те, а ми, — голос Родіс раптом затремтів, — втратили близьких.

— Ви не розумієте, — злісно засичав Чойо Чагас, — ті, хто винен, збезчестили мене, Раду, усіх нас, виставивши брехунами й облудниками!

— Хіба щось зміниться, якщо їх стратять?

— Усе! Порушники наказу будуть покарані, ви пересвідчитесь у правдивості й істинності наших намірів.

Фай Родіс задумливо глянула на Чагаса.

Німий докір Фай Родіс став нестерпним для володаря Торманса. Він опустився в крісло, незграбно зігнувшись, і помахом руки розпустив Раду.

Фай Родіс піднялася сходами в «земне» крило палацу, готуючись до важкої розмови з Гріф Ріфтом. Командир наполягав на бесіді один на один. Родіс була певна, що це прохання викликане лише бажанням зосередити всю свою волю на ній одній.

Вони опинилися віч-на-віч, так ніби Родіс увійшла і сіла в кабіні пілота між стіною й пультом. Невидима межа контакту фронтальних сторін стереопроекції вбирала у себе всю відстань, яка їх розділяла. Ріфт і Родіс, як усі земляни з розвинутою і тренованою психікою, розуміли одне одного без слів — слова тільки підтверджували їхні відчуття.

І, зустрівши погляд Гріф Ріфта, котрий з докором споглядав «сигнали життя» — зелені вогники, яких лишилося всього чотири, Фай Родіс твердо мовила:

— Це неможливо, Ріфт. Утеча, відступ, називайте це як хочете, неможливі. Неможливі після того, як ми вселили надію, після того, як ця

надія почала переростати у віру!..

Командир зорельота важко підвівся. Стискаючи великі кулаки, трохи горблячись, він пильно дивився в зелені очі жінки, яку не можна було не кохати. Потім він випростався, розправив груди. Усе його єство виявляло обурення.

— Проклята планета не варта й тисячної частки наших втрат. Ні до чого доброго вони ще не готові! Ми не можемо допустити такої жертви! — Ріфт вказав правицею у бік назавжди згаслих «сигналів життя».

Родіс близько підійшла до межі, що розділяла їхні проекції.

— Заспокойтеся, Гріф, — лагідно й тихо промовила вона, підводячи до нього сумне обличчя. — Ми обоє, втаємничені у знання, про яке тут і уявлення не мають, не можемо жити спокійно й бути вільними, поки існують нещасні. Чи достойно переступити поріг вищої радості, коли вся планета в інферно захлинається в морі горя? Чого варте порівняно з цим моє життя, ваше й усіх нас? Спитайтеся моїх трьох супутників!

— Я знаю, що вони скажуть, — оволодівши собою, відповів Гріф Ріфт, дивлячись повз Родіс. — Вони скажуть, що саме їхня присутність необхідна, що вона дає людям Торманса мрію і сподівання і цим об'єднує зусилля в досягненні мети.

— От ви й відповіли, Ріфт! Знаєте, чим довше ми тут, тим краще для них. При всій нашій недосконалоості ми все-таки стали для них втіленням усього того, що несе людині комуністичне суспільство. Якщо ми втечемо, тоді загибель Тівіси, Тора і Гена справді буде марною. Але якщо тут згуртується колектив людей, які володіють знаннями, силою і вірою, тоді наша місія виправдана, навіть якщо ми всі загинемо.

— Легенда про сімох праведників. Але ж уся планета — не містечко, та й нас надто обмаль! — похмуро всміхнувся командир зорельота.

— Ви знову забуваєте, що з нами Земля, її знання, її образ у стереофільмах, які ви з таким успіхом демонструєте. Додайте наші лекції, і розповіді, і нас самих. Невдовзі Чеді, Вір та Евіза вирушать до міста, якщо ми з володарем дійдемо згоди.

— Таель казав вам, що чиновники Ради обурені демонстрацією фільмів? — спитав Гріф Ріфт.

— Ще ні. Проте я це передбачала. Сподіваюсь владнати з володарями, щоб вони не взялися за тих, хто ці фільми дивився і дивитиметься. І не стійте, добродію, так, ніби ви задерев'яніли!

Гріф Ріфт безпорадно розвів руками, уникаючи погляду Родіс. Нараз він помітив позаду неї на стіні мальовничі контури якихось зображень: раніше їх не було. Родіс перемістила фокус екрана, а сама відступила вбік.

Уся стіна її кімнати була розмальована яскравими грубуватими фарбами Ян-Ях. Щойно завершена фреска, як одразу збагнув Гріф Ріфт, символізувала сходження з інферно.

Карколомними урвищами, допомагаючи одне одному, з останніх сил дерлися люди. Унизу, на соковитій траві, юрмилося різнорідне збіговисько, зневажливо показуючи на вкритих потом, жалюгідних і блідих скелелазів. Осторонь стояли групами впевнені у своїй вищості, дивилися вони відчужено й байдуже.

Трагічно безнадійним здавався цей підйом. Високо вгорі, майже на гребені стіни, що охоплювала привільний діл, гострим клином стирчав прискалок — остання ступінь підйому. Блакитне сяйво лилося з тіні й відбивалося у скелі. На самому краю прискалка, скута блискучим ланцюгом, навколішки стояла жінка, кисті її рук були сильно підтягнуті до спини третім закрутом ланцюга, який охоплював їй живіт і праве стегно. Залізні ланки врізалися в оголене тіло, злегка прикриті на спині чорною хвилюю волосся.

Зв'язана, не маючи змоги простягти руки тим, хто дерся нагору, і навіть подати підбадьорливий знак, усе-таки була символом непорушної впевненості. Вона немовби сконцентрувала в собі всі радощі втіхи й надії. Скута Віра здавалась незалежною й вільною, ніби й не було жорстоких пут, смерті й страждань. Випадково чи зумисне, але Скута Віра була схожа на Чеді...

— Навіщо не тут? — засумнівався Гріф Ріфт. — Чи зрозуміють?

— Зрозуміють, — упевнено відказала Родіс, — я хочу лишити в палаці пам'ять про нас.

— Вони знищать!

— Можливо. Але до того її репродукції розійдуться по всій планеті.

— Щоразу виявляється, що ви сильніші за мене... — Ріфт, помовчавши, подивився на Родіс, немов перед розлукою.

Та схилилася до самого краю фокуса, заспокійливо й ніжно провела рукою.

— Мені стала снитись Амрія Мачен, найвища гора Азії. На гірському плато, де зарості гімалайських ялин межують із безлісним пагорбом, стоїть буддійський древній храм — притулок для подорожніх. У цьому храмі, місці відпочинку й роздумів, розташованому в підніжжі гір, що владно поривалися до неба, на світанку і в передзахідні години лунають величні гонги кольору чистого золота з танталово-мідного сплаву. Протяжні могутні звуки линуць у безмежну далину, і кожний удар довго дзвенить у навколишній тиші.

Таке ж відчуття викликають дзвіниці древніх російських храмів, відновлені й обладнані титановими дзвонами. Ці сріблясті дзвони відлунюють такими ж довгими звуками кришталево-чистого тону, який вабить здаля чарівним покликом. І нібито я пробираюся на цей поклик крізь рідкий вранішній туман сріблястого світанку... А тут світанок приносить похмуре нагадування незбутнього. І квапиться тільки час...

Родіс швидко попрощалась і вимкнула ТВФ.

У сусідній кімнаті Евіза Танет осудливо дивилася на Чеді й Вір Норіна, які вляглися, збираючись спуститися униз за межі садів Цоам, у гущавину життя столиці, як на землян, страшенно перенаселену.

— Так не годиться, Чеді, — рішуче мовила Евіза, — за кілометр буде видно земну жінку. Якщо тутешні мешканці справді погано виховані, то за вами рушить ціла юрба.

— А як же ви?

— Я не маю наміру бродити вулицями сама, як ви з Норі-ном, мене супроводжуватимуть місцеві колеги. Вони принесуть мені спеціальний одяг медика, канарково-жовтого кольору. Тому з мене досить штанів і блузки.

— Вихід єдиний, — сказав астронавігатор, — нехай Таель доставить нас, не привертаючи нічиєї уваги, до своїх друзів, і ті допоможуть нам вдягтися.

— Якщо йому дозволять, а нас відпустять, адже у палаці нічого не можна робити без спеціального дозволу. Це ми добре засвоїли, — Чеді засунула руки за пояс, відвела назад плечі й скорчила гримасу бундючної недоброзичливості, властиву усім «Змієносцям» Торманса. Вийшло так схоже, що Вір і Евіза усміхнулись, і невластивий для землян невимовний смуток, навіяний трагедією у Кін-Нан-Тені, трохи розсіявся.

Люди Ери Рук, які Зустрілися, не лякалися смерті й мужньо зустрічали неминучі незгоди життя, сповненого активної праці, веселих і сміливих розваг. Проте безглузда загибель трьох друзів на жорстокій планеті переживалась важче, ніж коли б це сталося на батьківщині.

Чи не надто мало їх на Тормансі? Ні, якщо подумати. Невеличкій групі простіше знайти спільну мову з людьми планети, легше відчуті її психологічну атмосферу, визначити правильну манеру поведінки й глибше зрозуміти тормансіан. Велика експедиція відгородилася б од світу Ян-Ях своїм побутом і буттям. Знадобився б не один десяток років, поки два світи братів по крові, хоч і не схожих за своїми уявленнями й відчуттям світу, відкрились би один одному. Вони правильно чинять, коли кидаються в людське море Ян-Ях і розчиняються в потоці її життя.

Подібні думки примушували землян гартувати в собі особливо сувору концентрацію сил і почуттів.

Їх лишилося четверо, навіть троє, задля того, щоб здійснювати контакти з народом Торманса. Родіс із її великою душевною силою застається полонянкою у палаці й не матиме зв'язку з людьми Ян-Ях. Очевидно, всього цього й бажає уникнути далекоглядний Чойо Чагас. Хтозна, чи дозволить він їм жити у місті?..

Про це говорили Чеді, Вір та Евіза, коли Родіс увійшла до них. Родіс зблідла від безсонних ночей біля картини, якою вона намагалася розрадити себе.

Евіза показала на крісло, але Родіс заперечливо похитала головою.

— Тут і так сидять надто багато, як бувало у нас на Землі, коли людина, рухлива від природи і небайдужа до подорожей, незрушно засіла за столи чи вмостила в кріслах транспортних машин, обтяживши тіло й розум.

— Ай справді, — погодилась Евіза, думаючи про своє, і несподівано спитала: — Фай, вам не здається, що цю планету вже не вивести з інферно? Що хвороба вельми занедбана й люди отруєні зіпсованою спадковістю — дисгенікою? Що мешканці Торманса вже не здатні вірити ні в що і дбають лише про елементарні задоволення, заради яких вони готові на все? — Евіза запитально подивилася на Родіс, та підбадьорливо кивнула, й Евіза продовжувала: — Коли по планеті бродять здичавілі юрбища, коли насувають пустелі, знищуючи родючі землі, коли використані мінеральні багатства, коли деградує все, і особливо людські душі, то що, яка сила їх підведе? Коли жінкам Торманса три століття тому запропонували обмежити дітонародження, вони розцінили це як замах на найсвятіші права людини. Які ж це права? Не права, а звичайнісінькі інстинкти, властиві всім тваринам, інстинкти, що не збігаються з потребами суспільства. І досі тут не можуть збагнути, що свобода може бути лише завдяки великому розумінню й відповідальності. Ніякої іншої свободи в усьому всесвіті не існує. Тормансіанам зовсім не важливо знати, чи будуть їхні діти здорові, розумні, дужі, чи щасливим буде їхнє майбутнє життя. Вони підкоряються миттєвому бажанню, анітрохи не думаючи про наслідки, про те, що вони кидають в убогий, невлаштований світ нове створіння, віддаючи його у рабство, прирікаючи на передчасну смерть. Невже можна надіятися, що дитя народиться великою людиною, знаючи, що така імовірність жалюгідно мізерна? Хіба можна так легковажно ставитись до найважливішого, найсвятішого? Родіс поцілувала Евізу.

— Такі серйозні питання, Евізо, виникали й у нас вдома. У критичну

епоху Ери Роз'єданого Світу, коли руйнувалася капіталістична європейська цивілізація, антропологи звернули увагу на індіанців хопі, які мешкали в пустелі на південному сході Північної Америки. Вони жили в умовах набагато гірших, ніж на Тормансі, проте створили особливе суспільство, за багатьма ознаками близьке до комуністичного, хоча й із низьким матеріальним рівнем. Вчені ЕРС вбачали в них приклад для наслідування і надію: вільні жінки, колективна турбота про дітей, — виховання самостійної трудової діяльності з раннього дитинства привели хопі до високої інтелігентності й психічної сили. На подив і збентеженість учених-європейців, після п'ятнадцяти століть проживання у важких і суворих умовах здібності в дітей хопі виявилися більшими, ніж в обдарованих білих дітей. Вражала їхня висока інтелігентність, спостережливість, складне й абстрактне мислення. Звісно, з них виростали люди, схожі на сучасних землян, серйозні, вдумливі й дуже активні; вони керувалися не зовнішніми спокусами й наказами, а внутрішнім усвідомленням необхідності. Фізично хопі теж були досконаліші від сусідніх народів. Я пригадую фотознімок однієї дівчини, вона була дуже схожа на Чеді...

— Отже, злиденність Торманса не завадить сходженню? — пожвавившись, запитала Чеді.

— Я певна цього, — рішуче мовила Родіс. — Що ж до генетики, то порівняйте період псування генофонду з нагромадженням здорових генів під час становлення людини на нашій планеті: декілька тисяч років — і три мільйони. Відповідь зрозуміла.

— А що ж робити з безнадійно зіпсованою психологією? — запитала Евіза.

— Ви повторюєте помилку психологів ЕРС, серед них і знаменитого в той час Фрейда. Вони сприймали динаміку психічних процесів за статистику, вважаючи постійними, раз і назавжди «відлитими» окремі сутності на зразок «лібідо» чи «ментальності». Насправді ж реально існують лише імпульсні спалахи, які легко координувати вихованням і вправами. Коли зрозуміли цю просту річ, почався поворот від психології власника й егоїста капіталістичного суспільства до комуністичної свідомості. Тим часом виявилось, що високий рівень виховання творить у душах людей і у влаштуванні суспільства. Почалася тригерна реакція — злива добра, любові, самодисципліни й турботи, яка одразу ж підняла й виробничі сили. Люди могли б передбачити свій злет, якби замислились над тим, наскільки сильні невимовно прекрасні передчуття юності-доказ вродженої краси почуттів, яку ми носимо в собі, дуже мало реалізуючи її в попередні епохи.

— Але ж тут відсутня віра в людей у краще майбутнє? — заступився за Евізу астронавігатор.

— Ось чому тормансіани і вдалися до містицизму, — сказала Родіс. — Коли людина не має опори в суспільстві, коли її не охороняють, а лише загрожують їй, і вона не може довіритися законові й справедливості, вона дозріває для віри у надприродне — останній її сховок. Наприкінці Ери Роз'єданого Світу містика посилилась і в тираніях держкапіталізму, і в країнах лжесоціалізму. Позбавлені освіти, темні маси перестали вірити всевладним диктаторам і кинулись у сектанство й містицизм. Новий поворот історичної спіралі повернув більшість людства до атеїзму пізнання. Якщо провести аналогію, то зараз найсприятливіший момент, щоб у народі Торманса поселилася нова, справжня віра в людину.

— Коли на Землі поширився містицизм? — запитала Евіза.

— У синьому циклі сімнадцятого кола. Історики для тих часів користуються періодизацією, прийнятою у хроніках монастиря. Бан Тоголо в Каракорумі. Літописці-самітники неупереджено реєстрували світові події ЕРС, користуючись двопроменевою системою зіставлення суперечливих радіоповідомлень. Буддійський монастир був віддалений, і саме через це там збереглися літописи (у ті часи безліч історичних документів в інших країнах загинула). В Бан Тоголо вціліла найповніша хронологія, і ми користуємось її календарем.

— Велика битва Заходу і Сходу, або ж битва Мари, теж була в сімнадцятому колі? — запитала Чеді.

— У рік червоної чи вогненної курки сімнадцятого кола, — підтвердила Фай Родіс, — і тривала до року червоного тигра.

— Цікава хронологія! — промовила Евіза. — Звучить архаїчно безглуздо.

— Не така вже вона й безглузда, як видається на перший погляд. Кожне коло відповідає середній тривалості людського життя і тому сприймається не тільки розумом, а й почуттями.

— А в Бан Тоголо збереглися літописи давнішого періоду? — спитала Евіза.

— Вони сягають далеко в глиб часів, аж за Еру Змішування Формацій.

— У Темні Віки? Тоді вони припадають на час між п'ятим і тринадцятим колами. ЕРС почалась у п'ятнадцятому, — швидко вирахувала Чеді.

— А закінчилась у чорному циклі сімнадцятого кола, — додала Родіс.

— Чи не час припинити пошуки, хоч би в якому колі ми перебували? — запропонувала Евіза. — Ми замучили Фай.

— У рік синього коня п'ятдесят першого кола, — розсміялась Родіс. — Ходімо до мене. Ми багато думаємо останнім часом. І навіть забуваємо потанцювати...

Через тиждень до Родіс з'явився посланець Чойо Чагаса — сам начальник «лілових» Ян Гао-Юар, або скорочено Янгар: здоровань з виразними рисами великого обличчя. Саме лише його ім'я примушувало інженера Таеля озиратися з обавою.

З-під опущених, ніби втомлених, повік пильно, незмигтно дивились ясні, бездумні очі хижого птаха, безжалісні й безстрашні. Згодом інженер Таель пояснював, що начальник «лілових» завжди дивиться, ніби прицілюється. Він був славетним на всю планету стрільцем із кульових пістолетів, які носили офіцери охорони і сановники Ян-Ях.

Зухвало розглядаючи гостю із Землі, яку вперше бачив зблизька, Янгар переказав запрошення володаря.

Фай Родіс обіцяла прийти через кілька хвилин, проте начальник «лілових» не йшов.

— Мені наказано супроводжувати.

— Я знаю дорогу до зеленого кабінету.

— Не туди! І мені наказано супроводжувати!

«Обставини змінились», — подумала Родіс. Увійшовши до себе в кімнату, вона завмерла на кілька хвилин, щоб зосередитись і зібрати енергію.

Начальник «лілових» ішов на крок позаду, не даючи Фай Родіс випробувати його психічну стійкість.

Чойо Чагас, очікуючи їх, походжав по червоних килимах. Високі й вузькі вікна пропускали мало світла, створюючи рожевий напівморок, який любили тормансіани. Цього разу володар не запропонував гості сісти. Родіс, не побачивши зручних меблів, схрестивши ноги, сіла просто на килим. Чойо Чагас підвів брови, знаком відпустив Янгара і, походжаючи туди й сюди залом, зупинився перед Родіс, підозріло й гнівно дивлячись на неї згори вниз.

— Ми показували фільми тільки тим, хто прагнув знань, долаючи задля цього трудний шлях до зорельота і ризикуючи бути захопленими вашими кордонами, — сказала Родіс, не чекаючи питання.

— Я заборонив громадський показ! — наголошуючи на кожному слові, промовив волдар. — І попередив, щоб ви не втручались у справи нашої планети!

— Масового показу не було, — твердо відповіла Родіс. — Виконуючи

ваше бажання, ми не демонстрували фільми всій планеті. Мабуть, у вас є на те причини?

— Я заборонив показувати будь-кому!

— На це не має права жодна держава, жодна планета у всесвіті. Священний обов'язок кожного з нас боротися з таким нечуваним гнобленням. Хто сміє ставати на заваді мислячій істоті пізнавати світ? Фашистські диктатури минулого Землі та інших світів чинили подібні злочини, завдаючи неймовірних бід. А тому, коли у Великому Кільці знаходять державу, яка закриває своїм людям шлях до знань, то таку державу руйнують. Це і є той випадок, який дає право на пряме втручання у справи чужої планети.

— Хіба може судити якесь там Кільце про конкретну шкоду чи користь у чужому житті! — оскаженіло крикнув Чойо Чагас.

— Не може. Але забороняти пізнавати мистецтво, науки, життя інших планет не допустимо. Для того, щоб встановити з вами дружні відносини і взаєморозуміння, ми зробили поступку, не вимагаючи всепланетного показу фільмів.

Чойо Чагас невиразно гмукнув і ще швидше закрокував залом.

— Мені прикро, — тихо мовила Родіс, — що ви не оцінили наших стереофільмів. На противагу гнітючому пеклу документів, зібраних вашими предками там, унизу, вони доводять кінцеву перемогу людського розуму.

— А контроль? Хто заручиться цілковитою нешкідливістю ваших фільмів? Це пропаганда чужих ідей! Полуда на очі!

— Комуністичне суспільство Землі не потребує ні пропаганди, ні оказамілювання. Збагніть, володарю планети! — Родіс підхопилася на ноги. — Навіщо це Землі? Ви ж розумний чоловік, хоч як вас обмежують диктаторські умови! Хіба ви не бачите, що єдине наше бажання, поки ми тут, допомогти вашим людям знайти шлях до іншого життя... Безвідплатно! Немає вищої радості для людини, ніж віддавати й допомагати, зрозумійте ж!

Вона тримала перед собою зчеплені в пориві руки й завмерла за півкроку від Чойо Чагаса, нахилившись уперед, як вихователька чи мати перед нерозумною дитиною.

Пристрасна переконливість слів Фай Родіс справила враження на володаря. Він глибокодумно втупився в підлогу й мовчки повів Родіс до звичного місця їхніх зустрічей — до зеленої кімнати з чорними меблями й гадальною кришталевою кулею. Там він узяв свою люльку і затягнувся. Родіс уловила знайомий різкий запах диму.

— Люди, — мовив Чойо Чагас, примруживши свої вузькі очі, — це тіні, які не мають ніякого значення в історії. Живуть лише їхні діла. Діла — це граніт, а життя — пісок. Так казали в давнину.

— Я знаю цей вислів — від наших спільних предків... Але згадайте, що юрба й володар — діалектична єдність протилежностей — окремо не існують. І обидві сторони неосвічені, по-садистськи жорстокі, розлючені один на одного, особливо коли назріває суперечливість соціальної складності й духовної убогості.

— Тоді мене вражає, чому ви так турбуєтесь про безіменні юрби Ян-Ях? Це люди, з якими можна зробити все, що завгодно! Пограбувати, відібрати дружин і коханих, прогнати з домівок. Треба тільки застосувати давній, як наш і земний світ, спосіб — вихвалити їх. Кричіть їм, що вони великі, прекрасні, хоробрі й розумні, і вони дозволять вам усе. Але спробуйте назвати їх тим, чим вони є насправді: невігласами, дурнями, тупими і безпомічними нікчемами, і ревище обурення заглушить будь-яке розумне звернення до них, хоча вони й живуть усе життя у куди гіршому приниженні.

— Ви, мабуть, з фільмів, що їх привезли із Землі, засвоїли найгірший спосіб керування людьми, — з докором промовила Родіс. — Але й тоді вже наші предки застосовували інший метод: звернення до здорового глузду людей, прагнення пояснити їм причину дії і довести наслідки. Тоді завдяки глибоко закладеному в нас відчуттю справедливості ми зробимо набагато більше й підемо на нелегкі випробування, що й було доведено людьми минулого. Не можна вибирати завжди легкий шлях — недовго опинитись у безвихідному інферно.

— Важкий і плідний шлях неможливий при великій кількості людей.

— Що більше людей, то ширший вибір умів, об'єднані зусилля яких дали Землі її ноосферу, могутню й чисту. Сучасна людина — результат злиття різноманітних паростей, які сходилися протягом мільйонів років. Тому її спадковість містить безліч психологічних сутностей, і різниця між індивідами дуже велика. У цьому ключ до вдосконалення і перешкода для перетворення людства в мурашине царство. Злиття різних типів психологічних структур, які завжди поводитимуться по-різному в загальному потоці культури, — неперевершене диво і свідчення прекрасних якостей людини у спрямовуючих рамках суспільної свідомості.

— А мільярди дурнів і психопатів, які розшарпують істину на дріб'язкові одкровлення і створюють велику плутанину поглядів? Один мудрець писав про знання як про жир, що засмічує мозок. Воно в них таке. Навіщо їм жити, марнуючи рештки ресурсів планети?

— Ви вже досягли неухильного падіння народжуваності серед вашої інтелігенції. Ви прагнете позбавити людей прихильностей, щоб перетворити їх на знаряддя гноблення і влади! Ну що ж, це природний наслідок тиранічного ставлення до людей.

— Відомості, отримані від інженера Толло Фраеля! — вигукнув Чойо Чагас, ніби звинувачуючи Родіс. — До речі, він знав про показ стереофільмів?

Нудотне відчуття необхідності брехати підкотилося до Родіс. У світі Торманса неухильне дотримання законів Землі завжди могло призвести до тяжких наслідків.

— Я давно здогадалася, що він зобов'язаний доносити, — ухильно відповіла вона.

Чойо Чагас інакше зрозумів відразу, що промайнула в обличчі Родіс, і самовдоволено посміхнувся. Родіс збагнула, що загроза Таелю минула. Вона опустила очі, щоб приховати найменший відтінок своїх емоцій від пильного погляду Чойо Чагаса.

— Скажіть відверто, ви змогли б мене вбити? — запитав він раптом.

Несподівані стрибки думок Чагаса вже не дивували Родіс.

— Навіщо? — спокійно запитала вона.

— Щоб усунути мене й послабити владу.

— Усунути вас! Ваше місце відразу ж захопить інший, ще гірший. Ви хоч розумний...

— Хоч! — гнівно скрикнув володар.

— Ваша суспільна система не забезпечує прихід до влади розумних і порядних людей, у цьому її найбільша біда. Більше того, за законом, ухваленим ще в Еру Роз'єданого Світу Пітером, ця система має тенденцію до збільшення некомпетентності правлячих кіл.

Чойо Чагас хотів заперечити, стримався й улесливо запитав:

— А практично — могли б убити? І чим?

— У будь-який момент. Наказати вмерти.

— Я теж можу Еас знищити вмить!

Родіс стенула плечима з чисто жіночою зневагою.

— У цьому випадку командир нашого зорельота обіцяв зрити поверхню усієї Ян-Ях на кілометр углиб.

— Але ж ви не чините вбивств! І напевне забороните йому!

— Мене тоді не буде серед живих, — усміхнулася Родіс, — а він командир!..

Чойо Чагас замислено постукав пальцями по столу, і ніби у відповідь продзеленчав невидимий дзвіночок.

З того, як стривожився голова Ради Чотирьох, Фай Родіс зрозуміла, що сигнал сповіщає про щось дуже важливе. Вона підвелась, але володар, який у цей час дивився в апарат, схований від Родіс різьбленою дерев'яною стінкою, владно показав їй на крісло...

— Вас викликає ваш корабель. До Ян-Ях наближається зореліт. Земний?

— О ні! — вигукнула Родіс так упевнено, що володар глянув на неї з підозрою. — Я його скоро не чекаю, — додала вона, зрозумівши його думки.

— А ви можете зв'язатися з цим новим прибульцем?

— Звичайно, якщо їхня планета входить у Велике Кільце.

— Я хочу бути присутнім!

Родіс досить добре знала звичаї Торманса. Володаря не можна запрошувати ні до себе, ні в яке інше місце. До нього з'являються тільки за його викликом.

Примчав Вір Норін з двома СДФ. У зеленій кімнаті, яка повсякчас вражала тормансіан реальністю, виникла кабіна «Темного Полум'я» із зорельотниками, що зібралися по тривозі. Олла Дез маніпулювала селектором хвиль. Корабель наближався, але кого сигнали були поза спектром Великого Кільця. Ось Олла Дез потягла на себе чорний важіль у верхній частині пульта й одночасно натиснула ногою червону педаль, вмикаючи машини обчислення і пам'яті, щоб вирахувати незвичний спектр передачі.

Кабіна сповнилася протяжним дзвоном ненастроєної основної хвилі. На великому екрані у кабіні зорельота замиготіли, шикуючись і розсипаючись, клапті зображень. Чойо Чагас стулив повіки, боячись нападу запаморочення. Миготіння уповільнилось, частини роздробленої картини застрягали в екрані, ніби спіймані у тенета. Врешті з цих частин склалося марево якогось незвичайного корабля. Він мав чотири площини з кількох шарів величезних труб, які перехрещувалися на гігантському поздовжньому циліндрі, ніби чотири музичних органи, з'єднаних у косий хрест. У трубах пульсувало бліде полум'я, яке кільцем охоплювало всю споруду.

Зображення зорельота збільшилося, поглинуло весь екран, розчинилось у ньому. Лишився тільки серпоподібний виступ поздовжнього циліндра на тлі чорної космічної безодні. З напівсферичної лунки вилітали і мчали вперед схожі на вісімки знаки, які світилися зсередини. Вони чергувались у вертикальному й горизонтальному орієнтуванні, бігли то окремими групами, то безперервним ланцюгом. Видіння тривало не довше

хвилини й змінилося картиною внутрішнього приміщення корабля. Три площини перетиналися під різними кутами — чужа архітектура ледь розпізнавалася під різними кутами у ракурсі передавача.

Увагу привернули шість нерухомих постатей, що потонули в глибоких сидіннях перед похилою, у формі трикутника, стіною, що блимала, мов чорне дзеркало. Сріблясто-лілове тьмяне світло перебігало змієподібними потоками по навскісних площинах стелі. Приміщення то занурювалось у сутінки, то спалахувало сліпучим вогнем, без тіней і напівтонів. Пульсація освітлення заважала розгледіти подробиці.

Усі шість постатей непорушно сиділи по-людськи, вдягнені у щось схоже на темні плащі із загостреними каптурами, які приховували обличчя таємничих істот.

Земляни не могли визначити розміри корабля. На екрані не з'являлося нічого, що було б бодай трохи знайоме космічному досвіду Великого Кільця.

Поодинокі спалахи світла, застигли темні постаті, дивно надломлені й перехняблені кріплення корпусу — все діяло гнітюче. Незрозуміла сила ішла з глибин всесвіту. Очевидно, корабель наближався. Невпинно нарастив вібруючий стогін, схожий на звук металу, що рветься. Цей звук, який то згасав, то відроджувався з новою силою від кожного світлового спалаху, примушував людину здригатися з незбагненною відразою.

Уся тремтячи — вона не змогла б передати, що відчуває в ці хвилини — Олла Дез притишила звуковий фон й увімкнула передавач «Темного Полум'я». За декілька секунд машини визначили ціль і скерували до неї промінь, який повторював відомий усій Галактиці поклик Великого Кільця.

Нічого не змінилося в передачі з невідомого зорельота. Так само миготіли сріблясті спалахи, так само нерухомо й похмуро сиділи постаті в темних каптурах.

Олла Дез підсилювала поклик на тій же хвилі, якою користувався

чужий зореліт. Стовпчик синього вогню — показчик потужності каскаду — піднявся до кінця трубки. Олла Дез відкрила звуковий канал й одразу зменшила його до мінімуму — цей скорботний стогін неможливо було слухати.

«Темне Полум'я» кликав, переходячи на різні коди. Протяжний звук помалу слабшав. Стало ясно, що чужий зореліт віддаляється, не звертаючи уваги на сигнали. Деякий час на екрані бовванів чотириреберний контур корабля, але й він розчинився в космічному мороці.

З веселим сюрчанням у ряду індексів головного локатора побігла лацюжок цифр.

— Курс 336-11 за північним лімбом Галактики, рівень четвертий, швидкість 0,88, — повідомив Дів Сімбел.

— Йде впоперек Галактики, приблизно від Волосся Вероніки, вище рівня головних згущень, — сказав Гріф Ріфт.

— Дивно, що рухається у звичному просторі. Його швидкість невелика. На весь шлях йому знадобиться понад сто тисяч земних років, — голосно відгукнувся з палацу володаря Вір Норін.

Від несподіванки Чойо Чагас і кілька присутніх сановників рвучко обернулись у його бік.

— А чи живі ті, що на кораблі? — Мента Кор запитала про те, що мучило всіх зорелітників.

— І зореліт ітиме невпинно? — запитав Чойо Чагас, звертаючись до Фай Родіс.

За неї відповіла Мента Кор:

— Поки не вичерпається запас енергії для автоматів, які виправляють курс, зореліт невразливий. Але й тому, в розрідженій зоні четвертого рівня, шанси на зустріч із скупченням матерії настільки незначні, що він промчить усю Галактику й летітиме ще не один мільйон років.

— Мільйон років, — повільно мовив Чойо Чагас і, спохопившись, насупився.

— Хіба заведено на Землі відповідати, коли не питають? — грізно промовив він, дивлячись тільки на Родіс. — Та ще в присутності старших?

— Заведено, — відказала Родіс. — Коли розмовляють декілька чоловік, відповідає той, хто раніше сформулював відповідь. Старшинство не береться до уваги. Я маю на увазі вік.

— А звання теж не береться до уваги?

— В обговоренні питання — ні.

— Анархисти! — буркнув Чойо Чагас, підводячись.

Родіс зробила знак, і Олла Дез вимкнула зв'язок. Затихло м'яке гудіння проекторів СДФ.

Завішана яскравими тканинами зала палацу набрала звичного вигляду, ніби й не було похмурого приводу корабля, що промайнув повз планету, посилаючи у простір незрозумілий стогін-поклик.

Землян приголомшила зустріч з міжзоряним мандрівником. Щось безвихідне, інfernальне було в миготінні світла поміж гостро перехрещених металевих площин безлюдної зали корабля.

Гнітюча туга заволоділа, очевидно, не лише землянами. Чойо Чагас, не говорячи ні слова, рушив до своїх покоїв не властивою йому втомленою ходою. Позаду нечутно йшли двоє «лілових», зневажливо озираючись на купку наближених, що супроводжували їх.

Фай Родіс даремно побоювалася, що її супутників затримають іще на декілька днів. Інженер Таель вручив Чеді, Евізі та Вір Норіну шматочки гнучкого пластику, вкриті позначками й запаяні в прозору плівку. Картки давали право з'являтися в усіх установах, зібраннях та інститутах міста Центру Мудрості. На превеликий подив землян, виявилось, що таким правом володіли лише деякі мешканці столиці. Більшість мали картки іншого роду, які обмежували їхніх власників у правах. Особа без картки вважалася поза законом. Її могли схопити й після дізнання або висилали до іншої області планети, де вимагалась фізична праця, або коли цієї потреби не було, прирікали на «легку смерть».

Таель провів трьох землян разом з їхнім СДФ за межі забороненої зони садів Цоам і, передавши провідникам, повернувся. Він знайшов Фай Родіс біля прозорої стіни ходу, до якого виходили двері спорожнелих кімнат. Без скафандра, в коротенькій широкій спідничці з корсажем, вона стала ближчою, домашньою.

Родіс вдивлялася в сад, де здригалися гілки дерев, що жадібно простягали їх до неба. Таель раптом подумав, наскільки милі його серцю рослини мають здаватися землянам чужими. І самотня Родіс у її легковажно юнацькому, за мірками Ян-Ях, вбранні Уявлялась йому полонянкою, засмученою і беззахисною.

Інженер забув про все. Довго стримуване почуття вихопилось назовні з несподіваною для нього самого силою. Він припав на коліно, уподібнюючись, сам того не усвідомлюючи, древнім лицарям Землі. Схопивши опущену руку Фай Родіс, він почав палко, голосно й квапливо оспівдуватися у своєму коханні.

Родіс слухала його, не рухаючись і не дивуючись, ніби все, що казав

тормансіанин, давно їй відоме.

Таель дивився в її очі, намагаючись прочитати чи бодай вгадати відповідь. Сяючі, як в усіх землян, казкові зелені очі жительки Землі під зовнішньою лагідністю приховували непохитну відвагу й пильність, стояли на сторожі її внутрішнього світу. І, розбиваючись об цю невидиму стіну, згасали мрії й слова кохання, які підняли інженера на один рівень з Фай Родіс. Таель похилив голову і вмовк, усе ще стоячи біля ніг Родіс у позі, яка вже здавалася йому безглуздою.

Фай Родіс стиснула його з'єднані долоні й легко підняла. Вона намагалася покласти руки на плечі Таелеві, проте він, знаючи їхню заспокійливу силу, відсахнувся, майже обурений. За відомим людським законом, однаковим для Землі й Торманса, чоловік, який благає про кохання, міг легше пережити відмову, аніж дружнє співчуття. Не жаль, ні, жалю до себе не відчув тормансіанин, і за це був удячний своїй обраниці, яка не відштовхнула його, будучи водночас такою недосяжно далекою.

— Пробачте мені, — з достоїнством промовив Таель, — замріявся, і мені здалося... словом, я забув, що у вас не може бути любові до нас, нижчих істот занедбаної планети.

— Може, Таель, — тихо відповіла Родіс.

Інженер до болю стиснув пальці закладених за спину рук. Знову, ламаючи волю і стискаючи груди, захопила його небезпечна сила земної жінки.

— Тоді... — пробурмотів він, знову підбадьорений.

— Погляньте очима Землі, Таель. Ви бачили наше життя. Знайдіть мені місце у вашому, бо кохання в нас лише у спільному шляху. Інакше це тільки фізична пристрасть, яка реалізується і минає, виконавши своє призначення. Спалахи її бувають нечасто, тому що вимагають такого піднесення почуттів і напруження сил, що для нерівного партнера являють смертельну небезпеку.

Для інженера менторське забарвлення, якого набуло його освідчення, ставало нестерпним і образливим, хоча він чудово розумів, що Фай Родіс говорить з ним довірливо, прямо, і, головне, як з рівнею.

Інженер Таель попрощався й побрів до виходу, намагаючись триматися з незалежністю й гідністю землянина.

Фай Родіс скрушно подивилась услід і раптом гукнула:

— Верніться, я маю сказати вам щось важливе.

Родіс провела його до своєї кімнати й міцно причинила двері. Застугонів СДФ. Ввімкнувши захисне поле, Родіс розповіла про розмову з Чойо Чагасом.

Тормансіанин слухав її з легкою посмішкою, якою мешканці планети Ян-Ях приховували гіркоту безсилля.

— Ви казали, що я зобов'язаний доносити? — запитав він. Родіс кивнула.

— Так, це правильно! І я доносив увесь цей час, інакше мені не можна.

— Чому?

— День без донесення — і я не зміг би бачити вас. Ніколи більше.

— Що ж ви доносили?

— О, це небезпечна гра. Розповісти правду, яка не пошкодить вам, промовчати про важливе, вигадати напівправду. Маєш справу з розумними ворогами, але напівправда, винайдена для політичного обману, годиться як зброя проти них самих.

— Навіщо ж ви граєте в такі ігри?

— Як навіщо? А десятки тисяч людей Ян-Ях, що бачили комуністичну Землю? А знання, якими ви озброїли нас? А радість

спілкування з вами? Мені випало таке щастя! Побачити інше життя, казково прекрасне, стояти на межі двох світів! Зрозуміти, повірити, впевнитись у можливості спасіння народу Ян-Ях!

— Пробачте мені, Таель, — шанобливо, як старшому, мовила Фай Родіс, — я ще так мало знаю і роблю прикрі помилки...

— Що ви, зоре моя! — вигукнув вражений Таель, задкуючи до дверей.

Родіс сильно потягла його за руку її посадила на великому дивані — на ньому не раз сиділи земляни.

Інженера охопило дивне почуття байдужості. Немовби все це відбувалося з кимось іншим, а сам він був стороннім свідком розмови мешканців різних світів.

Фай Родіс вместилися на дивані, підібгавши ноги і обхопивши руками оголені коліна. Вона дивилася тепер на тормансіанського інженера інакше, розуміючи, звідки ці глибокі зморшки, які поорали йому лоба, чому страдницьки й назавжди невблаганно нахмурилися брови над світлими й проникливими очима мислителя, чому пролягли глибокі складки, що збігали від крил носа далеко на щоки, минаючи кутики повних, завжди стиснутих губів, чому рання ріденька сивина прозирала у бороді й вусах.

За своїм звичаєм, Фай Родіс поклала пальці на руку інженера, встановлюючи тілесний контакт, який допомагав відчувати людину, далеку за своїми поглядами й близьку у своїх прагненнях.

Таель дивився задумливо й сумно. Відчуття космічної безодні, що немовби розверзлася позаду Родіс, підступило, як це траплялося вже не раз, знову, і тормансіанин здригнувся.

Родіс міцніше натиснула на його руку, тихо запитала:

— Будьте відверті зі мною, Таель. Чим погрожують вам, що стоїть за плечима у вас і, очевидно, у кожного мешканця Ян-Ях?

— Залежить від провинності. Якщо я порушу зобов'язання доносити, то мене чекає вигнання. Доведеться їхати кудись у далеке місто, бо в столиці не буде для мене роботи.

— А коли з'ясується, що ви скористалися спілкуванням з нами, щоб передавати своїм друзям нашу інформацію?

— Звинуватять у державній зраді. Заарештують, катуватимуть, щоб виказав співучасників. Тих катуватимуть у свою чергу, вони викажуть решту і ще кількасот непричетних, просто щоб позбутися жахливих мук. Потім усіх знищать.

Родіс здригнулася, хоча все це їй було відоме. Але тепер перед нею розгорталася не історія, не переживання стародавніх людей Землі, які потонули в тисячоліттях. Саме життя Торманса в особі інженера Таеля дивилось на неї лагідно й сумно. У цьому спокої було більше трагедії, ніж у розпачливому крику. І екранована кімната, в якій тихо гув СДФ, видавалася Родіс трухлявим плотиком у ворожому океані, де берег в усі боки однаково; далекий і недосяжний.

— Я їх не боюся, — мовив Таель, — і не тому, що певен своєї сили. Ніхто не може встояти. Те, що розповідається в легендах про непохитних людей, — або брехня, або свідоцтво недостатнього уміння катів. Є люди найвищого героїзму, але, коли їх досить довго і досить сильно катувати, вони також зламаються, перетворюються з людини у забиту, напівмертву тварину, яка у напівсні виконуватиме накази.

— На що ж ви сподіваєтесь?

— На свою слабкість. Кати спершу нищать людину фізично. Другий ступінь — психічне нівечення. Я загину на першому ступені, і їм нема на що сподіватись!

Фай Родіс випросталась, зітхнувши. Тормансіанин не міг відвести очей від її високо піднятих грудей. Непристойно і соромно за мораллю Ян-Ях, проте жінка Землі сприйняла погляд інженера як природну данину потягові чоловіка.

Фай Родіс була певна, що природа, незважаючи на невблаганну жорстокість процесу еволюції, усе ж виявляється більш гуманною, ніж людина. Людина, яка винайшла тонкі знаряддя, що глибоко проникають досередини — стріли, списи, кулі, — різко збільшила інферно мук на Землі, відкинувши бойову тактику хижого звіра, основану на шоку від першого удару, розриві великих судин і безболісній смерті від втрати

крові. Жертви людини почали гинути у жахливих стражданнях від глибоких внутрішніх запалень. А коли психічно неповноцінні дійшли до садизму, вона створили пекельну техніку катувань, яку одразу ж було використано з метою політичною і військовою.

І ось діти Землі повернулися в подібний світ, давно стертий з лица їхньої планети!

Фай Родіс провела рукою по чуприні інженера.

— Слухайте, Таель! Інформуйте їх далі, ви знаєте, що в нас немає секретів. Ми візьмемо вас до «Темного Полум'я», вилікуємо, зміцнимо психічно й фізично. Ви навчитеся керувати своїм тілом, почуттями, підкоряти собі людей, якщо це знадобиться для вашої справи. І ви повернетесь сюди іншою людиною. На все це піде всього два-три місяці!

Тормансіанин підвівся з дивана, рішуче труснув головою.

— Ні, Родіс, — він вимовив земне ім'я незвично для різкої мови Торманса — співуче й ніжно, — я не зможу бути ідеально здоровим серед хворобливих людей своєї планети. Не зможу, бо знаю, як багато часу й сил потрібно витратити на себе, щоб триматися на цьому рівні. Я ж не отримав ідеального тіла у спадщину від предків. Саме лише наближення до вашої сили вимагатиме стільки часу й уваги до себе, що мене не стане на важливіше: доброти, любов, співчуття й турботу про інших, у чому я бачу свій обов'язок. Замало любові й добра в нашому світі! Замало людей обдарованих, котрі не розтринькали свої душевні сили на дрібниці на зразок кар'єри — життя, багатого матеріального, чи влади. Я народився слабим, але з любов'ю до людей, і не маю права зійти з цього шляху. Дякую вам, Родіс!

Родіс помовчала, вглядаючись в інженера, потім її «зоряні» очі згасли, приховані опущеними віями.

— Гаразд, Таель! Спонування ваші прекрасні. Ви по-справжньому сильна людина. Майбутнє планети в руках таких, як ви. Але прийміть від мене лише один подарунок. Він позбавить вас страху перед можливими катуваннями і виведе з-під влади катів. Якщо вважатимете за потрібне, то передасте його іншим...

Вона знову глянула на інженера: чи розуміє?

— Так, ви правильно здогадались. Я навчу вас умінню одразу померти в будь-яку мить, за власним бажанням, не користуючись нічим, окрім внутрішніх сил організму. Споконвіку всі тирани над усе ненавиділи людей, які самовільно вислизали з-під їхньої влади над життям і смертю. Право розпоряджатися життям і смертю стало невід'ємним правом володаря. І люди повірили в цей фетишизм, підтримуваний християнською

церквою. За тисячоліття цивілізацій, що проминули на Землі, вони не вигадали нічого, окрім болісних способів самовбивства, доступних і звірові. Лише мудреці Індії рано зрозуміли, що, зробивши людину володарем власної смерті, вони звільняють її від страху перед життям... — Родіс подумала й запитала: — Але, можливо, з вашим обов'язком «ранньої смерті» все це не так істотно, як у давнину на Землі?

— Дуже важливо! — вигукнув Таель. — «Лагідна смерть» теж цілком в руках олігархії, і без дозволу ніхто не увійде до її палацу. А для нас, освічених довгожителів, залежність життя і смерті від володарів абсолютна.

— Знайдіть час, — рішуче мовила Родіс, — з вашою психічною натренованістю вам знадобиться декілька занять.

— Так багато!

— Це неможливо засвоїти без досвідченого вчителя. Треба знати, як зупинити серце у будь-який бажаний момент. Тільки-но звичайна людина Ян-Ях почне гальмувати своє серце, як мозок, не отримуючи потрібного щосекундно кисню і живлення, відразу підштовхне його. Тому для гальмування серця необхідно приспати мозок, але тоді втрачається самоконтроль і «урок» закінчиться смертю. Моє завдання — навчити вас не втрачати самоконтролю до останнього кроку з життя.

— Я дуже, дуже вдячний вам! — радісно вигукнув Таель.

Сміливо схопивши обидві руки Родіс, він вкрив їх поцілунками.

Вона вивільнила руки і, підвівши голову до інженера, сама поцілувала Таеля.

— Ніколи б не могла подумати, що віддам закоханій у мене людині вміння вмирати. Яке безмежно дивне й сумне життя у владі інферно!..

Помітивши, що Таель здивовано глянув на неї, вона додала:

— В одній із стародавніх легенд Землі розповідається про богиню смутку, яка втішала смертних отруєним вином.

— Я пам'ятаю цю легенду і тепер знаю, що вона прийшла від наших спільних предків! Тільки в нашій легенді вино приготували із лоз, які виростили на могилі кохання. У вас теж?

— У нас теж.

— І це так, богине смутку! До завтра? Гарзд?

Інженер Таель сам вимкнув екранування і, не обернувшись, вийшов, обережно причинивши важкі високі двері.

Фай Родіс лягла на дивані, поклавши підборіддя на схрещені руки. Нею заволоділи думки про її подвійну роль на планеті Ян-Ях.

Розумний володар, зробивши її негласною полонянкою свого палацу,

ізолював од людей Ян-Ях. Водночас мимоволі дав їй можливість збагнути саму суть влади над планетою, вивчити олігархічну систему, зрозуміти яку людині вищого, комуністичного суспільства було б надзвичайно важко. Олігархічна структура, здавалось, була гранично простою і практикувалася з давніх-давен на Землі, набираючи різноманітних форм — від тиранічних диктатур в Ассирії, Римі, Монголії, Середній Азії до найреакційніших видів націоналізму на капіталістичному Заході, які неминуче вели до фашизму.

Коли оголошують себе єдиним — і в усіх випадках — носієм істини, це автоматично спричиняє винищення всіх, хто мислить інакше, тобто найінтелігентнішої частини народу. Щоб перешкодити відродженню свободолюбства, олігархи ставили завдання зламати волю своїх підданих, зламати їх психічно. І для здійснення цього завдання повсюдно намагалися залучити вчених. На щастя, деградація біологічних наук на Тормансі не дозволила таким «ученим» досягти серйозних успіхів у тих зловісних галузях біології, які в окремих країнах Землі свого часу мало не призвели до перетворення більшості народу в тупих дешевих роботів, покірних виконавців будь-якої волі. Тут, на зубожілій планеті, засоби духовного нівечення були нескладними: терор і голод та ще цілковите свавілля в освіті й вихованні. Духовні надбання знання і мистецтва, тисячоліттями нагромаджені народами, вилучалися з обігу. Замість них навіювали гонитву за удаваними цінностями, за речами, котрі ставали дедалі гіршими в міру руйнування економіки, неминучого при морально-психічному занепаді людей. На Землі, при різноманітності країн і народів, олігархія ніколи не досягала неподільної влади, як на Тормансі. В будь-який момент у будь-якому місці планети володарі могли вчинити що завгодно, кинувши лише кілька слів. Роз'яснення необхідності чи пояснення того, що траплялося, надавалося вченим слугам. Ця абсолютна влада часто-густо потрапляла до рук психічно ненормальних людей. Свого часу на Землі саме параноїки з їхньою несамовитою енергією і фанатичною впевненістю у своїй правоті робилися політичними чи релігійними вождями. Як наслідок серед фізично слабких різко збільшувалася кількість людей з маніакально-депресивною психікою, основою життя яких був страх: страх перед покарою, дамоклів меч хронічної боязні — тільки б не помилитися і не вчинити те, за що каратимуть.

На Тормансі володарі не боялися опору і, на щастя, були позбавлені параноїдального комплексу та манії переслідування, і ця обставина, без сумніву, врятувала життя мільйонам людей.

«О, ці сни про небо золотаве, про пристані крилатих кораблів!» — пригадала Родіс вірші древнього поета Росії: найбільше любила вона

російську поезію того часу за чистоту й відданість людині. Сни збулися зовсім не так, як мріялось поетові. З розвитком технічної цивілізації дедалі більше людей відходило від активної участі в житті, бо діяли в дуже вузькій сфері своєї спеціальності, крім неї нічого не вміючи й не знаючи.

До Ери Роз'єданого Світу середня, людина Землі була досить різнобічно розвиненою особою — вона могла власноручно збудувати житло чи корабель, знала, як поводитися з конем і візком, і, як правило, завжди була готова з мечем у руках битися в лавах війська.

А потім, коли людей стало більше, вони перетворилися незначущими придатками своїх вузьких і дрібних професій, пасивними пасажирами різноманітних засобів пересування.

Якщо уявити собі людство у вигляді піраміди, то що вища вона, то гостріша й нечисленніша верхівка, яка складалася з активної частини людства, і ширша основа. Якщо колись окрема особа була всебічно розвинута й сильна, то з ростом піраміди, із втратою інтересу до життя вона ставала слабшою і приносила менше користі. Багато мислителів ЕРС вважали нудьгу, втрату інтересу до життя небезпечнішими від атомної війни! Якою б не була еліта верхніх прошарків, усе тяжче ставало нижчим і поглиблювалось інферно. При такій тенденції цивілізація, яка виросла з технократичного капіталізму, повинна зруйнуватись і зруйнувалася! Ієрархічна піраміда влади на Тормансі уявлялася Родіс як ступінчате нагромадження прошарків, що різко розширювалися донизу. Воно спиралось на широку «основу» — мільярди «кжи», неосвічених, малоздібних, «ощасливлених» привілеєм померти молодими.

«Наші вчені й мій Кін Рух мали цілковиту рацію, — подумала Родіс, — говорячи про примноження інферно, коли немає виходу для нижчих прошарків піраміди. Вона мусить бути зруйнована! Але ж піраміда — найстійкіша з усіх будов! Усунення верхівки нічого не вирішує: на місці прибраних одразу ж виникає нова вершина з нижчого шару. У піраміді треба розвалити основу, а для цього необхідне дати потрібну інформацію самим «кжи».

Родіс викликала «Темне Полум'я» — треба було порадитися з Гріфом.

Гріф Ріфт постав перед нею за три, на жаль, неперехідні кроки — він зрадив цій позапрограмній зустрічі.

Родіс розповіла про піраміду, і Гріф Ріфт замислився.

— Так, єдиний вихід. До речі, це давня методика всіх істинних революцій. Настане час, і піраміда впаде, тільки тоді, коли внизу нагромадяться сили, здатні на організацію іншого суспільства. Нехай

зрозуміє ваш інженер, що для цього потрібен союз «джи» і «кжи». Інакше Торманс не вийде з інферно. Розрив між «джи» і «жи» — осьовий стрижень олігархії. Вони не обійдуться без тих і без тих, але самі існують лише за рахунок їхнього роз'єднання. «Кжи» і «джи» однаково б'ються в найміцнішій клітці, створеній зусиллями обох класів. Що більше вони ворогують, то міцніша й безвихідніша клітка. Треба забезпечити їх не лише інформацією, але й зброєю.

— Ми не можемо всліпу роздавати зброю, — промовила Родіс, — а загальна інформація діє надто повільно! Зараз найголовніше для них — засоби оборони, а не нападу, точніше, засоби захисту від деспотизму. Два потужних інструменти: ДПА — детектор психології та ІКП — інгібітор короткої пам'яті — захистять новонароджені групи від шпигунів і сприятимуть їхньому росту й дозріванню.

— Згоден. Але інформацію слід розповсюджувати інакше, — мовив Ріфт. — Ми були наївні й створили небезпечну ситуацію. Я раджу оголосити володарям про припинення демонстрації фільмів. Ви скажете правду, а ми приготуємо мільйон патронів, сотня яких непомітно поміститься у будь-якій кишені. Замість сеансу стереофільмів ми роздамо патрони з відеоінформацією на всі необхідні теми. Ті, хто бачив фільми, підтвердять, що інформація — реальна правда, відібрана для тих, котрі заблукали в пільмі.

— Сьогодні я зрозуміла, що, крім ДПА, їм необхідне психологічне тренування, щоб звільнити їх від страху переслідування й від фетишизації влади. Надто далеко розійшлися тут стосунки людей з державою. Вона стоїть над ними як лиха і всемогутня сила. Пора їм зрозуміти, що у правовому відношенні кожний індивід і народ однозначні, і аж ніяк не антагоністи. Перехід одиницності у множину й навпаки — ось на чому вони зовсім не розуміються, плутаючи при цьому мету й засоби, техніку й пізнання, якість і кількість.

Гріф Ріфт невесело посміхнувся.

— Не розумію, чому ця цивілізація ще існує. Адже тут порушено закон Сінед Роба. Якщо вони досягли високої техніки й майже наблизилися до оволодіння космосом — і не подбали про моральний добробут, набагато важливіший, ніж матеріальний, то вони не переступили поріг Роба! Жодному суспільству з низьким морально-етичним рівнем не дано його переступити, не самозни-щившись при цьому, — і все-таки вони його переступили!

— І як ви не здогадалися, Ріфт! їхня цивілізація з самого початку була монолітною, так само, як і народ, хоч би на які держави вони тимчасово

роз'єднувались. Залізне віко олігархії прикрило всю планету, зняло загрозу порога Роба, проте й знищило можливість виходу з інферно...

— Згоден! Але як бути із Стрілою Арімана?

— Побачимо... — Родіс сторожко прислухалась і поспіхом додала: — Сюди йдуть. Бувай, Гріф! Готуйте патрони інформації, а про теми подумасмо, коли всі зберете всіх на раду. І якомога більше ДПА та ІКП! Усі сили на них!

Родіс вимкнула СДФ і вмостилася на дивані, відчуваючи наближення чужої людини.

У двері постукали. З'явився високий і худий старий «Змієносець».

— Велика голова запрошує володарку землян провести вечір у його покоях. Він чекатиме вас за... — Сановник підвів очі до стіни, де на великому годиннику світилися кругові блискучі смужки, і побачив картину Фай Родіс. Старий затнувся на врочистій мові й поквапом закінчив: — За два кільця часу.

Подякувавши, Родіс відпустила посланця. «Знову щось нове», — подумала вона, підходячи до дзеркала й критично оглядаючи своє скромне вбрання.

Жінки Землі, природжені артистки, захоплювалися грою в перевтілення. Змінюючи вигляд, вони настроювали себе відповідно до прийнятого образу. За час подорожі зорельотом Олла Дез перевтілювалася на маркізу кінця феодальної епохи, Нея Холлі ставала пустотливим дівчиськом ЕРС, а Тівіса Хенако — гейшею стародавньої Японії. Чоловіки на це не зважали — властива їм бідність уяви і чисто чоловіча байдужість до дрібниць переважала.

Родіс, вертячись перед дзеркалом і перебираючи ті чи інші перевтілення, спинилася на жінці давньої Індії — магарані. Убір індійської жінки — сарі — пасував найбільше: і за простотою виконання і тому, що личив молодій жінці як ніякий інший. Сарі точно передає настрій і відчуття жінки. Воно може ставати і непроникним панциром і ніби розчинятися на тілі, відкриваючи всі його лінії.

Родіс майстерно скористалася небагатьма засобами, що були в її розпорядженні.

Настроївши СДФ, вона прийняла іонний душ і електричний масаж, потім посилила пігментацію шкіри до відтінку золотаво-брунатного плоду тінгі. Коротке волосся, розділене на тім'ї проділом і туго скручене на потилиці, утворювало великий вузол. Шматочок титанового дроту, відполірованого до дзеркального блиску, Родіс розламала на частини й зробила з них кільця, надівши їх як браслети на зап'ястя і щиколотки.

Білосніжний, розшитий сріблястими зірками відріз тканини перетворився на сарі, трохи коротше, аніж у давнину. Намалювала темну цятку між бровами, пройшлася по кімнаті, щоб швидше звикнути до нового костюма. Пошкодувала, що не захопила з собою гарних сережок.

Лишалось близько півгодини. Вона зосередилася, викликаючи в уяві картини стародавньої Індії, які повільно линули перед очима...

Весела, трохи збуджена, під легенький дзвін своїх браслетів, вона увійшла до зеленого кабінету, розсіюючи навколо приємний, ледве вловимий запах здорового тіла, свіжого від тонізуючого повітряного потоку.

Чойо Чагас підвівся трохи квапливіше, ніж завжди. Він привітав Родіс, за своїм звичаєм, глузливо, але видно було, що радий їй. Тільки в глибині вузеньких очей крилася звична недовірлива настороженість.

Зет Уг та Ген Ші сиділи за столом у чорних кріслах, а біля драпіровки стояв високий і худий «Змієносець», який приходна по Фай Родіс. Угледівши її, він зітхнув з полегкістю й опустився на важкий табурет з химерними ніжками. З-за порт'єри, яка ховала внутрішні двері, впевнено вийшла на середину кімнати дуже висока, ставна жінка. По тому, як привітали її члени Ради, Фай Родіс оцінила становище незнайомки у складній ієрархії Торманса. Була вона значно вищою від Родіс, з довгими, можливо, аж надто тонкими ногами, атлетичними плечима й величавою поставою. Витончене й суворе обличчя, гострі розкосі очі під прямими бровами, велика копиця чорного волосся. Єдиною прикрасою незнайомки були сережки. Кожна з десяти сяючих червоними вогниками кульок кидали дикуваті відблиски на ледь запалі щоки й високі вилиці жінки. Плечі й груди її були глибоко відкриті. Дві вузенькі стрічечки врізались у ніжну шкіру, підтримуючи сукню. У повсякденному житті на Тормансі годі було навіть думати про те, щоб повністю оголити груди. Жінка, яка зробила це бодай ненароком, вважалася — зганьбленою. Водночас вечорами жінкам чомусь дозволялося з'являтися мало не голими. Це моральне протиріччя Родіс досі не могла збагнути.

Фай Родіс сподобалася хижа врода незнайомки і її артистичне вміння показувати кожний кучерик недбало зачесаного волосся, укладений з певним ефектом.

Жінка спокійно огледіла земну гостю, ледь примруживши холодні очі й відкривши великий, гарно окреслений, недобрый рот.

Чойо Чагас перечекав кілька секунд, ніби даючи жінкам можливість роздивитись одна одну, а насправді безцеремонно порівнюючи їх.

— Ер Во-Біа, мій друг і радник у державних справах, — оголосив

він нарешті, — а володарка землян відома всій планеті.

Подруга Чагаса посміхнулась і скинула горду голову, ніби сказавши: «Я теж відома всій планеті!»

Вона простягла руку Фай Родіс, і та, за звичаєм Ян-Ях, подала свою. Міцна гаряча долоня жінки сильно стисла її пальці.

— Я гадала, що космічні мандрівники одягаються інакше, — промовила вона, не приховуючи свого здивування від вбрання Родіс.

— Для подорожей — звичайно. А в повсякденному житті — як кому до вподоби.

— І вам спало на думку сьогодні вдягти саме це вбрання? — запитала Ер Во-Біа.

— Сьогодні мені захотілося бути жінкою древніх народів Землі, — відповіла Родіс.

Ер Во-Біа пересмикнула плечима, ніби сказавши: «Наскрізь бачу ваші витребеньки».

Чойо Чагас посадив жінок біля столу, на якому вже стояли розмальовані келихи з духмяним тонізуючим напоєм.

Голова Ради Чотирьох був у гарному настрої, Він навіть сам подав Родіс її келих.

Фай Родіс вирішила скористатися моментом. Після розмови з Таелем і Ріфтом її непокоїла думка про легковажність, з якою вони заходилися демонструвати фільми всупереч заборонам олігархів. Справді, могутні прибульці із Землі не боялися влади Торманса. Об їхню силу розбилися спроби властей перешкодити народові дізнатися про свою прекрасну прабатьківщину. І водночас мудрі діалектики Землі забули про інше-про тих, кому вони передавали заборонену інформацію, і цим самим спонукали чинити злочин. Хоч яким диким видавалося це в очах людей комуністичного світу Землі, всіх, хто прагнув знань, чекала велика кара. І вони, астронавти, спровокували цю небезпеку! Залишаючись недоторканими, вони зіштовхували беззахисних мешканців Торманса вічна-віч з жорстоким апаратом влади, гноблення, зрадництва і шпигунства.

— Я і мої друзі обдумали свої вчинки після моєї розмови з вами, — неголосно почала Родіс.

— Ну? — нетерпляче нахмурився Чойо Чагас, очевидно, не бажаючи розмовляти тут про справи.

— І дійшли висновку, що помилялись. Ми припинили передачі і просимо нас вибачити.

— Он як? — здивувався й пом'якшав Чойо Чагас. — Приємна звістка. Я бачу, наші бесіди пішли на користь.

— О ні! — вигукнула Родіс з невідомим ентузіазмом і цілком щиро, від чого володар був задоволений ще більше.

Чойо Чагас поцікавивсь у Родіс, як просувається картина. Вона здивувалася лише на мить. Інакше й не могло бути. Про її роботу «доносили», певно, не раз.

— Мені здавалось, що вона закінчена. Насправді ж доведеться переробити. Концепція помилкова! Щоб знайти шлях з інферно, потрібна передусім Міра, а не Віра.

— Шкода, — байдуже промовив Чагас, — я розраховував побачити її... цими днями.

Ер Во-Біа зненацька зашарілася, блиснувши очима.

Безцеремонно увійшов начальник «лілових» Янгар. Наблизившись до володаря, він став говорити йому щось упівголоса. Фай Родіс підвелася й відійшла до шафки, милуючись майстерністю старовинного малюнка. Чойо Чагас незадоволено відсторонив Янгара і запитав, чому пішла Родіс. Володар планети не любив, коли в його присутності люди вставали без дозволу.

— Я не хотіла вам заважати. На планеті Ян-Ях усе нагальне і все секретне.

— Даремно. Нічого важливого, — невдоволено мовив Чойо Чагас, у той час як Янгар втупився в земну гостю, аби збентежити її своїм холодним доглядом судді й ката.

Чойо Чагас різким жестом відіслав Янгара, сам же схилився на поручні ближче до Родіс.

Ер Во-Біа й далі скоса спостерігала за Родіс, врешті не витримала й напрямки запитала її, де і як на Землі навчають мистецтва зваби.

— Якщо ви маєте на увазі вміння поводитись і подобатись чоловікам у чарівній грі взаємного потягу — то з дитинства. Кожна жінка Землі вміє підкреслювати в собі те, що оригінальне, цікаве, красиве. Мені здається, що «зваба», яку маєте на увазі ви, — дещо інше.

— Це вміння закохати в себе чоловіка, — відказала тормансіанка.

— Тоді я не бачу різниці. Можливо, не лише вміння, а й вроджена здатність. Мені здалося, ніби ви промовили це слово з відтінком осудження, як про щось погане.

— Зваба якоюсь мірою завжди — обман, фальш. Я бачу вас уперше, але мені казали, що ви не така.

— Усі присутні, крім вас, бачили мене в інших подобах... різних.

— І яка ж справжня?

— Та, до якої я вдаюся найчастіше. Тут, на планеті Ян-Ях, я начальниця земної експедиції, історик, але й ця роль не постійна і з часом зміниться. На Землі я буду іншою, зовсім іншою! — мрійливо закінчила Родіс.

Ер Во-Біа піднесла до губ келих, відпила з нього і щось тихенько проказала Зет Угу. Подруга Чойо Чагаса зовні була ефектніша, ніж Родіс. Письменники й придворні поети Ян-Ях писали, що її привабливість діє як електричний струм. Її жіноче єство було просто-таки кричущим. Літератори Ян-Ях відзначали: вона викликає таке жагуче бажання, що навіть звір ка ланцюгу, побачивши її, здатен обірвати свою прив'язь. Ер Во-Біа випромінювала таємничість. Вона ніби стояла на тій межі, поза якою лежала заборонена зона. Тисячоліття ця жіноча таємниця обіцяла набагато більше, ніж віддавала, і все-таки залишалася привабливою навіть для бувалих у бувальцях людей.

Ер Во-Біа посміхнулась, і раптом на юній гладенькій шкірі з'явилися тонкі зморшки — свідчення того, що цій незвичайній жінці довелося немало пережити на своєму жіночому шляху.

Фай Родіс, незважаючи на маску магарані, лишилася тією ж прямою, відвертою і безстрашною жінкою, яка вразила володаря з першої зустрічі. Її внутрішньому світу, мабуть, була властива рівновага і вміння швидко

відновлювати у собі спокій. Якості, можливі лише при надмірі психологічної міцності й волі. Саме тому, будучи контрастними викривленій психіці Ян-Ях, ці її чудові людські якості — цілковита відсутність неприязні, підозріливості чи самовдоволеності — усе ж таки не приваблювали до неї тормансіан. Незмінною лишалася прірва між нею та всіма іншими, навіть самим Чагасом. «Навіть з ним, великим і всемогутнім!» — з обуренням визнавав володар. Він пригадав уривок з розмови між інженером Таелем і Фай Родіс — про це йому доповіли свого часу. Родіс пояснювала Таелю, що на планеті Як-Ях геть відсутня одна з дуже важливих психологічних підвалин творчого життя — усвідомлення безконечності простору з його недосяжними межами і численними, ще не відкритими людиною світами. Бездонні глибини космосу існують навіть поза знанням Великого Кільця і в найнесподіваніших комбінаціях законів матеріального світу. Інженер відповів, що сама Родіс є для нього втіленням цієї безмежності, а її душа так само відмінна від їхньої психіки, як безконечність відрізняється від замкненого й нудного світу Ян-Ях, головний стрижень якого у суворій ієрархії.

«Розумний комплімент інженера, — думав володар, — але є інше, про що, бідолаха, звичайно, і гадки не має. Вона жінка одного кореня з усіма й тому неминуче мусить коритися волі й силі чоловіка. А втім, я не думаю, що ця холодна, весела й самовпевнена дочка Землі буде такою ж доброю коханкою, як моя Ер Во-Біа. Та все ж треба спробувати!»

І, як усі володарі всіх часів і світів, голова Ради Чотирьох розпочав, не гаючись, здійснювати свій намір.

Він підвівся, і одразу ж підхопилися Зет Уг та Ген Ші. Ер Во-Біа лишилася сидіти, поклавши ногу на ногу й похитуючи черевичком із зірочкою-ліхтариком.

Промені ліхтариків, спрямовані вертикально, підезічували струнки ноги тормансіанки, окреслюючи їх на всю довжину крізь тонку тканину сукні.

Фай Родіс, вважаючи прийом закінченим, теж підвелася, думаючи про картину у своїй кімнаті. Після бесіди з Таелем їй хотілося сьогодні ж узятися за пензлі й фарби. Але Чойо Чагас заявив, що йому конче треба обговорити з нею важливе питання. Обидва члени Ради, вклонившись, зникли, покинувши свого голову, як видалося Родіс, із задоволенням. Ер Во-Біа підвелася, кинула погляд на Чойо Чагаса. Вона схвильовано дихала, оголивши у силуванні усмішці великі синюваті зуби. Та Чойо Чагас ніби й не помітив її закличного погляду. І тоді Ер Во-Біа рушила до виходу, не попрощавшись і не озирнувшись, ображена, розгнівана й лиха.

Чойо Чагас уперше в присутності Родіс зареготав, і вона здивувалася тому, як грубо пролунав його сміх. Володар відхилив середню завісу й вивів Родіс до сліпучо світлого коридора, де на лавах один проти одного сиділо двоє охоронців у зеленому вбранні. Не звертаючи на них уваги, Чойо Чагас пройшов до дверей у кінці коридора й заходився проробляти якісь маніпуляції із замком. Грубі двері відчинились, і Фай Родіс опинилася в особистих, нікому не доступних покоях володаря, захованих у товстих мурах палацу.

Величезна кришталева призма правила за вікно, відбиваючи вогненний призахідний обрій. Чойо Чагас натиснув важілець, призма повернулась, відкривши похмуре небо Торманса, а в кімнаті автоматично спалахнули жовтогарячі світильники. Велике п'ятикутне дзеркало відбило сріблясту магарані й поруч володаря в чорному, гаптованому срібними зміями вбранні.

Чагас ступив крок до широкої канапи, встеленої волохатим килимом з візерунком із сплечених кілець, спинився позаду Родіс й терез її плече поглянув на відображення у дзеркалі. Вона зрозуміла, що мало статися. Почату гру треба доводити до кінця, не створюючи заплутаних протиріч. Родіс відповіла володареві байдужим і поблажливим поглядом. Великі руки Чойо Чагаса обхопили її тонкий стан. Мить, і Родіс притулиться до нього спиною, покладе голову йому на плече... Нічого подібного не трапилося. Незрозуміла сила відкинула його руки, його самовпевненість миттю щезла, і ніби не було і бажання. Він навіть відсахнувся од неї, настільки це було вражаюче.

— Хай усе буде як досі, — ледь чутно промовила Родіс.

Чойо Чагас упав на диван, ніби спросоння шукаючи на столику куриво.

Фай Родіс спокійно, без слів сіла боком на краєчок канапи. Ошелешений Чойо Чагас закурив. Уперше за багато років він не знав, як повестись. Вдати, що нічого не сталося, чи розгніватись?

Родіс допомогла йому. Гра скінчилась, від магарані лишилося саме тільки біле сарі.

— Невже володар планети теж підвладний інстинктам, як і «найтемніший «кжи»? — запитала вона, засвоївши етимологію Ян-Ях.

Чагас обурено заперечив.

— Ваша чарівність так вплинула на мене, що я не освідчився, як мусило б бути, та в цьому ви самі винні!

Родіс усім своїм виглядом показала мовчазне здивування.

— Невже вам досить кілька разів зустрітись з жінкою, не схожою на

інших, щоб отак несамовито загорітися? — запитала вона тоном, в якому бриніли нотки співчуття, що неабияк діяло на володаря. — Можна зрозуміти людей, які мало бачили, які стоять десь на нижчому щаблі у вашій ієрархічній системі, обмежених вузьким життям. Для них це, мабуть, неминуче, але ви!

На мить обличчя володаря зробилося багряним. Проте він тут-таки оволодів собою.

— Ви говорите так, не розуміючи істинних мотивів. Я хотів упевнитись у вашій привабливості для мене, перш ніж просити вас про одну важливу річ!

— І що, упевнились?

— Упевнився! — Зла усмішка на мить спотворила обличчя володаря, він зігнав її звичним зусиллям волі.

— Розумієте, мені вперше доводиться просити, а не наказувати.

— Шкода. Подібне самовладдя неодмінно псує людей. Хіба в дитинстві чи юності ви лише наказували? Адже влада ваша не спадкова?

— На жаль, ні. Згадки про приниження в дитинстві та юності, хоча й потьмянілі з роками, іноді обпалюють як вогнем.

— Звісно! Комплекс образи й помсти неминучий для будь-кого, хто зачепився за владу. Але хіба те чи інше прохання принизливе? Хіба не доводилось вам прохати матір, батька, вчителів і менторів? Першу кохану?

— Ми відхиляємось. Повернімося до мого прохання, — сухо промовив володар. — Ви з вашою бездонною інтуїцією і м'якою симпатією видаєтесь мені найгеніальнішою з усіх бачених мною жінок. Я вже не кажу про знання, про психологічну могутність і, врешті, про вроду, що теж дуже важливо.

— Я пам'ятаю розмову про возвеличування, — засміялася Родіс, — чим ви збираєтесь мене принизити?

— Принизити? Велика Змія! Я хочу возвеличити вас над усією планетою Ян-Ях, я хочу, щоб ви віддалися мені!

Фай Родіс випросталася.

Чойо Чагас незворушно вів далі:

— Щоб народити мені сина. Сподіваюсь, що на Землі навчилися керувати генетикою і ви зможете народити дитину подібної статі?

— Навіщо вам син від мене? До ваших послуг півмільярда жінок Торманса!

— Далеко їм до вас за станом здоров'я, досконалістю тіла й душі. Ваш син стане першим спадкоємним володарем планети Ян-Ях, чи як він захоче її назвати. Можливо, вашим ім'ям!

Обурення не змінило смаглявий колір шкіри Родіс.

— Отже, ви мрієте про спадкову владу? Навіщо?

— Мета зрозуміла. Щоб поліпшити життя на планеті. Досягнення цієї мети пролягає через зміцнення влади до її цілковитої абсолютності. Володар мусить стати незмірно вищим від усіх, богом планети та її народу!

— Мені здається, в цьому ви досягли успіху, — стримуючи обурення, промовила Родіс, — ви й ваші помічники стоїте так високо над масою населення Ян-Ях, як це було можливо лише в найдавніших державах нашої Землі.

Чойо Чагас скривився і раптом, довірливо нахилиючись до співбесідниці, зашепотів:

— Зрозумійте, що я маю не такий уже всеосяжний розум, щоб перед ним щиро схилились усі мої піддані!..

— Але ви досить розумні, щоб розуміти це! Розуміти неможливість для однієї людини осягти колосальну суму знань, яку вимагає наукове управління планетою. Та ви маєте вчених, вони допоможуть. Шкода, що ви не довіряєте їм і взагалі нікому.

— Так, так! Я не можу обійтися без них, без цих «джи», але не вірю їм. Багато поколінь вони дурили правителів і народ Ян-Ях, і, наскільки мені відомо, те ж саме відбувалось у давнину на Землі. Вони обіцяли, що планета може прогодувати необмежену кількість людей, і зовсім не врахували, що земля виснажиться задовго до призначеної ними крайньої цифри. Не врахували шкоди від хімічних добрив, які отруїли рослини і ґрунт, не врахували необхідності повного життєвого простору для кожної людини. Не розуміючи всього цього, вони не посоромилися виступити з категоричними висновками. Через це й викликали жахливу катастрофу. Вісімдесят років Голоду і Вбивств! Хоча за помилки й зухвальство вони поплатилися. Тисячі вчених були повішені вниз головами на міських воротах або перед їхніми науковими інститутами. Вчені завжди обурювали нас, володарів, і особливо математики й фізики, в реальних успіхах яких ніхто, крім них самих, не міг розібратися. Так чинили жерці й маги Землі. Ні, я не люблю вчених. Дрібні, марнославні люди, розбещені легким життям, а думають, що їм відомі таємниці долі!

Фай Родіс, зацікавлена його відвертістю, замріяно усміхнулась.

— Уся їхня вина у відсутності двостороннього мислення, істинної діалектики. Вони не розуміли, що при неосяжній багатогранності світу математичні методи схожі на мову. Але мова теж одна з найлогічніших будов людської думки. Словами можна грати, доводячи все, що завгодно, й можна підібрати математичні докази чого завгодно. Такими жартами

розважаються вчені Землі.

— Безкарно?

— Хто ж карає за жарт? Не сприймайте його всерйоз, не ображайтесь через дрібниці. А втім, ви самі схожі на математиків, видаючи декрети й накази і вірячи у те, що словам властиво змінити суспільство та хід історії.

— Хто ж тоді може?

— Самі лише люди!

— От ми й вплинемо на людей!

— Не так! Будь-яке насильство неодмінно породжує контрсилу, котра невмолимо розвиватиметься і проявиться не відразу, але неминуче, іноді з неочікуваного боку.

— Ви знаєте приклади?

— їх достатньо. Візьміть просування людей у суспільстві, заснованому на чинах і званнях. Така система автоматично й неминуче породжує некомпетентність на всіх рівнях ієрархії.

— От я й хочу зміцнити всю систему, почавши з її верхівки. Я завів мову про вчених, щоб ви зрозуміли, як я прагну дати Ян-Ях володаря, який перевершив би силою розуму сучасних учених-холуїв. Вони видурюють у мене великі кошти, обіцяючи високі технічні досягнення. Насправді ж виявляється, що кожний крок на шляху значних відкриттів страшенно дорогий і стає дедалі збитковішим для планети. Не випадково у нас заборонено космічні польоти. Наука веде в глухий кут, а я не можу знищити її і годен передбачити її помилки й обмани. Можу лише тримати своїх учених слуг під страхом, що будь-якої миті кину на них масу «кжи», котрі розправляться з ним із такою нещадністю, що пам'ять про це залишиться у віках.

— Така пам'ять уже зосталась і на Ян-Ях і на Землі після китайського лжесоціалізму, — втрутилася Родіс.

— Історія повторюється.

— Ви її повторили. Але ж ви розумієте, що це помилка людства. Навіщо ж, раз припустившись її, ви хочете повтору?

— Щоб досягти того, чого не вдалося предкам!

— І ви мрієте про сина з видатним розумом, якому б ви довірили планету? — тихо запитала Родіс.

— Саме так! Шляхетна мета! Ви запевняєте, що прибули сюди для блага моїм людям. Ось реальна можливість створити благо! — І Чойо Чагас облизав губи в непідробному хвилюванні.

— Які ви наївні, володарю планети! — раптом голосно промовила Фай Родіс.

— Що?!

Родіс заспокійливим жестом простягла до нього руку.

— Даруйте мені несправедливу гостроту. Вам не вдасться вийти з ноосфери Ян-Ях. Усі забобони, стереотипи і притаманний людині консерватизм мислення панують над вищою людиною в державі. Думки, мрії, ідеї, образи накопичуються в людстві й незримо присутні з нами, протягом тисячоліть впливаючи на покоління. Поряд з яскравими образами вчителів, творців краси, рицарів короля Артура чи руських богатирів темною фантазією були створені демони-вбивці, сатанинські жінки й садисти. Існуючи у вигляді сталих кліше, уявних форм у ноосфері, вони могли створювати не лише галюцинації, але породжувати й реальні результати, впливаючи через психіку на поведінку людей. Очищення ноосфери від брехні, садизму маніакально-злісних ідей уже дорого обійшлася людству Землі. Тут, у вас, я фізично відчуваю колочу ноосферу грубощів і озлоблення. Очевидно, в цьому винні вчені, яких ви так не любите. Намагаючись замінити людину машиною, ви припустилися жорстокої помилки і розповсюдили у ноосфері однобоке лінійно-логічне мислення, що сприймалось як сутність розуму.

— Дарма! Тоді тим потрібніша надлюдина!

— Ні! Мозок людини фізично змінюється повільно. Тривалість навіть нашої земної цивілізації мізерна, і тому вона не внесла в нього істотних змін. Будь-який розвиток цілком визначається обставинами.

— Навколишніми?

— Не тільки! Мільйони здібних людей загинули, не давши світові, що могли, лише тому, що не знайшлося відповідності їхніх здібностей завданням суспільства й рівневі часу. Ось чому я не уявляю собі свого сина в ролі володаря на такому низькому рівні свідомості.

— Як низькому?!

— Так, голово, прагнення панувати, вивищуватись над іншими, володарювати над людьми-один з найпримітивніших інстинктів, який найяскравіше проявляється серед самців павіанів. Емоційно це найнижчий і найтемніший рівень почуттів!

— Ви хочете сказати...

— І ще додам, коли б ви справді мали сина — майбутнього спадкоємця-володаря, — з більш ніж видатним інтелектом, то це напевно б накликало біду. За законом Стріли Арімана...

— Що воно за Стріла?

— Так ми умовно називаємо тенденцію погано влаштованого суспільства з морально тяжкою ноосферою примножувати зло й горе.

Кожна дія, хоч би й зовні гуманна, обертається лихом для окремих людей, цілих груп і всього людства. Ідея, яка проголошує добро, має тенденцію у міру виконання нести з собою більше поганого, стає шкідливою. Суспільство нижчого, капіталістичного типу не може обійтися без брехні. Цілеспрямована брехня теж створює своїх демонів, перекручуючи все: минуле, точніше, уявлення про нього, теперішнє — у діях, і майбутнє — у результатах цих дій. Брехня — головне лихо, яке роз'їдає людськість, чесні прагнення і ясні мрії.

Я бачу, що ви нічого не зробили для створення запобіжних систем проти брехні й наклепу, а без цього мораль суспільства неухильно падатиме, створюючи ґрунт для узурпації влади, тиранії чи фанатичного й маніакального «керівництва». Ще наші спільні предки відкрили закон несприятливих збігів, або закон Фіннегана, як напівжартома назвали серйозну тенденцію усіх процесів суспільства обертатися невдачею, помилкою, руйнацією з точки зору людини. Звісно, це лиш приватне відображення великого закону опосередковування, за яким низькі чи підвищені структури відкидаються процесом. Людина ж постійно намагається досягти підвищення структур без створення на те бази, прагне отримати щось за ніщо. Розвиток живої природи побудований на сліпій грі у спроби. Природа у розвитку своїх структур вже трильйони разів кидала кості, а людина похваляється найпершими спробами, як мудрим експериментом. Насправді ж їх треба силу-силенну, щоб збагнути складність природи й проникнути у питання, нею вже вирішені.

Людське суспільство — витвір людей, а не природи, тому тут не було мільйонів спроб, і закон Фіннегана для соціальних структур перетворюється у Стрілу Арімана з направленою тенденцією винищення малих чисел, тобто ідеалу. У природі вона долається відбором за дуже тривалий відрізок часу, бо природа справляється з ним, створюючи в організмах охоронні засоби й запаси міцності, які неодноразово повторюються.

Перетворення закону Фіннегана у Стрілу серед людського середовища стає лихом тому, що вдаряє саме по вищих проявах людини, по всьому, що прагне сходження, по тих, хто рухає прогрес, — я маю на увазі істинний прогрес, тобто вихід з інферно.

— Як же ви долаєте Стрілу?

— Ретельно зважуємо і продумуємо наперед кожну справу, охороняємо від сліпої гри. Ви повинні почати з виховання, відбираючи людей, зберігаючи й створюючи охоронні системи.

Чойо Чагас похитав головою.

— Неможливо. Надто здрібніли люди Ян-Ях. Пошкодження генофонду призвело до фізичної слабкості й духовного конформізму. В наших умовах необхідна швидка ротація поколінь. Ви самі сказали: чим частіше кидаєш кості, тим більше шансів виграти.

— Природа не рахується з жертвами мети. Людина мудра так не вчинить. — Фай Родіс, зрозумівши, що розмова безплідна, підвелася.

— То ви відмовляєтесь? — у запитанні Чагаса пролунала погроза.

— Звичайно. Якби це змінило долю людства Ян-Ях, я була б готова дати йому свою дитину, хоч би як тяжко було залишити своє дитя в чужому й далекому світі. Але народити майбутнього володаря, гнобителя і нещасну людину — ніколи!

Чойо Чагас повільно підвівся, ніби роздумуючи, що його далі робити.

— До побачення, володарю! — мовила Родіс, знову прочитавши його думки. — Я завжди готова розповідати вам про порівняння наших двох планет, радити, демонструвати будь-які фільми. Доки мої друзі в місті, доки я тут — бачите, ви навіть не обійшлися без заложників, — судіть самі про рівень вашої держави. А тепер не слід продовжувати те, чого не треба!

Чойо Чагас відкинувся на дивані й димів люлькою. Родіс повернулася до нього спиною й підійшла до дверей. Всього дві хвилини знадобилося їй, щоб розкрити таємницю замка. Двері розчинились, і Родіс рушила коридором до зеленої кімнати. Обидва охоронці не поворухнулись, дивлячись крізь неї, як у порожнечу.

Чагас спостерігав за нею із своєї похмурої оселі. Він фізично відчував ходу Родіс. У сяючому білому сарі, крізь складки якого чітко окреслювалось її тіло, Фай Родіс видалася йому недосяжною, а себе він побачив принизливо немічним. У нестямі Чойо Чагас кинувся в коридор. Охоронці підхопилися, витріщивши перелякані очі, чим іще більше розгнівали володаря. Він заходився бити охоронників по щоках, поки біль у долонях не протверезив його. Оволодівши собою і відчувши, що образ володарки Землі глибоко проник у його душу, він увійшов до зеленого кабінету, підпер руками голову й сів до столу. Він відчував ту безнадійну порожнечу навколо себе, яка неминуче з'являється, коли з оточення усувають порядних людей, незгодних з несправедливістю. Невблаганно йде процес заміни їх нікчемами й неуками, які ладні вихвалити будь-які вчинки володаря. Радники, охорона — все це людська погань. Їхня вірність забезпечується лише подачками й привілеями. Друзів немає, душевної опори — ні в кому, все частіше підступає страх перед можливою змовою.

Гребінець терору час від часу прочісував маси «джи», сановників-»змієносців», вчених і «око володаря», полишаючи невимовний

жах. Ініціатива людей розчинялась перед страхом відповідальності. Чи не найголовнішим у роботі цих людей були страх будь-якого ризику й підшукування виправдань на всі випадки життя. Вони перетворились на нікому не потрібний людський матеріал, як люди, котрі пережили катастрофу й не здатні вести боротьбу з труднощами, оскільки колишні випробування паралізували їхній мозок і волю.

Чойо Чагас ненавидів своє оточення, проте не знаходив виходу із закутка, куди завело його продовження старої політики Мудрої Відмови.

Чойо Чагас вдарив ребром долоні по столу. «А навіщо взагалі шукати вихід? Бентегу принесли з собою прибульці з далекої прабатьківщини. Земля безмежно далека в просторі й часі— по суті, недосяжна. Невдовзі зореліт відлетить собі, і все буде як завжди. Нехай вони безплідно змарнують час і забираються якомога швидше! Сьогодні він віддався мріям, як дурний «кжи», і це вже не вперше! Врода, ні, щось незбагненне в цій відьмі ламає його волю... Годі! Ти ба, заложниця! Досить мені натиснути кнопку виклику... ні, на морському мисі сидить диявольський зореліт, ще одного викликали на підмогу. Відіслати її до міста? Навряд чи це доцільно. Із своїм гострим розумом і сатанинською спокусливістю вона викличе бродіння серед людей. Я накажу Таелеві відвезти її до Сховища Історії. Нехай порпається в купах документів, доки її помічники відбудуть у місті дозволений строк. Сховище міститься у старому храмі, оточеному садом і стіною, і «очі володаря» з Таелем подбають, щоб вона не полишала визначеного місця. Таель, а що як він теж потрапить під владу цієї? Дурниці, він надто жалюгідний, щоб уявити себе другом Родіс! А втім, простежимо за обома. Щось її вже налякало. Може, Таель? Якщо вона оголосила про відмову від фільмопередач, то, виходить, земляни почали розуміти, хто тут господар!»

Чойо Чагас простяг руку до шафки, намацав потаємну пружину й видобув із висунутої шухляди кульку пахучої чорної речовини. Він поклав її до рота і, повільно розжовуючи, втупився в глиб кришталевої кулі.

Тим часом Фай Родіс, невдоволено хмуричись, роздивлялася себе в дзеркалі. Вона відчувала присутність наглядачів. Це постійне підглядання стало її дратувати. Вона ввімкнула екранування, погладивши свій чорний СДФ, як єдину близьку й вірну істоту.

«Доволі грати!» — убір магарані прибрано під ковпак дев'ятиніжки. Фай Родіс облилась іонним душем, позбавляючись відчуття, ніби вона забруднилася. Вона знову вдягла зручну сукню з коротенькою широкою спідницею і з полегкістю піднялася на поміст. Узявши пензля, кілька хвилин вдивлялась у силует жінки — і залишилася дуже невдоволеною

своєю роботою.

Прозвучав сигнал виклику з «Темного полум'я».

— Ви втомлені, Родіс? — запитав Гріф Ріфт.

— Ні. Просто невдоволена собою. У мене нічого не виходить. Кепсько я розумію це життя і роблю помилку за помилкою... О ні, нічого серйозного, — заспокоїла вона, помітивши тривогу в очах друзів.

— А в нас усе чудово, — мовила Олла Дез. — Годину тому ми вперше скупались у морі Торманса. І уяви собі, всі відчуваємо якусь невдоволеність, не розумію чому.

— А я, нарешті, здогадалась, — промовила Нея Холлі, — тут склад солей та їх концентрація не такі, як на Землі.

— Тоді й тормансіани не мають радості від моря, — сказала Фай Родіс, — адже їхня кров, як і наша, успадкувала склад води Світового океану Землі. Вони носять у крові земне море, і, певно, сум за ним...

Коротке побачення скінчилося. Родіс, не досягнувши звичного внутрішнього спокою, знову взялася за картину, малюючи постать сильної, мудрої жінки, яка символізувала Міру. Жінка схилилася до людей з простягнутою рукою, готова ривком підняти нагору першого, хто дотягнеться до неї. В її обличчі та ж певність кінцевої перемоги, що й у Таеля. Недавно, побачивши новий варіант, Таель сказав Родіс, що «Міра» стала схожою на неї.

Родіс пропрацювала майже всю ніч, не підозрюючи, що невдовзі їй доведеться покинути сади Цоам.

Розділ X

СТРІЛА АРІМАНА

Чеді Даан ще не звикла до гамору тормансіанської столиці. Незвичні звуки долинали до її маленької кімнатки на четвертому поверсі в нижній частині міста Центру Мудрості. Збудовані з дешевих звукопроникних матеріалів стіни й стелі здригалися від тупоту людей, які мешкали нагорі. Лунала різка, негармонійна музика. Чеді Даан намагалася визначити, звідкіля лине цей безладний гамір, щоб збагнути собі, навіщо так галасують люди, напевне розуміючи, що при поганій конструкції їхніх будинків вони заважають сусідам. Весь дім резонував, безперервно різали слух гуркіт, рипіння, свист, вібрація водопровідних труб у тонких стінах.

Чеді зрозуміла, що будинки збудовані абияк і не розраховані на таку неймовірну кількість мешканців. І вулиця планувалась без урахування резонансу й ставала підсилювачем шуму. Всі спроби розслабитись і перейти до внутрішнього споглядання були марними. Тільки-но Чеді відволікла себе від какофонії звуків, як раптом лунали гучні й різкі удари. Виявилося, що грюкали двері в будинках або екіпажах. У невихованих тормансіанців вважалося навіть шиком якомога дужче грюкнути дверима. Чеді найперше впадало у вічі те, що тормансіани геть безпорадні в умовах свого тісного життя і поводяться так, ніби тільки вчора покинули просторі степи.

Чеді підійшла до вікна, що виходило на вулицю. Тонкі нерівні шибки спотворювали контури протилежного будинку, який похмурим громаддям затуляв небо. Гострі очі Чеді помітили димок газів, насичених вуглецевими й свинцевими окисами, що піднімалися з підземних тунелів, призначених для важкого міського транспорту. Вперше не уявою, як на уроках історії, а всім тілом відчула Чеді тісноту, задуху й незручності міста, збудованого тільки для того, щоб дешевше прогодувати й забезпечити необхідним безіменну масу людей — абстрактну кількість споживачів їжі й води.

Годі було й думати про зосередженість та відпочинок, поки не навчишся відключатися він невинної какофонії.

До одягу теж треба було звикнути. Чеді примусила затріпотіти всі м'язи тіла, масуючи шкіру, що свербіла під вбранням. На верхній одяг гріх було скаржитись. Блуза сталевого кольору з високим коміром, стягнена

м'яким чорним пояском, і широкі штани з тієї ж тканини подобалися Чеді. Але її примусили вдягти й білизну: зовсім незнайомий для жительки Землі ліфчик і цупку спідничку. Нові друзі запевнили Чеді, що поява на вулиці без цих дивних пристосувань може спричинити скандал.

Чеді підкорилась і сиділа напівгола, доки господиня та її сестра клопоталися біля неї. Попелясте волосся Чеді ще в садах Цоам перетворилося на смолисто-чорну цупку гриву, яку дівчата планети Ян-Ях полюбляли носити або безладно розтріпаною, або заплетеною в дві тугі короткі коси. Контактні лінзи змінили колір очей. Тепер, коли Чеді підходила до дзеркала, на неї дивилося чуже й ніби аж неприємне обличчя. Але дві її хазяйки без угаву вихваляли її, обіцяючи численні перемоги над чоловіками. Саме до цього Чеді прагнула якнайменше. Швидко виконати місію можна було тільки при цілковитій її свободі як спостерігача.

Таелеві друзі провели сюди Чеді вночі. Вулиця Хей-Гой, тобто Квітів Щастя, була населена «кжи». Її прийняло подружжя молодих тормансіанів і сестра господині, яка мешкала тут тимчасово.

Трискладове ім'я цієї молодої жінки скорочувалось як Ца-сор. Вона зголосилася бути супутницею Чеді по місту Центру Мудрості. Для молодих, і особливо гарних дівчат прогулянки столицею Ян-Ях у вечірні години були небезпечними, не кажучи вже про ніч, коли і сильні чоловіки не з'являлись на вулиці без нагальної потреби.

Жінки наражалися на образи чи напади переважно з боку одержимих статевим психозом підлітків. Врода, замість того щоб бути захистом, тільки дужче приваблювала молодих бандитів, як хижаків приваблює запах крові.

Вірний блакитний СДФ, підібгавши ніжки, вмовстився під ліжком (тут спали на високих ложах із заліза або пластмаси) і був накритий напівспущеним до підлоги покривалом. До перестороги, як пояснила Чеді, вдалися, щоб господарів не запідозрили у зв'язку з жителькою Землі. Офіційно Чеді вважалася гостею сім'ї інженера величезного заводу, а контакт зорелітниці з темними, яеосвіченими «кжи» вважався забороненим. Господарі могли поплатитися за це вигнанням із столиці. Загроза серйозна: в інших місцях планети жити було важче. Там люди отримували за свою працю менше й тому менше мали грошей на харчування, на придбання речей і для розваг.

Мешканці міста Центру Мудрості та ще двох-трьох величезних міст на узбережжі Екваторіального моря були предметом заздрості інших, менш щасливих жителів Ян-Ях.

Суть цього щастя лишалася неясною Чеді, поки вона не збагнула, що

багатство й нужденність на планеті Ян-Ях вимірювалися сумою дрібних речей, що перебували в особистому володінні кожного. В усепланетному масштабі, в економічних зведеннях, у повідомленнях про успіхи фігурували тільки речі й повністю виключалися духовні цінності. Чеді згодом пересвідчилася, що самовдосконалення не було завданням людства Ян-Ях.

І водночас господарі дивували Чеді веселою безпосередністю і любов'ю до скромних прикрас свого тісного житла. Від двох-трьох квіточок у вазі з простого скла вони були просто в захваті. Якщо їм вдавалося добути якусь дешеву статуетку чи чашку, то задоволення розтягувалось на багато днів. У кожному житлі був екран відеоприладу з потужним звукопередавачем. І вечорами, коли сімейні люди, тобто ті, хто жив парами і з дітьми до віку, який відповідав початку першого циклу Землі, сиділи вдома, споглядаючи тьмяні маленькі плоскі екрани, гуркіт звукового супроводу стрясав стіни, стелі й підлогу благовісних будинків. Але інші мешканці ставилися до цього з дивовижною байдужістю. Молодий сон був міцним: ніякої необхідності у читанні, роздумах чи тим більше медитацій вони не відчували. Дуже багато вільного часу йшло на пустопорожні розмови, плітки й просторікання.

На вулиці Квітів Щастя стояла школа — похмура будівля з червоної цегли посеред занедбаного, витоптаного садка. Заняття в школі йшли з ранку до вечора. Час від часу шкільний сад і прилегла частина вулиці сповнювалися ревищем, диким свистом й верескливим сміхом — це хлопчики й дівчатка пустували у проміжках між уроками. Ще більший гвалт здійснювався у вечірні години: крики, тупіт, лайка й бійка — ніби кошмарний сон про людей, яких злий чарівник перетворив на мавп.

Учні мешкали в довгій будівлі позаду школи весь період, доки їх, відокремлених від батьків, готували до розподілу по професійних училищах і ділили на «джи» і «кжи». Жахлива невихованість дітей нікого не бентежила. Навіть серед дорослих вважалося мало не ганебним допомогти хворому чи літньому, виявити повагу до старості, поступитись у чомусь іншій людині. Не відразу зрозуміла Чеді, що не виключна зіпсованість тормансіан, а розповсюджені психологічні комплекси приниження і неповноцінності були цьому виною. Зростання цих комплексів у світі абсолютної влади йшло відразу в двох напрямках, захоплюючи щораз кількість людей і дедалі сильніше оволодіваючи кожним зокрема.

Дивне людство планети Ян-Ях, здавалося, зовсім не думало про те, як полегшити життя кожної людини, зробити його спокійнішим, добрішим,

щасливішим. Усі кращі уми скеровувались тільки на здешевлення виробництва, на примноження речей — народ примушували ганятися за речами і вмирати від духовного голоду ще раніше фізичної смерті.

Як наслідок виникало безліч незручностей і від непродуманого будівництва, і від недбалої технології, і некваліфікованої роботи. Молоді «кжи» отримували тільки примітивні ремісницькі навички — справжньою майстерністю не володів ніхто. Незручності життя спричиняли мільйони непотрібних зіткнень між людьми, де кожен був по-своєму правий, а винен суспільний устрій планети, який примусив народ борсатись у повсякденних клопотах, для усунення яких ніхто нічого не робив. Тормансіани не керувались ні мораллю, ні релігійними правилами, не кажучи вже про вищу свідомість. Про постійну, чітку й розроблену в усіх аспектах систему виховання людей як членів суспільства не було навіть мови. Ніщо не стримувало стихійного прагнення зробити на зло іншим, помститися за своє приниження на сусідові. Ідіотські критичні зауваження, вичитування і шельмування людей на виробництві чи у сферах мистецтва й науки пронизували все життя планети, стискаючи її отруєним поясом інферно. Очевидно, в подальшому при тій же системі управління буде щораз менше доброзичливості й терпимості, щораз більше злоби, глузу й знущань, притаманних швидше стаду павіанів, аніж технічно розвиненому людському суспільству.

Понад дві тисячі років тому деякі нації на Землі вірили, що політичні програми, застосовані в економіці тоталітарною владою, здатні змінити хід історії без посередньої підготовки психології людей. Не вміючи поліпшити долю народів, догматики дуже сильно впливали на долі окремих осіб. Стріла Арімана вражала без промаху, бо необґрунтовані зміни порушували здавна й дорогою ціною досягнуту стійкість суспільства. Необхідного усереднення соціальних явищ не відбувалося. Навпаки, посилювалось кидання з однієї крайності в іншу, без наукового аналізу й даних про щастя і благополуччя людей. Що й стало найбільшим лихом олігархічних режимів і наочно проявлялося на Тормансі.

Дефекти соціального устрою Торманса, раніше відомі Чеді Даан, ставили її в позицію відчуженого, хоча й доброзичливого спостерігача. Безпосереднє зіткнення з «дефектами» почалося з перших днів життя на вулиці Квітів Щастя, і тут відчуття Чеді стали зовсім іншими.

Несподіванкою розпочалась і їхня найперша прогулянка з Цасор. Тормансіанці йшли вулицею назустріч безладно, не дотримуючись якоїсь певної сторони. Ті, хто дужчий, навмисне йшли напролом, розштовхуючи зустрічних, примушуючи їх сахатися вбік, і брутально огризалися на

докори. Скрізь, де люди юрмилися, біля вузьких проходів — воріт, парків, дверей розважальних палаців, крамниць (на Тормансі, як і всюди, де існувала нерівність у розподілі, зберігалась грошова система оплати праці для двох нижчих класів суспільства), їдалень і на транспорті, — міцні чоловіки й жінки розштовхували слабших співгромадян, намагаючись пройти першими. Усе це вже знала Чеді і, незважаючи на треновану волю, часто ловила себе на тому, що ледве стримує напади обурення. Обов'язкове прагнення обійти, випередити, бодай на хвилину, інших людей могло б видатися хворобливим ідіотизмом людині, необізнаній з інфернальною психологією.

Якось Цасор, бліда й перелякана, сказала Чеді, що її викликали у місцевий Будинок Зібрань на «Зустріч із Змієм». Такі зустрічі відбувалися в кожному районі міста двічі-тричі на рік. І хоч як Цасор намагалася пояснити сенс і призначення цих зустрічей, суть справи залишилась для Чеді незрозумілою. Врешті Чеді зупинилася на тому, що це древній культовий обряд, який ввійшов у звичай серед нерелігійних людей сучасної Ян-Ях. Жах, який навіювало Цасор це запрошення, чи, точніше, наказ, примусив Чеді запідозрити лихе й наполягти на спільному відвіданні «Змія».

Велика, погано провітрена зала швидко наповнювалась народом.

Ніхто не звертав уваги на Цасор і Чеді, які сіли в середньому ряду. Люди сиділи у нервозному очікуванні. На смаглявих щоках одних виступав рум'янець хвилювання, обличчя інших, навпаки, вирізнялися жовтою блідістю. Декотрі схвилювано походжали широкими проходами поміж рядами, похиливши голови й щось бурмочучи стиха, але не вірші, як спершу подумала Чеді. Тормансіани взагалі дуже мало читали вголос вірші, соромлячись почуттів, виражених у поезії. Здавалось, вони бурмотіли якісь завчені формули чи правила.

Зала вміщувала близько тисячі «кжи», тобто людей, вік яких досягав двадцяти п'яти років, за місцевим віковим відліком.

Чотири удари у великий гонг наповнили залу вібруючим гудінням міді. Присутні завмерли у напружених позах, випроставши спини і вступившись у платформу невеликої сцени, до якої сходилися, звужуючись, лінії стін, стелі й підлоги.

З мороку коридора, що вів за освітлену сцену, викотилось кубічне узвишшя, розмальоване переплетеними чорними й жовтими смугами. На ньому стояв «Змієносець» у довгому чорному вбранні, тримаючи в руці невеликий фонопередавач.

— Настав день зустрічі! — заверещав він на всю залу, і Чеді помітила,

як тремтять пальці Цасор.

Вона взяла похололі руки дівчини в свої, спокійні й теплі, стисла їх, навіюючи тормансіанці душевний спокій. Цасор перестала тремтіти і поглядом подякувала Чеді.

— Сьогодні володарі великого й славного народу Ян-Ях, — «Змієносець» уклонився, — перевіряють вас через неперевершено знання Змія. Ті, хто причаївся, опустивши очі, — таємні вороги планети. Ті, хто не зможе повторити гімн відданості й послуху, — видимі вороги планети. Ті, хто насмілиться протиставити свою волю Змія, підлягають неухильному допиту у помічників Ян Гао-Юара!

Цасор здригнулась і ледь чутно попрохала Чеді потримати її за руку, оскільки за мить почнеться найстрашніше. Піддаючись раптовій інтуїції, Чеді занурила Цасор у каталептичний стан. І вчасно!

«Змієносець» зник, і на узвишші на його місці виникла напівпрозора куля. Вона виблискувала візерунком хвилястих ліній, які мінилися від руху кулі. Відповідно бігові багатоколірних хвиль вібрував, підвищуючись у тональності, потужний звук. Куля обертала вертикальний стовп райдужного світла, що гіпноотично діяв на присутніх. Чеді довелося напружити всю волю, щоб лишитися безстороннім спостерігачем. Звук обірвався, куля зникла. На підвищення повільно піднялася, розвиваючи величезні кільця, гігантська червона металева змія. У її розкритій пащі мерехтів червоний вогонь, а на бокових наростах плоскої голови люто світилися фіолетові очі. У залі згасли лампи. Змія, повертаючи голову в усі боки, перебігала променями очей по рядах застиглих тормансіан. Чеді зустрілася поглядом з металевою гадиною і відчула удар — свідомість її на мить потьмарилась. Слабкість поповзла вгору, від ніг підступаючи до серця. Лише міцна нервова система, загартована спеціальним навчанням, допомогла зорелітниці відстояти свою психічну незалежність. Змія схилилася нижче і розгойдувалась, мало не торкаючись головою переднього ряду. В такт їй розгойдувалися з боку в бік і присутні, крім заціпенілої Цасор і нескореної Чеді. Помітивши, що «Змієносець», стоїть у кутку сцени, пильно стостерігаючи за публікою, Чеді, тісніше притиснувши до себе супутницю, стала погойдувати її разом із собою.

Протяжний зойк вихопився із змії, і його відразу підхопила вся тисяча тормансіан. Вони затягли врочистий і тужливий гімн, вихваляючи володарів планети і щастя свого життя, вільного від загрози голоду. Дивлячись на позбавлені думки обличчя і роззявлені роти, Чеді жажнулась: незмірне безглуздя того, що робилося навколо, просто-таки вражало. Подумавши, вона зрозуміла, що люди в гіпноотичному трансі, поза волею

міцно закріплюють у своїй підсвідомості зміст пісні, що вступатиме у боротьбу з будь-яким інакомисленням, як внутрішнім, так і принесеним іззовні від інших людей або через книжки.

Але жахлива металева змія була всього лиш машиною. Істинні вершители доль «кжи» перебували на задньому плані. Замислившись, Чеді забула про необхідність розкривати рота разом з усіма і вдавати, що співає. Палець «Змієносця» вказав на неї. Позаду з'явилась кремезна постать «лілового» охоронця, неперевершену тупість якого не здатен був пробити навіть гіпноз червоної змії. Він поклав руку їй на плече, але Чеді дістала картку-«перепустку». «Ліловий» відступив з низьким поклоном і бігцем подався до «Змієносця». Вони обмінялися нечутними у ревищі юрби фразами. Сановник розвів руками, красномовно виказуючи чи досаду. Чеді вже не треба було більше грати роль. Вона сиділа непорушно, озираючись навсебіч. Збудження тормансіанця зростало. Кілька чоловіків вибігли у прохід між передніми рядами стільців і сценою. Там вони попадали навколішки, вигукуючи щось незрозуміле. Миттю четверо «лілових» відвели їх лворуч, за двері, приховані драпіруванням. Дві жінки поповзли, на колінах, за ними кілька чоловіків...

«Змієносець» керував «ліловими», як вправний диригент. Невловимий порух руки — і ось уже охоронники витягли з крісел двох чоловіків і жінку. Схоплені упиралися, оберталися, щось нечутне вигукували в загальному гаморі. Охоронники брутально, безцеремонно тягли людей у темний коридор за сценою.

Звиви зміїного тіла скоротились, рухи уповільнились, і нарешті змія застигла, погасивши очі, підвівши догори трикутну голову.

Присутні замовкли і, ніби прокинувшись, озиралися здивовано. «Вони не пам'ятають, що сталося!» — здогадалася Чеді. Вони навчилися приховувати свої почуття на загальних зібраннях, які час від часу влаштовувалися на місцях їхньої роботи. Там, як розповідали Чеді, від «кжи» вимагали публічно погоджувати й вихвалити мудрість олігархії. Вікова практика навчила людей не надавати ніякого значення цим вимогам, виказуючи зовнішню покору. Тоді олігархи знайшли інші методи втручатись у психіку й розкривати потаємні думи.

Чеді непомітно розбудила Цасор.

— Не говоріть зі мною і не підходьте! — шепнула зорелітниця. — Вони знають, хто я. Йдіть додому, я доберуся сама.

Цасор, іще приголомшена, розуміюче підморгнула.

Чеді повільно підвелася і вийшла, із задоволенням після задухи вдихаючи прохолодне повітря. Вона спинилася біля тонкої чотиригранної

колони з дешевого штучного каменю, все ще продумуючи сцену загального покаяння під гіпнозом. Раптом вона відчула на собі важкий погляд, оглянулася, і опинилася віч-на-віч з атлетично збудованим «кжи» у зеленому одязі з нашитим на рукаві знаком стиснутого кулака. Невелика група людей серед «кжи» досягала віку 30 земних років. Це були так звані «спортивні взірці» — професіональні гравці й борці, нічим не зайняті, крім м'язових тренувань, вони звеселяли величезні натовпи людей на стадіонах розвагами, більше схожими на масові бійки.

Спортивний «взірець» дивився на неї пильно й безцеремонно, як і багато інших чоловіків, що їх тут зустрічала Чеді. Ще в садах Цоам звикла вона до манери мешканців Ян-Ях роздягати поглядом. На Землі у наготі, природному вигляді людини, ніхто не вбачав нічого особливого, нічого збудженого, принаймні сим паче сороміцького. Звичайно, кожен мусить бути чистим і не прибирати неестетичних поз, чого навчали з першого року життя. У жительки Землі погляди чоловіків Ян-Ях викликали тільки неприємне відчуття, як погляди божевільних.

«Взірець» запитав:

— Приїхала здалеку? Недавно? Мабуть, з хвостової півкулі?

— Як ви... — Чеді спохопилася, — ти вгадав?

Тормансіанин задоволено посміхнувся.

— Там, кажуть, є гарні дівки, а ти... — Він клацнув пальцями, — ходиш сама, хоч і найвродливіша, — незнайомець кивнув у бік дівчат, що спускалися сходами. — Мене звуть Шот Ка-Шек, скорочено — Шотшек.

— Мене Че Ді-Зем, або Чезем, — у тон йому відрізала Чеді.

— Дивне ім'я. А втім, ви там, у хвостовому, усі якісь не такі.

— А ти бував у нас?

— Ні, — з полегкістю почула Чеді відповідь тормансіанина.

— А ти чиясь?

— Не зрозуміла.

— Ну, ти належиш комусь чи ні? — Шотшек розсміявся, побачивши подив Чеді. — Тебе бере хто-небудь?

— Ні, ніхто! — утямила нарешті Чеді, подумки лаючи себе за тупість.

— Ходімо зі мною у Вікно Життя.

Так називались у тормансіанів великі приміщення для перегляду фільмів і артистичних виступів.

— Що ж, ходімо! — відповіла Чеді. — А якби в мене був чоловік?

— Я відкликав би його вбік, і ми погломніли б з ним. — Шотшек зневажливо знизав плечима.

Стало ясно, що для нього такі «переговори» завжди кінчались

успішно.

Шотшек заволодів рукою Чеді. Вони рушили до найближчої сірої коробки Вікна Життя.

Задуха тут нагадувала Будинок Зібрань. Сидіння стояли ще тісніше. У спекотній кімнаті сяяв світлий величезний екран. Техніка Ян-Ях дозволяла створювати правдоподібні ілюзії, які захоплювали глядачів мальовничою брехнею. Чеді, ще перебуваючи на зорельоті, переглянула багато фільмів, і цей мало чим відрізнявся від них. Хоча планета Ян-Ях давно вже перетворилася на єдину державу, дія відбувалася під час однієї з минулих воєн. Герої діяли з усією хитрістю й жорстокістю давніх часів. Вбивства й обман ішли одне за одним. Вродливі жінки винагороджували героїв у постелях або піддавали їх неймовірним приниженням. Однією з головних дійових осіб була жінка. Вона по ходу дії вбивала й катувала людей.

Шалені скачки на верхових тваринах, гонки на гримотливих механізмах, полон, втеча, знову полон і втеча. Дія розгорталася по випробуваній психологічній канві. Коли героїня опинилась у постелі, ледь прикрита ковдрою (тормансіанська заборона на деякі частини тіла), з голим, але знятим зі спини героєм, Чеді відчула, як гарячі й вологі руки Шотшека схопили її за груди й коліно. Шкодуючи, що вона не володіє загартованістю і психологічною силою Фай Родіс, Чеді зробила спробу відсторонитись. Тормансіанин тримав міцно. Не бажаючи відповідати насиллям, Чеді різко виставила клином лікоть, вивільнилась, підвелась і рушила до виходу під роздратовані вигуки тих, кому вона затуляла видовище. Шотшек наздогнав її на доріжці, що вела до великої вулиці.

— Чому ти мене образила? Що я зробив поганого?

Чеді подивилась спокійно, навіть сумовито, міркуючи, як вийти з цієї ситуації, не відкриваючи свого інкогніто.

— У нас так не чинять, — тихо мовила вона, — якщо в першу ж годину знайомства так обніматися, що ж робити потім?

Шотшек недобре зареготав.

— Ніби ти не здогадуєшся? Скільки тобі років?

— Вісімдесят! — перевівши двадцять земних років у Тормансіанські, збрехала Чеді.

— Тим більше! Я думав шістдесят п'ять... ходімо!

— Куди?

— До мене. У мене кімната з вікном на канал. Я куплю вина і динату, і нам буде чудово. — І Шотшек знову міцно обняв Чеді.

Вона мовчки вирвалась і поквапилась вийти з алеї на вулицю. Перехожі не збентежили переслідувача. Він наздогнав Чеді і, смикнувши за руку, примусив повернутися до себе обличчям.

— Чому ти пішла зі мною? — сердито запитав він.

— Я не сподівалася, що так вийде, пробачте!

— До чого тут «пробачте»? Ходімо, буде добре. Чи я не сподобався? Ходімо, не пошкодуєш!

Чеді ступила крок у бік, і тоді Шотшек ударив її в обличчя долонею. Удар не був особливо болючим і не оглушив. На тренуваннях бували й сильніші. Але вперше земну дівчину ЕРЗ вдарили із спеціальним наміром принизити, образити. Швидше здивована, аніж обурена, Чеді озирнулась на численних людей, що поспішали мимо. Байдуже чи зі страхом дивилися вони, як дужий чоловік б'є дівчину. Ніхто не втрутився, навіть коли Чеді одержала ще один удар, уже сильніший.

«Годі!» — вирішила зорелітниця і зникла. Психологічна гра у зникнення відома кожній дитині Землі, і полягає тому, щоб відволікати увагу суперника, зосередити його на чомусь сторонньому, тихенько зайти йому за спину й не виходити із сектора невидимості. Це можна зробити лише на відкритому місці, завбачаючи всі повороти противника.

Шотшек озирався дико й здивовано, поки Чеді не з'явилась у полі його зору.

— Ага, ось де ти! Не втечеш! — загорлав тормансіанин, підносячи кулак.

Чеді блискавично присіла й завдала паралізуючі удари у два нервових вузли. Шотшек звалився їй під ноги. Він звивався, силкуючись підвестися на неслухняних ногах, і дивився на Чеді з невимовним подивом. Та підтягла його до стіни, щоб він міг обіпертися об неї спиною, поки не оговтається. Компанія юнаків і дівчат зупинилась біля них. Безцеремонно показуючи пальцями на зганьбленого Шотшека, вони хихотіли, кидаючи колючі слівця. Чеді вперше зустрілася з манерою людей Ян-Ях грубо

висміювати все незрозуміле, насміхатися над бідною своїх же співгромадян. Чеді стало соромно. Вона швидко рушила вниз вулицею. У вухах усе ще звучав зухвалий сміх, а в очах усе ще стояли повні здивування очі Шотшека. Дивне, нове почуття заволоділо нею. Схоже на смуток, воно стиснуло їй серце. Але смуток приносив з собою відчуття відчуженості, а зараз Чеді ніби заплуталась у тенетах невизначеної провини. Вона не розуміла, що до неї прийшла жалість — давнє почуття, зараз майже не знайоме людству Землі. Співчуття, милосердя, бажання допомогти володіли людиною Ери Рук, які Зустрілися. Але жалість, що народжується від безсилля відвести лихо, виявилась для Чеді Даан чимось новим і примусила її з тривогою осмислювати свою поведінку. Невдо-волена собою, вона намагалася знайти помилку, не підозрюючи, що її друзі — Евіза й Вір — так само болісно спотикалися на перших кроках життя в столиці.

Чеді поспішала додому, щоб у відсутність Цасор не накоїти ще якихось дурниць. Зустрічаючи здивовані погляди перехожих, вона й не підозрювала, наскільки відрізняється від мешканців Ян-Ях своєю поставою — високо піднятою головою і гордо відведеними плечима. Чоловіки оглушливо свистіли вслід, виказуючи своє захоплення. Жінки озиралися з обуренням і називали її соромітницею. Чеді не здогадувалася, що це всього лише спроба вивищитись, ганьблячи вродливу конкурентку. Звичайну на Тормансі недоброзичливість усіх до всіх Чеді відчувала фізично вагомим тягарем. Вона з полегкістю зітхнула, опинившись за порогом маленької квартирки. Їй стали близькими почуття людей древності, які ховались у своїх оселях від зовнішнього життя. Зараз їй було до душі безладдя у квартирі, яке спочатку здивувало її, манера тормансіан розкидати свої речі, створюючи хаос із одягу, зім'ятих брошур (тут читали друковані видання), обгортки від харчів, косметики.

Цасор зраділа поверненню гості, згадавши раптом, що залишила її без грошей. Тут-таки вона примусила Чеді взяти кілька потертих пластмасових квадратиків з ієрогліфами й кодовими знаками. Знову Чеді подивувалася з недбалої щедрості «кжи», які абсолютно не берегли ні свого, ні чужого достатку. Вони не намагалися збирати гроші, як це було заведено у давні часи на Землі. Лише згодом Чеді зрозуміла, що коротке життя «кжи», повністю залежне від свавілля правителів, котрі могли будь-якої миті забрати у них все, навіть життя, не мало майбутнього. Не було сенсу збирати гроші, берегти речі... Навіть діти не втішали людей без майбутнього. Весь час і шла глуха боротьба між жінками, які не бажали народжувати, і державою, яка зобороняла протизаплідні засоби та абортів.

Щоб підняти низьку народжуваність, недавно володарі удостоїли матерів деякими привілеями. Річ у тому, що створилась загроза зменшення числа людей, настільки відчутна, що володарів це стало турбувати: покірні юрби — опора олігархії.

Слухняно прийнявши гроші, Чеді розповіла Цасор про свої пригоди. Тормансіанка дуже злякалась.

— Це небезпечно! Образити чоловіка! Ти ще не знаєш, які вони мстиві! Я знаю, він заздрить, чоловіки страшенно заздрісні... як і жінки, — подумавши, додала Цасор.

Чеді не відразу зрозуміла, чому повинен заздрити Шотшек, лише набагато пізніше вона збагнула, що та ж сама заздрість до багатства, цього разу не матеріального, а духовного, викликала цю ненависть, тим більше сильну, що цей вид багатства був абсолютно недосяжним для таких людей, як Шотшек.

— Але ж образив він мене, — заперечила вона Цасор.

— Це не має значення. Чоловікам байдуже, що відчуваємо ми, жінки. Аби лиш їхня гордість була задоволена. І ми завжди винуваті... Цікаво, як на Землі?

Чеді почала розповідати про істинну рівність чоловіків і жінок у комуністичному суспільстві Землі. Про кохання, відокремлене і незалежне від усіх інших справ, про материнство, сповнене гордості й щастя, коли кожна мати народжує дитину не для себе й не як розплату за хвилини пристрасті, а дорогоцінним подарунком кладе його на простягнуті руки всього суспільства. Колись давно в ЕРС, при зародженні комуністичного суспільства, прибічники капіталізму знущались над етикою свободи шлюбу і спільності виховання дітей, не підозрюючи, наскільки важливе воно для майбутнього, і не розуміючи, на якому високому рівні треба вирішувати такі питання.

Цасор слухала як зачарована, і Чаді милувалася нею. Тормансіанка у повсякденному вбранні була схожа на хлопчиська. Широкий пояс, який підтримував штани з грубої тканини, косо лежав на вузьких стегнах, а під нього була заправлена блакитна сорочка з глибоким розрізом розстебнутого коміра й закачаними рукавами. Цупке волосся до плечей розділялось неакуратним проділом, спадаючи на тривожні, із страдницьки вигнутими бровами очі. Розкриті губи великого рота свідчили про граничну увагу. Цасор прихилилась до одвірка, вигнувши тонкий стан і схрестивши руки.

Підкоряючись раптовому почуттю (вона не схотіла боротися з ним чи намагатися зрозуміти його), Чеді обняла Цасор, по-материнськи ніжно

гладила її волосся і щоки. Тормансіанка здригнулась, пригорнувшись до Чеді, і та сказала їй кілька лагідних слів землею мовою. Дівчина сховала гарячий лоб на грудях Чеді, як у матері, хоча різниця їхнього віку зовсім не велика.

Вони стояли, обнявшись, поки не скінчились швидкоплинні сутінки планети Ян-Ях. У кімнатці одразу запанував морок — освітлення вулиці було надто темним. Цасор відірвалась від Чеді, запалила світло й засоромилась. Приховуючи ніяковість, Цасор почала наспівувати, і Чеді була вражена музичній прозорості й смутку її пісень, зовсім не схожих на ті, котрі вона чула на вулицях чи в місцях розваг, з їхніми грубими ритмами, різкими дисонансами й крикливою манерою виконання. Цасор пояснила, що чиновники засуджують меланхолійні пісні молоді, безпідставно вважаючи, що вони знижують і без того низький життєвий тонус. А старовинні наспіви, які так любляє старше покоління «джи», містять зайві спогади про минуле і теж викликають смуток. Тому схвалення властей отримують у всепланетних передачах лише бадьорі, величальні і, звичайно, бездарні пісеньки. Тепер Чеді стало ясно, чому тормансіани співають так мало. Їй самій весь час хотілося співати, але на вулиці вона боялась привернути увагу натовпу, а вдома — сусідів. Чеді пригадала, як люди Ян-Ях соромляться прояву ніжності, любові й поваги, водночас даючи цілковиту волю лайці, глузуванню і навіть бійкам. Вона вирішила, що Цасор необхідно зустрітися з іншими землянами. Цього вечора Чеді чекала побачення з Родіс по СДФ.

Вони пробралися до кімнати Чеді, не запалюючи світла, ретельно задрапірували вікно і лише тоді викотили з-під ліжка сріблясто-голубий СДФ. Від повороту диска на браслеті дев'ятиніжка запалила сигнал і, загубши, звелася на лапки. Вона налякала Цасор, яка сприйняла її за живу істоту.

Коли промінь-носій був спрямований по відомих координатах, Фай Родіс там не виявилося. Схвильована Чеді не зразу помітила німі сигнали, що бігли по стіні, на яку фокусувався СДФ. Нарешті вона побачила кільця, які йшли ланцюжком і зрозуміла, що Родіс покинула сади Цоам, залишивши там крихітний індикатор, який ввімкнувся від променя СДФ.

Стривожена, вона спробувала викликати Евізу чи Вір Норі-на. Минула година, поки на екрані, нарешті, з'явилася Евіза, вдягнена по-вечірньому, в дуже відкритій сукні, яка тісно облягала тіло. Тканина аметистового кольору відтіняла її топазові, широко розставлені очі й яскраво-червоні губи.

Евіза Танет заспокоїла Чеді: Фай Родіс покинула сади Цоам і мешкає

зараз у старому Храмі Часу, розташованому у горішній частині міста й перетвореному на сховище стародавніх книжок. Евіза жила біля Центрального госпіталю і могла вільно з'єднуватися з Родіс. Чеді домовилась зустрітися з Евізою за чотири дні по тому, як Евіза побуває на міжміській конференції лікарів.

— Приходьте зранку, Чеді, — сказала Евіза, — ми пообідаємо в їдальні госпіталю. До речі, де ви харчуєтесь?

— Де припаде у моїх мандрах по місту, в першій, що трапиться, їдальні.

— Треба обрати постійну їдальню, ту, де краще годують.

— Скрізь однаково погано. «Кжи», що працюють у їдальні, не люблять свою роботу. Цасор каже, що вони, як це... крадуть. Беруть собі усе найкраще.

— Навіщо?

— Щоб з'їсти самим, віднести сім'ї, обміняти на квадратики... гроші. Тому їжа й несмачна!

— Мені здається, ваша подруга помиляється. Тут, на Тормансі, люди настільки налякані Століттям Голоду, що намагаються виробити якнайбільше їжі з кожного продукту, додаючи до нього неїстівні речовини. Таким чином вони псують натуральне молоко, масло, хліб і навіть воду. Звичайно ж, така їжа не може бути смачною, часто вона просто шкідлива, звідси й величезна кількість хвороб печінки та кишечника.

— Ось чому тут така несмачна вода. І розливають її марно. Хіба не краще використовувати її ощадливо, але робити смачнішою? — промовила Чеді.

— Тут на кожному кроці зустрічаються речі, що суперечать здоровому глузду. Увечері вони вмикають на повну потужність телеекрани, музика гримить; надриваючись, щось говорять спеціальні величальники, демонструють фільми, хроніку подій, вбивчі спортивні видовища, а люди займаються своїми справами, розмовляють зовсім про інше, намагаючись перекричати передавачі.

Евіза допитливо глянула на Чеді, але та не знайшла пояснення.

Хіба можна було зрозуміти дії, спричинені жахливим егоїзмом: брутальність у спілкуванні, недбальство в роботі й мові, прагнення отруїти й без того гірке життя ближнього? Водії незграбних транспортних машин вважали, наприклад, доблестю промчати вулицями вночі з галасом і гуркотом. І тут принцип нелюдського здешевлення перетворював ці машини на смердючі страхіття, які вивергають димову отруту й терзають слух. Навіть прості інструменти для роботи на Тормансі були зроблені

абияк, без будь-якої турботи про нерви робітника і сотень людей. Чеді не змогла описати все неподобство вищання механічних пилок, свердел, вбивчий гуркіт молотків і скрегіт лопат. Довелося зробити спеціальний запис цих звуків, дивуючись, чому не глухнуть тормансіани й не впадають у дике шаленство. Незбагненна для землян згубна будова їхніх машин була зрозумілою тормансіанам і, що найгірше, здавалась їм природною. Як в ЕРС у жертву дешевизні приносилась найвища дорогоцінність суспільства — сама людина, її здоров'я, психічна цілісність і спокій.

Часто-густо така техніка ставала безпосередньою небезпекою для життя. Тисячі переплетінь оголених для здешевлення електричних дротів (тормансіани не знали щільної конденсації у кульових акумуляторах) загрожували смертю необережним. Небезпечні хімікати щедро й недбало розсипались усюди, входили у виробничі процеси, нещадно отруюючи людей. На щастя, через брак горючих копалин припинилось подальше забруднення атмосфери.

— Не сумуйте, Чеді! — промовила Евіза з екрана СДФ. — Ми платимо не так уже й багато, говорячи словами тормансіан, щоб на власні очі побачити таке ганебне суспільство. Родіс запевняє, що вона саме так і уявляла собі ЕРС на Землі!

— Тоді що ж тут дивного? Тільки сумно, якщо пригадати даремні випробування і жертви наших спільних предків, які вже пройшли через усе це...

— Тримайтесь, Чеді! На нас чекає ще немало випробувань. Щодня тут обов'язково трапляється щось неприємне, і я не хотіла б довго жити на Тормансі, — зізналась Евіза.

Чеді почула за стіною голоси господарів, що повертались, і попрощалася з Евізою. СДФ сам поліз під ліжко. Опустивши ковдру, Чеді зустрілася поглядом з Цасор. Тормансіанка стояла, склавши руки, щоки її горіли, а в очах стояли сльози.

— Могутня Змія, як прекрасна Евіза! — промовила вона. — Навіть серце завмирає, як у маленької, коли слухала казку.

— Що ж у ній особливого? — усміхнулась Чеді.

— Все! Ти теж гарна, але вона!.. Тільки чому вона така жорстка, чому мало в ній любові й співчуття?

— Цасор! Як ти зуміла знайти стільки вад у Евізі? На Землі немає таких людей.

— Еге ж! Хоча, — дівчина замислилась, — спершу й ти видалась мені такою ж! Може, і вона інша? Але вродлива неймовірно! — І Цасор, змахнувши непорохні сльози, вислизнула з кімнати.

Чеді залишилась стояти в задумі, згадуючи зворушливу беззахисність дітей і жінок Торманса. Схвильовану дворічну крихітку, яка заламувала свої рученята в бентезі й чеканні, дівчину, що вся трепетала від перших грубощів у її коханні, жінку, яка не знала, чим уже догодити лихому коханцеві.

Всюди сльози, трепет, страх і знову сльози — така доля жінки Торманса, покірної і терплячої трудівниці, що бореться в домашньому житті з комплексом приниження. Чоловік був владикою і тираном. Гострий жаль ятрив Чеді, але діалектичне мислення нагадало їй, що покора й терпіння породжують грубість і невігластво. У примітивних суспільствах і в Темні Віки Землі чоловіки боялися жінок з розвиненим інтелектом, їхнього вміння використовувати зброю своєї статі. Первісний страх примушував чоловіків вигадувати для них особливі обмеження. Щоб убезпечити себе від «відьомських» властивостей, жінку тримали на низькому рівні розумового розвитку, виснажували тяжкою роботою. Крім цього, всі тормансіани були охоплені загальним страхом, типовим для людей урбаністичного суспільства, — страх лишитися без роботи, тобто без харчів, води і притулку, бо люди не знали, де добути все це інакше, якщо не з рук держави.

Жорстокість державного олігархічного капіталізму неминуче робить почуття людей, їхнє відчуття світу дрібними, поверховими, скороминучими. Виникає ґрунт для спрямованого зла — Стріли Арімана, як процесу, властивого саме цій структурі суспільства. Там, де люди сказали собі: «Нічого не можна вдіяти», — знайте, що Стріла Арімана вразить усе найкраще в їхньому житті.

Вперше Чеді дорікнула собі за самовпевненість, з якою взялася вивчати соціологію такої планети. Їй не вистачало непорушної впевненості Евізи і глибини Фай Родіс.

А Евіза Танет у цю хвилину обдумувала свій виступ на конференції. Як не образливо, не викликаючи почуття приниження, розповісти лікарям Торманса про гігантську силу земної медицини на відміну від вражаючої бідності їхньої науки?

Вона вже бачила лікарів-подвижників і героїв, які працювали, не шкодуючи сил, день і ніч, боролися з убогістю госпіталів, з невіглаством і грубістю нижчого персоналу, що ненавидів і проклинав свою роботу, мало оплачувану, брудну, непочесну. Хворі здебільшого були з «джи», а нижчий персонал — «кжи». Ці різні класові групи ставились одна до одної з ненавистю, що трагічно позначалося на хворих. Як правило, родичі докладали всіх зусиль, щоб допомогти хворим подолати хвороби вдома. З

хірургією це було неможливо-задушливі, переповнені палати післяопераційних хворих з їхнім специфічним запахом довго снилися Евізі, перебиваючи її мрії і спогади про Землю.

Евізі дали притулок інженери з класу «джи», люди, які стояли на вищому щаблі ієрархічної драбини. Тому й кімната й ліжко у неї були трохи просторіші, аніж у Чеді. Кожен щабель в ієрархії Торманса відзначався якимсь дрібним привілеєм — розмірами квартири, кращим харчуванням. Евіза із здивуванням спостерігала, з якою люттю люди змагалися за ці нікчемні привілеї. Особливо старалися пробитися до вищого прошарку сановників, стати «Змієносцями», де привілеї зростали до максимуму. Вдавались до обману, наклепів, доносів. Підкупи, рабська запопадливість і звіряча ненависть до конкурентів — Стріла Арімана несамовито відкидала з дороги порядних і чесних людей, примножуючи негідників серед «Змієносців»...

У день конференції Евіза, бадьора й квітуча, входила до службового приміщення Центрального госпіталю. Пройшла через камеру опромінення і дезинфекційний коридор до маленького холу й спинилась там поглянути на себе в дзеркало. Із сусідньої кімнати, призначеної для курців, через напівприхилені двері долинала голосна розмова. Ті, що говорили, не соромились — Евіза зрозуміла, що мова йде про неї. Молоді лікарі, які зібралися на ритуал куріння, перебиваючи один одного, висловлювали захват від гості в такій формі, що Евіза розгубилась — сміятися їй чи гніватись.

— Мене починає тіпати, коли вона проходить, — чувся високий тенор, — жовті очиська сяють, груди рвуть сукню, ноги, ох, які ноги!..

Евіза несподівано увійшла до кімнати для куріння. Троє молодих лікарів, що диміли люльками, привітали її. Евіза огледіла їх веселими очима, і ті зрозуміли, що вона чула коли не все, то багато чого.

Вони знічено рушили услід за Евізою, поспіхом загасивши люльки, а та надала своїй ході характеру еротичного танцю, щоб «покарати» молодь за грубу еротику розмови. Прискорене дихання позаду свідчило про успіх її витівки.

Величний головний лікар госпіталю, у повсякденному вбранні медиків Ян-Ях — яскраво-жовтому халаті з чорним поясом і жовтій м'якій шапочці, в окулярах, угледівши Евізу, розтягнув у посмішці тонкі, неприємні губи хитруна й зануди. Гострі, примружені очі пробігли поглядом по її вбранню, яке здавалося яскравим, настільки личило воно настрою і гордому обличчю хазяйки.

— Ходімо до моєї машини! — І, не чекаючи згоди, головний лікар

повів гостю до бокового виходу, де стояв довгий і вузький транспортний механізм.

Конференція мала відбутися у палаці за містом, машина дісталася туди крутою дорогою, випереджаючи безліч пішоходів. В одному місці Евіза звернула увагу на стару «джи» з важкою коробкою на плечах й мимоволі змахнула рукою, просячи зупинити машину. Але водій навіть не загальмував. На здивований погляд Евізи головлікар лише нахмурився. Вони під'їхали до будинку із зруйнованими архітектурними оздобами — величезними кам'яними квітами. Висока стіна де-не-де зруйнувалась, а триярусна надбрамна вежа була розібрана. Але сад, що оточував палац, видавався густим і свіжим, без печаті занепаду, яка лежала на напівзасохлих парках і садах усередині міста.

— Ви, я помітив, здивувались, що ми не підвезли стару? — почав головний лікар, скосивши очі на Евізу, що йшла поряд.

— Ви спостережливі.

— У нас неможливо бути надто добрим, — ніби виправдовуючись, сказав тормансіанин. — По-перше, можна підхопити інфекцію, по-друге, треба берегти машину, по-третє...

Евіза зупинила його жестом.

— Можете не пояснювати. Передусім ви думаєте про себе, бережете машину, цей примітивний виріб із заліза й пластмаси, більше, ніж людину. Усе це природно для суспільства, в якому життя меншості тримається на смерті більшості. Тільки навіщо ви присвятили себе медицині? Чи є сенс лікувати людей при легкій смерті й швидкій зміні поколінь?

— Ви помиляєтесь! «Джи» — найцінніша частина населення. Наш обов'язок зціляти їх усіма способами, відвойовуючи у смерті. Звичайно, було б ідеально, якби нам вдалося зберегти один лише мозок, відокремивши його від зношеного тіла.

— Наші предки помилялися так само, вважаючи мозок і психіку чимось окремим від тіла, нібито не пов'язаним з усією природою в цілому. Дехто стверджував, що весь світ лише похідна людських уявлень про нього. Тут витoki багатьох біологічних помилок. Мозок і психіка не створюються самі собою. Їхня структура й робота — похідні суспільства часу, суми знань у період становлення індивіда. Тільки шляхом безперервного всотування нових вражень, знань, відчуттів мозок у людей емоційних і з доброю пам'яттю долає закономірну консервативність — і то лише до певних меж. Великий учений, що досяг вершини через тридцять років своєї діяльності, робиться консерватором, безнадійно відсталим від епохи. І сам не зрозуміє цього, бо його мозок настроєний співзвучно світу,

який залишився позаду, відійшов у минуле.

— Але ж можна моделювати нові умови, нарощувати їх...

— Поки моделюєте, ще більше розійдуться кондиція мозку й умови середовища. Ноосфера, тобто психічне оточення людини, змінюється набагато швидше біологічної трансформації.

— Ми не теоретизували, а боролися зі смертю, на досвіді осягаючи нові можливості продовження життя.

— І додали до колосального списку злочинів природи і людини ще мільйони мучеників! На додачу деякі відкриття завдали людям більше шкоди, ніж користі, навчивши політичних бандитів-фашистів ламати людину психічно, перетворювати на покірну худобу. Якщо полічити всіх замучених під час дослідів тварин, розтерзаних вашими операціями хворих, тоді доведеться строго засудити ваш емпіризм. В історії нашої медицини й біології також мали місце ганебні періоди нехтування життям. Будь-який школяр міг різати живу жабу, а напівграмотний студент — собаку або кицьку. Тут важливо знати міру. Якщо переступити межу, то лікар стане різником або отруювачем, вчений — вбивцею. Якщо не дійти до потрібної межі, тоді з лікарів виходять прожектири або неосвічені чинуші. Але найнебезпечніші фанатики, готові шматувати людину, не кажучи вже про тварин, щоб здійснити небувалу операцію, замінити те, чого неможливо замінити, не розуміючи, що людина — не механізм, зібраний із стандартних запчастин, що серце не тільки помпа, а мозок — не вся людина. Такий підхід завдав свого часу багато шкоди у нас, і я бачу

його процвітання на вашій планеті. Ви експериментуєте над тваринами наважання, забувши, що лише крайня необхідність може якось виправдати муки вищих форм тварин, наділених стражданням не менше від людини. Такі ж беззахисні й ваші «зцілені» в лікарнях. Мені доводилось бачити дослідницькі лабораторії трьох столичних інститутів. Сума страждань, що вміщена в них, не може виправдати мізерні досягнення...

Головний лікар смикнув Евізу за руку, зіпнувши її з доріжки. Вони опинилися за буйними заростями кущів.

— Нагніться, швидше, — прошепотів тормансіанин так вимогливо, що Евіза скорилась.

Від воріт бігло кілька людей, які гнали попереду себе огрядного чоловіка з сірим обличчям і вибалуженими очима. Сили залишали його. Він зупинився хитаючись. Один з переслідувачів ударив його коліном в обличчя, зігнувши товстуна навпіл. Другий збив жертву з ніг. Переслідувачі заходилися топтати чоловіка ногами.

Евіза вирвалася з рук головного лікаря і кинулася до місця розправи, вигукуючи:

— Зупиніться, припиніть! — Безмірне здивування промайнуло на озвірілих обличчях. Кулаки розтулилися, тіні посмішок пробігли по скривлених губах. Запала тиша, в якій чути було лише схлипування жертви.

— Як ви можете, шестеро молодих, бити одного — недужого й старого? Чи не соромно вам за негідний вчинок?

Міцний чоловік у голубій сорочці нахилився вперед і тицьнув пальцем в Евізу.

— Велика Змія! Як я не зрозумів! Ти ж із Землі?

— Так! — відповіла Евіза, припавши на коліно, щоб оглянути пораненого.

— Облиш це стерво! Погань живуча! Ми його тільки трохи провчили.

— За що?

— За те, що він писака. Ці клятві писаки-лакузи вигадують небилиці про наше життя, перебріхують історію, доводячи велич і мудрість тих, хто їм дозволяє жити й добре платить. За одну фразу в їхній, писанині, яка сподобається володарям, доводиться розраховуватись усім нам. Таких мало бити, їх треба вбивати!

— Стривайте! — вигукнула Евіза. — Може, він не так уже й винен. Ви тут не дбаєте про точність сказаного або написаного. Письменники теж не думають про наслідки якоїсь дошкульної, ефектної фрази: вчені — про те,

що спричинить їхні відкриття. Вони поспішають швидше оповістити світ, нагадуючи півнів, які кричать навперебій.

Ватажок розплився у посмішці, відкритій і симпатичній.

— А ти, земна, розумниця! Тільки помиляєшся: ці знають, що брешуть. Вони гірші від дівчиськ, яких беруть у садах за гроші. Ті продають тільки себе, а ці — всіх нас! Я їх ненавиджу, — він штовхнув свою жертву, яка відповзала навкарачки.

— Припиніть, нещасні! — Евіза загородила собою письменника.

— Змія-Блискавка! Ти нічого не розумієш, — примружився ватажок, — це вони нещасні, а не ми. Ми йдемо з життя, сповнені сил, не знаючи хвороб, не знаючи страху, ні про що не турбуючись. Що може нас налякати, якщо скоро все одно смерть? А «джи» вічно тремтять, боячися смерті й довгого життя з невідворотними хворобами. Бояться не догодити «Змієносцям», бояться мовити слово проти влади, щоб їх не перевели до «кжи» й не спровадили до Храму Ніжної Смерті. Побоюються втратити свої нікчемні привілеї у харчуванні, житлі, вбранні.

— Таж їм треба співчувати.

— Овва! Чи відомо тобі, чим заробляється право на довге життя? Придумують, як примусити людей підкорятись, як зробити їжу з усякого непотребу, як примусити жінок народжувати більше дітей для Чотирьох. Шукають закони, які б виправдовували беззаконня «Змієносців», вихваляють, брешуть, добиваючись підвищення.

— Отже, вони хочуть іти на важчу роботу?

— Е, ні! Чим вище у нас стоїть людина, тим менше працює. От і лізуть, щоб досягти чину «Змієносця», і задля цього готові зрадити весь світ.

— А ви не зраджуєте, навіть зустрічаючись із Змієм? І не боїтеся Янгара?

Ватажок «кжи» здригнувся, пильно глянув на Евізу.

— Тобі відомо більше, ніж я думав... Ну, прощай, земна, більше не побачимось!

— Я можу попросити вас зробити одну важливу річ? Саме вас. — Евіза подивилась на ватажка.

Він спалахнув, як хлопчик.

— Дивлячись що.

— Піти до старого Храму Часу, де пам'ятник, відшукати там нашу володарку. Її звуть Фай Родіс. Поговоріть з нею так само прямо і розумно, як говорили зі мною. Тільки спочатку знайдіть інженера Таеля. Він хоч і «джи», але людина, яких на вашій планеті поки що небагато.

— Гаразд, — ватажок подав руку.

— Евіза Танет... яке ім'я!

Шестеро зникли, в саду. Від воріт до Евізи наближалась галаслива група лікарів Центрального госпіталю, які приїхали великою громадською машиною.

З-за кущів вийшов головний лікар, гукнув помічників, і вони мовчки потягли пораненого до машини.

— Хто це? — запитала Евіза одного з колег по госпіталю.

— Славнозвісний письменник. Як вони його відлупцювали! — колега розцвів задоволеною посмішкою, ніби він був повністю на боці «кжи».

Дивуючись, Евіза рушила разом з лікарями до вузького portalу входу.

Всередині будівля повторювала звичайний стиль Торманса. Важкі двері до просторого вестибюля. Широкі сходи піднімались до зали, прикрашеної дворянною колонадою. У вестибюлі юрмилося безліч людей. Їхні погляди відразу звернулись до Евізи. Гостю провели нагору й посадили у бічній галереї на витертий диван. Усі прибулі залишалися внизу, вишикувавшись живим коридором.

— Вони когось чекають? — запитала Евіза літнього чоловіка у жовтому медичному халаті, що саме проходив мимо.

— Так, — коротко відказав той, — мають прибути представники Вищого Зібрання.

— Чому «прибути», а не просто приїхати?

Співбесідник злякано глянув на Евізу, озирнувся і зник між колонами.

Чекати довелося понад півгодини, коли нарешті з'ясувалося, що сановники не приїдуть. Натовп унизу ніби прорвало. Зі сміхом і голосними розмовами, характерними для тормансіан, усі кинулися сходами до зали. Головний лікар відшукав Евізу і повів її на підвищення, де посідали найзнаменитіші медики столиці й почесні гості з інших місць планети. Евіза відмовилась, запевняючи, що нічим не заслужила високого місця і їй, рядовому й молодому лікареві Зоряного Флоту, це непристойно. Вона сіла біля колони в кутку зали, відчуючи на собі увагу всієї аудиторії, заклопотана майбутнім виступом.

Оратори не поспішаючи змінювали один одного. Говорили довго, про речі більш ніж очевидні, заздалегідь обумовлюючи спрямування початих доповідей. У тормансіан такий виступ чомусь мав назву короткого вступного слова. З усього відчувалося, що ці потоки банальностей нікого не цікавили. Евіза бачила це із змучених облич, з галасу в залі, який ледве перекривався гуркотом звукопідсилювачів, що передавали промови ораторів.

Нарешті розпорядник засідання оголосив про бажання лікаря з Землі виступити перед лікарями Торманса.

Евіза рушила через залу до трибуни, її вітали вигуками, лясканням по бильцях крісел і свистом захопленої молоді. І хоч такий гвалт здавався їй дивакуватим, все ж він свідчив про добрі почуття. Вклонившись, Евіза подякувала тормансіанам. Коли вона заговорила з непередавано м'яким земним акцентом, який не змогли огрубити підсилювачі, в залі настала небувала тиша. Тормансіани не зводили з Евізи очей, оглядаючи її від пильних топазових веселих очей до сильних ніг у дивному синьому з сяючими вогниками взутті, вони намагалися зрозуміти, чим так схожа і не схожа водночас ця жінка на жінок Ян-Ях.

— Ваші старшини хотіли, щоб я, ознайомившись із медициною Ян-Ях, вказала на помилки лікарів і розповіла про досягнення Землі. Але мої знання у науці Ян-Ях мізерні і, головне, я не маю основного критерію, необхідного, щоб судити про будь-яку науку, не маю уявлення про її долю у творенні людського щастя. Тому виступати порадником і критиком було б з мого боку нескромно й нечемно. Все, що я можу, — це розповісти вам про перешкоди, подолані на Землі... Викладання будь-якого предмета, особливо великих розділів науки, у нас починається з розгляду історичного розвитку і всіх помилок, допущених на його шляху. Так людство, борючись із властивим людям прагненням забувати неприємне, захищає себе від шляхів і повторення колишніх невдач, яких було багато в докомуністичній історії. Уже в ЕРС визначилася величезна різниця між силами й матеріальними засобами, які людство витрачало на медицину і на науку воєнного й технічного призначення.

Наймудріші голови були зайняті у фізиці, хімії, математиці. Крок за кроком біологія і медицина розходилася з фізико-математичними науками у своєму уявленні про світ, хоча зовні широко користувалась їхніми методами і дослідницькими апаратами.

В результаті природа навколо людини і вона сама, як частина її, постали перед людством як щось вороже, що мусить бути підкорене тимчасовим цілям суспільства.

Вчені забули, що велика рівновага природи і конструкція організму є наслідком історичного шляху неймовірної тривалості і складності, в підпорядкуванні і взаємозв'язку інтегральних частин. Вивчення цієї складності хоч би у загальних рисах вимагала багатовікової роботи, а людство Землі почало необачно і поспіхом пристосовувати природу до перехідних утилітарних цілей, не рахуючись із необхідними людям біологічними умовами життя. І людина — спадкоємець болісного

мільярдолітнього шляху, пройденого планетою, — як не вдячний і нерозумний син заходилася розтринькувати, переводити в ентропію основний капітал, який їй дістався: накопичену в біосфері енергію, що, як накручена колись пружина, послугувала для технічного стрибка людства...

Евіза зупинилась, і тієї ж миті зал вибухнув стуком долонь об дерево. Порушена тема була близькою планеті Ян-Ях, дотла розореній нерозумними предками.

Евіза, яка не звикла до такої реакції зібрання, стояла, безпорадно оглядаючи бурхливу аудиторію, поки головуючий не вгамував захоплених слухачів.

Евіза зовсім не збиралася розпалювати пристрасті нестриманої аудиторії, що призвело б до втрати розумного і критичного сприйняття. Вона вирішила бути обачливішою.

Вона розповіла, як короткозоро помилилися ті, хто торжествував, перемагаючи окремі прояви хвороб з допомогою хімічних засобів, щорічно випускаючи тисячі нових, по суті, фальшивих ліків. Відбиваючи дрібні вилазки природи, вчені прогледіли масові наслідки. Притлумлюючи хвороби, але не зцілюючи хворих, вони породили жахливу кількість алергій і розповсюдили найстрашніший їх різновид — ракові захворювання. Алергія виникала й через так зване імунне перенапруження, якого зазнавали люди у своїх тісних помешканнях, школах, крамницях і видовищах, а також внаслідок постійного перенесення швидким автотранспортом нових штамів мікробів і вірусів з одного кінця планети в інший. В цих умовах бактеріальні фільтри, вироблені організмом у біологічній еволюції, перетворювались на свою протилежність, на ворота інфекції, як, наприклад, мигдалини горла, синуси обличчя чи лімфатичні вузли. Втрата міри у використанні препаратів і в хірургії пошкодила охоронні системи організму, як, приміром, безмірне використання влади підірвало охоронну систему суспільства — закон і мораль.

Сутність лікування, заснована на старих уявленнях, відстала від життя. Коли в процесі розвитку суспільства загинули релігія, віра в потойбічне життя, в силу молитви і в чудо, світоспоглядання відсталого капіталістичного устрою зайшло в безнадійний глухий кут невір'я, порожнечі й безцільного існування. Це породило суцільні неврози старшого покоління. Нагнітання загрози тотальної війни як засіб політичної агітації, постійне нагадування про це у газетах, радіо, телебаченні сприяло психозам серед молодшої частини населення — суперечливим прагненням швидше відчувати всі радощі життя і втекти від її реальності. Перенасиченість розвагами, напруга штучних переживань

створили своєрідний перегрів психіки. Люди дедалі наполегливіше мріяли піти в інше життя, до простих радощів буття предків, до їхньої наївної віри в ритуали і таємниці. А лікарі пробували зціляти за старими канонами колишніх темпів, іншої напруженості буття.

Машини, благоустрій житла, техніка побуту істотно змінила нормальне фізичне навантаження людей.

Медицина продовжувала користуватися накопиченим у зовсім інших умовах життя. Загальне ослаблення організму, м'язової і скелетної систем призводило, незважаючи на брак важкої роботи, до масового розвитку гриж, плоскостопості, короткозорості, збільшення переломів, розширення вен, геморою, розростання поліпів й ослаблення сфінктерів з порушенням травлення і частими явищами апендициту. Безліч дефектів шкіри спричинив неправильний обмін речовин.

Лікарі, стурбовані напливом захворювань, без упину оперували, кленучи нудну рутину «простих випадків» і не підозрюючи, що зустрілися з першою хвилиною біди. А коли вслід за тотальним ослабленням людей дедалі частіше почали зустрічатися хвороби зіпсованої спадковості, тільки декому з передових вчених вдалося розпізнати в цьому Стрілу Арімана. Найбільше благодіяння — знищення дитячої смертності — обернулося лихом, нагородивши безліччю психічно неповноцінних, цілковитих кретинів чи фізично дефективних від народження людей. Тривожною несподіванкою стало збільшення випадків народження двох, трьох дітей, що загалом знижували рівень здоров'я і психіки. Боротьба з новою бідою виявилась виключно важкою.

Її можна було подолати лише при високій моральній відповідальності всіх людей і проникнення науки в саму глибину молекулярних генетичних апаратів.

Евіза перелічила ще кілька підступних пасток, які поставила природа на прогресивному шляху людства. Шлях цей полягав у поверненні до первісного здоров'я, але без колишньої залежності від безжальної природи. Суть справи полягала в тому, щоб відійти від її гекатомб, завдяки яким вона здійснює поліпшення і вдосконалення видів тварин, нещадно помщається за недолугі спроби людини звільнитися від її влади.

— І це нам вдалося! — вигукнула Евіза. — Ми всі здорові, міцні, витривалі від народження. Але ми зрозуміли, що наше прекрасне людське тіло заслуговує кращого, ніж сидіння у кріслах і натискання кнопок. Наші руки — найкращий інструмент з усіх створених природою або людиною — просять тонкої роботи, щоб отримувати істинне задоволення. Більше того, ми змагаємося за життя свого розуму достоту так само, як і за життя тіла.

Ви дізнаєтеся про всі ті зусилля, які ми витратили в нерівній боротьбі. Нерівній тому, що глибина і всеохоплююча могутність природи досі не вичерпані й досі людство веде невтомний бій за своє розумове і фізичне здоров'я і готове до будь-якого випадку природних стихійних сил!

Закінчення промови Евізи викликало нову хвилю схвального гомону. Суворі, навіть натхненні серйозність зійшла з неї, і вона перетворилась на життєрадісну, з відтінком грайливості жінку, яка схилилась перед залогом у вільному поклоні танцівниці. Метаморфоза посилила ревище захвату серед молодих медиків. Тормансіанам взагалі подобалась весела серйозність землян, які ніколи не жартували з великими почуттями, нікого не висміювали, не намагалися порозважатися за рахунок іншого...

Евіза повернулася на своє місце і знову спостерігала за доповідачами. Вони говорили розумні речі на рівні науки Торманса, повідомляли про нові відкриття, але цікаві ідеї губилися в масі непотрібних фраз. Думка, як загнане звірятко, металася між словесними нагромадженнями висловів, відступів, ремінісценцій, схоластики доказів.

Вчені Торманса багато уваги приділяли запереченням, словесно знищуючи те, чого нібито бути не може й що неможливо вивчити. Про відомі явища природи твердили як про неіснуючі, не розуміючи складності світу. Цей негативний напрямок науки користувався найбільшим успіхом серед маси людей Ян-Ях тому, що піднімав їхній малий досвід і вузький здоровий глузд до «останнього слова» науки.

Минуло немало часу, а Евіза, за винятком психологічних спостережень, не видобула майже нічого вартого уваги. Звичку говорити, не зважаючи ні на що, вона пояснювала бажанням утвердити перед іншими свою особистість. Крім того, вивергаючи потоки слів, людина отримувала психологічну розрядку, необхідну у цьому світі постійного пригнічення і роздратування. Висловлювати думки у багатослівних промовах ставало дедалі обтяжливіше. Евіза зраділа, почувши, що оголошено перерву. Вона підвелася, наміряючись знайти безлюдне місце, щоб пройтися, відпочиваючи, та де там! — її оточив галасливий натовп збуджених тормансіан і тормансіанок різного віку, від юних практикантів до сивоволосих начальників госпіталів та професорів медичних інститутів.

Евіза знайшла поглядом свого головлікаря. Він підійшов, безцеремонно розштовхуючи людей.

— Підвезти вас до їдальні підкріпитися? Розступіться, колеги «джи», наша гостя голодна і стомилась!

Евізі не хотілось їсти, особливо у незнайомій їдальні. В неї пропадав апетит від незрозумілої неприязні жінок, які роздавали їжу. В житті

Торманса будь-яка залежність від людини виявлялась принизливою. Той, до кого зверталися з проханням, глумився й збиткувався, перш ніж виконати свій прямий обов'язок. Відразу або в кращому випадку цілковита незацікавленість у роботі вирізняла «кжи». «Джи» тремтіли перед ними, очікуючи найелементарнішої послуги. На заводах і фабриках, де командували лілові «Змієносці», становище було іншим. Найменший опір карався негайно, найчастіше відправкою до Палацу Ніжної Смерті. Зате поза пильними очима сановників і охоронників «кжи» знущались над «джи» як хотіли. І ті покірливо терпіли, знаючи, що в будь-який момент за рішенням Ради Чотирьох «кжи» можуть стати їхніми катами. На Тормансі особливо боялись машин. Масове застосування механізмів в руках невихованих й озлоблених людей створювало підвищену небезпеку. Транспортні катастрофи стали повсякденним явищем на Ян-Ях, звичними вважались і дикі розправи з довгожителлями.

Розмірковуючи, Евіза йшла поряд з головлікарем алеєю до низького будинку, де були їдальня і готель.

— Вас дивує, чому я сховався в кущі, а не кинувся на допомогу письменникові? — раптом запитав головлікар, намагаючись зазирнути у вічі своїй супутниці.

— Ні, — байдуже відказала Евіза. Її не цікавила персональна мотивація вчинку, який неминуче впливав із суспільного життя Торманса.

— Я міг покалічити руки і нашкодити багатьом людям, позбавивши їх можливості прооперуватися.

Раптом з-за дверей вихопився гурт людей і з криком кинувся до них. Головлікар посірів, лице його спотворилось від жаху. Евіза, лишаючись спокійною, упізнала молодих лікарів, учасників конференції. Вони налетіли вихором, відтрутили головлікаря і щільним кільцем оточили гостю з Землі. Евіза пригадала, як одного з перших днів у столиці її вразила юрба, яка оточила вродливу, недоладно вдягнену жінку. Це була знаменита артистка, як пояснили потім Евізі. Вона дарувала праворуч і ліворуч завчені усмішки. Кілька чоловіків у червоному одязі брутально розштовхували народ, який так само безцеремонно натискав. Досить було з'явитися в громадському місці популярній людині, як сотні молодих людей кидалися до нього, випрошуючи що-небудь на пам'ять.

Тепер сама зорелітниця опинилася в колі цікавих, на щастя, лише лікарів. Перед нею стояла й усміхалася досить миловида тормансіанка: смаглява шкіра, чорне волосся і сяючі вузькі очі яскраво відтінювалися жовтим вбранням, що облягало її постать.

— Даруйте, ми вирішили затримати вас. Помітили, що вам хочеться

піти. Навряд чи ми ще раз зустрінемося з вами! У нас є дуже важливі запитання, і ви не відмовите нам...

— Не відмовлю, — так само весело відказала Евіза, — якщо зможу. Мої знання дуже обмежені. Що вас цікавить?

— Секс! Розкажіть, як у вас на Землі дають раду цій безлічі бід, потужному батогу в руках влади, спокусі до найвищого й облудного щастя. Розкажіть або хоч би дайте відповідь на запитання, які ми не змогли вам поставити у залі конференції!

Евіза помітила галявину, огорожену меридіональною алеєю високих і густих дерев і захищену від спеки. Її запрошення перейти туди сприйняли із захватом. Низенька і цупка трава зарябіла вбраннями людей, які примостились у тіні, а Евіза влаштовувалась перед ними на горбку, підгорнувши під себе ноги, підсміюючись над собою, що вона знову стала проповідницею. Зараз перед нею була інша мета, аніж на конференції. Тут можна говорити без обави травмувати формулюваннями, які завжди звучать гостро при різниці в інтелектуальному сприйнятті. Евіза подивилася на темне небо Торманса, перевела погляд на фіолетові смуги тіней і відчула, як її підхопила музична логіка думки.

Вона намагалась якомога поетичніше передати тормансіанам вірш древнього російського поета.

«Голод і пристрасть жагуча — спільна хвороба для всіх, плаває, бігає а чи літає — все їм лягає до ніг...» І співучу кінцівку: «У відсталих підганяє знов канчуками болю голод і любов!»

— Людина і на Землі, і у вас на Ян-Ях бореться, щоб усунути з життя ці дві сили, які завдають біль. Спочатку батіг голоду — і маєш масове ожиріння. Потім батіг любові, добившись порожнечі й індиферентності сексуального життя. Людство Ян-Ях то заперечує силу й значення сексу, то вихваляє цей потяг, надаючи йому домінуючої ваги в житті. Від метання з однієї крайності в іншу статеве виховання приречене.

— А хіба воно є у вас? — почулося запитання.

— Є, і вважається дуже важливим. Треба навчитись бути господарем свого тіла, не тамуючи бажання і не підкоряючись йому до розпущеності.

— Хіба можна регулювати любов і пристрасть?

— Неправильне поняття. Коли ви катаєтесь на гребені хвилі, то слід володіти мистецтвом балансування, щоб не впасти. Та коли треба зупинитись, тоді ви залишаєте хвилю, відстаючи від неї...

Побачивши здивування слухачів, Евіза збагнула, що в морях Торманса немає великих прибійних хвиль і слухачам невідоме катання на латах.

— Я не згадувала на зібранні про подвійну залежність. Багатство

психіки — від дужого і здорового тіла, яке від багатогранної психіки насичене відвагою, прагненням, невтомністю і чуттєвістю. Біохімічна будова людини така, що вимагає постійної смертності мозку на одну п'яту частини його потужності, а це підтримується тільки рівнем кетостеронів — статевих гормонів у крові. За що людина розраховується, говорячи вашими словами, постійно еротичною гостротою почуття. Якщо гальмувати це почуття надто довго, то виникають нервові злами і психічні зрушення, той раптовий і уямливаючий потяг до випадкових партнерів, що в давнину називалось нещасним коханням.

— Виходить, треба розпоряджатись і робити це імпульсивно, спалахами, — сказала тормансіанка, яка почала бесіду.

— Авжеж.

— А як же любов? Адже імпульс не може тривати довго?

— Давня, як світ, помилка! Людина піднялася до справжнього кохання, але тут у вас і далі вважають по-печерному, що кохання — тільки статеве з'єднання. Чи треба говорити вам, наскільки істинна закоханість багатша, яскравіша, триваліша? Ту велику відповідність усім прагненням, смакам, мріям, що можна назвати коханням, і в нас на Землі не знайдеш легко й просто. Для нас кохання — священне слово, яке означає почуття всеохоплююче і багатогранне. Але і в найвужчому розумінні чисто фізична, статевая любов ніколи не має одностороннього відтінку. Це більше, ніж насолода, це служіння коханій людині й разом з ним красі й суспільству, інколи навіть підкоряючись вимогам генетичних законів всупереч своїм особистим смакам, якщо вони розходяться з ними, при бажанні мати дітей. А підступну силу, нерозряджених гормонів ми навчились випускати на волю, створюючи внутрішній спокій і гармонію...

— Невже на Землі не навчились регулювати цю силу хімічними препаратами? — запитав знайомий Евізі нейрохірург.

— Краще не втручатись у дуже складний зв'язок гормонів, які тримають психофізіологічну основу індивіда, а йти природним шляхом еротичного виховання.

— І ви навчаєте еротики дівчат і юнаків? Нечувано! — вигукнув нейрохірург.

— На Землі це розпочалося декілька тисяч років тому. Храмова еротика стародавньої Греції, Фінікії, Індії, возведена до релігійного служіння. Девадазі — храмові танцівниці — вивчали і практикували ерос такої інтенсивності, щоб повністю вичерпати сексуальні бажання і перевести людину на інші помисли. Такими ж є і тантричні обряди для жінок.

— Отже, на Землі завжди існував культ пристрасі й жінки? — запитала немолода слухачка. — У нас одразу ж починається розмова про розбещеність і розпусту...

— Зовсім ні! У первісних суспільствах, які склалися задовго до комуністичних ер, жінки принижувались до ролі робочої скотини. Існували нібито «священні» обряди спеціальних операцій, як, наприклад, кліторотомія, щоб позбавити жінку сексуальної насолоди.

— Навіщо? — злякано вигукнули тормансіани.

— Щоб жінка нічого не вимагала, а покійно виконувала свої обов'язки прислуги і дітонароджувального механізму.

— Якими ж були їхні діти?

— Темні й жорстокі дикуни, хіба могло бути інакше?

— І ви впоралися з цим?

— Ви бачите нас тут, нащадків усіх рас на Землі...

— Велика Змія! Скільки перешкод на шляху до справжньої доброти в коханні! — вголос подумала юна тормансіанка, що сиділа схрестивши ноги, в першому ряду.

— Всього можна досягти, якщо розумно й серйозно зайнятися питаннями статі. Немає нічого принизливішого й огиднішого для чоловіка, ніж жінка, яка вимагає від нього неможливого. Для жінки образлива необхідність самообмежування, обов'язок «рятувати кохання», як мовилось у давнину. Обидві статі повинні однаково серйозно ставитись до сексуального боку життя...

Почулося зневажливе гмукання. Високий лікар з якоюсь блискучою брошкою на грудях підвівся і пройшовся між рядами слухачів, нахабно поглядаючи на Евізу.

— Чекав інших одкровенень від посланиці Землі. Ці старі, як Білі Зорі. Що ви практикуєте — початкове, так би мовити, знайомство кожної пари?

— Звичайно! Щоб стати парою надовго закоханих.

— А коли не вийде надовго?

— Обоє отримають розрядку, адже вони навчені Еросу.

— Абсолютно неможливо у нас! Або земляни не мають головного почуття кохання — ревності. Сказати всьому світові: це моя жінка!

— Таких ревності немає. Це залишки первісного статевого відбору — суперництва за самку, за самця — байдуже. Згодом, під час встановлення патріархату, ревності розквітали на основі інстинкту власності, тимчасово згасла в еротично впорядкованому житті античного часу і знову відродилась при феодалізмі, але через страх порівняння, при комплексах неповноцінності чи приниженості. До речі, жахлива нетерпимість вашої

олігархії — явище такого ж типу. Щоб не посміли ставити когось вище, вважати кращим! А наші сильні, спокійні жінки й чоловіки не ревниві, сприймаючи навіть тимчасове нерозуміння, Проте знають, що найвище щастя людини завжди на межі його сил!

Опонент подивився на Евізу, по-чоловічому оцінюючи.

— Очевидно, це можливо лиш тому, що ви, земляни, настільки холодні, що ваша прекрасна зовнішність радше відштовхує, аніж приваблює.

Дехто з чоловіків схвально заплескав. Евіза дзвінко розсміялась.

— По дорозі сюди я чула деякі розмови між присутніми тут, які оцінювали мої достоїнства зовсім по-іншому. І тепер я відчуваю увагу, адресовану моїм ногам. — Евіза погладила свої круглі коліна, що виглядали з-під короткої сукні. — Ні на хвилину я не переставала відчувати спрямоване до мене бажання. Отже, холодність не заважає привабливості й мій опонент не правий.

Жінки-лікарі нагородили Евізу оплесками схвалення.

— Ми справді холодні, доки не відпустили себе на волю еротиці, і тоді...

Евіза повільно підвелась і випросталась, уся напружившись, ніби в хвилину небезпеки. І тормансіани побачили метаморфозу зорелітниць. Її губи розкрились, ніби для пісні чи невимовлених слів, «тигрячі» очі зробилися майже чорними. І без того визивні груди молодой жінки піднялись ще вище, струнка шия якось вирізнялась на нешироких прямих плечах, немислимо чистих і гладеньких, рум'янець хвилювання проступив крізь засмагу на оголеній шкірі. Спокійної і привітної вченої більше не існувало. З'явилась жінка, сама суть її статі у спокусливій вроді й силі, заклична, грізна, ледь-ледь зневажлива...

Перевтілення видалося таким разючим, що її слухачі позадкували.

— Змія, істинна змія! — почулося перешіптування приголомшених тормансіанок.

Скориставшись замішанням, Евіза пішла з галявини, і ніхто не посмів її зупинити.

Чеді повільно йшла вулицею, неголосно ласпівуючи і намагаючись стримати пісню, що рвалася з її душі. Їй хотілося вийти на великий майдан, їй давно вже не вистачало простору. Тісні комірчини кімнатки, де вона тепер постійно була, нестерпно гнітили її. «Часом так ставало тоскно дихати й дивитись і бракло сил», що Чеді вирушала бродити, проминаючи маленькі сквери і вбогі площі, намагаючись вибратись до парку. Тепер

вона частіше ходила сама. Траплялося, що її затримували «лілові» або люди із знаком «ока» на грудях. Картка незмінно виручала її. Цасор звернула її увагу на рядок знаків, підкреслений синьою лінією, яка означала «виявляти особливу увагу». Як пояснила Цасор, це був категоричний наказ усім тормансіанам хоч би де вони працювали — в їдальні, крамниці, салоні зачісок чи в громадському транспорті, — прислужитися Чеді якомога швидше й краще. Поки Чеді ходила з Цасор, вона не користувалася картою і впевнилася на досвіді, як важко рядовому мешканцеві столиці добитися не тільки особливого, а звичайного доброго ставлення. Та тільки-но з'являлася на світ картка, як брутальні люди згиналися в принизливих поклонах, стараючись водночас якомога швидше спровадити небажану відвідувачку. Ці перетворення, викликані страхом, настільки відштовхували Чеді, що вона користувалася картою лише для оборони від «лілових».

Вже кілька днів Чеді не вдавалося зв'язатися по СДФ ні з Евізою, ні з Віром. Вона не бачилась і з Родіс. Вір Норін жив серед учених. Чеді вирішила не з'являтися там без нагальної потреби. Вона розраховувала на швидше повернення Евізи й не могла зрозуміти, що затримало її там більше ніж на добу. Чеді вирушила до подруги пішки, не бентежачись значною відстанню й недоладним плануванням міста.

Кілометр за кілометром ішла вона, не дивлячись на одноманітні будинки, вишукуючи скульптури і пам'ятники, які б відбивали мрії народу, пам'ять минулого, прагнення до прекрасного. На Землі дуже любили скульптури і завжди ставили їх на відкритих і безлюдних місцях. Там людина знаходила опору своїй мрії ще в ті часи, коли марнота непотрібних справ, тіснота життя заважали людям підніматися над повсякденністю. Найвеличніша могутність фантазії! У голоді, холоді, терорі вона створювала образи прекрасних людей, чи то в скульптурі, чи в малюнках, книжках, музиці, пісні, вбирала в себе широту і сум степу й моря. Усі разом вони перемагали інферно, будуючи першу ступінь підйому. За нею почався другий ступінь — вдосконалення самої людини, і третій — перетворення життя суспільства. Так створювалися три перші великі ступені сходження, і всім їм основою слугувала фантазія.

А в місті Центру Мудрості на майданах і в парках стояли обеліски або зображення змій з повчальними написами. Зрідка траплялись ідолоподібні статуї великих начальників різних періодів історії Ян-Ях, незважаючи на різницю в одязі, як близнюки схожі один на одного загрозливими, непохитно-вольовими обличчями і позами. Були відсутніми скульптури, присвячені просто красі людській, ідеї, висотам досягнень. Подекуди

стирчали нагромадження іржавого заліза, покрученого ніби в корчах хворої психіки своїх творців, — це були залишки скульптур епохи, яка передувала Століттю Голоду, збережені на втіху сучасним мешканцям Ян-Ях.

Проходячи повз державні будівлі, Чеді не бачила ні вітражів, ні фресок: очевидно, могутність фантазії образотворчого мистецтва заважала володарям, змагаючись із ними у владі над душами людей.

Звичайно, правити темною і плоскою психікою, яка знала лише примітивні потреби й не бачила шляхів ні до чого іншого, було простіше...

Чеді завернула до вузького провулка між однаковими червоними будинками, оздобленими старовинними малюнками з чорної кераміки. Здавалося, величезні краплі смоли текли по широкій гладіні стін. Тут були квартири «джи», притулок Евізи у столиці. Чеді набрала відомий код, що відкривав двері, і в маленькому передпокої голосно запитала дозволу увійти.

Глава дому, літній бактеріолог приходив додому рідко, весь час перебуваючи в Патрулях Здоров'я. Почувся голос господині, що запрошувала Чеді до суміжної кімнати. У кріслі, з книжкою в руках, сиділа жінка середніх років із заплаканим обличчям. Виявилося, що Евіза не з'являлася додому вже чотири дні.

Жінка запитала тривожно:

— Як ви гадаєте, ваша земна подруга ще прийде сюди? Адже тут лишилися її речі!

— Звичайно, прийде. Але що з вами сталося?

— Біда! Мені так потрібна ваша подруга. Тільки вона може полегшити моє горе.

— Яке, можливо, я допоможу зараз?

— Я... — жінка схлипнула. Сльози покотилися по щоках. Чеді поклала руку їй на голову.

— Не можу, — жінка підняла книжку, — зовсім не можу читати. Не бачу. Як бути? Я трохи заробляла виписками. А тепер? Що ж мені робити тепер? Як жити?

— Передусім заспокойтесь. Ви маєте чоловіка й дітей, ви їм дуже потрібні.

— Страшно стати безпомічною. Ви не розумієте. Книжки були моєю єдиною втіхою. Мені, нікому не потрібній, книги дають мені все! — і знову потік сліз. — Не бачу! А наші лікарі не знають, як допомогти.

Сльози безпорадності й безнадії боляче озвались у душі Чеді. Вона не вміла боротися з жалістю, цим новим почуттям, яке дедалі сильніше оволодівало нею. Треба попросити Евізу допомогти жінці якимись

сильнодіючими ліками. У морі страждань на Тормансі страждання жінки були всього лиш краплею. Допомогати краплі не ваото й марно для моря. Так учили Чеді на Землі, вимагаючи завжди визначити причини лиха й діяти, знищуючи його коріння. Тут же все виявилось навпаки. Причини були сліпучо ясними, проте викоренити їх у безодні інферно Торманса не могли ні Чеді, ні весь екіпаж «Темного Полум'я». Чеді сіла поруч із заплаканою жінкою, заспокоїла її і лише тоді рушила додому.

Смеркалося. На тьмяно освітлених вулицях маячили поодинокі перехожі, то з'являючись у світлі ліхтарів, то зникаючи у пільмі. Від низького місяця з його слабким сірим світлом падали ледь видимі примарні тіні. Мабуть, Чеді була єдиною жінкою на безлюдних вулицях цього району. Вона не боялась, як і будь-яка людина з Землі. У давнину основою безстрашності найчастіше вважалася недорозвинена нервова система і самовпевненість, яка йшла від невігластва. Комуністичне суспільство породило іншу вищу ступінь безстрашності: самоконтроль при повному знанні та надзвичайній обережності у діях.

Чеді не поспішала повернутися до своєї комірчини і згадувала срібні місячні ночі Землі, коли люди ніби розчиняються у нічній природі, усамітнюючись для мрій, кохання чи зустрічаючись із друзями для спільних прогулянок. Тут з настанням темряви усі мчали додому, під захист стін, злякано озираючись. Безпомічність тормансіан перед Стрілою Арімана зайшла далеко і воістину стала трагедією.

Чеді йшла близько години, доки не опинилась у добре освітленій центральній частині міста Центра Мудрості. Вечірні розваги приваблювали сюди безліч людей, переважно «кжи», які приходили для безпеки компаніями по кілька чоловік. «Джи» уникали з'являтися в місцях, що їх відвідували «кжи».

Чеді теж намагалась уникати компаній «джи», щоб не вдаватись до втомливої психологічної дії і тим більше не користуватись охоронною карткою володарів. І цього разу, вгледівши попереду групи чоловіків, які горлали ритмічну пісню під акомпанемент звукопередавача, Чеді перейшла на другий бік вулиці, зупинилась під кам'яними ворітьми. Туди-сюди снували мимо люди, чулися вигуки й розкотистий регіт, так властивий мешканцям Ян-Ях. Підійшли двоє юнаків і спробували заговорити з нею. Яскраво-червоне лілове світло заливало широкі сходи, падаючи косим каскадом з фронту будівлі Палацу Вечірніх Задоволень, оточеного подвійним колом квадратних, синіх із золотом колон. Зненацька хлопці зникли, їх ніби вітром звіяло, дорогу перегородили троє «кжи» — «взірці». Вони підійшли, вдивляючись у Чеді й про щось говорячи один одному.

Раптом чиясь груба рука схопила Чеді ззаду, примусивши обернутися. Гостре відчуття небезпеки підказало їй відхилитися вбік. Страшний удар, завданий чимось важким, металічним, зачепив її голову, здер шкіру на потилиці, розірвав м'яз і роздробив правий плечовий суглоб, з ключицею і частиною лопатки. Важкий шок стиснув їй горло й серце, затьмарив очі, гасячи свідомість. Поштовх від падіння пронизав її тисячею розпечених ножів у плечі, руці й шиї. Зусиллям волі Чеді підвела голову і смикнулася, намагаючись стати на коліна. Перед нею ніби здалеку з'явилося знайоме обличчя. Шотшек дивився на неї з переляком, злістю і тріумфом.

— Ви? — з невимовним подивом прошепотіла Чеді. — За що?

При всій своїй обмеженості тормансіанин не прочитав на прекрасному обличчі своєї жертви ні страху, ні гніву. Тільки подив і жалість, так, саме звернену до нього жалість! Незвичайна психологічна сила дівчини щось пробудила у його темній душі.

— Чого став? Бий іще! — гукнув один з його приятелів.

— Геть! — Шотшек не тямлячи себе, замахнувся на нього.

Усі кинулися навтіки. Ще раніше розбіглися мимовільні свідки розправи, і освітлені сходи спорожніли.

Чеді повільно схилилась набік і розпростерлась на бруківці біля ніг Шотшека. У безпомічній зламаності дівчини Землі йшло у небуття стільки чистої і незмірно далекої краси, що Шотшек раптом відчув нестерпну скорботу й каяття, ніби його розірвали навпіл. «Кжи» не вміли справлятися з такими незвичними переживаннями. Шотшек зміг перемогти їх тільки одним шляхом. Заскреготавши зубами, він вихопив довгу тригранну голку, з розмаху встромив її собі в груди, діставши до серця, і впав, відкотившись на кілька кроків від Чеді. Чеді не бачила нічого — ні самогубства Шотшека, ні того, як двоє «лілових» прибігли, повернули її обличчям, обшукали і, знайшовши картку, з жахом викликали людину з «оком».

— До Центрального госпіталю, негайно! — розпорядився той.

Розділ XI

МАСКИ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Фай Родіс не змогла побачити володаря до свого несподіваного переїзду у Сховище Історії. Він ухилився від прощальної аудієнції. Високий худий «Змієносець», який служив посередником між головою Ради Чотирьох і Родіс, оголосив, що Великий страшенно зайнятий державними справами. Те, що зайнятість збіглася з пригодами минулого тижня, потішило б Родіс, якби не тривога за друзів, які перебували в місті. Перед від'їздом з палацу Цоам все-таки встигла встановити мікродатчик координатів. Нове помешкання Фай Родіс, незважаючи на похмурість архітектури й занедбаність, видалось їй затишнішим, ніж палац садів Цоам. Воно не виправдовувало пишної назви Сховища Історії, будучи всього-на-всього старим храмом, колись зведеним на честь Всемогутнього Часу. Не божества, а радше символу, якому в давнину поклонялись нерелігійні тормансіани. Храм Часу утворювали шість довгих будівель з великої синьої цегли. Вони стояли паралельно, тулячись до відкритої галереї, що проходила на висоті двох метрів над землею, в обрамленні низької балюстради з переплетених змій. Фронтони кожної з шести будівель підтримували колони з грубого чавуну. Занедбаний сад з низькими колючими деревами й кущами розрісся між храмом і високою червоною стіною, по гребеню якої час від часу походжали «лілові» вартові зі своїми розтрубами на грудях. Суха земля, нагріта за день, вночі випромінювала тепло із запахом пилуки.

Всередині будівель не було нічого, крім зв'язок книжок. По центру кожної зали стояли високі плити сірого й червоного зернистого каменю, помережані чудернацькими візерунками стародавніх написів. Перед плитами виднілися кам'яні лотки для збору подаянь.

На верхніх поверхах бокові прибудови були заставлені шафами і стелажми, забитими книжками. У вільних простінках громадилися штабелі напівзотлілих рукописів, газет, репродукцій та естампів. Картина вже досить знайома Родіс: на планеті Ян-Ях не було спеціально збудованих сховищ, задовольнялися як-так пристосованими старовинними будовами, які стояли порожніми. Не було тут і музеїв з широко розгорнутою експозицією, спеціально створеними оптичними діорамами, особливим

освітленням і захистом від пилуки і температурних змін.

На верхніх поверхах збереглися численні кімнати невідомого призначення, вузькі коридори, хисткі балкони й антресолі.

Коли «Змієносець» повів Родіс вибирати житло, Таель, який незмінно супроводжував земну «володарку», встиг шепнути їй, щоб вона обрала собі п'ятий від воріт будинок. «Змієносець», чекаючи, що Родіс захоче поселитися ближче до воріт, зрадив, але через боягузливу обережність запитав, чому їй сподобався саме п'ятий храм.

— Він краще зберігся, — не задумуючись, відповіла Родіс. — І, крім того, там чудова змія на майданчику сходів.

— Справді, справді! — погодився «Змієносець».

Фай Родіс не кривила душею. Скульптура змії у п'ятому храмі помітно відрізнялася від двох типів статуй, поширених на всій планеті. Звичайно зображали змію, яка підводилась з широких кілець, у загрозливій позі земної кобри. Або ж змія стояла на кінчику хвоста розгорнутою вгору пружиною, з розкритою до неба пащею. Обидва типи змії виражали злобу й бойову готовність.

У п'ятому храмі невідомий скульптор зобразив величезну чавунну змію у позі відчаю: несиметричні, ніби в судорожному зламі, кільця, страдницьки відхилена назад верхня частина тіла, вузька паща, з якої рветься німий крик. Змія, подібно людям, відчувала свій полон і намагалась вирватися з нього. Митець, без сумніву, передбачив концепцію інферно.

Родіс відвели житло з двох нашвидкуруч прибраних, наскрізь пропахлих пилукою і старими паперами кімнат у мезоніні п'ятого будинку. Занесли раніше привезені меблі. Родіс хотіла поселитися у двох відносно затишних кімнатах, з'єднаних з балконом, який виходив на обернений до гір бік храму. І знову Таель, вибравши момент, порадив їй влаштуватись у двох асиметричних комірчинах, близьких до торця круто вигнутого даху. «Змієносець» наказав «ліловим» розставити меблі (а все майно Родіс складалося, як відомо, з одного СДФ і сумки з запасними батареями), відкланявся, оголосивши, що час від часу навідуватиметься до володарки земель для перевірки зручності її житла й обслуговування.

— Великий і мудрий, — «Змієносець» звично зігнувся, — звелів переказати вам, щоб з огляду на велику небезпеку ви не залишали б Сховище Історії. Тут охорона, здатна відбити напад. На вулицях міста завжди є небезпека, а володар, — знову уклін, — певен, що ви відмовитесь від особистої охорони.

— Відмовлюсь!

— Великий Чойо Чагас усе передбачив! А тепер я піду. Для допомоги вам лишається інженер Хонтеело Толло Фраель.

«Зміносець» недбало кивнув у бік інженера й вийшов. Під важкою ходою зарипіла дерев'яна підлога у коридорі й на сходах. Тиша запала в старому храмі.

Таель, що досі стояв мовчки, з незворушним виглядом, ожив. Жестом закликаючи Родіс мовчати, він вихопив табличку для нотаток, накреслив кілька знаків і простяг Родіс. Та прочитала: «Чи може СДФ служити детектором електронних пристроїв і хімічних отруйних препаратів? — ствердно кивнула й оживила дев'ятиніжку. СДФ виставив мерехтливий зеленкуватий ліхтарик, промінь якого пробіг по кімнатах, але не змінив кольору. Зате чорна кулька з лімбом для відліку одразу заворушила вусиками, фіксуючи два напрямки в першій кімнаті й чотири в другій. Керуючи їхніми вказівками, Таель виявив у меблях, у шафі і в ніші вікна шість коробочок з темного дерева. Підкоряючись вказівкам інженера, Родіс пронизала кожную руйнівним ультразвуком. Операція тривала лише декілька хвилин. Таель з полегкістю зітхнув і попросив Родіс поставити захисне поле.

— Тепер можна говорити вільно, — сказав він, вмоцнюючись на дивані.

— Навіщо така пересторога? — усміхнулась Родіс. — Нехай би собі слухали й записували.

— Ні в якому разі! — переможно вигукнув інженер. — Зараз ви все зрозумієте! Чагас, обравши відлюдне місце, зробив першу велику помилку. В дуже старих храмах є лабіринти секретних приміщень, забуті з плином часу й невідомі володарям, тому що далекоглядні дослідники, історики й архітектори зуміли зберегти таємницю для нас, «джи». У двох подібних будовах — Дзеркальній Вежі, у хвостовій півкулі й Куполі Білих Сот, у столиці, зараз розмножують прилади — ДПА й ІКП... А цей Храм Часу досліджений недавно. Моєму другові, архітектору по відновленню старих будов, пощастило, та й то випадково, знайти старовинні плани. Ви тут абсолютно вільні. В будь-який момент під носом «лілових» ви можете покинути Сховище Історії або зустрітися тут з ким побажаєте.

— Друге набагато важливіше, — радісно сказала Родіс, — це гарантія безпеки для тих, хто до мене приходить. Вихід до міста мені зараз ні до чого. Стеження за мною обов'язково комусь нашкодить. А взагалі я можу завжди, коли захочу, пройти крізь охорону «лілових».

— Невже? — здивовано й шанобливо вигукнув Таель. — Яким чином?

— Побачите, — обіцяла Родіс, — але як би нам подивитися плани?

— Завтра я приведу архітектора, а зараз покажу підземний хід. І мені

час іти, щоб не викликати підозри надто довгим перебуванням у вас без свідків... Отак, — інженер увійшов до задньої кімнати, що слугувала спальнею, опустився навколішки біля грубої стіни і, взявши ногу Родіс, поставив її носок проти непомітного заглиблення на підлозі. Легко вдаривши по п'яті, він примусив Родіс натиснути на приховану клямку. Потужні пружини потягли вбік вузьку й товсту плиту. З вертикальної щілини вийшло затхлістю підземелля. Інженер увійшов у чорну пітьму, поманив за собою Родіс. Там він засвітив ліхтарик і показав на іржавий важіль, поворотом якого прохід зачинявся.

— Сюди можна тільки увійти, а повертатися треба іншим шляхом. У ті часи не існувало автоматики, та вона й не вціліла б за багатьох століть, — пояснив Таель.

Вони спустилися вузькими кам'яними сходами у товщі стіни, двічі повернули й почали підніматися. На останньому східці із стіни стирчала серпоподібна рукоятка. Родіс натиснула її і мимоволі примружила очі від світла, опинившись у своїй спальні, тільки з іншого боку.

Таель підскочив, ухопився за кінець карниза за вікном і плавно опустився на ньому, засунувши стіну.

— Якщо хтось ненароком поверне рукоятку, стіна лишиться зачиненою. — Тормансіанин саяв, як хлопчик, що знайшов скарб.

— Завтра ми чекатимемо вас за стіною у цей же час. Якщо вам щось

завадить, дайте сигнал інфразвуком СДФ. Їжу вац привозитимуть з Палацу Цоам. Не їжте нічого, ми самі будемо вас годувати. Знаючи ваш простий смак, не сумніваюсь, що наші харчі вам сподобаються. Але сьогодні доведеться попоститись.

Фай Родіс тільки усміхнулась.

— А тепер я змушений залишити вас, — сказав Таель. Узав руку Родіс, наміряючись піднести її до губів. Після «подарунку смерті» вона дозволяла інженерові цю ніжність і сама іноді цілувала його в лоб. Але сьогодні вона злегка відвела руку й промовила:

— Я піду з вами.

— Як? Навіщо? А «лілові»?

Фай Родіс усміхнулась. Вона опустила до статуї змії і вийшла на відкриту галерею під малозоряне нічне небо.

«Лілові», що тупцями біля входу у п'ятий храм, зверхньо привітали знайомого їм Таеля і не помітили Родіс.

Біля головних воріт зібралося декілька «лілових» з командиром на чолі. Дотримуючись формальності, він попросив картку Таеля, не помітивши земної жінки, що йшла поряд з ним.

Нарешті Родіс і Таель вийшли на майдан до пам'ятника Всемогутньому Часові. Родіс бачила його мигцем з машини і тепер вирішила роздивитись. Чотири високих ліхтарі кидали мертве ртутне світло на пам'ятник.

— А як увійдете назад? — захвилювався Таель.

— Як вийшла.

— Масовий гіпноз! — здогадався інженер. — У нас його застосовують для громадського каяття. Біологи розробили спеціальний апарат у вигляді змії. Поєднання музики, ритмічних рухів і світлового гіпнозу.

— У нас є багато людей з вродженими здібностями. Підсилюючи їх особливим плануванням, люди стають лікарями, але ось я не стала лікарем. Непотрібний історикові хист раптом згодився...

Віддалік почувалася чиясь хода. Інженер зник за постаментом, а Родіс повільно рушила навколо стародавнього пам'ятника, намагаючись зрозуміти почуття народу Ян-Ях, який жив тисячоліття тому. Чотири воедино злиті чоловічі постаті гігантських розмірів. «Всемогутньому часові», — прочитала Родіс величезні золоті знаки на круглому п'єдесталі. Обличчям до відкритого простору, звідки сходились тісні вулиці, що піднімалися з міста, стояв, розставивши ноги, кам'яний велетень з байдужим, німим виразом обличчя. Обома руками він тримав широкий щит з написом, через верхній край якого перегиналась змія тормансіанської

породи із стиснутою з боків головою. У відкритій пащі стирчали отруйні зуби. «Хто потривожить могилу Часу, буде вкушений розбудженим змієм», — промовляв напис на щиті. З правого боку, приховуючи усмішкою зле потайне знання, Час у своїй другій подобі пропускає під простягнутою рукою чергу безликих людей, які виходили з-під п'єдесталу. На другому боці той же гігант, жорстко розтягнувши широкого рота і роздувши ніздрі приплюсну-того носа, обрушував товстий, оббитий цвяхами дрюк на тих, хто обійшов сектор п'єдесталу. Люди корчилися, захищаючи обличчя і голови, падали на коліна, звиваючись, розкриваючи чорніючі роти у застиглих криках страждання. Там, де зброя вже не сягала, люди падали в провалля, закриті ледь помітною решіткою.

Четвертий бік пам'ятника, повернутий до храму, був облямований доріжкою із скла того ж кольору, що й камінь пам'ятника. Тут четверте обличчя велета осявала усмішка, сумовита, сповнена розради і дивного торжества. З ласкавою обережністю він схилявся над юрмою молодих чоловіків і жінок а красивими й дужими тілами, що рвалися до нього. Вони тяглися до гіганта, а він ніби гладив долонею ниву піднятих до нього рук і перехилив широку чашу на звернені до нього з надією і радістю обличчя.

Тиха й зосереджена, Фай Родіс повернулась до своїх відрізаних від усього світу апартаментів і зв'язалася по СДФ з Евізою, змалювавши їй розташування нового помешкання. Евіза під'єднала Вір Норіна, і Родіс заспокоїлася, що її вигнання не відбулося на товаришах. Очевидно, невдоволення Чойо Чагаса було спрямоване тільки проти неї.

Зараз у Родіс не було нікого дорожчого за Чеді, Евізу в Вір Норіна, загублених у величезній столиці. За Чеді Родіс боялася найбільше. Перебуваючи серед найневихованішої і найнедисциплінованішої частини населення, Чеді не могла розрахувати всі мотиви їхніх вчинків. Але Евіза запевняла, що у Чеді все добре й вона назбирала багато цікавих спостережень. І Родів спокійно заснула на новому місці, не звертаючи уваги на безперервне потріскування дерев'яних балок і мостин. У безпросвітній темряві, неначе старовинна лампадка, горів крихтний вогник СДФ; негайно зніме тривогу, якщо з'явиться непроханий гість чи зміниться хімічний склад повітряна домовлений час Родіс вдяглася по-тормансіанськи — у широкі штани, блузу з гладенької чорної матерії і тверді черевики. Замість ліхтаря Родіс наділа діадему, яка автоматично вмикалась у темряві, і натиснула носком у заглиблення стіни. Перш ніж ступити у відкритий отвір, вона встановила СДФ у першій кімнаті на автоматичне ввімкнення поля. Убезпечивши своє житло від нежданих гостей, Родіс заснула за собою стінну плиту.

У кінці перших сходів на неї чекали Таель і архітектор. Знайомство почалось, як завжди, з довгого погляду й уривчастих, ніби ненароком сказаних слів. І не дивно — сором'язливому малорослому архітекторові, який звик до нечемності сановників і брутальності зовнішнього світу, Родіс, що спускалася сходами у світлоносній діадемі, видалася богинею. Таель тільки усміхнувся, пригадуючи своє власне потрясіння від першої зустрічі з Родіс. Зигзагоподібний спуск привів до галереї, яка кільцем аркад оточувала центральну валу з низьким склепінням. Кам'яні лави ховались у нішах між аркадами. Архітектор підвів своїх супутників до тієї з них, де стояли новенький стіл і масивний циліндр із стовпчиком подвійного ліхтаря, увімкнув його. Сильне червонясте світло залило підземелля. Архітектор трохи відступив назад, вклонився і назвав себе.

— Гах Ду-ден, або Гахден.

Він розстелив зведені креслення підземель Храму Часу, і Родіс вразили їхні розміри. Два яруси переходів і галерей, пронизуючи ґрунт, розбігались в усі напрямки, викидаючи шість довгих рукавів за межі саду і стіни.

— Ось ця галерея виходить під статуєю Часу, — пояснив архітектор, — але ми залишили її зачищеною, там надто багатолюдне місце. Хід номер п'ять, ліворуч від неї, один із найзручніших. Він закінчується в старому павільйоні, зайнятому зараз електричними трансформаторами високої напруги, куди ми, «джи», маємо вільний доступ. Ще кращий четвертий хід, заглиблений у товщу скелі на схилі гори, там, на виступі, стоїть старий будинок хімічної лабораторії імені Зет Уга. З підвалу лабораторії опускається вертикальний колодязь, доступний усім, хто посвячений у таємницю храму. Інші ходи йдуть у відкриті місця, якщо ними часто користуватися, вони можуть бути виявлені, але на випадок втечі згодяться.

— Зет Уг — один із членів Ради Чотирьох? — запитала Родіс. — Я не знала, що він учений-хімік.

— Зовсім ні! — засміявся архітектор. — У нас будь-який інститут, театр, завод можуть бути названі іменами великих, котрі не мають ніякого відношення ні до науки, ні до мистецтва, взагалі ні до чого, крім влади.

— Такий звичай, — ніби вибачаючись, потвердив Таель.

— І я зможу бачитися з людьми у цій залі? — Родіс оглянула просторе підземелля.

— Я гадаю, що напасникам тут буде зручно оточити нас. Ходімо до Святилища Трьох Кроків, воно на другому ярусі.

Підземелля другого горизонту виявились просторішими. Де-не-де в

них збереглися меблі, виготовлені з чорного дерева або з крихкого чавуну, який широко використовувався на планеті, де не вистачало чистих металів. На речах лежав тонкий шар пилюки. Ретельно відполіровані стіни вкривав твердий склоподібний матеріал. Під ним збереглися фрески, мальовані на блискучому чорному тлі двома улюбленими фарбами Торманса — червоною і канарково-жовтою. Комбінація двох кольорів робила зображення грубуватими, водночас надаючи їм первісної дикості й сили. Родіс, мимоволі притишуючи ходу, захоплено розглядала творіння стародавніх художників Ян-Ях. Таель і Гахден не звертали на стінні розписи ніякої уваги.

Наскільки могла судити Родіс, фрески виражали неминучий прихід людини до смерті за невмолимою течією часу.

Правобіч галереї почуття життя повільно зростали від безтурботної дитячої гри до досвідченої зрілості й згасали в старості, у спалаху відчаю, за яким ішов раптовий обрив у смерть. Він виражався прямовисною лінією, яка обрізала все, що підходило до неї. За цією гранню була тільки чорнота. На тому ж чорному тлі біля краю скупчилася група людей, виписаних з особливою виразністю. Деформовані віком і хворобами, люди впирались, збиваючись до купи, та тільки-но хтось торкався страшної лінії, як у п'яті зникли, ніби відсічені, голови, руки, тіла...

На лівій, такій же чорній стіні йшли вже не фрески, а барельєфи, занурені в подібний матеріал, з якого вони проступали з казковою реальністю. Художники зобразили тут різкий перехід від задумливого отроцтва до юності, вираженої зростанням сексуальних почуттів, ніби весь світ зводився до ритміки танцюючих юних літ в еротичному шаленстві.

Червоні чоловіки й вогненно-жовті жінки сплітались у химерних позах. Проте цим дивовижним зображенням все-таки не вистачало божественного достоїнства еротичних скульптур староданьої Індії і навіть демонічної глибини тантричних фресок Тибету чи картин сатаністів Ірану.

Дзеркально-чорна п'ятма обривала процесію фігур не в згасаючому занепаді, а в момент крещендо, вирування почуттів. Ліва стіна на противагу правій відображала концепцію ранньої смерті.

Ідея швидкісного обертання поколінь із селекцією найбільш здібних для технічного прогресу, очевидно, виникла на Тормансі здавна.

Сучасне населення планети збирало плоди думок, посіяних тисячоліття тому, — катастрофа перенаселення оформила це у справжню філософію.

Чорна галерея розширилась. Над головами учасників походу нависли страшні маски, грубо й пістряво розмальовані. Величезні роззявлені роти,

викривлені уїдливими усмішками, скалили не по-людськи гострі зуби, презирливо-знущально мружились дивовижно живі очі. Нижче за ці відворотні пики проходив ряд інших масок природних людських розмірів, на них стояла печать безнадійної меланхолії. Духовний занепад прозирав з них так реально, що викликав у Родіс нездоланно важке почуття. Маски завжди були індикаторами психологічних труднощів життя, яка викликала необхідність приховування істинного обличчя людини і суспільства. Alegoria масок тут здавалася дуже простою, але за грандіозністю задуму і рівнем виконання вони не поступалися фрескам чорної галереї. Родіс сказала про це архітекторові. Пожвавившись, він попрохав її зачекати. Удвох з Таелем вони принесли високу лаву, зняли з гачків потворні зображення, порожнисті, зліплені з легкого матеріалу. Маски прикривали видовжений на всю галерею фриз чудових скульптур молодих вродливих людей з мужніми і благородними обличчями, в їхніх оголених тілах не було ні сором'язливості, ні тваринної сексуальності постатей з чорної галереї.

— Навіщо їх закрили цими пиками? І коли? — запитала Родіс.

— В епоху встановлення всепланетної влади, — відказав Гахден, — щоб знищити ще одну духовну опору людини. Ті, хто здавна приходив сюди, споглядали й замислювались — ставали душевно схожими на людей минулого, переймали їхню силу, мудрість, ясність. Здобували мужність, мрію і волю — якості, нестерпні для володарів. Ось чому фризи завісили масками Століття Голоду і Вбивств... Поставимо їх на місце, Таель!

— Не треба. Нехай ті, хто прийде сюди до нас, побачать дуті привиди і справжнє життя Ян-Ях.

Архітектор привів їх до квадратної зали — по її кутках у цинічному сміхові надривались маски. Три широкі уступи піднімалися до стіни навпроти входу. На кожному уступі стояло по два ряди кам'яних лав. У стіні була ніша, а в ній довгий стіл.

— Святилище Трьох Кроків, — сказав архітектор, — тут я пропоную влаштувати місце зустрічей.

— Місце непогане, — схвалив Таель і подивився на Родіс.

— Це вирішувати маєте ви, бо знаєте життя Ян-Ях. Мене ж цікавить тільки святилище. Чому Трьох Кроків?

— Вам це здається важливим? — запитав архітектор.

— Так. Я здогадуюсь, але потрібне підтвердження. Мені це конче необхідно для глибшого розуміння духовного життя Ян-Ях.

— Гаразд. Я дізнаюсь, — пообіцяв Гахден, — а зараз я піду. Треба підготувати приміщення й провідників.

Архітектор зник у п'їтмі, не запалюючи ліхтаря. Фай Родіс вирішила наслідувати його, не застосовуючи інфралокатор. Вона сказала про це Таелю, але інженер заперечив:

— Яке це має значення: із світлом чи без світла, якщо ви можете примусити людей не помічати вас?

— І привести за собою тих, хто переховуватиметься в бічних переходах поза моєю увагою?

— Я, мабуть, ніколи не навчуся мислити, як земляни. Спочатку — про інших, потім — про себе. Від людей — до себе — таким є хід майже будь-якої вашої думки. І ви усміхаєтесь усім зустрічним, а ми, навпаки, зарозумілим виглядом приховуємо боязнь насмішки чи образи. Наша грубість весь час виказує низький психічний рівень життя під страхом. Між вами й нами полярна різниця, — гірко промовив Таель.

— Не настільки серйозна, — усміхнулась Родіс, — ходімо зі мною рахувати кроки й повороти. Чи ви теж мусите йти?

— Ні. Я хочу провести сигналізацію до ваших кімнат.

Вони йшли якийсь час мовчки. Родіс допомагала інженерові закріплювати тоненький дріт.

— З вами хочуть зустрітися Сірі Ангели, — сказав Таель.

— Ангели? Та ще й сірі?

— Дуже древня таємна община. Ми думали, що вона припинила свою діяльність ще за часів Віку Розквіту. Виявляється, вони існували, але пасивно. Тепер, як вони запевняють, ваш детектор біоіструмів повертає їх до життя. Побачення з вами необхідне.

— Святилище Трьох Кроків і Сірі Ангели, — замислено проказала Родіс, — дивовижно! Невже все це було й тут?

— Що саме?

— Розповім потім, коли Гахден добуде відомості про Три Кроки і я побачуся з Сірим Ангелами.

Решту дня Фай Родіс провела, обдумуючи подальші дії. Вже вісімнадцять днів її супутники знайомляться з повсякденним життям міста Центру Мудрості. Ще трохи, і їхня місія закінчиться. Крім Вір Норіна і її. Астронавігаторові не так просто розібратися в інтелектуальній верхівці тормансіанського суспільства. А вона, Фай Родіс, повинна провести паралелі між роз'єднаними класами суспільства Ян-Ях — між людьми, неодноразово ошуканими історією, замороченими хитросплетіннями політичної пропаганди, втомленими нудьгою і безцільністю життя. Без мети не може бути осмисленої боротьби. Тут найвиразніші слова і звабливі ідеї перетворились на пусті заклинання, які не мають сили. Ще гірші слова-перевертні, у звичне й привабливе звучання яких мимовільно закладено перекручений зміст. Шлях у майбутнє розбігся тисячами дрібних стежок. Жодна не викликає довіри. Всі підвалини суспільства й навіть просто людського співжиття тут повністю зруйновані. Законність, віра, правда і справедливість, гідність людини, навіть пізнання ним природи — все знищено володарюванням аморальних, безсоромних і неосвідчених людей. Вся планета Ян-Ях перетворилась на величезне попелище. Попелище спустошених душ, сила й гідність яких також розтринькані в нерозумній ненависті, заздрості, безглуздій боротьбі, і скрізь брехня. Брехня стала основою свідомості й суспільних відносин на нещасній планеті.

Лихо цього суспільства в тому, що вся соціальна боротьба у природному ході історичного процесу опустилась до дикого бандитського рівня насилля, на зразок племінної ворожнечі, якій відома тільки мета захоплення влади, їжі, жінок.

Колись супротивники були пов'язані певними морально-релігійними основами і мета була — впровадження своїх вірувань, організація суспільства й правила життя. А тепер боротьба за владу зовсім випустила з поля зору людину. Все можна, влада дозволена всім, кому завгодно — хто зуміє підвестись. Ці мерзенні методи вседозволеності вкоренилися скрізь і застосовуються в сім'ї і науковій лабораторії, у театрі й крамниці, не кажучи вже про органи влади. І повністю втрачені честь і гідність людини, які стали тепер мішенню для знищення.

Цей жахливий стан безвір'я, скепсису, нерозуміння шляху породжує, крім усього, ще й шизофренію. За секретними підрахунками, на Тормансі близько шістдесят відсотків населення — психічнохворі. Досі «кжи» зневажали всі, а «джи», залякані «Змієносцями», жили в постійному страху. Тепер назріває криза. «Джи» і «кжи» зрозуміли, що так жити більше не можна, необхідно скинути обман і брехню, якими їх обплутали.

Якщо вдасться показати їм правильний шлях, зруйнувати недовіру — тоді можна повертатися додому!

«Кораблю — зліт!» Скільки ще днів доведеться чекати ці довгожданні слова! Скільки ще днів доведеться провести у мансарді й підземеллі, поки вона здобуде право сказати ці слова Гріф Ріфту, який від тривоги ставав дедалі нетерплячішим. Цими днями має відбутися нелегке побачення з ним по СДФ. Потрібна ще одна дев'ятиніжка або хоча б її проектор для святилища Трьох Кроків.

Засинаючи, Родіс із сумом згадала свою «Мері», як живу істоту, що залишилась у садах Цоам.

Вона підвелася з першими променями світила й ледве встигла проробити ранкові вправи, як з'явився «ліловий» і сповістив про прибуття (вони ніколи не приходили, тільки «прибували») спеціального уповноваженого володаря Ян-Ях. Трохи здивована раннім візитом, Фай Родіс зустрілася з невисоким, опасистим са-нозником. Золоті змії на грудях і плечах свідчили про дуже високий ранг безпосереднього помічника Ради Чотирьох.

«Змієносець» передав вітання від Чойо Чагаса. Земна гостя ні в якому разі не повинна розглядати своє переселення як вигнання чи немилість з боку володаря. Великий і Мудрий вирішив, що в палаці їй самотньо і приємніше бути ближче до своїх супутників.

Родіс, приховавши усмішку, подякувала, додавши, що тут вона так само далека від міста, як і в палаці.

Сановник зітхнув з вдаваним смутком. Ян Гао-Юар, сказав він, зробить усе, щоб забезпечити її охороною, яка б не заважала під час прогулянок по столиці. Родіс висловила ввічливий сумнів. «Змієносець» поцікавився, чи добре опікають її призначені на те люди. Поговоривши про дрібниці, він підвівся. Знуджене, тупе обличчя його зробилося настороженим, гострі розумні очі забігали по кімнаті. Він схилився до Родіс і ледь чутно запитав, чи може вона увімкнути машину для захисту від підслуховування. Ствердно кивнувши, Родіс покрутила циферблат дев'ятиніжки, стала перед кріслами й витягла платівки випромінювачів. Магнітний промінь пробіг по кутках кімнати, складках завіси й меблях на випадок, якби там встановили нові апарати. Заспокоєний сановник знову вмовстився у кріслі і, не зводячи настирливого погляду з Фай Родіс, заговорив про невдоволення народу владою і сучасним життям. Деякі вищі сановники, розуміючи це, згодні змінити діюче управління. Зокрема, у нього в руках «лілові» на чолі з самим Ян Гао-Юаром. Якби Фай Родіс допомогла йому, то влада Чойо Чагаса і всієї Ради Чотирьох впала б.

— Що, по-вашому, я мушу зробити для цього? — запитала Родіс.

— Зовсім мало. Дайте нам декілька ваших машин, — він зиркнув на СДФ, — і виступіть по телебаченню із заявою, що ви на нашому боці. Це ми беремось влаштувати.

— І що ж буде після того, як ви скинете владу?

— Вам, землянам, буде цілковита свобода пересування по планеті. Живіть у нас скільки завгодно, робіть що хочете! І коли прийде другий зореліт, то для нього не буде теж ніяких обмежень.

— Це для нас, гостей, а для народу Ян-Ях?

«Змієносець» спохмурнів, ніби Родіс запитала його про щось нетактовне. Він почав плутано просторікувати про несправедливості, масові страти й тортури, дурних сановників, нікчемність трьох членів Ради Чотирьох і більшості підібраної Чойо Чагвсом з найосвіченіших і боягузливих людей. Але Родіс невблаганно повертала його до суті питання, просячи перелічити ті реальні зміни у житті планети, які настануть після повалення Ради Чотирьох.

«Змієносець», гніваючись, закушував губу, барабанив пальцями по кріслу і, зрозумівши, що неможливо відбутися загальними словами, почав перераховувати:

— Ми збільшимо кількість розваг. За короткий строк збудуємо багато Будинків Кохання, Вікон Життя, палаців відпочинку на берегах Екваторіального моря. Знімемо обмеження на сексуальні видовища, знищимо відповідальність чоловіків за початкову стадію виховання дітей... Усе це для обох класів. Ну, а окремо для «джи». Треба зняти заборону на передачі з космосу. Я не бачу в цьому ніякої небезпеки для держави. Передачі рідко вловимі й незрозумілі...

Родіс мовчки вивчала сановника, намагаючись зрозуміти хід його думок, потім повільно проказала:

— Ви повинні відмінити закон про ранню смерть: ні «джи», ні «кжи» більше не буде. Не годуватимете дітей фальсифікованими продуктами! Витратите в сотні разів більше коштів на виховання, на кращі школи, подорожі, на загальне поліпшення життя. Збудуєте більше лікарень, їдалень, житла. Створите музеї. Іншими будуть науки, мистецтва. Ми допоможемо вам змінити й поліпшити багато чого в житті народу.

— О! Все це набагато важче. Планета надто бідна після Століть Голоду. Не можна все зразу. Багато наших устроїв необхідні. І повірте, «кжи» щасливі, по-своєму, звичайно. — Він пильно подивився на Родіс і додав: — Чи знаєте ви, що історичний процес схожий на маятник, який коливається туди й сюди, проходить піки протилежностей і глибокий спад.

З нашою перемогою хитнеться до піка економічної інтенсивності життя — і тоді...

— Але ж це неправильно! Фактичний хід історії інший. Маятник — це лише образ, вигаданий людьми однолінійного мислення, котрі не знають діалектики. Образ народився із страждань у масах людей при наявності дрібних змін системи управління, без корінної її переміни. Адже нічого не зміниться, якщо прийняти доктрину, протилежну попередній, перебудувати психологію, пристосуватись. Мине час, усе зруйнується, приносячи незліченні біди. Ваші економісти не вміють передбачати і боронитися від кількісно-якісної природної пульсації життя. Обов'язок людини знищити ці «маятникові» страждання.

— Облишмо далекі наслідки! Хіба самий тільки приріст розваг, забав не буде цінним досягненням для народу?

— Звичайно, не буде! Прірва між злиденим життям і розвагами стане тим страшніша, чим сильніша ілюзія. Збіднення і звуження індивідуального й суспільного життя людини більше розходиться з тими нереальними видіннями, якими їх отуманюють. Штучна величність, напруженість, повнота почуттів в ілюзіях викликає розщеплення психіки між примарним світом і реальністю життя.

— Виходить, ви не вірите в нас, не вважаєте переворот потрібним?

— Так. Я почула лише порожні слова. У вас і ваших спільників немає знань, не розроблена програма й не досліджена ситуація. Ви не знаєте, з чого почати, до чого прагнути, крім ієрархічних перестановок у вищому класі Ян-Ях.

«Змієносець» підвівся із закам'янілим обличчям. Зробивши над собою зусилля, він заявив, що є ще одне прохання, у якому, він сподівається, земляни йому не відмовлять.

— Озбройте наших лікарів методами, завдяки яким ви продовжуєте життя. Як ви досягаєте своєї сили і краси і живете вдвічі довше від нас?

— Навіщо вам знати?

— Як навіщо? — вигукнув сановник.

— Усе повинно мати мету і сенс. Довге життя потрібне тим, хто духовно багатший, хто може багато дати людям, а якщо цього немає, тоді навіщо? Вас, хто ні про що не дбає, крім себе, своїх привілеїв, байдужих паразитів, без совісті, моралі, обов'язку, — мільйони. Ви ухиляєтесь від своїх прямих обов'язків і водночас привласнюєте в сотні разів більше, ніж тут дається будь-якому іншому членові суспільства. Які переконання дозволяють вам діяти наче грабіжники, довершуючи справу ваших нерозумних попередників, що виснажили ресурси планети і людства Ян-

Ях? Невже не паморочиться у вас голова від погляду у величезне провалля між вами й народом?

«Змієносець» скреготнув зубами, стиснув кулаки, тупнув ногою і притьмом рушив до виходу.

— Стійте!

Незвичайно різкий і непереборно владний наказ земної жінки прикував його до місця. Скорившись, він слухняно втупився в Родіс. Та невловимо швидким рухом, характерним для землян, провела руками по його вбранні, знайшла у спідній кишені на грудях важку коробочку і повернулась до СДФ. Легеньке клацання — і всі записи були стерті. І Родіс повернула коробочку. Весь цей час сановник стояв, як бовдур, повторюючи вголос: «Нічого не пам'ятаю, геть нічого не пам'ятаю», — не відчуючи, як і в голові його стирається пам'ять про недавню розмову. Фай Родіс при своїх природних здібностях не потребувала ІКП. «Змієносець» побрів до дверей, вклонився і щез. Родіс вимкнула звукозахист, і одразу прозвучали сигнали виклику.

З'явилося зображення Евізи, схвильованої і від цього ще прекраснішої.

— Тяжко поранена Чеді. Роздріблені кістки. Вона у мене в госпіталі.

Евіза назвала ліки й інструменти, які необхідно отримати з «Темного Полум'я», і сказала, що вони з Норіном зараз підуть до начальника міста, щоб попередити його про відправку з «Темного Полум'я» автоматичного дискольота, і домовляться про місце для його посадки.

— Чеді непритомна?

— Вона спить.

— Я прийду.

Родіс поставила долоню ребром (сигнал кінця зв'язку) і перемкнула СДФ на маяк корабля.

Вір Норін і Евіза прийшли до начальника міста у великий будинок на пагорбі, поблизу Центрального госпіталю. Сотні людей снували темними високими коридорами, куди виходило багато масивних дверей. Всемогутні картки зробили свою справу. Обох землян провели до начальника, навіть до секретарів якого рядові «кжи» й «джи» столиці потрапляли лише через кілька місяців чекання.

Величезна кімната з велетенським столом і глибоким кріслом підкреслювала значення сановника — огрядного, пещеного й страшенно пихатого. Він підвівся з помітним зусиллям, вклонився і знову розвалився в кріслі, мовчки показуючи Віру й Евізі на сидіння перед столом.

Вір Норін у кількох словах виклав прохання. Настало довге мовчання. Сановник перегорнув якісь папери, що лежали перед ним, підвів погляд, і

земляни побачили знайому тупу бундючність, яка всіх «Змієносців» робила схожими.

— Випадок особливий. Ніколи автоматами не стріляли по місту. Я не можу дозволити.

— Але термінові посилки такого типу тисячі років практикуються на Землі. Це абсолютно безпечно! — запевнив Вір Норін.

— А раптом щось зіпсується? Раптом диск упаде на місце проживання поважних осіб...

— Зрозумійте, цього бути не може!

— Все одно такого немає у постановах. Треба послати запит до Ради Чотирьох!

— То пошліть! Йдеться про життя людини! «Змієносець» став злякано-обуреним, так ніби в його особі верховну владу скривдили.

— Навіть якщо я зважусь скористатися прямим зв'язком, щоб доповісти, все одно отримати дозвіл одразу не можна. І я не певен, що рішення буде на вашу користь.

Евіза підхопилась, очі її палали. Підвівся і Вір Норін. Вони подивилися одне на одного й раптом розсміялись.

— Чи правда, що високі керівні особи призначені для прийняття відповідальних рішень? — м'яко запитала Евіза.

— Тільки так!

— У законі немає пункту, який би дозволяв пересилання автомата. Але й немає й заборони, чи не так?

«Змієносець» трохи розгубився, але швидко оговтався.

— Не передбачено законами — отже, не дозволено.

— Ви призначені саме для вирішення непередбачених ситуацій, інакше навіщо ви тут?

— Я тут для того, щоб берегти інтереси держави, — гоноровито відповів «Змієносець».

Вір Норін поклав руку на плече Евізи.

— Не будемо гаяти час. Це не більш як вузько запрограмований робот. На його функцію вистачило б простого звукозапису.

Сановник з погрозою підвівся. Астронавігатор простяг до нього руку долонею вперед.

— На місце! Спіть! Забудьте!

«Змієносець» впав у крісло, заплющив очі й звисив набік голову. Евіза й Вір Норін вийшли з кабінету, сказавши двом жінкам-секретаркам, що сановник говорить з Радою Чотирьох. Священний страх на обличчях секретарок говорив про те, що начальник міста добре виспить.

— Посадимо безпілотний дискоїд без усяких там постанов, — вирішив Вір Норін. — Таель знайде місце. Вантажу автомат візьме стільки, скільки встигнуть навантажити і для Таеля також! Швидше до СДР! Родіс домовилася з Ріфтом, і Таель уже біля неї.

Таель і його друзі встановили приводний маяк у засохлому саду, приблизно за кілометр від Центрального госпіталю. Робот-диск за сімнадцять хвилин покрив відстань між зорельотом і містом Центру Мудрості. Евіза й Вір Норін, узявши необхідне, бігцем кинулись до госпіталю, а група Таеля залишилася вивантажувати прислані для них матеріали й прилади. Гріф Ріфт обіцяв уночі надіслати ще один диск і передав інструкцію управління автоматом. Тормансіани могли сховати робот у надійному місці або втопити в океані.

Чеді принесли до госпіталю непритомну. Спочатку її поклали у заставленому ліжками коридорі. Черговий лікар не повірив поясненням «лілових» — на лихо, найнижчого рангу — і лише реготав у відповідь на запевнення, що дівчина ця прилетіла з Землі. Надто неймовірною здавалась її поява вночі, у звичайному одязі «кжи» та ще й пораненою у вуличній бійці. Останній сумнів, який виник був при огляді її напрочуд досконалого тіла, розвіялись, ледве Чеді в забутті промовила кілька слів бездоганною мовою Ян-Ях, з дзвінким акцентом хвостової півкулі. Лікар визначив пошкодження смертельними. Він не вважав себе в силі врятувати дівчину. Не варто було даремно мучити її, виводячи з шоку. І хірург махнув рукою, не відаючи, що саме в цей час «око володаря» віддавав наказ будь-що розшукати Евізу Танет.

Сильна воля Чеді допомогла їй виринути з червоного моря болю і слабості, які затопили свідомість.

Вона лежала без одягу, вкрита жовтою тканиною, на вузькому металевому ліжку, під яскравим світлом нічим не завішеної вакуумної лампи. Ці лампи, що так різали очі, зустрічалися на Тормансі в усіх службових приміщеннях і в житлах «кжи». Тут, у госпіталі, різке світло здавалося нестерпним, але жоден з розпростертих на сусідніх ліжках людей, які стогнали і металися в гарячці, не звертав на нього уваги. У нічний час хворих не відвідували доглядальниці, медичні сестри чи лікарі.

Люди проводили довгу ніч Торманса наодинці зі своїми стражданнями, надто ослаблені для того, щоб підвестися чи заговорити один з одним.

Чеді зрозуміла, що вона помре, полишена на свою долю. Долаючи жахливий біль і запаморочення, Чеді підвелась, спустивши ноги з ліжка і знову знепритомніла. Пронизуючий укол привів її до тями. Відкривши очі,

Чеді побачила над собою розпашіле від хвилювання обличчя Евізи.

У супроводі чергового лікаря, якого аж корчило від переляку за свою помилку, Чеді повезли до вільної операційної. Евіза, упевнившись, що безпосередня небезпека минула, зв'язалася з Родіс і Вір Норіном.

Подальші справи, включаючи безплідну розмову із «Змієносцем», забрали понад дві години. Чеді спала в операційній. Коли Евіза примчала, як вітер, несучи на плечі сумку з необхідними препаратами, весь медперсонал госпіталю був у зборі. Хвилиною пізніше прибіг Вір Норін, навантажений двома великими, туго скрученими паками. Головний хірург нервово походжав перед дверима операційної — він утік зі свого кабінету, де на великому екрані чергуючись з'являлись то Зет Уг, то Ген Ші, вимагаючи відомостей про земну гостю. Попереджена Таелем Евіза нічого не сказала про допомогу, прислану із зорельота. В госпіталі вирішили, що вона бігала по ліки чи то додому, чи то до свого товариша.

Дезинфікуючись, Евіза встигла відпочити й негайно розпочала оперувати. Хірурги Торманса побачили дивну техніку земного лікаря. Евіза сміливо розпластала всі пошкоджені ділянки позовжніми розтинами, старанно уникаючи зачепити не тільки най-дрібніші нервові сплетіння, а й лімфатичні судини. Вона скріпила розтрощені кістки, аж до найдрібніших скалочок, якимись червоними гачечками, ізолювала головні кровоносні судини, перетнула їх і приєднала до них маленький пульсуючий апарат. Після чого все операційне поле було п'ять разів просякнуто ОМН — розчином швидкісної регенерації кісток, м'язів, нервів; розтини з'єднані чорними гачками. З'явився другий прилад для масажування країв ран і одночасно втирання густої рідини шкірної регенерації — ШР. Тієї ж миті Евіза розбудила Чеді, щедро напоївши її схожою на молоко емульсією. Вір Норін в одязі брата милосердя з великою обережністю зняв Чеді з операційного столу. Землян зараз не турбувало дотримання тормансіанських звичаїв, вони не довіряли стерильності простирадел. Астронавіга-тор ніс на руках зовсім голу Чеді у відведену їй маленьку палату.

Там він поклав її на постіль з особливої, сріблястої тканини і накрив заздалегідь напнутим на каркас прозорим легким ковпаком. Сіро-блакитна дев'ятиніжка Чеді вже стояла поряд з постіллю. До неї підключили багатоциліндровий апарат із системою трубок, кінцями прикріплених до ковпака. Евіза Танет, відпочиваючи, випросталась на твердій канапці, легенько спершись на ліву руку і закинувши за голову зігнуту праву. Вона поглядала на стовпчик індикаторів біля узголів'я, з дротами, закріпленими на скронях, шиї, грудях і зап'ястях Чеді.

Вір Норін вдячно подивився на Евізу, міцно потиснув лікоть її дужої руки, яка виступала з-під густих кучериків на її потилиці, і рушив до виходу, обережно ступаючи ще вологою від дезінфекції підлогою.

Астронавігатор не встиг залишити величезну будівлю госпіталю, як у палату до непритомної Чеді й напівсонної Евізи увійшла людина в зім'ятому і запряному жовтому халаті відвідувача, із забинтованим назкоси обличчям. Евіза підхопилась і кинулась їй на шию.

— Родіс!

— Я прийшла змінити вас, — і Родіс провела пальцями по запалій щоці Евізи.

Евіза примружилась, як дитина, коли їй попало в око мило, і відчайдушно замотала головою.

— Не зараз. Відійде нервове напруження, і я буду спокійна.

— Я відведу. Лягайте!

— Я так давно не розмовляла з вами, навіть по СДФ. Вам надовго дозволили відлучитись?

Родіс розсміялася по-дівочому дзвінко й безтурботно.

— Ніхто не дозволяв, як і посадку дискоїда. Якби я почала відпрошуватись, вони б і завтра не розв'язали важливого питання. А я буду тут з вами скільки потрібно.

— А цей маскарад?

— Робота Таеля і його друзів.

Родіс одягла поверх чорної тормансіанської перлово-сріблясту павутинку земного лікарського вбрання.

— А де ваш СДФ, Родіс?

— Вимкнений. Привезуть опівночі й випустять біля зходу у цей корпус. Я його покличу сюди. Ну, лягайте, а я походжу по кімнаті, відведу збудження іншого роду. Давно не відчувала такої радості від довгого ходіння, як сьогодні. Здається, цілу вічність я живу у тісноті, природній на кораблі й непотрібно примусовій — на Тормансі.

— Чеді теж не змогла звикнути до такого життя. Її тривалі прогулянки були корисними для знайомства з людьми і звичаями, але врешті призвели до катастрофи, — сказала Евіза.

— Чим викликано напад?

— Вона ще нічого не могла сказати. Той, хто напав на Чеді, одразу ж покінчив з собою. Навряд чи вона знає про це.

Родіс замислилась і промовила:

— Причина у сексуальній невихованості, яка породжує Стрілу Арімана. До речі, я чула про вашу лекцію про еотику на Землі. Ви зазнали

невдачі навіть з лікарями, а вони мусять бути освіченими в цьому відношенні.

— Шкода, — засмутилась Евіза, — мені хотілося показати їм владу над бажанням, яка б не призвела до втрати сексуальних відчуттів, а, навпаки, до висот пристрасті. Наскільки вона яскравіша й сильніша, якщо не волочитись на її повідну. Але що можна вдіяти, коли у них, як говорила мені Чеді, всього лиш одне слово для кохання, для фізичного зближення і ще десяток слів, які вважаються лайкою. І це про кохання, для якого в мові Землі існує безліч слів, не знаю скільки.

— Понад п'ятсот, — відказала, не замислюючись, Родіс, — триста на означення відтінків пристрасті, і близько півтори тисячі, які змальовують людську красу. А тут, у книгах Торманса, я не знайшла нічого, крім убогих спроб змалювати, наприклад, прекрасну кохану їхньою бідною мовою. Усі виходять схожими, втрачається поезія, відчуття притуплюються монотонними повторами. Олігархи (звичайно, через своїх освічених поплічників) відчайдушно борються за приховування від людей їхніх духовних здібностей і пов'язаних з цим великих сил людської природи. Так само вони намагаються применшити і знецінити фізичну красу, щоб рядова людина ні в чому не могла вважати себе кращою чи вищою від правителів. Їхні вчені слуги завжди готові оббрехати, заперечуючи духовні сили, і висміяти красу.

За античних часів Європи і Близького Сходу, середньовічної Індії, — вела далі Родіс, — фізична любов переплітається з релігією, філософією, обрядовістю. Після чого реакція: Темні Віки, піднесення релігії і заперечення, придушення сексуальності. Нова реакція — і в ЕРС відродилася примітивна еротика з відмиранням релігійності, на слабшій фізичній основі. Не сталося, як у минулі часи, могутнього злету почуттів. Цей період — останній в існуванні капіталістичних відносин у суспільствах Землі — додатково охарактеризувався утилітаризмом. Еротика, і політика, і наука — все розглядалося з точки зору матеріальної користі й грошей... Утилітаризм незмінно призводив до обмеженості почуттів, не тільки мислення. Ось чому тормансіанам треба спершу відновити нормальне відчуття світу. Тільки потім вони будуть здатні на істинну еротiku. Ви надто швидко рвонули з місця, Евізо! Але годі!

Родіс почала водити пальцями по тілу Евізи, натискаючи на певні точки і вимовляючи розмірено-музичні слова. Не минуло й кількох хвилин, як Евіза спала з дитячою безтурботністю. Скорботні зморшки ховалися лише в куточках губів, але невдовзі й вони щезли. Потім Родіс стала на коліна і, вигнувшись назад, головою торкнулася підлоги, випростуючи

спину. Її супутниці належали до того віку, коли сили швидко відновлюються під час міцного і здорового сну. Родіс милувалася обома й раділа. Вони зробили, що зуміли, для вивчення Торманса і, природно, не могли змінити тутешнє життя. Тепер вони повернуться на «Темне Полум'я». Заради крихт, які Евіза й Чеді додали б іще до величезного завдання повороту історії Торманса, не варто більше ризикувати їхнім життям. Антрополог Чеді й лікар Зоряного Флоту Евіза ще відвідають різні місця всесвіту, подарують Землі своїх дітей, проживуть довге, цікаве життя. Безмірне приниження людини на Тормансі й пережиті тут страждання, смуток і жалість, що народилася до побратимів, зітруться, пам'якшаться і врешті перестануть тривожити їх на Землі...

Двері повільно розчинилися, увійшов СДФ і завмер біля ніг Родіс. Вона зняла з його ковпака важкий білий барабан і, з певним зусиллям поставивши його на вікно, угвинтила синій конус у спеціальний виступ верхнього краю. Серед спорядження Евізи Родіс знайшла високу склянку, прозору до невидимості і, повернувши конус, налила в посудину таку ж прозору рідину. Родіс обережно ковтнула, обличчя її засвітилося задоволенням. Після мінералізованої, нечистої, із запахом іржавого водопроводу й дешевого бактерициду води столиці смак земної води був невимовно приємним. Нея Холлі не забула надіслати із зорельота й земних концентрованих продуктів.

Родіс заходилася готувати їжу для Чеді й Евізи.

До палати квапливо увійшов блідий і спітнілий головний лікар.

— Я не підозрював, що в мене тут володарка землян, — уклонився він Родіс, — вам незручно й тісно. Але це влаштуємо пізніше, а зараз ходімо до мого кабінету. Вас викликають із садів Цоам. Здається, — обличчя головного набуло молитовного виразу, — з вами хоче говорити сам Великий і Мудрий...

Фай Родіс стала перед екраном двостороннього зв'язку Ян-Ях, на якому незабаром з'явилася знайома постать володаря. Чойо Чагас був похмурий. Різкий жест у бік головлікаря — і той, низько зігнувшись, кинувся з кабінету.

Чойо Чагас огледів Родіс у її сріблястому халаті, крізь який прозирав костюм простої жінки Ян-Ях.

— Не так ефектно, ніж ваші колишні шати. Але так ви мені ближча, ніби моя... піддана, — спроквола промовив він. — І все ж я здивувався, дізнавшись, що ви тут.

— Якби не катастрофа з Чеді, я не залишила б Сховища. Там дуже цікаві матеріали, і ви мудро вчинили, відіславши мене туди.

Чойо Чагас трохи пом'якшав.

— Сподіваюсь, що ви ще раз пересвідчилися, як небезпечно спілкуватися з нашим диким і злим народом. Мало не загинула четверта наша гостя!

Фай Родіс хотіла спитати, з чієї вини народ Ян-Ях перебуває в такому стані, але дратувати володаря не входило в її плани.

— Що ви тепер збираєтесь робити? — запитав Чойо Чагас.

— Як тільки наш антрополог одужає, я відішлю її і лікаря на зореліт. Зараз це питання кількох днів.

— А далі?

— Я повернуся до Сховища Історії. Закінчу роботу над рукописами. Наш астронавігатор продовжить знайомство з науковим світом столиці. Ще днів двадцять — і ми попрощаємося з вами.

— А другий зореліт?

— Він уже десь близько. Але ми не будемо зловживати вашою гостинністю. Очевидно, він не сяде. Залишиться на орбіті до нашого відльоту.

Володар, як здалося Родіс, відчув задоволення.

— Гаразд. Все влаштують найкращим чином.

— Не треба турбуватися. Краще накажіть, щоб нас з'єднували з вами або молодшими володарями без затримок. Інакше ми не здатні будемо розібратися, де кінчається ваша воля і починається тупість і страх сановників.

Чойо Чагас милостиво кивнув, якийсь час він мовчки дивився на Родіс, а потім, не промовивши ні слова, раптово зник з екрана. Вона повернулася до Чеді, яка вже сиділа на подушках і без ковпака. І Чеді й Евіза насолоджувались водою і їжею Землі, мружачись від задоволення.

— Не уявляли, що консервована земна їжа насправді така смачна, — сказала Чеді.

— Після тормансіанської, — відказала Родіс, занурюючи пальці в густе волосся дівчини, яке знову стало природного попелясто-золотавого кольору. Звільнені від контактних лінз очі сяяли колишньою синню.

— Дивовижно, — Чеді трохи звелася на лікті, але Евіза одразу ж поклала її на місце, — як вони можуть труїти себе, своїх дітей, занепащати своє майбутнє, фальсифікуючи і здешевлюючи їжу так, що вона перетворюється на отруту? Уявіть, що на Землі хтось став би приймати таку отруту. Безглуздя!

— Вони, — пояснила Родіс, — цим жахливим шляхом збільшують кількість продуктів, здешевлюючи її виробництво. А продають за ту саму

дорогу ціну — це зветься непрямим податком у суспільстві Торманса, і прибуток іде олігархам.

— Впевнена, що жодна лабораторія тут не візьметься аналізувати склад продуктів, щоб не спливла назовні його шкідливість, — сказала Евіза, — треба захопити з собою на Землю зразки.

— Чудова ідея, — промовила Родіс, — почнемо сьогодні ж із госпіталю.

Родіс довго, не кваплячись, масажувала на плечі Чеді рубці загоєних розтинів із слідами чорних гачків. Чеді запевняла, що вже видужала, але Родіс і Евіза боялися наслідків внутрішніх пошкоджень. На маленькому возику привезли книжки — розважальне читиво. Чеді заходилася читати їх одна за одною із швидкістю, недосяжною для тормансіан, але звичайною для землян, які миттю читають цілі сторінки.

Коли прийшла Евіза, біля постелі Чеді виросла гора книжок.

— Невже так цікаво? — запитала Евіза.

— Я все шукала щось путнє. Не могла повірити, щоб у технічно розвиненій цивілізації можна було писати такі дрібниці, схожі на земну літературу ЕРС. Ніби в них немає духовних проблем, тривоги, хвороб, нещастя. Істинні великі трагедії, прекрасне людське героїство, приховане в буднях сірої повсякденності, їх не цікавить. Очевидно, і сама людина їм не цікава і служить лише тлом. Усе зводиться до тимчасових дурниць, випадкового нерозуміння чи міщанського невдоволення. Місцеві письменники вигадливо навчилися відволікати й розважати, переказуючи сотні разів одне й те саме. Вони ж пишуть і для телепередач, вихваляють щастя жити під мудрим керівництвом Чойо Чагаса, який нібито врятував їх від безнадійного минулого. Тут історія починається із встановлення всепланетної влади теоретика олігархії великого Іно-Кау. Враження, — що книжки написані для розумово нерозвинених дітей. Усі книжки — нові, мало читані. Треба б попросити якісь давніші видання.

Евіза пішла в бібліотеку, довго перебирала книжки, розмовляла з бібліотекарем і повернулася розгублена.

— Коли володарем став Чойо Чагас, — сказала Евіза, — старі книжки під загрозою тяжкого покарання вилучили з усіх бібліотек планети, зв'язали в сітки з камінням і втопили у морі. Окремі примірники передали до спеціального сховища, де їх неможливо ні читати, ні копіювати. Заборонено всім, крім кількох довірених осіб.

— Який злочин проти людини! — суворо зауважила Родіс.

— О, вам ще не все відомо, — сказала Чеді. — Тут існує жахлива система фільтрації. У кожному Будинку Видовищ, на телебаченні, радіо у

них сидять «очі володаря». Вони мають право припинити будь-яке видовище, вимкнути всю мережу, якщо хтось спробує передати недозволене. Можуть убити за співи недозволених пісень. «Очі володаря» мають список, що можна виконувати, а що ні... І так в усьому. Як шкода цих бідолах! — голос Чеді здригнувся.

Родіс з Евізою презирнулися, і Родіс сіла в узголів'ї Чеді, наспівуючи їй водячи кінчиками пальців по її лобі й обличчю. Сині очі, які було заблищали від сліз, закрились. Ще хвилина, і дівчина занурилась у глибокий, спокійний сон.

— А тепер пройдемося по госпіталю, — запропонувала Евіза. — Час пізній, лікарі розійшлися. Я принесла свіжий халат.

Фай Родіс надягла жовтий одяг з такою ж шапочкою, і обидві земні жінки вийшли на сліпуче світло у захищений ліжками коридор.

Ніколи не змогли б вони забути чотири ночі, проведені на добровільних обходах хірургічного відділення Центрального госпіталю столиці. Родіс робила відкриття за відкриттям. Страждальцям майже не давали знеболюючих ліків. Медицина Торманса не створила анальгетиків, які б не змінювали обмін речовин організму й не давали звикання — наркоманії. Могутні засоби, як гіпнотичний масаж і аутогенний вплив, зовсім не застосовувались. Лікарі не звертали уваги на сердечний смуток і страх смерті, а нудний біль при переломах вважався неминучим. Знищити зайві страждання було б, по суті, дрібницею, прискоривши зцілення одних, полегшивши останні дні інших...

Із самотністю хворих, їхніми нескінченними ночами страждань у непровітрюваних палатах не велось ніякої боротьби. В госпіталі переважали жінки, живучіші, ніж чоловіки. Вони лежали місяцями. Землянам пояснили, що дружин і матерів «джи» рятують тому, що у чоловіків без них трапляються нервові злами і вони, підкупивши чиновників, пробиралися до Палаців Ніжної Смерті, гублячи в собі потрібних державі фахівців. Втрата гідності смерті у таких госпіталях являла собою природний діалектичний парадокс планети, де смерть ставилася в державний обов'язок для більшості. Тим відчайдушніше чіплялися за життя «джи» у переповнених лікарнях. Родіс згадувала з усмішкою свої інфернальні випробування. Тут вона спустилася на набагато нижчі кола інферно.

А Евіза всоте подумки погоджувалася з ватажком шести «кжи». Ті справді вмирили здоровими, не відаючи жалюгідної боротьби за життя у бруді й муках.

Фай Родіс переходила від одного ліжка до іншого, сідала на краєчок,

тамувала біль гіпнозом, заспокоювала піснею, навчала навіювати собі сон чи розважатись уявою. Евіза, яка не мала такої психічної сили, робила цілющий масаж нервів. Повернувшись на ранок у палату до Чеді, обидві, знеможені, впали й поснули, вичерпавши свою нервову силу.

Чутка про незвичайну жінку миттю розійшлася по всьому госпіталю. Тепер Фай Родіс, як богиню, з усіх боків зустрічали благаючи й простягнуті руки.

Навколишнє лихо звалилось на неї, гнітило, позбавляючи колишньої внутрішньої свободи. Родіс уперше зрозуміла, наскільки далека вона ще від справжньої духовної досконалості. Наслідком мізерності її сил в океані горя неминуче виникав жаль, відволікаючи від головної мети. Її допомога тут не відповідала, завданню, яке віднині лягло на людей Землі: допомогти народу Ян-Ях у знищенні інфернальної громадської системи в цілому й назавжди.

Провівши у госпіталі чотири дні, Фай Родіс знову йшла рипучою підлогою Храму Часу в супроводі подруг і всіх трьох СДФ. Два з них несли ще слабу Чеді у гамаку, підвішеному на опорних стовпчиках. Невимовно радіючи, Таель зустрічав їх біля воріт, і навіть варта цього разу, підібрана із спеціально навчених людей, пом'якшилась від вигляду синіх очей Чеді, що дивилися навкруги із захватом людини, яка одужує. Радість Чеді була недовгою. Дізнавшись про повернення на зореліт, Чеді дуже засмутилась, і Фай Родіс доклала чимало зусиль, щоб запевнити її у цій необхідності.

Стурбованість примусила Евізу вимагати, щоб її залишили тут на випадок хвороби Родіс чи Вір Норіна.

— Я почуваю себе чудово, — заперечувала Родіс, — а лікувати навіюванням я вмію краще за всіх вас.

— А Вір?

— От він, мені здається, захворів, але так, що лікар, хоч би й Зоряного Флоту, не потрібен.

— Невже? Наш випробуваний астронавігатор? Ви жартуєте?

— Якби ж то.

— Але це безумство! І ви такі спокійні!

— Безумство не більше, аніж життя Чеді серед «кжи», ніж ваша робота в госпіталі, ніж усі ідеї, які примусили нас вторг»нутися в буття негостинної замученої планети.

— Родіс, ви здогадуєтесь про щось небезпечне? Я не залишу вас.

— Залиште! — Родіс пригорнула Евізу до себе, і її волосся кольору воронового крила на секунду сплелось з темно-рудими пасмами Евізи.

Усі три жінки здійснили прогулянку по підземеллю з масками,

відвідали святилище Трьох Кроків.

— Тут ми поставимо ваш СДФ, — сказала Родіс, звертаючись до Евізи, — його сіро-зелений колір із сріблястим полиском дуже гармонує з чорними столами й лавами.

— А мій? — запитала Чеді, яка полюбила попелясто-блакитну дев'ятиніжку.

— Свій ви подаруєте Таелю і навчите користуватися ним. — І він горітиме у нас зеленим вогником?

— Авжеж! Браслет Евізи візьму я, але вимкну його прямий зв'язок на «Темне Полум'я», коли ви будете у безпеці, за стінами корабля...

— За стінами корабля... — повторила Евіза. — Можливо, це соромно для справжнього дослідника, але я буду щаслива. Наскільки краще жити на кораблі, час від часу виходячи звідти в чужий світ, ніж опинитись, як ми, відірваними від «Темного Полум'я», потрапити в потік дивного життя, в якому всі ніби змовилися шкодити собі та іншим, викликати лихо й біди скрізь, навіть там, де немає причини для нещасть.

Родіс і Норін проводжали молодих жінок до громіздкої, за-пилуженої і розхитаної машини.

Чеді міцно обняла Родіс, поцілувала астронавігатора, після чого, ставши на коліна, погладила свій СДФ.

Двоє землян і тормансіанський інженер стояли на балконі п'ятого храму. Машина рушила верхнім обхідним шляхом, стовп куряви ще довго було видно над містом. Таель уже навчився розпізнавати настрій своїх, здавалося б, незворушних земних друзів. І зараз, дивлячись на спокійні, розважливі обличчя, інженер вирішив відволікти Родіс і Норіна від дум.

— Я ще не подякував вам за дорогоцінний подарунок, — сказав він, показуючи на СДФ.

— У нас не дякують за дарунки. Найбільша радість людини Землі — віддавати. Ми повинні сказати вам спасибі, — промовила Родіс.

Таель чомусь знітився і перевів розмову на інше.

— Мене завжди інтригувала кількість ніг СДФ. Чому 9, чому непарна, а не двостороння симетрія 2-4-6-8-10?

— Питання не з легких, — відповів Норін. — Вище білатеральної симетрії — триада. Гелікоїдальна непарність вища двосторонньої рівноваги протилежностей, яку звичайно застосовують на Землі і яка відповідає поверхневій структурі довколишнього світу. 5-7-9 дають певні переваги у подоланні протиріч у бінарних системах і стійкість в обопільно суперечливому світі, тобто можливість переходити нездоланні перепони. Непарність, більша за одиницю, — це вихід з інфернальної боротьби

протилежностей, можливість уникнути діалектичного хитання праворуч-ліворуч, вгору-вниз. У природі це багатовісні фазові системи чи трифазний струм, наприклад. Непарність як властивість відзначена ще за сивої давнини. Три, п'ять, сім, дев'ять вважалися щасливими й магічними числами. А в нас застосовується методика навскісних, або гелікоїдальних, врізів у рівноважні системи протилежних сил.

Таель похитав головою.

— Усе, що я зрозумів, — це існування механізмів, які працюють на складніших принципах, ніж внутрішні протиріччя. І ці механізми, так би мовити, стоять вище над силами діалектично збудованого світу. Вони могутніші!

— Якщо хочете, так! У звичайному житті Землі СДФ нам не потрібен. Роботи-супутники супроводжують нас лише під час важких експедицій на незвідані, далекі світи. Тут вони незамінні.

— І в погано влаштованому світі теж незамінні, — додав Таель.

Тінь тривоги промайнула на обличчі Вір Норіна, зробивши його схожим на тормансіанина.

— Вам час іти, Вір? — запитала Родіс, обнявши його за шкю і заглядаючи у вічі. — Вас чекають! Вас щось тривожить?

— Так, прийшло незвідане, і воно породило тривогу.

— На Тормансі, де нічого не виконується? Що ж далі, Вір?

— Не знаю. Я мушу розібратися в собі, але дні летять.

— Так, часу дуже мало. Вір, любий мій... — голос Родіс пом'якшав від ніжності.

Астронавігатор збіг сходами і пронісся повз сторопілу варту. Фай Родіс стояла, впершись кінчиками пальців у перила балкона, у глибокій задумі, і тому Таель, не прощаючись, пішов, забравши з собою в підземелля дев'ятиніжку.

Родіс, не відводячи погляду, довго дивилася на далекі голі гори, вкриті пурпурним серпанком. Ще така свіжа в пам'яті катастрофа в місті Кін-Нан-Те, щойно скінчились ускладнення з Чеді — і ось підступає щось інше. І цього разу вона, Родіс, не знає шляхів до вирішення. Що чекає Віра і його кохану, крім жертв з обох боків? І чому це звалюється на Вір Норіна, який на своїх кораблях пронизав Галактику у багатьох напрямках, на людину такого ясного розуму й енциклопедичних знань? Хоча за законами раптових поворотів це, можливо, природно у нездоланних перепон?! Відірвавшись від своїх дум, вона не помітила, як посутеніло. Фай Родіс пішла у свої помешкання.

Ще перед першими дверима Родіс відчула присутність когось

знайомого за колишніми відчуттями. Йдучи, вона не насторожила дев'ятиніжку і зараз, не запалюючи світла, увімкнула її. Ледь чутно продзвенів її браслет, сигналізуючи про зміну повітря в приміщенні. Дев'ятиніжка засвітила крихітне рожеве вічко. Родіс побачила щільно зачинені двері до спальні. Хтось, чекаючи на неї, заховався у першій кімнаті — двері причинили не без наміру. Родіс відчинила двері, і ледь вловимим запахом війнуло в її ніздрі, настільки слабеньким, що, не настроївшись на нього, вона, можливо, і не відчула б його. Раптом у голову вдарило щось п'янке, туманячи свідомість. Темна сила, ніби пружина, почала розкручуватися всередині Родіс. Її охопило дике бажання вити, реготати, кататися по підлозі. Могутня воля Родіс витримала перший удар отрути. Вона відступила до СДФ, витягла і вставила у ніс біофільтри. Тепер був час подумати. Все ще з каламутною свідомістю вона відшукала препарат Т-9/32 — універсальний протиотруйний засіб від усіх збудників таламуса. Навіть не будучи лікарем, Родіс визначила, що в кімнаті розбризкано речовину, яка пригнічує свідомість, вивільняючи примітивні рефлекси таламічної групи й сірого горбка мозку. Протиотрута допомогла. Як добре, що вона передбачила можливість застосування подібних речовин, готуючись до висадки на Торманс!

Повернувши втрачену ясність думки і зору, Родіс наказала СДФ освітити кімнату і раптом рвонула вбік важку порт'єру, яка закривала нішу вікна. Там, скрутившись кицькою, ховалась Ер Во-Біа. Прозора маска з маленьким газовим балоном під щелепою приховувала обличчя красуні, яка рвучко стрибнула назустріч Родіс. Її глибоко посажені очі з очікуванням і здивуванням дивились на Фай Родіс, запитуючи: «Чому ж ти не падаєш?» В руці коханка Чойо Чагаса тримала складний прилад, який на Тормансі використовували для кінозйомки.

Ер Во-Біа простягла вільну руку до широкого пояса, під яким, безсумнівно, приховувалася зброя.

— Стійте! — наказала їй Родіс. — Кажіть, навіщо ви це зробили?

Прикипівши до місця, красуня завмерла і захиталась усім своїм тонким станом, ніби спонукувана бажанням перетворитися на змію, таку вподобану на планеті.

— Я хотіла, — із зусиллям крізь зціплені зуби сказала вона, — відкрити твоє справжнє «я», показати тебе. І коли ти валялася б, знемагаючи від тваринних пристрастей, я зняла б тебе, щоб показати фільм володарю. — Ер Во-Біа підняла апарат. — Він надто багато думає про тебе, надто звеличує тебе. Нехай би побачив!

Фай Родіс дивилась у спотворене злобою прекрасне обличчя.

Поєднання нищої душі і досконалого тіла одвічно дивувала чутливих до краси людей, і Родіс не була винятком.

— На Землі, — нарешті заговорила вона, — ми вважаємо, що будь-яка негідна дія негайно мусить урівноважитися протидією. Зніміть маску!

Тваринного жаху жінки не зміг приховати й респіратор. Її довелося скоритися нездоланній волі.

За хвилину Ер Во-Біа лежала на підлозі, закинувши голову, закривши очі й оскаливши зуби, відчуваючи те, що хотіла викликати у Родіс.

— Янгар, Янгар! Я хочу тебе! Ще більше, ніж колись! Швидше! Янгар! — раптом закричала Ер Во-Біа.

У відповідь на її поклик одразу розчинились двері, і на порозі з'явився сам начальник «лілових».

«Десь тут ховався!» — відразу здогадалася Родіс.

Зрозумівши крах задуму й викриття їхньої таємниці, Янгар вихопив зброю. Та хоч би яким вправним стрільцем він був, йому важко було суперничати з Фай Родіс у швидкості реакції. Вона встигла увімкнути захисне поле. Обидві кулі, послані в неї — в живіт і в голову, — відбиті, вдарили Янгара у перенісся і між ключицями. Погляд Янгара, спрямований на Родіс, повільно згас, кров залила обличчя, він упав навznak, сковзнув по стіні й повалився на бік за два метри від своєї коханки.

Постріли, без сумніву, рознесли по всьому храму. Треба було діяти негайно. Родіс затягла Ер Во-Біа до спальні, причинила двері, розчахнула обидва вікна. Потім розчепила її зуби і влила ліки. Конвульсивні рухи Ер Во-Біа припинились. Ще трохи, й жінка розплющила очі, підвелася хитаючись.

— Здається... я... — хрипко вичавила вона.

— Так. Зробили все те, чого чекали від мене.

І раптом лють на її обличчі змінилася переляком, відвертим, неподільним і жалюгідним переляком.

— А камера? А Янгар?

— Там, — Родіс показала на двері до сусідньої кімнати. — Янгар мертвий.

— Хто його вбив? Ви?

Родіс заперечливо похитала головою.

— Сам себе. Власними кулями.

— І вам усе відомо?

— Якщо ви говорите про ваші з ним стосунки, так. Ер Во-Біа впала до ніг Родіс.

— Згляньтесь! Володар не простить, він не переживе свого приниження.

— Це я розумію. Такі, як він, не можуть допустити суперництва.

— Його помсту важко уявити! Тортури вишколених катів жахливі!

— Як і ваш Янгар?

Прекрасна тормансіанка похилила голову, благаючи пощади. Родіс вийшла до сусідньої кімнати і за мить повернулася з кіноапаратом.

— Забирайте, — сказала вона, простягаючи руку, — за рештки отрути. Здригнувшись, Ер Во-Біа квапливо віддала крихітний пульверизатор.

— А тепер ідіть. Через перше вікно на галереї. Пригніться за балюстрадою. Дійдете до бічних сходів заднього фасаду, спуститесь у сад. Сподіваюсь, картку володаря ви маєте?

Ер Во-Біа мовчки стояла перед Родіс, закам'янівши від подиву.

— І не бійтесь нічого. Ніхто на планеті не дізнається про вашу таємницю.

Тормансіанка так само стояла, намагалася щось сказати і не могла.

Родіс обережно торкнулась її пальцями.

— Тікайте, не стійте! Я теж мушу йти.

Родіс обернулась, почула за спиною дивні схлипування Ер Во-Біа і вийшла. У першій кімнаті перед захисною стіною СДФ юрмилися охоронники на чолі з офіцером, в кутку лежало тіло Янгара.

Очевидно, після розмови з Родіс у госпіталі володар планети розпорядився про негайний зв'язок, оскільки він одразу з'явився на імпровізованому екрані СДФ. Варта кинулась навтьоки.

Родіс сказала, що Янгар стріляв у неї. Чойо Чагас уже добре ознайомився з дією захисних екранів, щоб зрозуміти, чим усе скінчилось. А втім, володар анітрохи не був засмучений загибеллю начальника своєї особистої варти та першого помічника Ген Ші з безпеки держави, більше того, він, здавалось, був навіть задоволений,

Родіс ніколи було роздумувати над їхніми складними стосунками, вона боялася, що після загибелі Янгара її виженуть з храму. Володар запропонував їй задля безпеки знову поселитись у палаці, але вона ввічливо відмовилась, пославшись на нібито непрочитані матеріали, які мальовничо нагромадились у трьох кімнатах, приготовлені Таелем.

— Коли ви закінчите роботу? — обережно запитав Чойо Чагас.

— Як домовились — тижнів за три.

— Ага, справді! Перед відльотом ви повинні погостювати у мене кілька днів. Хочу ще раз скористатися вашим знанням.

— Ви можете користуватися досвідом усієї Землі.

— Саме цього я й не хочу. Ви пропонуєте загальне, а мені потрібне приватне.

— Я згодна допомогти вам і в приватному.

— Гаразд, пам'ятайте про моє запрошення! Зараз я залишу вас, дайте відповідь тільки на одне питання: що вам відомо про людей, які в минулому на Землі звалились міщанами? Мені сьогодні зустрілось таке дивне слово.

— Так звався цілий стан, а потім це визначення чомусь перейшло на людей, які вміють тільки брати, нічого не віддаючи. Мало того, вони беруть на шкоду іншим, природі, всій планеті — жадібність тут не має меж. Брак самообмеження порушував внутрішню гармонію між зовнішнім світом і почуттям людини. Люди постійно виходили за рамки своїх можливостей, намагаючись піднятися вище в соціальному статусі і одержати пов'язані з цим привілеї... Все, що вони мали, — це комплекс жорстокої неповноцінності, розчарування, заздрості й злоби. Насамперед у цьому середовищі аморальності й нервових зривів необхідно було

розвивати вчення про самовиховання і соціальну дисципліну.

— То це схоже на моїх сановників!

— Звичайно.

— Чому «звичайно»?

— Жадібність і заздрість розквітають і посилюються в умовах диктатур, коли не існують традиції, закони, громадська думка. Той, хто хоче тільки брати, завжди проти цих «стримуючих сил». Боротися ж з ними можна тільки одним шляхом: знищуючи будь-які привілеї, відповідно, й олігархію.

— Порада добра. Ви вірні собі. Ось чому... — володар замислився, ніби не знаходив точного слова, — мене так вабить до вас.

— Мабуть, тому, що я лише кажу вам правду?

— Якби тільки це!

— Ще зовсім недавно у нас були кабінети совісті. Туди приходили люди, щоб оцінити свої вчинки, з'ясувати їх мотиви чи дізнатись, як слід робити, з допомогою широкої інформації, справедливих і ясних умів людей з глибокою інтуїцією.

Ця пропозиція Родіс не сподобалася володарю.

Чойо Чагас зробив прощальний жест і зник.

За кілька хвилин охорона старанно замивала підлогу на тому місці, де щойно лежав труп Янгара, і з забобонним жахом озиралися на Родіс, яка ходила по кімнаті. Їй довелося вимкнути СДФ і вона побоювалася надмірної цікавості «лілових». Вартові зникли. Замість них з'явився захеканий, ледь живий Таель.

— Моя помилка! Моя дурість! — закричав він, зупинившись на порозі.

Родіс спокійно завела його до кімнати й причинила двері — вона інстинктивно засвоїла цю необхідну для мешканця Ян-Ях пересторогу, — потім розповіла про те, що трапилося.

Тормансіанин потроху заспокоювався.

— Я зараз піду й повернусь до підземелля. Ми там чекатимемо на вас. Не забудьте: сьогодні у вас великий і важливий прийом! — Лукаві зморшки зовсім по-земному промайнули на вустах тормансіанина.

— Ви інтригуєте мене, — сказала Родіс, усміхаючись.

Інженер зніяковів, відчуваючи, що вона читає його думки, махнув рукою і втік.

Зачинивши двері й настроївши, як звичайно, СДФ, Родіс рушила до підземелля.

У святилищі Трьох Кроків на неї чекали Таель з Гахденом і

незнайомий чоловік з різкими рисами обличчя і по-пташиному пильним поглядом світло-карих очей.

— Я зрозуміла, — сказала Родіс, перш ніж інженер і архітектор представили відвідувача, — ви — художник?

— Це полегшує наше завдання, — сказав Гахден, — якщо ви зрозуміли, що вам доведеться бути символом Землі. Рі Бур-Тін, або Рітін, — скульптор і повинен виконати бажання багатьох людей створити ваш портрет. Він один з кращих художників планети і працює вражаюче швидко.

— З гірших! — несподівано високим і веселим голосом сказав скульптор. — Принаймні на думку тих, хто відає у нас мистецтвом.

— Хіба мистецтвом можна «відати»? — здивувалась було Родіс, але одразу додала: — Так, я забуваю, що «відати» у вас означає «охороняти», охороняти олігархію від зазіхання на її неподільну владу над духовним життям.

— Важко сказати краще! — вигукнув скульптор.

— Але ж є люди, які просто люблять мистецтво і допомагають йому. Ті, кому відомо, що й одна троянда прикрашає весь сад.

— Нас люблять тільки вбогі, а «Змієносці» неосвічені й ставляться до всього надто утилітарно. Вони утримують лише прислугу від мистецтва, які вихваляють їх. Справжнє мистецтво — тяжка праця. Чи багато зумієш створити, якщо в житті зайнятий оздобленням палаців і садів скульптурною дешевиною? А твори справжнього мистецтва, літератури, архітектури! Для людини це — щит, захист мрією, яка не збулась у природному плині життя.

— Ми називаємо мистецтво не щитом, а віхами боротьби з інферно, — сказала Родіс.

— Байдуже, як називати, важливо, щоб м'истецтво несло втіху, а не розвагу, кликало на подвиг, а не давало снопдійне, не займалося пошуками дешевого раю, не перетворювалось на наркотик, — промовив Рітін.

— Я пригадую, як нашу Чеді вразила майже цілковита відсутність скульптур у місті, парках і майданах. Їх вважають непотрібними?

— Не тільки. Якщо скульптура стоїть без охорони або не захищена металевими ґратами, її негайно знівечать, забруднять написами, а то й геть розіб'ють!

— У кого підніметься рука на красу? Хіба люди можуть образити дитину, розтоптати квітку, скривдити жінку?

— І дитину, і квітку, і жінку! — хором відповіли троє Тормансіан.

Родіс тільки розвела руками.

— Поява таких людей у суспільстві вашого типу, очевидно, неминуча. Та чи відоме вам відсоткове співвідношення їх з нормальними людьми? Зростає їхня чисельність чи зменшується? Ось кардинальне питання.

Тормансіани мовчки презирнулись.

— Знаю, знаю: статистика під заборорою. І все-таки вам треба самим збирати відомості, порівнювати, позбавлятися громадської сліпоты.... — Фай Родіс замовкла і раптом засміялась: — Я уподібнююсь олігархам і починаю давати не поради, а як це?..

— Вказівки, — розплився в широкій і добрій посмішці архітектор.

— Ну що ж, починайте, Рітін! Мені стати, сісти чи ходити?

Скульптор завагався, кілька разів зітхнув, не наважуючись сказати. Родіс здогадалась, але не поспішала йому на допомогу, скоса і вичікувально дивлячись на нього. Рітін насилу вимовив:

— Бачите, земні люди — інші не лише обличчям, статурою, але й тілом... Воно у вас особливе. Не сказати, що легке, але й не видається важким. При міцності й масивності тіло ваше дуже гнучке і рухливе.

— То ви хочете, щоб я позувала без одягу?

— Якщо це можливо! Тільки тоді я створю повний портрет жінки Землі!

Тормансіани не встигли опам'ятатися, як Родіс стала ще недоступнішою і недосяжнішою в гордій своїй красі.

Архітектор, молитовно склавши руки, дивився на неї. Він одразу пригадав постаті героїв, які були сховані масками підземелля. У звичному вбранні вони видалися б грубуватими. З Родіс вийшло навпаки: одягнена, вона здавалась меншою і тендітнішою, а лінії тіла були набагато чіткіші, контрастніші, ніж у скульптури предків у галереї.

Таель завмер, втупившись у підлогу, і навіть прикрив очі долонею. Раптом він повернувся і зник у темряві галереї.

— Нещасний, він кохає вас! — уривчасто, майже брутально кинув скульптор, не зводячи очей з Родіс.

— Щасливий! — заперечив Гахден.

— Бережись! І ти загинеш! Але мовчи! — владно промовив Рітін! — Ви танцюєте? — звернувся він до Родіс.

— Як і кожна жінка Землі.

— Тоді танцюйте щось таке, щоб усе тіло включилось у танок, кожен м'яз!

Скульптор заходився в шаленому темпі накидати ескізи на аркушах сірого паперу. Кілька хвилин промайнули в мовчанні. Потім Рітін безсило опустив руки.

— Не можна! Надто швидко! Ви рухаєтесь так само стрімко, як і думаєте. Робіть лише кінцівки, я даватиму знак, і ви «завмирайте»!

Так справа пішла краще. По закінченні сеансу скульптор почав складати об'ємну паку ескізів.

— Продовжимо завтра!.. А втім, дозвольте мені посидіти, почекати. Ви розмовлятимете з «Ангелами», а я ще помалюю вас. Ніколи не думав, що люди вищої цивілізації будуть такими міцними!

— Так помилялися не лише ви. Багато наших предків вважали, що людина майбутнього стане тонкою, тендітною і ніжною. Прозорою квіткою на гнучкій стеблині.

— Еге ж, ви вгадали, навіть говорите тими ж словами! — вигукнув скульптор.

— А як жити, долаючи, змагаючись із життям і водночас радіючи йому? За рахунок машини? Яке ж це життя? Щоб стати матір'ю, я повинна за складом бути амфорою мислячого життя, інакше я покалічу дитину. Щоб витримати навантаження важких справ, бо тільки в них живеш повнокровно, ми повинні бути сильними, особливо наші чоловіки. Щоб сприймати світ в усій його красі й глибині, треба володіти гострими почуттями. На столі у голови Ради Чотирьох я бачила символічну скульптуру. Три мавпи: одна заткнула вуха, друга закрила лапами очі, третя затулила рот. Так, на протигагу цьому символу таємниці й покірної поведінки, людина мусить чути все, бачити все й говорити про все.

— Коли ви пояснюєте, все стає на місце, — сказав скульптор, — проте мені від цього не легше з вашою багатогранною особою. Ескізи-зліпки зроблю, коли увійду в образ. Дивний, нечувано прекрасний образ, але не чужий — і від цього ще важче. Зрозумійте мене, таке неможливо зробити відразу!

— Не переконуйте, я все розумію. І посиджу з вами ще після того, як усі підуть. Та перш ніж з'являться «Сірі Ангели», мені треба знати про святилище Трьох Кроків. Ви щось з'ясували, Гахден?

— Святилище створено за часів заснування храму, коли релігійний культ Часу був у розквіті. Сюди мали доступ тільки ті, хто пройшов три ступені випробувань або три кроки посвячення.

— Отже, я не помилилась — ця віра принесена до вас із Землі! Віра в те, що досягти заслуг можна раз і назавжди без тривалого служіння і без боротьби. І ось тут за два тисячоліття вони не зуміли досягти навіть рівноваги сил горя і радості!

— Про які випробування ви говорите? — зацікавився скульптор.

— В будь-якій релігії є випробування перед посвятою у вище, таємне

знання. Їх три, три кроки до індивідуальної величі й могутності. Ніби може існувати якась особлива сила безвідносно до іншого, навколишнього світу.

Перше випробування, так зване «випробування вогнем» — це надбання витримки, вищої мужності, гідності, довіри до себе. Це як процес згоряння всього лихого в душі. Після випробування «вогнем» ще є можливість повернутися назад, стати звичайною людиною. Після двох наступних — шляхи назад відрізані: той, хто здолав їх, уже не зможе жити повсякденним життям.

— І все це виявилось забобонами? — запитав, ледь затинаючись, Таель, який вийшов з галереї.

— Ні, не все. Ми багато чого взяли для психологічного тренування. Але віра у верховну істоту, яка стежить за кращими долями, була наївним пережитком печерного уявлення про світ. Навіть гірше — пережитком релігійного фанатизму Темних Віків, який існував паралельно з переконанням, що людина в усіх мінливостях і катастрофах планети мусить бути врятована тому, що вона — людина, боже створіння. Ті, хто вірив у бога, забували, що, навіть якби бог був насправді, він не став би заохочувати брак високих духовних якостей, прагнень і гідності у своєму творенні єдиного, наділеного розумом самопізнання. Сума злочинів людини, кинута на терези природи, цілком забезпечувала смертний вирок цьому невдалому і пихатому створінню.

А з іншого боку, діалектика світу така, що тільки людина володіє правом судити природу за надто великий обсяг страждань на шляху до вдосконалення. Неймовірно тривалий процес еволюції поки що не здатний звільнити світ від страждання, ні знайти правильного шляху до щастя. Якщо цього не зробить мисляча істота, тоді океан страждання хлюпатиметься на планеті до абсолютної загибелі всього живого від космічних причин — затухання світила, спалаху наднового — тобто ще мільярди років.

У підземелля, озираючись, увійшли вісім чоловік з суворими навіть для похмурих тормансіан обличчями, у темно-сірих плащах, вільно накинутих на плечі.

Архітектор хотів був підвести їх до Родіс, але той, який ішов попереду, недбало відсторонив Гахдена.

— Ти володарка земних прибульців?.. Ми прийшли подякувати тобі за апарати, про які ми мріяли тисячоліття. Багато віків ми ховались і байдикували, а тепер можемо повернутися до боротьби.

Фай Родіс подивилася на закам'янілі обличчя гостей — вони світилися волею і розумом.

Вони не носили ніяких прикрас чи знаків, вбрання їхнє, за винятком плащів, надітих, очевидно, для нічних мандрівок, нічим не відрізнялось від звичайного одягу середніх «джи». Тільки у кожного на великому пальці правої руки була широка платинова каблучка.

— Отрута? — запитала Родіс у ватажка, рухом запрошуючи сідати і показуючи на перстень.

Той ворухнув бровою, геть як Чойо Чагас, і жорстка посмішка ледь торкнулася його губ.

— Останнє рукостискання смерті — для тих, на кого падає наш вибір.

— Звідки походить назва вашого товариства? — запитала Родіс.

— Невідомо. З цього приводу не лишилось ніяких переказів. Ми так назвались від самого заснування, тобто з моменту нашої появи на планеті Ян-Ях з Білих Зірок, чи з Землі, як стверджуєте ви.

— Я так і знала. Назва вашого товариства глибша за змістом і набагато древніша, ніж ви гадаєте. В Темні Віки на Землі народилася легенда про великий бій Бога і Сатани, добра і зла, неба і пекла. На боці Бога бились білі ангели, на боці Сатани — чорні. Увесь світ розколовся навпіл доти, доки Сатана з його чорним військом не був переможений і скинутий до пекла. Але були ангели не білі й не чорні, а сірі, які лишилися самі по собі, нікому не підкоряючись і не воюючи ні на чиєму боці. Ними знехтувало небо і не прийняло пекло, і відтоді вони назавжди залишилися між раєм і пеклом, тобто на Землі.

Похмурі прибульці слухали з палаючими очима: легенда їм сподобалась.

— Ім'я «Сірих Ангелів» прибрало таємне товариство, яке боролось із звірствами інквізиції в Темні Віки, однаково проти зла «чорних» слуг господа і невтручання, байдужості «добрих білих». Я думаю, що ви і є нащадки ваших земних братів.

— Дивовижно! — сказав ватажок «Сірих Ангелів». — Це додає нам ще більшої впевненості.

— У чому? — несподівано різко запитала Фай Родіс.

— У необхідності терору, у переході від поодиноких дій до масового винищення шкідливих людей, які надзвичайно розмножилися останнім часом!

— Неможливо знищити зло насильно. Ніхто не може одразу розібратись у зворотній дії. Треба збалансувати боротьбу так, щоб від зіткнення протилежностей виникав рух до щастя, сходження до добра. Інакше ви загубите провідну нитку. Самі бачите, минули тисячоліття, а на вашій планеті все ще несправедливість і гноблення, мільйони людей

живуть жалюгідно коротким життям. На нашій спільній батьківщині у давнину чомусь ніхто ніколи, повторюю, ніколи не знищував істинних злочинців, з чисі волі (і тільки з неї!) руйнували прекрасне, вбивали добро, грабували й розкидали корисне. Вбивцям Добра і Краси завжди дарувалося життя, вони не припиняли свою мерзенну діяльність, а такі, як ви, месники страчували зовсім не тих, кого варто було. Викорінювати шкідливих людей можна лише з дуже точним прицілом, інакше ви боротиметеся з привидами. Брехня і беззаконня створюють на кожному кроці нові примари злочинів, матеріальних скарбів і небезпек. На Землі наростання таких примар вчасно не врахували, і людство, змагаючись із ними, лише зміцнювало їхній психологічний вплив. Ми завжди пам'ятаємо, що дія дорівнює протидії, і дотримуємось рівноваги. А у вас сліпі напади примножать страждання народу, поглиблення інферно. В цьому випадку ви самі маєте бути знищені.

— То ви вважаєте нас непотрібними? — почулося грізне запитання.

— Більше того — шкідливими, якщо ви не викорените головні джерела зла, тобто, як у давнину говорили мисливці, не вцілятимете по слабких місцях олігархії. Але це лише один крок уперед. Він марний без другого і третього. Недарма святилище це зветься ім'ям Трьох Кроків.

Родіс зупинилась, уважно дивлячись на ватажка «Сірих Ангелів».

— Говоріть, — тихо сказав він, — адже ми прийшли вислухати ваші поради. Повірте, ми не маємо іншої мети, як полегшити долю народу, зробивши рідну планету щасливішою.

— Я вірю вам і в вас, — сказала Родіс. — Але погодьтесь: якщо на планеті володарює беззаконня і ви хочете встановити закон, то ви повинні бути не менш могутні, нехай з непомітного, тіньового боку життя, ніж олігархічна держава, що є втіленням беззаконня. Нестійкість погано влаштованого суспільства, по суті, полягає в тому, що воно завжди на краю глибокої прірви інферно і від найменшого струсу валиться донизу, до Віків Голоду і Вбивства. Цілковита аналогія з підйомом на високу гору, тільки тут замість сили ваги діють первісні інстинкти людей. Так і ви, якщо не забезпечите людям великої гідності, знань і здоров'я, то переведете їх з одного виду інферно в інший, радше гірший, оскільки будь-яка зміна структури вимагатиме додаткових сил. А звідки взяти ці сили, як не в народу, зменшуючи його і без того мізерні достатки, збільшуючи тяготи і горе!

— Але ми гинемо в бідності! Виходить, нам ніколи не зрушити з місця, не досягти об'єднання, щоб протистояти активній отруйній могутності підкупу, демагогії й віри у фетиші.

— А ви пам'ятайте, що могутність ця на найнижчому рівні, на дні суспільної будови. Піднятися над цим рівнем-означає перемогти її і допомагати іншим.

Бідність буває різною, і матеріальна бідність планети Ян-Ях іще не згубна. Тому що вона знайде вихід у духовному багатстві. Але для цього потрібна основа — бібліотеки, музеї, картинні галереї, скульптури, чудові будови, гарна музика, танці, пісні. І горезвісна нерівність розподілу матеріальних речей не остання біда, якщо тільки управителі не намагатимуться зберегти своє становище через духовну вбогість народу. Великі реформатори суспільства Землі передусім учили берегти психічне багатство людини. Зберегти його можна тільки в дії, в активній боротьбі із злом і в допомозі побратимам, іншими словами — в невтомній праці. Боротьба ж зовсім не обов'язково вимагає знищення. В боротьбі варто застосовувати свої особливі засоби, але тільки допустимі для шляху Добра, без обману, мучення, вбивства і злоби. Інакше перемога буде для народу означати тільки зміну гнобителів.

— Який приклад ви можете назвати?

— На низькому рівні — хімічні засоби страху, сліз і нестерпного запаху. Для знищення записів і доносів — запалювальні пристрої. При прямому зіткненні — паралізаторні засоби, лякаючі інфразвуки, гіпнотичні окуляри й інша подібна зброя, в малих масових формах індивідуального захисту від особистого переслідування. На вищому рівні — високорозвинена психічна сила, розпізнавання негідників, навіювання, читання емоцій. Є колосальний чинник відображення, відкидання у психологічному плані, і він доступний кожній людині, певна річ, при відповідному тренуванні. Те, що вважається у вас магнетичними, відьомськими силами, давно застосовується нами навіть у дитячих розвагах «зникнення» і «відходу в задзеркалля». Для того, щоб вищі сили людини ввести в дію, потрібна тривала підготовка, точнісінько така ж, яку проходять художники, готуючись до творчості, до вищого злету своєї душі, коли приходить, ніби іззовні, велике інтуїтивне розуміння. І тут теж три кроки: відчуження, зосередження і явище пізнання.

— А як ви вважаєте, володарко землян, на Ян-Ях народ навмисне втримують на низькому духовному рівні? — запитав пред-водитель.

— Я гадаю, так!

— Тоді ми починаємо діяти! Хоч би як охороняли себе володарі та «Змієносці», вони не врятуються. Міг отруїмо воду, яку вони п'ють з особливих водогонів, розпорошимо у повітрі їхніх помешкань бактерії і радіоактивну отруту, заразимо шкідливими, повільно діючими речовинами

їхню їжу. Тисячі років вони набирали свою охорону з найтемніших людей. Тепер це неможливо, і «джи» проникають до їхніх фортець.

— Дарма. Якщо народ не зрозуміє вашої мети, ви самі станете олігархами, але ж вам не це потрібно?

— Ні в якому разі!

— Тоді підготуйте зрозумілу для всіх програму дії, а головне створіть справедливі закони. Закони не для охорони влади, власності чи привілеїв, а для дотримання честі, гідності і для примноження духовного багатства кожної людини. Із законів починайте створення Трьох Кроків до справжнього суспільства: закону, істинно громадської думки, віри людей у себе. Зробіть ці три кроки — і ви створите сходи з інферно.

— Але ж це не терор!

— Звичайно. Це революція. Проте в ній «Сірі Ангели», якщо вони підготовані, можуть тримати в страху вершителів беззаконня. Однак без спільної справи, без союзу «джи» і «кжи» ви перетворитесь на купку олігархів. Та й годі! З часом ви неминуче відійдете від старих принципів, бо суспільство вищого, комуністичного порядку може існувати тільки як загальний потік, що невинно змінюється, линучи вперед, угору, а не як окремі частинки із закам'янілими привілейованими прошарками.

Ватажок «Сірих Ангелів» підняв долоні до скронь і вклонився Родіс.

— Тут треба ще добре подумати, але я бачу світло, — сказав він.

Загорнувшись у плащі, «Сірі Ангели» пішли в супроводі Тае-ля. Родіс відкинулася у кріслі, поклавши ногу на ногу. Перед нею, забувши про все, поринув у свої ескізи скульптор Рітін. Він тихенько наспівував щось дуже знайоме. Фай Родіс згадала: це була стародавня мелодія Землі, згадала й слова до неї: «Мені сумно від того, що я тебе люблю». Дивовижно, як музика, що піднялася з глибини віків, з'єднала обидві планети, пробилася в почуттях землян і тормансіан однаковим струменем прекрасного. І в самій Фай Родіс крізь почуття обов'язку і тривогу за майбутнє цього народу пробилася впевненість в успіхові земної експедиції.

Розділ XII

КРИШТАЛЕВЕ ВІКНО

Перед виходом на вулицю Вір Норін оглянув себе в дзеркало. Він намагався не вирізнятися серед жителів столиці й наслідував їх навіть у ході. Люди чудової будови тіла і могутньої мускулатури на Тормансі були загалом не поодинокі: професіональні спортсмени — борці, гравці в м'яч, циркові силачі. Але, мабуть, спостережливе око відрізнило б Віра Норіна і від них за блискавичною реакцією, з якою він просувався в натовпі.

Вір Норін прямував до медико-біологічного інституту. Вчені Ян-Ях об'єднали ці дві галузі природничих наук.

На вулиці все підкорялося поквапу нескінченного потоку перехожих, яких підганяв постійний страх запізнитися через невміння розпоряджатися своїм часом, через погану роботу транспорту і місць розподілу, точніше, продажу товарів. Неспокійно квапилися чоловіки; жінки, тоненькі як стеблинки, йшли нерівною ходою, зіпсованою незручним взуттям, тягнучи непосильні для них сумки з продуктами. Це були «джи». «Кжи» йшли набагато швидше. Тіні втоми вже борознили їхні обличчя, під очима набухали напливи, зморшки гіркоти оточували сухі, потріскані губи. Жінки всі, як правило, сутулили плечі, приховуючи груди, соромлячись їх. Ті, що рухалися надто гордо й прямо, належали до забезпечених повій, а звичайна жінка, яка йшла сміливо, з красивою поставою будь-якої хвилини могла бути скривдженою.

Дивовижним чином ця сексуальна викривленість уживалася з існуванням розкішно умебльованих Будинків їжі, де в пізній час і за дорогу плату танцювали, співали й навіть подавали страви оголені до пояса чи й зовсім голі дівчата. Дуже поверхові, невірноважені громадські й особисті стосунки, в яких почуття людської гідності і турботи змінювалися злобою і брудною лайкою, непоясненна суміш добрих і поганих людей — все це нагадувало Вір Норіну невідрегульований прилад, коли за склом досліджуваного індикатора піки і спади змінюються у химерному танку.

Вір Норін завжди радів, коли серед безлічі перехожих, однаково засмучених утомою чи стурбованістю, йому траплялися чисті, замріяні очі, ніжні або тужливі. Так можна було без усякого ДПА відрізнити добрих людей від спустошених і зане-палих душ. Він сказав про це Таелю.

Інженер заперечив, що таке поверхове спостереження придатне тільки для первинного відбору. Невідомою лишається психологічна стійкість, глибина і серйозність прагнень, досвід минулого життя. Астронавігатор погодився, але продовжував жадібно шукати ці ознаки справжнього життя у тисячах зустрічних перехожих.

Інститут, який запросив Вір Норіна, займав нову будівлю простої і чіткої архітектурної форми. Усе свідчило про те, що в ньому повинні були добре поєднуватися зручності роботи й обслуговування. Величезні вікна пропускали масу світла. («Надто багато, — подумав Вір Норін, — коли бракує затемнюючих пристроїв і світлофільтрів»). Але тонкі стіни не рятували від вуличного шуму, стелі були низенькі, а вентиляція погана. А втім, всюди задуха й тіснота були незмінними супутниками життя міста Центру Мудрості. Старовинні будівлі, зведені до початку житлової кризи, принаймні мали масивні стіни й високі поверхи, тому в них було і тихіше, і прохолодніше.

«Ліловий» вартовий у вестибюлі запопадливо підхопився, побачивши картку Ради Чотирьох. Перший заступник директора зійшов з верхнього поверху і люб'язно позив земного гостя по інституту.

На третьому — біофізичному — поверсі обчислювальні машини розраховували прилади, за дією аналогічні ретикулярним компараторам Землі. Астронавігатора привели до освітленого неясковими рожевуватими лампами проходу, ліву стіну якого заміняло вікно з суцільного кришталево-прозорого скла завдовжки декілька метрів, яке відділяло коридор від приміщення лабораторії. Величезна зала, повністю позбавлена природного світла, низенька, підперта чотирма квадратними колонами, була б схожа на вироблений горизонт підземного рудника, якби не смуги голубуватих трубок, які світилися у стелі, й сріблясто-сіра оздоба гладеньких стін. Похмура одноманітність: шеренги однакових столів і пультів, чоловіки й жінки у жовтих халатах і шапочках зігнулись над столами у позах глибокої зосередженості. Вір Норін устиг помітити, що люди прийняли ці пози, ледве в проході з'явився заступник директора. Тормансіанин вдоволено хихикнув.

— Мудро продумано! Прогулюючись тут, ми, адміністратори, стежимо за кожним працюючим. Багато нероб, треба підганяти!

— Інших способів немає? — запитав Вір Норін.

— Це найкращий і найгуманніший.

— І так влаштовано в кожній лабораторії?

— У кожній, якщо інститут розміщений у новій будівлі. Старі обладнані набагато гірше, і нам, начальникам, буває нелегко. Вчені

теревенять під час роботи про всілякі дурниці, не шанують години, які належать державі. Треба частіше їх перевіряти.

Очевидно, наука Ян-Ях, як і всі інші види діяльності, мала примусовий характер. Розбите на дрібні скалки знання цікавило людей не більше, ніж будь-яка інша робота, коли в ній не бачиш сенсу і мети. Мали значення тільки вчена ступінь і посада, яка дає привілеї. Уривки наукових даних, добутих у рядових інститутах, оброблялись і використовувались ученими вищого класу, які працювали у краще обладнаних і недоступних, ніби фортеці, інститутах, що їх охороняли «лілові». Усі більш-менш талановиті вчені були зібрані в столиці та двох-трьох великих містах на обох берегах Екваторіального океану. До такої установи вищого класу й прийшов Норін у пошуках справжніх інтелігентів, шукачів знань в ім'я щастя людства Ян-Ях, таких, як інженер Таель і його друзі.

Астронавігатор і заступник директора обійшли установу. Всі лабораторії були збудовані однотипно, відрізняючись лише апаратурою й кількістю працівників.

— Повернемося до секції обчислювальних машин, — запропонував Вір Норін, — мене зацікавив розраховувальний апарат, який тут розробляють. Якщо дозволите, я розпитаю біофізиків.

— Вони мало що зможуть вам розповісти. Зараз вони зайняті характеристикою потоків входу і виходу. Здавалося б, проста річ, але вловити кількісне співвідношення поки що не вдається.

— А вам відоме призначення приладу?

— Звичайно. Не маю даних про вашу компетенцію, але спробую пояснити, — поважно відказав заступник директора. — Сітчаста, або ретикулярна, структура головного мозку переводить у свідомість стійкі асоціації...

— Даруйте, це на Землі вже давно відоме. Мене цікавить тільки призначення апарата. У нас щось схоже слугує для вибору найбільш ефективного поєднання людей у робочих групах вузького призначення.

— Це надто складно! Нам потрібен прилад для розпізнання і наступного вилучення зворотних асоціацій, які неминуче повторюються у всіх без винятку людей. У багатьох вони настільки сильні, що викликають стійкий опір впровадженню мудрості й вихованню любові до Великого. — Заступник директора автоматично зігнувся в шанобливому поклоні.

— Все ясно, — крижаним тоном сказав Вір Норін, — дякую. Мені й справді нічого йти до лабораторії.

— Наші вчені хочуть зустрітися з вами, — квапливо сказав заступник директора, — але зараз вони перебувають на робочих місцях. Доведеться

почекати, доки всі зберуться. Може, ви прийдете до нас у «майстерню»? Так називаються наші вечірні зібрання, де ми розважаємося, проводимо дискусії або влаштовуємо перегляди якихось видовищ.

— Що ж, — усміхнувся астронавігатор, — певне, це я буду і розвагою, і видовищем, і дискусією.

— Що ви, що ви! — знітився заступник директора. — Наші люди хочуть поговорити із земним колегою, розпитати вас і відповісти на ваші запитання.

— Гаразд, — погодився Вір Норін і не став затримувати його розпитуваннями, розуміючи, що адміністратору необхідно провести відповідну підготовку, — я прийду увечері.

Вір вирушив на головпоштамт. Там, як з гордістю розповідали мешканці столиці, діяли сучасні машини. Вони видавали листи, за шестизначними символами блискавично сортуючи кореспонденцію для тих, хто не бажав скористатися відеомережею, побоюючись розголошення їхніх особистих таємниць. Люди не знали, що при найменшій підозрі листи перекидалися до сусідньої машини, яка просвічувала й знімала зміст на плівку. При виклику коду одержувач автоматично фотографувався на ту саму плівку...

Інші машини давали різноманітні довідки, аж до виявлення здібностей, і поради у виборі потрібного в столиці виду роботи.

Старовинна, добротна будівля поштамту складалася з гігантської зали, оточеної пультами автоматичних машин. Лесть світилися ієрогліфи над кожним пультом, докладно пояснюючи, пораду чи довідку. Очевидно, в тормансіанських школах не навчали поводженню з машинами громадського користування. Залою походжали вдягнені у брунатну форму інструктори, готові прийти на допомогу відвідувачам поштамту. Вони розгулювали з бундючно-непристунним виглядом, наслідуючи двох «лілових», які розмістились у різних кінцях зали. Вір Норін не помітив,

щоб відвідувачі зверталися до цих пихатих і недобрих радників. Чеді правду казала, що вони викликають у неї відразу, — від них віє злобою і душевною порожнечою.

Це «нелюди» з давніх російських казок, зовні в людській подобі, але з душею, повністю зруйнованою спеціальною підготовкою. Вони зроблять усе, що накажуть, не думаючи і не відчуючи нічого.

Вір Норін підійшов до машини для визначення здібностей, намагаючись перейнятися почуттями тормансіанина, який прибув до столиці здалеку (що далі від центру, то гірше вирішувалася справа з освітою і рівнем побуту), щоб знайти тут оновлення своєму життю. Він проробив зазначені в таблиці маніпуляції. У віконці нагорі спалахнуло жовтогаряче світло, незворушний голос ревноу на всю залу: «Розумові здібності низькі, психічний розвиток нижче середньостоличного, тупий і дурний, але м'язова реакція чудова. Раджу шукати роботу водія місцевого транспорту».

Вір Норін здивовано подивився на автомат: індикатори високого пульта згасли, зникло й світло у горішньому віконці. Позаду засміялись, астронавігатор озирнувся. Кілька чоловік підходили до автомата. Побачивши розгубленість Вір Норіна, вони зрозуміли її по-своєму.

— Чого став, як сновиди? Робота водія тебе не влаштовує, чи що, он який здоровий бугай! Проходь, не затримуй! — закричали вони, легенько підштовхуючи астронавігатора.

Вір Норін хотів був сказати їм, що така характеристика не відповідає його уявленню про себе, проте зрозумів, що пояснювати щось немає сенсу, і відійшов у майже безлюдну частину зали, де продавались книжки й газети.

Зрештою, він швидко зрозумів позірну безглуздість висновків автомата. Машина запрограмована відповідно до норм Торманса, вона не здатна зрозуміти показники, які вийшли за межі вищого рівня, і неминуче вважала б їх за межами нижчого рівня. Те саме сталося б і з тормансіанином видатних здібностей — закономірність капіталістичного суспільства, яка веде до Стріли Арімана. У тутешній літературі пишуть набагато більше про погане, ніж про добре. Слово про зле і темне несе більше інформації, ніж про добре й світле, тому що повсякденний досвід кількісно вибирає більше поганого. З тієї ж причини легше вірять поганому і злому: зло переконливіше, зриміше, більше діє на уяву. Фільми, книжки й вірші Торманса набагато більше говорять про жорстокість, убивства, наругу, ніж про добро й красу, які до того ж важче змальовувати, бо ж ті слова, що стосуються любові й прекрасного, вельми бідні.

Зіткнення і насильство стали основою, змістом будь-якого витвору тутешнього мистецтва. Без цього мешканці Торманса не проявляють цікавості до книжки, фільму чи картини. Щоправда, є одна неодмінна умова. Усе жахливе, кров і страждання, повинні або стосуватися минулого, або зображати зіткнення з ворогами, які вдерлися з космосу. Нинішнє належало зображати спокійним і невимовно щасливим царством під мудрою владою володарів. Тільки так, і не інакше! Для тормансіанина мистецтво, яке має відношення до сьогодення, позбавлене будь-якого інтересу. «Глуха нудьга від цього мистецтва розповзається по всій планеті», — якось влучно сказала Чеді.

Причиною всіх цих явищ було одне: поганого у цьому світі завжди більше, ніж доброго. Кількість труднощів, нещасть, нудьги й горя, за приблизними підрахунками земної Академії Горя і Радості для ЕРС, перевершувала щастя, любов і радість у п'ятнадцять — вісімнадцять разів за косим зрізом середнього рівня духовних потреб. Очевидно, на Тормансі зараз те саме. Досвід поколінь, який накопичувався у підсвідомості, стає переважно негативним. У цьому полягає сила зла, могутність Сатани, як говорили в давнину релігійні люди. Чим стародавнішим був народ, тим більше у ньому накопичувалось, на зразок ентропії, цього негативного досвіду. Тормансіани — нащадки і брати землян — проіснували зайвих два тисячоліття у невлаштованості, під ударами Стріли Арімана, і в запереченні добра вони набагато стародавніші від земного людства...

Засмучено зітхнувши, Вір Норін огледівся і зустрівся поглядом з дівчиною, що обіперлася об виступ стіни недалеко від книжкового кіоска: великі очі, по-дитячому тоненька шия і дуже маленькі руки, які нервово перегортали аркуші жовтого паперу, очевидно, листи. Норіну передалося її відчуття тривожного смутку. Поодинокі краплі сліз одна за одною скочувалися з-під довгих вій дівчини. Гостре, досі не знане співчуття різонуло астронавігатора. Не зважаючи так зразу заговорити з незнайомкою, він роздумував, як би зарадити її горю. Смаглявіша, ніж у столичних мешканців, шкіра виказувала жителя хвостової пізкулх Коротка й легка сукня відкривала стрункі, міцні ноги. Дивний колір волосся — чорний з попелястим відтінком — вирізнявся серед звичних чорних з червонуватим відливом голів тормансіан і гармоніював із сірими очима дівчини. Навколо снували відвідувачі поштамту. Чоловіки зрідка кидали на неї нахабні погляди. Дівчина відверталася або опускала голову, прикидаючись заглибленою у листа.

Що довше спостерігав Вір Норін незнайомку, то сильніше відчував у ній душевну глибину, яку він рідко зустрічав у Тормансіанках, здебільшого

позбавлених самовиховання і психічної культури. Він зрозумів, що вона на грані великої біди.

Вір Норін знав, що підійти так просто до людини, яка тобі сподобалась, і заговорити з нею тут не можна. Душевна ніжність, така природна на Землі, викликала на Тормансі тільки настороженість і відштовхування. Старші люди, з «джи», боялися, що людина, яка з ними заговорила, виявиться таємним шпигуном держави, провокатором, який вишукує уявних антит державних змовників з тих, кого обійшли випробування «Зустрів чі із Змієм». Молодші жінки боялися чоловіків. Роздумуючи, Вір Норін знову зустрівся поглядом з незнайомкою і усміхнувся їй, вклавши в цю усмішку всю симпатію, яка так раптово народилась, і готовність прийти на допомогу.

Дівчина здригнулася, на секунду її обличчя закам'яніло, і на очі впала непроникна завіса. Але сила доброти, якою світилися очі землянина, перемогла. Вона сумовито й слабо усміхнулася у відповідь, нагадавши Вір Норіну персонаж історичних фресок у музеї Останньої Еллади на острові Хіос. Тормансіанка дивилася тепер на нього уважно й здивовано.

Вір Норін підійшов до неї так швидко, що дівчина відступила злякано й простягла руку, ніби наміряючись відштовхнути його.

— Хто ти? Зовсім інший. — Тормансіанка знову подивилася на астронавігатора й повторила: — Зовсім інший.

— Нічого дивного, — усміхнувся Вір Норін, — я приїхав здалеку. Дуже! Але я тут у безпеці, а що загрожує вам? Яка біда трапилася з вами? — і він показав на сторінку листа.

— Як смішно ти говориш, я ж не з високих людей столиці, — усміхнулася дівчина і, борючись із непроханими сльозами, додала: — Все пропало. Я мушу вертатися назад, а для цього... — Вона замовкла й відвернулася, піднявши голову до литого чавунного фриза і вдаючи, що розглядає складну в'язь ієрогліфів і змій.

Вір Норін узяв маленьку обвітрену руку. Тормансіанка подивилась на власну долоню, ніби дивуючись, чому вона опинилась у такій великій руді.

Невдовзі Вір Норін знав усе. Сю Ан-Те, чи Сю-Те, приїхала з хвостової пізкулі, з невідомого астронавігатору міста, де з якихось важливих причин (він не став розпитувати) їй не можна більше лишатися, приїхала до столиці, до брата, що працює на ливарному заводі. Брат — єдиний, хто був у Сю-Те на світі, він мріяв влаштувати її в столиці, навчити співів і танців. Якби пощастило, вона могла б зробитися «джи». Це було одвічною мрією брата, який самовіддано любив сестру, — явище рідкісне у сім'ях тормансіан. Чомусь братові над усе в світі хотілося, щоб Сю-Те жила довго, хоч сам він виявився нездатним здобути необхідну освіту для того, щоб стати «джи».

Доки Сю-Те добиралася до столиці, брат отримав травму на виробництві, і його передчасно відіслали до Палацу Ніжної Смерті. Вбоге майно і, головне, заощадження, які він робив, очікуючи на приїзд Сю-Те, розтягли сусіди. Перед смертю він надіслав Сю-Те прощального листа, знаючи, що по приїзді вона піде на поштамт отримувати інструкцію, як його знайти в столиці. І ось... Сю-Те простягла жовті аркушки.

— Що ви тепер думаєте робити? — запитав Вір Норін.

— Не знаю. Першою думкою було піти до Палацу Ніжної Смерті, але там скажуть, що я надто молода й здорова, і відішлють кудись, де буде гірше, ніж там, звідки я приїхала. Якщо ще зважити на те... — Вона завагалась.

— Що ви вродлива?

— Скажіть краще: викликаю бажання.

— Невже важко знайти добру людину в такому великому місті і попросити у неї допомоги?

Сю-Те подивилася на землянина з неприхованим співчуттям.

— Ти справді здалеку, можливо, з лісів, які, кажуть, ще ростуть на хребтах Червоних Гір і Поперечного кряжа.

Вір Норін здивовано звів брови, і Сю-Те пояснила:

— Чоловіки залюбки дали б мені гроші, які довелося б одразу відпрацювати.

— Відпрацювати?

— Авжеж! Чи ти не розумієш! — нетерпляче вигукнула дівчина.

— Так, так... А жінки?

— Жінки тільки образили б мене й порадили б іти працювати. Наші жінки не люблять молодих, привабливіших для чоловіків, ніж вони самі. Жінка жінці завжди ворог, доки не постаріє.

— Тепер я розумію вас. Даруйте чужоземцеві за недоладне запитання. Та, може, ви згодні би прийняти допомогу від мене?

Дівчина вся напружилась, роздумуючи й вивчаючи обличчя Вір Норіна, після чого слабка усмішка торкнулась її чутливого рота.

— Що ти маєш на увазі, говорячи «допомога»?

— Зараз ми підемо в готель «Лазурна Хмара», де я живу. Там знайдемо для вас кімнату, поки ви не влаштуєтесь. Пообідаємо разом, якщо ви захочете бути моєю супутницею. Потім ви займетеся своїми справами, а я — своїми.

— Ти, певно, можновладний чоловік, якщо мешкаєш у горішній частині міста, у готелі, і я сама не знаю, чому так сміливо розмовляю з тобою... Може, ти мене з кимось переплутав? Адже я звичайна обмежена «кжи» з далекої місцевості! І я нічого не вмію...

— А співати й танцювати?

— Трохи. Ще малювати, але хто цього не вміє?

— Три чверті міста Центру Мудрості!

— Дивно. У нашій глушині співають старих пісень і багато танцюють.

— І все-таки я не сприйняв вас за іншу. Я не знаю жодної жінки в столиці.

— Як це може бути? Ти такий... такий...

Замість відповіді Вір Норін підхопив дівчину під руку, як це заведено у мешканців столиці, і бігцем повів її до готелю. Сю-Те була моторною, спритною і зразу освоїлася з ходом астро-навігатора. Вони піднялися на пагорб, до жовтого з білим будинку «Лазурної Хмари» і увійшли до низенького вестибюля, затемненого так сильно, що й удень його освітлювали зелені лампи.

— Сю-Те погрібна кімната, — звернувся Вір Норін до чергового.

— Йй? — безцеремонно тицьнув пальцем у бік дівчини молодий тормансіанин. — Документи!

Сю-Те покійно й схвильовано понишпорила в невеличкій торбинці біля пояса й дістала червоний папірець.

Черговий навіть присвиснув і не захотів його узяти.

— Ого, а де картка прийому до столиці?

Дівчина, бентежачись, почала пояснювати, що картку повинен був приготувати брат, але він...

— Однаково! — грубо перебив черговий. — Жоден готель у місті Центру Мудрості тебе не пустить! І не проси, марна справа!

Вір Норін, стримуючи накипіле обурення, зовсім непристойне для земного мандрівника, почав переконувати чергового. Одначе навіть

всесильна картка гостя Ради Чотирьох не допомогла.

— Я втрачу місце, коли впусчу людину, яка не має документів. Особливо жінку.

— Чому «особливо жінку»?

— Не можна заохочувати розпусту.

Вперше Вір Норін відчув на собі гнітючу залежність Тормансіан від будь-якого дрібного начальника — здебільшого паскудної людини.

— Але я можу приймати друзів?

— Звичайно. У себе — будь-ласка! Одначе вночі можуть навідатися «лілові» з перевіркою, і тоді матимете неприємності — для неї, звичайно! Де ж вона?

Вір Норін оглянувся. У розпалі суперечки він не помітив, як Сю-Те зникла. Почуття великої втрати примусило його блискавично вискочити на вулицю, приголомшивши навіть чергового, який усякого набачився. Витончена нервова чутливість штовхнула Вір Норіна ліворуч. За хвилину він побачив Сю-Те попереду. Вона йшла, опустивши голову, все ще стискаючи в кулачку свій непотрібний червоний «документ».

Ще ніколи Вір Норін не відчував такого сорому від невиконаної обіцянки. І ще щось домішувалося до нього — неясне й надзвичайно неприємне, можливо, почуття древньої чоловічої гідності, що зазнала фіаско в очах чарівної жінки, яка до того ж опинилася в біді.

— Сю-Те, — покликав він.

Дівчина оглянулася, на мить радість промайнула на її обличчі, ледь піднявши куточки скорботно складених губ, від одного вигляду яких стислося серце землянина. Він подав їй руку.

— Ходімо!

— Куди? Я й так завдала тобі неприємностей. Я бачу, ти тут такий же чужий, як і я, і не знаєш, що можна й чого не дозволено. Прощай!

Сю-Те говорила із зворушливою переконливістю. Мудрий смуток світився в її великих очах, нестерпний для земної людини, з народження вихованої для боротьби проти страждання.

Астронавігатор не бажав застосовувати психічну силу, щоб підкорити дівчину своїй волі, але йому нічим було переконати її.

— Ми зайдемо до мене. Ненадовго! Доки я не пораджуся з друзями і не знайду кімнати для вас, а заодно й для себе. Раніше готель був мені байдужий, а тепер осоружний.

Сю-Те скорилась. Вона знову увійшла до вестибюля, де черговий зустрів їх цинічною посмішкою. Вір Норін захотілося покарати його: за кілька секунд черговий підповз до Сю-Те, простягаючи їй ключа від

кімнати Вір Норіна. На Тормансі всі громадські установи й кімнати старанно зачинялися — слабка спроба боротися з жахливо поширеними крадіжками. З улесливою фізіономією черговий поцілував запилюжену ногу дівчини. Вона обімліла і кинулася бігти. Вір Норін спіймав її за руку й повів до відведених йому двокімнатних апартаментів, які вважалися розкішшю для столичних гостей.

Він посадив свою втомлену і вражену до глибини душі гостю у м'яке крісло. Помітивши, що вона нервово облизує пересохлі губи, дав їй напитися; поклавши руку на гарячий лоб Сю-Те, заспокоїв її і лише після цього викликав з-під ліжка дев'ятиніжку. СДФ темно-сливового кольору тихо загув, Сю-Те підхопилася, переводячи погляд з машини на Вір Норіна із змішаним виразом обави і захвату.

Вір Норін заходився був викликати Таеля, але знайшов лише чергового по зв'язку з землянами, одного з однодумців інженера. Вір попросив чергового знайти йому притулок серед «джи».

Закінчивши розмову, він перемкнув СДФ на прийом, вмостився поруч з Сю-Те і став розпитувати її, поки не відчув, що вона заспокоїлась і лише змагається з важкою втомою. Нічого не варго було занурити у міцний сон дівчину, яка слухняно згорнулася клубочком у кріслі. Сам Вір терпляче вичікував, поки заговорить СДФ, теж відпочиваючи перед відвідинами «майстерні» медико-біологічного інституту. Минуло понад дві години. Пролунав ледь чутний сигнал виклику, і на екрані з'явився стривожений Таель, який завжди боявся нещастя.

Вір Норін відразу отримав адресу. У кварталах, зайнятих будинками «джи», де жив самотній професор Асоціації Архітектури, до послуг землян знайшлося дві зручні кімнати. Там мешкала здебільшого технічна інтелігенція, серед якої немало роль відігравали однодумці Таеля, з тих, хто дивився фільми «Темного Полум'я».

Сю-Те прокинулась і озирнулася, натягуючи на коліна зім'яту сукню.

— Ідіть умийтеся, — весело запропонував астронавігатор, — і ми підемо обідати, а потім — на квартиру. Кімнату знайдено, але вона буде поряд з моєю. Вам це не заважатиме?

Сю-Те радісно сплеснула в долоні.

— Зовсім ні! Так швидко? Ох, як дозго я спала! Останні дві ночі я їхала, стоячи в коридорі, у мене скінчилися гроші...

— То ви дуже голодні! Ходімо!

Вони зайшли до великого Палацу Харчування, гарної, за мірками Ян-Ях, будови, із скляними дверима, оправленими в залізо й оздобленими полірованим камінням.

Сю-Те, соромлячись своєї легкої дешевої сукні — у ці години жінки звичайно носили штани, — забилася в куток і звідти з цікавістю стежила за незнайомою обстановкою і поведінкою столичних людей. Вір Норін теж любив це робити у вільні хвилини. Їм подали обід. Крадькома поглядаючи на свою супутни-цю, він дивувався, як красиво, без жадібності й без удаваної манірності їла ця, без сумніву, голодна дівчина. Зовсім як жителька Землі. Вір Норін тільки згодом дізнався, що Сю-Те не отримала виховання і її приємні манери пояснювались вродженою душевною делікатністю.

Неподалік від них, біля полірованої колони сірого штучного мармуру, зсунувши кілька столиків, розташувався галасливий і розв'язний гурт молодих людей. Вір Норін і Сю-Те могли вільно обмінюватися враженнями, не привертаючи нічиєї уваги. Між столами в ритмі танцю рухалась дівчина в червоно-коричневій сукні, навдивовижу гарної будови як для тормансіанки. Вона ходила прямо й гордо, її розумне обличчя із замисленим і сумним виразом було визивно нафарбоване. Серед відвідувачів і подавальниць вона справляла враження рідкості, хоча легкий наліт вульгарності приховував її вишукану манеру триматися. Ноги дівчини у золотих черевичках на високих підборах ступали м'яко й невимушено.

— Погляньте, які красиві ноги! — вигукнула Сю-Те.

Астронавігатор покосився на маленькі ступні своєї супутниці, взуті в сандалії-підосви з двома ремінцями, які сходилися між великим і другим пальцями. Рівні, як у дітей, ноги Сю-Те здавалися босими і беззахисними. Вона заховала їх під стіл і повторила:

— Погляньте, яка вона зажурена. Це доля всіх вродливих дівчат. Можливо, її треба втішити, як і мене?

Астронавігатор змовчав, подумавши, що Сю-Те не просто так звернула увагу саме на цю дівчину. І та й друга вирізнялися своєю серйозністю серед інших молодих жінок з їхньою нервовою крикливістю і кривлянням, що вважалося модним у столиці Торманса.

— Я відчуваю, ти зовсім незвичайна людина. Може, — в очах Сю-Те промайнув переляк, — перевдягнений «Змієносець»?

— Ви коли-небудь чули, щоб бодай один «Змієносець» допомагав першим зустрічним? — усміхнувся Вір Норін.

— Ніколи! — зраділа дівчина. — Але чому ти не говориш мені «ти», як у нас заведено? Чому?

— Потім поясню.

Кінець обіду проминув у мовчанні. Притихла Сю-Те пішла за Вір

Норіном у пошуках будинку з обіцяним житлом. Вони заблукали в старій частині міста з тісними, кривими вуличками. Вір Норін зупинив перехожого «кжи».

— Піднімайся праворуч, — сказав той, — побачиш квартали сірих будинків ніби з цегли. Як загавкають собаки, вважай, що прийшов.

У кварталах будинків «джи» Вір Норін і раніше бачив немало собак, яких на повідках прогулювали жінки. В інших місцях міста він не помітив ніяких домашніх тварин. Для землянина не було сумніву, що собаки завезені сюди з рідної планети, їхня дивовижна схожість із земними не могла бути випадковою.

— Тут занадто багато собак! — здивувалася Сю-Те. — Навіщо вони?

— Мабуть, довгоживучі мають час, щоб приділяти його тваринам. Мені завжди собаки здавалися бранцями тісних будинків і кімнат, придатних хіба що для котів...

— І для людини, — докинула Сю-Те.

— Так, на жаль. Найпалкішими любителями собак іноді бувають самотні, неврастеніки або чимось ображені люди. Для них прив'язаність собаки служить опорою, ніби запевняючи їх, що й вони для когось вищі істоти. Дивовижно, наскільки багатоліке це прагнення бути вищою істотою! Небезпека, недооцінена психологами давнини!

— Нашими психологами у давнину? Ти знаєш історію?

— Трохи.

— Як би мені хотілося знати її більше! Історія була для мене найцікавішим предметом у школі...

Господар квартири був удома. Високий, похилого віку «джи» низько вклонився астронавігаторові, обережно потис руку Сю-Те. У темному вузькому передпокої Вір Норін звернув увагу на масивні входні двері з кількома складними замками.

— Це не від злодюг, — пояснив господар, — вони, коли схочуть, все одно влізуть.

— Невже?

— Звичайно. Я гадаю, небагато з нас усвідомлюють, наскільки ми, «джи», безпомічні перед хуліганами й злодіями. Боронитися нам не можна. Навіть коли б ми мали зброю! Доводиться відповідати за завдані каліцтва, якби на тебе навіть напали з ножом. Мене дивує, що так мало «кжи» використовують надані їм державою можливості: вдиратися до квартир, бити, ображати.

— Навіщо ж державі заохочувати неподобства?

— Дуже просто. Це дає розрядку тим, хто невдоволений життям,

видимістю свободи. Злодії не такі страшні, вони обмежаться тими чи іншими речами. Набагато небезпечніші «очі володаря»! Вони підбирають ключі, нишпорять по квартирах, сподіваючись знайти заборонені книжки, пісні, особисті щоденники, листи.

— І все це заборонено?

— Ви з неба впали?! Ой, вибачте, й справді!.. — Господар зніяковів.

Вір Норін попросив провести їх до кімнат.

Квадратні, завішані килимами й шторами, вони видалися Сю-Те дуже затишними. Вибравши на пораду господаря кімнату, що виступала — у вигляді ліхтаря — на вулицю, вона ледве стримувала сльози вдячності.

— Я знаю, молоді дівчата люблять мріяти, спостерігаючи життя, яке йде повз них, — несподівано лагідно проказав професор.

— Ви маєте доньок? — запитала Сю-Те.

— Була... Померла в Палаці Ніжної Смерті: виявилася «кжи» за здібностями і не захотіла скористатися моїм правом.

— Яким? — тихо спитав Вір Норін.

— Правом зберегти одну людину з моєї сім'ї, навіть коли вона «кжи». Для догляду за майбутнім старим, який ще потрібен державі. І ось не лишилось нікого...

Вір Норін змінив тему розмови, попрохавши дозволу пізніше привести СДФ, щоб не привертати уваги. Господар схвалив цю обачливість.

— А вас, Сю-Те, — сказав Вір Норін, — я попрошу нікуди не ходити, доки не отримаєте картку для повноправного проживання в столиці.

— Не турбуйтеся! Я попильную її і нікуди не відпущу вашу пташку. Правда, вона схожа на гітау?

Вір Норін зізнався, що уявлення не має про таке створіння.

— Маленька, з чорно-лопелястою голівкою і хвостом, груди у неї вишневі, спина й крила яскраво-сині, лазурові. Невже не бачили?

— Ні.

— Даруйте старому! Я все забуваю, що ви не наш. Вір Норін помітив, як здригнулася Сю-Те.

До інституту Вір Норін дістався вже в сутінках. «Майстерня» тількино зібралась. Як завжди, прихід землянина викликав неприховану цікавість, серед учених вона була особливо гострою.

Вір Норін пам'ятав попередження Таеля. На кожному зібранні, крім таємних агентів Ради Чотирьох, могли бути встановлені прилади для запису виступів і підслуховування розмов. Нестача ресурсів не дозволяла проробляти це на кожному зібранні, але там, де був присутній земний гість, звукозапис проводився напевне. І він вирішив не викликати розмов,

небезпечних для співбесідників.

На подив астронавігатора, присутні поводитись невимушено і висловлювались досить різко. Наслухавшись про самочинство олігархії, Вір Норін навіть стривожився. За такі промови вчених повинні були негайно посадити у в'язницю. Тільки згодом до нього дійшли психологічні тонкощі політики Чойо Чагаса: нехай виговорюються — все одно вони не можуть не думати про становище суспільства, — нехай вибухають пустопорожніми промовами, зате не будуть створювати конспіративних організацій, боротьба з якими призвела б до небажаних вилучень із середовища цінних для держави інтелігентів.

Першим виступив молодий, аскетичного вигляду вчений з гнівним вогнем в очах і випнутим підборіддям. Він говорив про марність подальшого розвитку науки: чим ширшим ставав її фронт і глибше проникнення в таємниці природи, тим більших зусиль і матеріальних витрат потребував кожен її крок. Швидкі просування окремих осіб неможливі. Пізнання виявилось надто багатограним, дедалі складніші експерименти уповільнюють хід досліджень і, крім того, нагромаджують гори невикористаної інформації. При малій витраті коштів на науку немає ніякої надії, що вона зможе вирішити завдання, що стоять перед нею, проникнути в глибокі протиріччя біологічних механізмів і соціального розвитку.

Виходить, вони, вчені, отримують від держави привілеї за те, чого зробити не можуть, тобто є паразитами, які живуть на ренту одержаних знань. Роздрібнені знання заглиблюються у питання, практично вже непотрібні, тому що резерви планети вичерпані. Вчений скінчив заклик відмовитись від жрецької амбіції і скерувати свої погляди до неба, звідки з'являються зорельоти могутніх цивілізацій, які зуміли не знівечити природу, що їм дісталась, і насамперед — землян, братереьки схожих на людей Ян-Ях.

Заступник директора, що сидів біля Вір Норіна, похитав головою і прошепотів:

- Небезпечна промова, дуже небезпечна.
- Йому щось загрожує?
- Серйозні наслідки.
- Він буде покараний державою?
- Не думаю. Але колеги не подарують йому такого само-розвінчення.

Перед столом, де засідала рада «майстерні», встав інший учений; блідий і похмурий, він карбував слова з уїдливою посмішкою:

- Не можна закликати на допомогу чужі цивілізації космосу. Вони

з'являться завойовниками, і ми станемо їхніми рабами. Це передбачив великий Іно-Кау ще у Вік Мудрої Відмози, тобто в момент першого контакту з інопланетними культурами. Нехай пробачить земний гість, але такий погляд реаліста, а не романтичного мрійника.

— Я не дивуюсь! — подав репліку Вір Норін. — На Землі, ще в Еру Роз'єднаного Світу, знаменитий китайський учений Янг вимагав, щоб ми не відповідали на виклики, якщо зони прийдуть з інших планет. Водночас німецький астроном Гернер заявив, що у встановленні зв'язку з іншими світами він бачить останню можливість уникнути всепланетного самогубства. Він мав на увазі війну з використанням найстрашнішої зброї, яку до того часу вже винайшла наука.

Заступник директора інституту, взявши слово, перелічив благодіяння, внесені в біологічну медицину вченими інституту: ліки, особливо галюциногенні наркотики, і методи перебудови психіки.

— Ось реальне спростування інсинуацій першого оратора, ніби наука не результативна в соціальних справах. Вона має пряме відношення до благ для людства.

— Даруйте чужоземцеві, — втрутився Вір Норін, — яким чином?

— Інформація, хоч би яка широка вона була, сама по собі не породжує мудрості й не допомагає людині здолати свої труднощі. Безмежна людська глупота не дає можливості зрозуміти істинну природу нещастя. З допомогою наших апаратів і хімікалій ми вбиваємо в тупі голови основні розв'язання соціальних проблем. На завдання великого й мудрого Чойо Чагаса ми створили гіпнотичного змія, який розкриває задуми ворогів держави. Наш інститут виготовляє машини для насичення повітря високоефективними заспокоювачами й галюциногенами, мізерна кількість яких здатна змінити хід думок найбільш зневіреної людини й примирити її з незгодами, ба навіть смертю...

— Так, але наука не зуміла навіть з'ясувати сенс існування людини, — раптом перебив заступника директора новий оратор, чоловік з ріденькою і вузенькою борідкою, схожий на давніх монголів. — Люди не більше розуміють мету життя, аніж жахливі тварини суходолу й океану, які зникли з планет, тому я не схильний тішити себе, як наш вельмишановний начальник. В очах невігласів, чи то «кжи», чи вищих шарів суспільства, наука завжди має рацію, розбиваючи здавна усталені уявлення. Вони гадають, що наука сама по собі найбагородніший інструмент людини, викривлена тільки бридкою його вдачею, що вона найефективніша сила життя. Словом, у їхньому уявленні ми повинні завжди йти тільки науковим шляхом — магічним, який перетворював би вченого у чарівника й оракула!

Яка іронія! Чи варто говорити, який гіркий урок одержали завдяки цьому забобонові народ і вся планета Ян-Ях!

Розрив між народом Ян-Ях і наукою був настільки великий, що спричинився до цілковитої некомпетентності більшості людей, які ставилися до вчених з містичним побоюванням. А ми платимо їм відсутністю найменшої турботи про долю народу.

Заступник директора дав знак головуючому, і той зупинив оратора:

— Вдруге за цей вечір виступи набирають недопустимої форми наклепу на науку та її чесних трудівників. Давайте краще послухаємо нашого гостя, його думку про науку, оцінку сьогоднішніх промов, хоч вони не пішли потрібним напрямком. Вір Норін підвівся, вибачився, що неточно зрозумів виступаючих, і сказав, що спробує викласти думку землян про науку в загальних рисах.

— Наука не знає і не може знати всієї неосяжності світу. І віра в те, що вона вже знайшла розв'язання всіх проблем, приведе до катастрофи. Так можуть думати тільки засліплені догматизмом або некритичним ентузіазмом люди. Жодне з відкриттів, жоден з великих законів не остаточні. Думають про повноту й закінченість науки звичайно догматичні голови в математиці, але ж це те саме, якби історик вирішив, що історія завершена. Що більше розвивається наше знання, то більше загадок природи стає перед нами. Безмежне багатство найзвичніших явищ, невичерпне у своїй різноманітності, у звивистих шляхах історичного розвитку. Ми на Землі уявляємо науку як неосяжну роботу, що сягає вдалину на мільярди парсеків і в майбутні покоління на тисячі століть. Такий складний і загадковий всесвіт, що за минулі тисячоліття розвитку науки ми втратили зарозумілість древніх учених і привчилися до скромності. Одне з основних положень, якого ми вчимо наших дітей, говорить: «Ми знаємо лише мізерну частину з того, що нам належить знати...»

Легкий гомін подиву пройшов кімнатою, але вчені вміли слухати, і Вір Норін провадив далі:

— Природа, в якій ми живемо й частиною якої ми є, формувалася сотні мільйонів років через історичну зміну врівноважених систем. У її теперішньому вигляді ця складність настільки велика й глибока, що ми не можемо гратися з природою, користуючись вельми обмеженими науковими даними. Виграш тут дуже нечастий, випадковий, а програшів — безліч. Дуже давно на Землі люди, спокушені бажанням брати щось без особливих зусиль, за ніщо, грали на цінності. Однією з поширених ігор була рулетка, легко крутилося колесо з переділками, оточене нерухомим

лімбом. На колесо кидали кульку, і зупинка колеса чи кульки — про це не збереглося відомостей — біля певних цифр на лімбі приносила виграти. Інакше гроші забирав власник машини. У ті часи люди не мали ніякого уяв^ лення про закони цієї гральної машини і, хоч підозрювали всю випадковість збігу, продовжували грати, програючи все майно, якщо своєчасно не йшли з ігрового будинку.

Так і нам не можна грати з природою, яка мільярди років сама грає навромацки, бо це — її метод, підмічений ще сім тисячоліть тому в древній Індії і названий Раша-Ліла — «божественна гра». Наше завдання знайти вихід з ігрового будинку природи. Лише поєднання всіх сторін людського пізнання допомогло нам піднятися вище цієї гри, тобто вище богів Індії. Ми могли й не встигнути, бо в дедалі густішому інферно нашої планети Стріла Арімана могла б завдати непоправної шкоди. Я використав термін, можливо, незрозумілий вам, — густе інферно. Щоб не вдаватись до пояснень, визначимо його так: коли людина невміло проявляє удавану владу над природою, вона руйнує внутрішню гармонію, здобуту ціною квадрильйонів жертв на олтарі життя. «Коли ми зрозуміємо, що золотки і пшениця складають єдність, тоді ми візьмемо спадок природи в добрі, мудрі долоні», — сказав один учений. Таке, в найзагальніших словах, ставлення до науки на Землі.

Що я можу сказати про вашу науку? Три тисячоліття тому мудрець Ерф Ром писав, що наука майбутнього повинна стати не вірою, а мораллю суспільства, інакше вона не замінить повністю релігії і лишиться порожнеча. Жага знань повинна замінити жагу поклоніння. Мені здається, що у вас ці співвідношення ніби вивернуті навиворіт і навіть кардинальне питання про вічну юність ви зуміли вирішити ранньою смертю. Якою я бачив науку в інститутах і на сьогоднішній дискусії? Мені здається, головною її вадою є зневага до людини, аж ніяк недопустима у нас на Землі. Гуманізм і нелюдськість у науці йдуть поряд. Тонка грань розділяє їх, і треба бути дуже чистою і чесною людиною, щоб не зірватися. Крім того, розвиваючись, гуманізм перетворюється на жорстокість, і навпаки- такою є діалектика всякого процесу. Спасіння життя будь-якими засобами перетворюється на жорстоке знуцання, а ДНС тоді стає благодіянням, хоча в іншому аспекті, хто сперечатиметься про нелюдськість ДНС? Ви робите дослідження над тваринами й ув'язненими, але чому не йдете ви через психіку, яка незрівнянно багатша й ширша від будь-якого хімічного препарату? Чому не охороняєте психічну атмосферу від злоби, брехні, на догоду будь-чому, від плутаних думок і пустих слів? Навіть найважливіші наукові теорії в духовно моральному відношенні перебувають на рівні мислення

кам'яного віку, якщо не будуть переведені в свідому мудрість людської моралі, приміром, так, як багато відкриттів були пророчо передбачені в індійській та китайській давній філософії.

Існування психічної атмосфери стало відоме ще в ЕРС, коли один з найбільших учених Землі, Вернадський, назвав її ноосферою. За тисячі років до Вернадського до поняття ноосфера наблизились древні індійці. Вони дали навіть повне визначення — небесна хроніка Акаші. Вона включала, сказати б, історичний запис подій на планеті, відображала почуття і досягнення мистецтв. Вернадський вважав ноосферу наповненою тільки потрібними ідеями й фактами, тобто інформацією самої лише науки.

Однак Вернадському належить ще одна велика ідея, ігнорування якої ледве не занапостило нашу спільну батьківщину — Землю і спричинило катастрофу у вас, на Ян-Ях.

Виходячи з дисиметрії об'єму (простору), що його займає живий організм, його правизни — лівизни, нерівності явищ під час обертання «за Сонцем» — проти нього, Вернадський визначив дисиметричну причину цих явищ (принцип Кюрі) і особливу геометрію простору життя. Іншим способом правизна — лівизна створена бути не може. Звідси виходить необоротність явищ життя, оскільки простір живого організму може мати тільки полярні вектори (вектор часу або вектор смерті). Інакше кажучи, живе будується виключно за принципами діалектичного розвитку.

Відоме «число Лошміда» (величина атомних комплексів і гранична швидкість хвилеподібного руху в газовій чи водній атмосфері дихання). Це число обумовлене розмірами планети і властивостями її мертвої речовини. Тому існує гранична кількість маси життя, живої матерії, яка може існувати на даній планеті. Кількість ця — величина постійна й мало коливається в геологічному часі. Порушення її веде до масового вимирання. Але повернімося до ноосфери. Про неї треба турбуватись більше, ніж про атмосферу, а у вас в неповазі і та й інша. Великі лікарні влаштовані без урахування психологічного впливу середовища; дивуюся, що там видужують.

— Ще й як видужують! — запевнив заступник директора.

— Розумію. Люди Ян-Ях не подібні до туго напнутих струн, як ми, земляни, і не так потерпають в інфернальних умовах. Вони не мають іншого виходу. Ми б негайно розплатилися тут за нашу швидкість реакції, напруженість почуттів і навантаження пам'яті...

Благодіяння, про які тут ішла мова, на мій погляд, убивчі й не виправдані ніякою державною потребою. Заспокійливі засоби, які мирять людей з незгодами життя, схожі на косу, що стинає під корінь усе: квіти й

бур'ян, добре й погане. Очевидно, ваша біологічна наука спрямована на придушення внутрішньої свободи з метою поверхової стандартизації індивідів, тобто створення юрби. Всі перелічені вами дослідження орієнтовані саме так. Як же можна забрати прекрасне й сплести з нього гірлянди людських доль, допомагати людям знаходити й цінувати все світле в житті, якщо ви глушите емоції, знищуєте душу?

Після страшних потрясінь і дегуманізації ЕРС ми почали розуміти, що справді можна знищити душу, тобто психічне «я» людини, через непотрібне й самозвеличуване мудрування. Можна позбавити людей нормальних емоцій, любові й психічного виховання і замінити все це кондиціонуванням мислячої машини. З'явилося багато таких «нелюдей», дуже небезпечних, тому що їм були довірені наукові дослідження, нагляд за справжніми людьми і за природою. Вигадавши міфічний образ князя зла — Сатани, людина стала нею сама, особливо для тварин. Уявіть на мить сотні мільйонів мисливців, які вибивали тварин лише заради задоволення, величезні різниці, дослідні віварії інститутів. Далі крок до самої людини, — і ростуть гекатомби трупів у концтаборах, з людей здирають шкіру і плетуть з жіночих кіс мотузки й килимки. Це було, людство Землі від цього не сховається і завжди пам'ятає епохи виправдання вченими зла. Але чим глибше пізнання, тим більшої шкоди можна завдати! Тоді ж вигадали методи створення біологічних потвор — на зразок мозку, який живе у розчинах окремо від тіла, або поєднання частин людини з машинами. Словом, той самий шлях до створення нелюдей, у яких з усіх почуттів залишилося б тільки прагнення до безмежної садистської влади над справжньою людиною, неминуче викликане їхньою величезною неповноцінністю. На щастя, ми вчасно виявили ці безумні наміри новоявлених сатанистів.

— Ви самі собі суперечите, посланцю Землі! — сказав хтось, витягуючи тонку шию, на якій сиділа велика голова з плоским обличчям і злими вузькими, наче щілини, очима. — То природа надто нещадна, граючи з нами у жорстоку гру еволюції, то людина, віддаляючись від природи, робить непоправну помилку. Де ж істина? І де сатанинський шлях?

— Діалектично: і в тому і в іншому. Доки природа тримає нас у безвиході інферно, водночас піднімаючи з нього еволюцією, вона йде сатанинським шляхом безжалісної жорстокості. І коли ми закликаємо до повернення в природу, до всіх її чудових принад краси і брехливої свободи, ми забуваємо, що під кожною, чуєте, кожною, квіткою ховається змія. І ми робимося слугами Сатани, якщо користуватися цим давнім образом.

Але, впадаючи в іншу крайність, ми забуваємо, що людина — частина природи. Вона повинна мати її навколо себе і не порушувати своєї природної структури, інакше втратить усе, ставши безіменним механізмом, здатним на будь-яку сатанинську дію. До істини можна пройти по лезу між цими двома хибними шляхами.

— Чудово сказано! — вигукнув перший оратор.

— Нехай дарують мені колеги, вчені Ян-Ях, якщо я не зумів передати мудрість Землі, об'єднану з величезним знанням Великого Кільця Галактики. Врешті я всього-на-всього астронавігатор. Лише відсутність інших, достойніших людей примушує мене говорити перед вами. Не подумайте, що я сповнений гордістю за незмірно більший кругозір науки нашого світу. Я схиляюся перед героїчним прагненням до пізнання на самотності, відрізаний від усіх планет. Кожен ваш крок важчий від нашого й тому цінніший, але тільки за однієї абсолютної умови: якщо він спрямований на зменшення страждань людства Ян-Ях, на підйом з інферно. Такий у нас єдиний критерій цінності науки.

Вір Норін низько вклонився присутнім, а ті мовчали, чи то приголомшені, чи обурені.

Заступник директора інституту подякував Вір Норіну і сказав, що, можливо, земна мудрість велика, але він з нею не згоден. Необхідно продовжити дискусію, яка є дуже важливою.

— Я теж не погоджуся з вами, — усміхнувся астронавігатор, — дотримуючись земної мудрості. Колись і в нас на землі проводилось багато дискусій з мільйонів питань, видавались мільйони книжок, у яких люди сперечались із своїми супротивниками. Врешті ми заплуталися в тонкощах семантики і силогізмів, у хащах мільйонів філософських визначень речей і процесів, складної в'язі математичних досліджень. У літературі йшов аналогічний процес нагромадження вишуканих словесних вивертів, нагромадження порожньої форми, яка нічого в собі не містить.

І роздрібнена свідомість у тенетах цих вигаданих лабіринтів породила такі безглузді фантастичні витвори образотворчого мистецтва й музики, де всі достовірні риси нашої дійсності зазнали жахливої дисторсії. Додайте до цього, що шизоїдна тріщинувата психіка неминуче відштовхується від реальності, вимагаючи повернення в свій власний світ, світ породжень хворого мозку, і ви зрозумієте силу цієї хвилі в історичному шляху людства Землі. Відтоді ми боїмося витончених дискусій і уникаємо зайвої деталізації визначень, загалом, непотрібних у вельми мінливому світі. Ми повернулися до дуже древньої мудрості, яка була висловлена ще в індійському епосі «Махабхарата» кілька тисяч років

тому. Герой Арджуна говорить: «Суперечливими словами ти мене збиваєш з пантелику. Говори лише про те, чим я зможу досягти Блага!»

— Стривайте! — крикнув заступник директора. — Ви що, і математичні визначення вважаєте непотрібними?

— Математика потрібна тільки на своєму місці, дуже вузькому. Ви самі наразили себе на голод, хвороби й духовне зубожіння за зневагу до людини й природи, за три зневіри у можливість боротьби із шкідниками й підвищення родючості самими лише біологічними засобами замість хімії, в можливість створення повноцінної штучної їжі, у велику глибину думки й духовних сил людини. Ви ухилилися від справжнього пізнання складності живої природи, надівши ланцюг однобічної і небезпечної лінійної логіки й перетворившись із вільних мислителів на скутих вами ж вигаданими методами рабів вузьких наукових дисциплін. Та сама первісна віра в силу знака, цифри, дати й слова панує над вами у працях і формулах. Люди, які вважав ють, що вони пізнали істину, захищають себе по суті тією ж забобонністю, яка є в примітивних гаслах і плакатах для «кжи».

У древніх індійців була притча про могутнього мудреця, за волею якого всі плазували перед ним. Але мудрець не вмів передбачати і був розірваний тигром-людоджером, який зненацька напав, коли мудрець не встиг зосередити свою волю для відсічі лихого наміру. Тому ваш протест не повинен уподібнюватися зустрічі з тигром, а буде дійовим лише після аналізу обстановки.

Я ще дуже мало знаю вашу планету, та поки що я не побачив у вас справжньої науки. Те, що нею тут зветься, є тільки технологія, вузький професіоналізм, так само віддалений від самовідданої праці в пізнанні світу, як ремісничий навик від справжньої майстерності. Ви змагаєтесь в ефемерних прикладних відкриттях, яких у нас щоденно робиться сотні тисяч. Це, звичайно, і важливо й потрібно, але не складає всієї науки. Всупереч поширеним у вас думкам Ян-Ях не страждає від браку технології чи від її надміру. У вас надмір техніки у великих центрах і брак у периферійних містечках породжує вкрай нерівномірне її використання і невміле поводження. Синтетичне пізнання й освіченість народу у вас навіть не вважаються обов'язковими компонентами наукового дослідження, а це ж і є основні підвалини науки. Тому й виходить нагромадження дешевої інформації скоростиглих відкриттів, добутої без роздумів і тривалого відбору, яке не дає вам поглянути на широкі простори світу пізнання. Водночас зарозумілість молодих дослідників, які вважають себе вченими, доходить до того, що вони мріють про перебудову всесвіту, навіть не наблизившись до уявлення про складність її законів.

— Перебільшення! — вигукнув заступник директора.

— Саме так! — погодився Вір Норін і відхилив спроби викликати його на суперечку про оцінку наукової діяльності інституту.

Він вийшов на вулицю, як завжди задоволений, що покидає погано вентильований будинок. Уже насунулась тормансіанська рання ніч з її глухою, беззоряною пітьмою, в якій тонує тьмянний сірий місяць. На розі, над кубиком кіоска, де продавали дурманне питво, горів ліхтар. Там юрмилися чоловіки, долинала хрипка лайка. Вітерець приніс змішаний запах напою, тютюнового диму й ночі.

Вір Норін прийшов у готель «Лазурова Хмара», «розбудив» СДФ і вивів його бічними сходами на вулицю. Потім огледів востаннє незатишне пристанище і радо подумав про квартиру з багатьма замками і про зустріч із Сю-Те, ніжною, як і пам'ять про неї. Крокуючи в супроводі дев'ятиніжки безлюдною алеєю чахлого скверу, він пригадував слова професора про гітау і вирішив зазирнути до музею природознавства. Але коли? Завтра чергова робота з Таелем над матеріалами, які надіслали з дискольотом. Потім має відбутися ще зустріч з ученими фізико-математичного інституту. Вони прагнуть нечуваних досі одкровень, а він нічого не зможе розповісти навіть про близькі йому галузі космофізики. Зблизити різноманітні ходи мислення зумів би видатний педагог або популяризатор, але не він, Вір Норін. Крім того, цей потяг до одкровень у науці метафізичний. Астронавігатор зупинивсь як укопаний. Поряд збила куряву його дев'ятиніжка. Впоперек алеї стояло шестеро тормансіан, освітлених далеким ртутним ліхтарем. Вір Норін роздумував, іти їм назустріч чи почекати. Він не боявся нічого, навіть якби йшов сам-один, а в присутності СДФ не існувало взагалі ніякої небезпеки. Але він міг, боронячись, завдати тормансіанам пошкодження, і цього слід було уникнути.

— Ти земний? — уривчасто спитав один з молодиків, безсумнівний «кжи», наближаючись до землянина.

Вір Норін ствердно кивнув.

— Тоді ти нам потрібен. У вас є шалено вродлива жінка. Я бачив її у приміському саду. Її звуть Евіза Танет. Евіза Та-нет, — повторив, точніше, мрійливо проспівав тормансіанин.

— Це лікар нашої експедиції, медик Зоряного Флоту.

— Ух! — невизначено вигукнув «кжи». — Так ось вона мені сказала, щоб я йшов до вашої володарки. У неї теж красиве ім'я, не таке, як у Евізи, але звучить приємно: Фай Родіс. Сказала, щоб я неодмінно побалакав з нею, бо це важливо і для нас, і для вас. Чому — не знаю. Але я обіцяв. А вийшло, що я, всім відомий Гзер Бу-Ям, перед яким тремтять «кжи» і

«джи», не можу виконати обіцянки. Володарку Фай Родіс охороняє ціле військо лілової погані, а «джи» мені не вірять. Думують, що мене підкупили «змієносі». А для чого мені цей підкуп?

— Мабуть, ні для чого, — усміхнувся Вір Норін.

— Отож-бо. Можеш ти повірити мені й влаштувати розмову з володаркою?

— Вірю і можу.

— Коли?

— Зараз. Ходімо туди, де ніхто не ходить і є яка-небудь стіна, за якою можна сховати світло екрана.

— Оце діло! — із задоволенням вигукнув «кжи» й повів Вір Норіна у бік від головної алеї, де стояла довга, поставлена впоперек доріжки плита, помережана повчальними висловами. Такі плити зустрічались у різних місцях міста, але Вір Норін ліколи не бачив, щоб хоч хто-небудь читав написи.

Вір знав розпорядок життя Родіс. Вона повинна була бути нагорі. Справді, на виклик його СДФ Родіс відгукнулася майже негайно. Вона з'явилася на імпровізованому екрані кам'яної плити не в тому чорному тормансіанському вбранні, яке звичайно носили у Сховищі Історії, а в короткій білій сукні з блакитною оздобою.

— Ух! — вихопивсь у тормансіанина вигук чи то подиву, чи захвату.

Астронавігатор розповів про «кжи», який шукає зустрічі на прохання Евізи Танет. Родіс покликала Гзер Бу-яма до освітленого поля передавача, кілька секунд вдивлялась у нього й сказала:

— Приходьте!

— Коли і як?

— Хочете зараз? Ідіть, не привертаючи уваги, до пам'ятника Всемогутньому Часу, поверніть праворуч від нього, до восьмого будинку по вулиці Останньої Війни. Скільки часу вам потрібно? Я чекатиму вас і проведу до себе.

Родіс вимкнула зв'язок, і Вір Норіс негайно погасив свій СДФ.

— Оце здорово! — зраділо вигукнув «кжи». — Як усе просто виходить у справжніх людей! Гарзд, кланяйся Евізі Танет! Шкода, що я її більше не побачу.

— Чому ж? Коли прийдете до Родіс, попросіть її з'єднати вас із зорельотом і викликати Евізу Танет.

— Невже? А про що я буду з нею говорити? — раптом злякався «кжи».

— Та хоч подивитесь на неї.

— Ага. Ух, спасибі, друже! Мені час. — Тормансіанин подав руку й міцно потис долоню Вір Норіну.

Той усміхнувся. Отримати подяку від жителя столиці Ян-Ях було нелегко.

Тепер, навіть якби астронавігатор вдруге заблукав у провулках старого району столиці, його привів би до місця гострий слух землянина. Собачий гавкіт чувся здалеку, оскільки пси були погано виховані, як і їхні господарі.

Сю-Те вибігла до передпокою, почувши клацання замків. З вигуком «Дякую, дякую!» — вона кинулася до Вір Норіна й раптом завмерла, переможена сором'язливістю. Виявляється, їй уже дістали шматочок голувої пластмаси з потрібними знаками й штампами, який давав право на проживання в столиці.

Вір Норін зрадів, почувши своєрідний голос дівчини, нижчий, ніж гортанні фальцетні голоси тормансіан, але вищий і дзвінкіший, ніж грудні меццо-сопрано жінок зорельота. Сю-Те з материнською турботою жінок Ян-Ях, зобов'язаних передусім годувати чоловіка, приготувала вечерю із запасів господаря і засмутилася, дізнавшись, що Вір Норін вечорами нічого не їсть, а тільки п'є, і то якийсь особливий напій. Якби зорелітник знав, як важко приготувати страву тормансіанам на їхніх примітивних нагрівальних приладах, він постарався б що-небудь з'їсти. Але, нічого не знаючи про гарячі плити і вічно забруднені каструлі, він спокійно відмовився від їжі. Дівчина попросила дозволу прийти до нього, коли він відпочине. У неї є дуже важливе питання.

«Важливе питання» було поставлене, ледве вона з'явилась на порозі, і Вір Норін, не зміг ухилитися чи лукавити під відкритим поглядом, який усією душею вимагав правди.

— Так, Сю-Те, я не мешканець Ян-Ях, а зовсім з іншої, дуже далекої планети Земля. Так, я з того самого зорельота, про який ви чули, але ми, як бачите, не банда космічних розбійників і шпигунів. Ми однієї крові, наші спільні предки понад дві тисячі років тому жили на одній планеті — Земля. Ми всі звідти, а зовсім не з Білих Зірок.

— Так і знала! — з гордою врочистістю вигукнула Сю-Те. — Ти зовсім особливий, і я одразу зрозуміла це. Тому легко й радісно з тобою, як ніколи ще не було у моєму житті! — Дівчина стала навколішки, схопила руку астронавігатора, притиснула до щоки й завмерла, закривши очі.

Вір Норін з ніжною обережністю забрав руку, підняв маленьку тормансіанку і посадовив у крісло біля себе.

Він розповів їй про Землю, про їхню появу тут, про загибель трьох

землян. У СДФ було декілька «зірочок» для найпершого знайомства з життям Землі.

Так почалися їхні спільні вечори. Нестримна цікавість і захоплення милої слухачки надихали Вір Норіна, відганяючи передчуття, які бентежили його віддавна, що він не побачить більше рідну, невимовно любу Землю.

Від перших хвилин висадки на Торманс він кожною клітинкою відчував недобру психічну атмосферу. Повсякчасна недоброзичливість, підозра й особливо безглузда смішна заздрість змагалися з бажанням будь-якою ціною виділитись із загальної маси. Останнє земляни пояснювали відгуком колишнього колосального примноження народу, в мільярдах якого тонули особистості, утворюючи безіменний і безликий океан. Психічна атмосфера Ян-Ях уподібнювалась поганій воді, до якої іноді потрапляє необережний купальник. Замість спокою і свіжості приходить відчуття відрази, сверблячки, бруду. У давнину на Землі такі місця називали «злою водою». Всюди, де річки не текли із сонячних гір, де струмки не оновлювались джерелами, лісами й чистим дощем, а, навпаки, застоювались у болотах, мертвих рукавах і замкнутих бухтах, вбираючи в себе рештки загниваючого життя. Так і в психічній атмосфері — тисячолітній застій, тупцяння на місці, накопичення недобрих думок і застарілих образ призводить до того, що зникає «свіжа вода», ясні почуття і високі цілі, там, де немає «вітру» пошуків правди й прощення невдач.

Очевидно, перебування в поганій «психічній воді» й породило неясне відчуття трагічного кінця.

Вір Норін згадував про катастрофічні наслідки, які траплялися на різних планетах, у тому числі й на колишній докомуністичній Землі, коли цивілізація необережно піднімала на поверхню шкідливі для життя рештки архаїчних періодів розвитку планети. Гази, нафта, солі, спори ще живих бактерій, надійно поховані під багатокілометровими товщами геологічних нашарувань, були видобуті на світ і знову пущені в кругообіг біосфери, отруюючи води морів, насичуючи ґрунт, збираючись у повітрі. І так тривало тисячоліття. У порівнянні з цією діяльністю небезпечна гра з радіоактивними речовинами у Годину Бика рідної планети перед розквітом вищого суспільства була короткочасною і не такою вже й значною. А тут, на Тормансі, люди, зруйнувавши рівновагу природи, узялися за людську психіку, руйнуючи її жахливою невлаштованістю життя. Як нафта й солі з глибин планети, тут з-під зірваного покрову виховання і самодисципліни піднялися з дна душ архаїчні рештки звірячої психології — пережитки первісної боротьби за виживання.

Та на відміну від первісного звіра, поведінка якого твердо визначалася залізними законами дикого життя, поведінка невихованої людини не обумовлена. Відсутність вдячності до всього походить від усвідомлення «Світ — для мене», — і є головною помилкою у вихованні дітей. Зате людина від заздрості намагається шкодити своєму ближньому, а цей «ближній» привчений помщатися всією силою свого тваринного комплексу неповноцінності. Так в усьому житті Торманса нагніталася загальна і постійна озлобленість, відчуття якої боляче шмагало по почуттях землян, що вирости в добрій психічній атмосфері Землі.

Тим дивовижнішою для Вір Норіоздавалася Сю-Те, що вся світилася турботою, добром і любов'ю, які невідь звідки виникли у світі Ян-Ях. Дівчина запевняла, що вона не одна, що такими є тисячі жінок планети.

Це лякало астронавігатора тому, що страждання таких людей на життєвому шляху були сильнішим за всі інші. В очах Сю-Те Вір Норін бачив глибину душі, яка перемогла п'ятому в собі й відчайдушно оборонялася від навколишнього мороку. Нелегко проростала у землянинові зворушлива ніжність і гостре співчуття, колись такі характерні для його предків і втрачені за непотрібністю у світлу епоху комуністичних ер.

На третій день під час сніданку Вір Норіс помітив, що Сю-Те чимось надзвичайно схвильована. Читаючи в її відкритій душі, він зрозумів палке бажання дівчини побачити щось, про що вона мріяла давно, але не сміє просити його про це. Вір Норін прийшов їй на допомогу і заговорив ніби між іншим про те, що в нього сьогодні вільний ранок і він залюбки прогулявся б разом з нею, куди вона схоче. І Сю-Те зізналася, що вона не проти з'їздити до Пнег-Кіру, це недалеко від міста, брат писав їй, що там — місце великої битви древності, в якій загинув один з їхніх предків (на Тормансі люди не знали свого родоводу), і обіцяв будь-що повести її туди. Їй хочеться побути там в честь пам'яті про брата, але для самотньої дівчини, яка погано знає столицю, це небезпечно.

Вір Норін і Сю-Те втиснулися у напхот набитий вагон громадського транспорту, який рухався в диму, з гуркотом, частими ривками і поштовхами через нервову, а швидше грубу вдачу водія. Крізь запилюжені вікна виднілися довжелезні одноманітні вулиці, де-не-де побіля будинків були посаджені низькі напівзасохлі деревця.

У машині стояла нестерпна задуха. Зрідка, після голосної сварки, відчиняли вікна, до вагона летіла гаряча пилюка, знову починалася сварка, і вікна знову зачинялись. Вір Норін і Сю-Те стояли, стиснуті з обох боків, чіпляючись за простягнуті вгорі держакі. Астронавігатора відтрутили від супутниці. Він помітив, як Сю-Те з усіх сил намагається відійти від

молодого чоловіка з широким носом і асиметричним обличчям, який безсоромно притискався до неї. Інший пасажир, що стояв перед нею, зосім юнак, з глибоко посадженими очима фанатика, спиною підштовхував дівчину до свого товариша. Сю-Те зустрілася поглядом з Вір Норіном, спалахнула від сорому й обурення й відвернулась, не бажаючи наражати землянина на сутичку з пасажирами. Можливо, у ній ще жив спогад про нахабного чергового з готелю, якому довелося тоді принижено цілувати її ногу. Астронавігатор за частку секунди зрозумів усе, витягнув руку і рвонув нахабного хлопця назад від Сю-Те. Той обернувся, побачив високого, дужого чоловіка, що дивився незлобливо, і, вилаявшись, спробував був звільнитись. Але його схопила не людська рука, а сталева машина — так йому здалося. Охоплений тваринним жахом тормансіанин відчув, як пальці впивались у м'язи все глибше, перетискаючи й паралізуючи судини й нерви. В голові у нього запаморочилось, підкосилися коліна, і хлопець завив від жаху: «Не буду, пробачте, більше не буду!» Вір Норін відпустив нахабу. А той заверещав на весь вагон, що його мало не вбили через дівчисько, яке копійки не варте.

На подив Вір Норіна, більшість пасажирів стало на бік брехуна. Всі заходилися кричати, погрожувати, розмахувати кулаками.

— Вийдемо швидше! — прошепотіла зблідла Сю-Те.

І вони, розштовхавши людей, зійшли на пустельній, розпеченій сонцем околиці. Сю-Те запропонувала йти далі пішки. Її маленькі ноги ступали жваво й невтомно. Вона співала землянинові старих пісень і бойові гімни минулих літ, які дуже відрізнялися від рваної мелодії поширених у столиці пісень. Іноді Сю-Те зупинялась, щоб танцем проілюструвати мелодію, і він милувався її поstattю і відточеністю рухів. Сухою передгірною рівниною вони непомітно подолали ті дванадцять кілометрів, що лишилося пройти до камінного хребта, порослого старими рідколистими деревами, які майже не давали затінку. Західний бік хребта обривався в широку впадину дна висохлого озера. Слабкий вітерець здіймав там руді стовпи куряви.

Обеліск з голубуватого каменя, розписаний чорними, глибом ко вкарбованими знаками, стояв на кордоні поля стародавньої битви, а необроблені кам'яні брили, розкидані всюди, позначав ли місця спільних поховань. Їх було багато. Розлоге поле, що тяглося майже до обрію, колись було перерите траншеями і валами. Час знищив їх, дерева Торманса неодноразово змінив лись на вдобреному трупами ґрунті, і тепер у тонкій мережі тіней, на сухій, запилюженій землі стирчало тільки каміння. Не лишилося нічого, що нагадувало б про запеклість гігантської битви, море

страждань поранених, жах переможених, зіпхнутих у багнисте озеро. Безрадісна місцевість, напівмертві дерева, потріскана земля...

Спекотний вітер шелестів у гіллі, якісь зелені комахи мляво повзали серед коріння. Сю-Те обрала великий, пірамідально-загострений камінь із зламами, що відсвічували буро-червоним кольором засохлої крові, і опустилася перед ним на коліна. Приклавши пальці до скронь і схиливши голову, вона шепотіла молитву. Вір Норін чекав, поки вона виконає обряд. Коли дівчина підвелася, він запитав:

— Хто бився тут і хто кого переміг?

— Легенда говорить про битву між владиками головної і хвостової півкуль. Загинули сотні тисяч людей. Переміг володар головної, і на всій планеті запанувала єдина влада. Цю битву називають перемогою мудрості над темними хвостовими Народами.

— Ваші предки брали участь у битвах на боці переможених?

— Так.

— А якби перемогли вони, а не головні? Змінилось би життя?

— Не знаю. Навіщо йому мінятися?! Столиця була б у Кін-Нан-Те, мабуть. Будинки б зводили інакше, ніж заведено у нас, вежами. Можливо, мої предки стали б «Змієносцями»...

— І ви хотіли б належати до цієї верхівки?

— Ой, ні! Вічно боятись, оглядатися, зневажати все і щоб усі мене ненавиділи? Можливо, я просто темна й дурна, але мені не хотілося б так жити. Краще ніяк...

Оце «краще ніяк» пронизувало всю свідомість молодих тормансіан, що належали до класу «кжи», і зумовлювало невикорінний фаталізм. «Навіщо?» — видавалось їм непереможним аргументом.

Вір Норін ще раз обвів поглядом випалене плато. Могутня уява заповнила його гуркотом бойових машин, криком і стогоном сотень тисяч людей, штабелями трупів на розритому кам'янистому ґрунті. Вічні питання: «Чому? За що?» — на цьому тлі робилися особливо нещадними. І ошукані люди, вірячи, що б'ються за майбутнє, за «свою» країну, за своїх близьких, вмирали, створюючи умови для ще більшого возвеличення олігархів, ще вищої піраміди привілеїв і безодню гноблення. Даремні муки, даремні смерті...

Зітхнувши, Вір Норін звернувся до супутниці:

— Ходімо, Сю-Те!

Землянин і тормансіанка спустилися з пагорбів. Вір Норін запропонував зрізати навіпростець вигин старої дороги, прямуючи на округлий пагорб із занедбаною будівлею, сірою й приземкуватою, яка ледь

бовваніла віддалік. Вони швидко дійшли до пагорба. Астронавігатор помітив, що Сю-Те втомилась, і вирішив зробити привал у затінку руїн. Сю-Те вляглася на землю, підперши голову руками. Вір Норін побачив, що вона уважно розглядає стіну й хмуристь лоба, намагаючись пригадати забуте. Сю-Те підхопилась і обійшла навколо руїн. Потім довго роздивлялася написи і барельєфи із зображенням величезної руки, простягнутої в жесті співчутливої допомоги. Трохи заспокоївшись, вона знову сіла поруч з Вір Норіном, обхопивши коліна руками, у позі, яка одразу нагадала йому Чеді, і довго мовчки дивилась на міражі блакитних озер, які приховували курний дим над містом Центру Мудрості.

— Скільки тобі років? — раптом запитала Сю-Те.

— Якщо на ваші роки, котрі набагато коротші, аніж на Землі, — сто шістдесят або сорок два за рахунком Білих Зірок, однаковому із земним.

— У вас це багато чи мало?

— Для колишньої Землі, на вашому рівні розвитку, це середній вік, не молодий і не старий. Тепер він зсунувся у молодість. Мені — двадцять два — двадцять три роки, а Родіс — двадцять п'ять. У нас довге дитинство. Не інфантильність, а саме розтягнуте дитинство — у розумінні сприйняття світу. А скільки вам?

— Вісімдесят, або двадцять за рахунком Білих Зірок. Я наближаюсь до нашого крайнього віку, і мені залишилось п'ять років до того часу, коли я увійду до Палацу Ніжної Смерті. А тебе б давно спровадили туди. Ні, я кажу дурниці, адже ти вчений і тут жив би довго, ти «джи»!

— Ніяк не можу уявити собі цей жах!

— Ніякого жаху немає. В цьому є навіть добре. Ми не проводимо дитинство в задушливих школах, як майбутні «джи», котрих напихають там непотрібними для життя знаннями. І ми не хворіємо, вмираючи у розквіті сил...

— Ви засмучені, Сю-Те? Гляньте мені в очі!

Сю-Те перевела на Вір Норіна сумний погляд, що ніби промовляв: «Я бачу весь свій життєвий шлях до кінця».

— Ні, — повільно промовила вона, — мені добре, просто вдруге сьогодні я зустрілась із стародавньою смертю.

— Як? І це пам'ятник? Що тут було?

— Не пам'ятник, а храм. Був за епохи Голоду і Вбивств знаменитий лікар Рце-Юті. Він винайшов засіб Ніжної Смерті. Його послідовники і помічники збудували цей храм Руки Друга над бездонним колодязем одвічної древності. Рце-Юті сказав усім слабим, безнадійно хворим, стомленим від життя, переслідуваним і заляканим: «Приходьте сюди, і я

заспокою вас — дам вам ніжну смерть. Вона прийде до вас лагідною і прекрасною, юною і закличною. Кращого на планеті зараз ніхто дати не може, і ви самі пересвідчилися в обмані порожніх обіцянок».

І безліч людей приходило до нього. У першій кімнаті вони змивали з себе бруд дороги, скидали вбрання і голі входили до другої склепінчастої зали, де в лагідному сні вмирили непомітно й безболісно... Бездонна криниця поглинала їхні тіла. Змучені, втративши надію, здоров'я, близьких, не переставали приходити, вихваляючи мудрого лікаря. Це було давно...

— Із цього благодіяння виник державний обов'язок помирати. Палаці Ніжної Смерті, поділ народу на «кжи» і «джи» — хіба міг передбачити мудрець Рце-Юті такі жахливі наслідки?

— Не знаю, — безпомічно відповіла Сю-Те.

— І не треба. — Вір Норін погладив її розкуйовджене од вітру волосся. А вона потяглась до його обличчя, і її тремтлива обережна долоня, здавалось, торкнулася самого серця Вір Норіна. Йому уявились гігантські стіни інферно, що оточували Сю-Те, за якими для неї не було нічого, ніякої опори для її віри, її душі.

Зусиллям волі він відігнав видіння, усміхнувся і сказав їй про її розум і чарівність і про те, як вона подобається йому. Сю-Те глянула на нього, довірлива й сяюча, і підвелася пружно й швидко, як жителька Землі. Вони рушили до похмурого міста, і голос тормансіанки дзвінко рознісся пустельною рівниною:

— «Свій останній рік живу на світі, а ніде ж іще не побував, ні від кого не почув привіту...» — дзвінка летюча мелодія «агадала Вір Норіну щось дуже знайоме, чуте ще в ранньому дитинстві.

Розділ XIII

КОРАБЛЮ — ЗЛІТ!

Вір Норін розпрощався з Сю-Те на перехресті вулиці, яка вела до невеликого заводу точних приладів, де працювало багато друзів Таеля. Сю-Те хотіла побачитися з одним із них, щоб влаштуватися на роботу.

Вона повернулася додому збуджена — все складалось у згоді з її мріями. Та невдовзі радість згасла, заповонив болісний смуток, коли вона дізналася, що термін перебування землян на Ян-Ях кінчається. Лише двоє їх лишилися в місті Центру Мудрості, решта вже були в зорельоті.

Вір Норін цього вечора довго чекав, коли вона вийде із своєї кімнати, але Сю-Те не з'являлась. Не розуміючи її настрою — психічна інтуїція не підказувала йому нічого поганого, — Вір Норін нарешті сам постукав до дівчини.

Сю-Те сиділа, поклавши голову на випростані вздовж стола руки. Виразу лукавої провини, властивого їй, коли вона вважала себе в чомусь незграбною чи зізнавалась у слабості, не ви-никло на її обличчі при вигляді Вір Норіна. Так, Сю-Те й справді була схожа на сумного птаха — гітау. Вона підхопилася, заклопоталася, щоб зручніше посадити Вір Норіна, а сама опустилася просто на підлогу, на тверду подушку і довго мовчки дивилася на свого земного друга. Вір Норіну передались її почуття: вона думала про нього і близьку розлуку.

— Скоро твій зореліт полетить? — запитала вона нарешті.

— Скоро. Хочеш полетіти з нами? — вихопилось у нього те, про що не слід було запитувати.

На обличчі дівчини спокійна печаль змінилася жорстокою внутрішньою боротьбою. Очі Сю-Те наповнились слізьми, дихання перервалось. Після довгого мовчання вона важко вимовила:

— Ні... Не думай, що я невдячна, як багато з нас, чи що... я не люблю тебе. — Її смагляві щоки потемніли ще дужче. — Я зараз повернусь!

Сю-Те зникла в стінній шафі для одягу; який слугував їй кімнатою для перевдягання.

Вір Норін дивився на строкату в'язь килима, думаючи про її відмову летіти на Землю. Вроджена мудрість, яка ніколи не полишала Сю-Те, утримує її від цього кроку. Вона розуміє, що це буде втечею, на Землі для

неї пропадуть мета і сенс життя, які щойно з'явилися тут, їй буде дуже самотньо.

Ледь чутно стукнули дверцята шафи.

— Вір! — прочув він шепіт, озирнувся і завмер.

Перед ним в усій чистоті щирого пориву стояла гола Сю-Те. Поєднання жіночої сміливості й дитячої сором'язливості було зворушливим. Вона дивилась на Вір Норіна сяючими і сумними очима, ніби шкодуючи, що не може віддати йому нічого більшого. Розпущене чорно-попелясте волосся спадало по обидва боки круглого напівдитячого обличчя на худенькі плечі. Юна тормансіанка стояла врочиста, замкнута в собі, ніби виконувала якийсь обряд. Приклавши долоні до серця, вона простягла їх складеними до астронавігатора.

Вір Норін розумів, що за канонами Ян-Ях йому віддавали найзаповітніше, найбільше, що було в житті у молодой жінки «кжи». Такої жертви Вір Норін не міг відкинути, не міг відштовхнути цей вищий для Торманса вияв любові і вдячності. Та він і не хотів ні від чого відмовлятися. Астронавігатор підняв Сю-Те, міцно притиснувши до себе.

Часу до світанку лишалось небагато. Вір Норін сидів біля постелі Сю-Те. Вона міцно спала, підклавши обидві долоні під щоку. Вір дивився на спокійне і прекрасне обличчя своєї коханої. Кохання підняло її над світом Ян-Ях, а сила й ніжність Вір Норіна зробили недоступною страху, сорому чи смутній тривозі, зрівнявши із земними сестрами. Він примусив її відчувати власну вроду, краще розуміти тонкі переходи її мінливої вдачі! А вона? Вона розбудила його пам'ять про прекрасні дні життя...

Перед Вір Норіном безперервною низкою проходили, ведучи в безконечну далину, пам'ятні образи Землі. Заповідна долина в Каракорумі, у бастіонах лілових скель, над якими оманливо близько сяяли снігові піки. Там, біля річки кольору берилу, яка безугавно дзюрчала по чорному камінні, стояла легка, ніби невагома будівля дослідної станції. Дорога вниз плавно звивалася через гай велетенських гімалайських ялин до селища наукового інституту прослуховування глибинних зон космосу. Астронавігатор Дуже любив згадувати роки, проведені на будівництві нової обсерваторії на степовому бразільському плоскогір'ї, низькі обльоти безбережних Високих Льяносів з величезними стадами зебр, жирафів і білих носорогів, перевезених сюди з Африки; кільцеві насаджені ліси Південної Африки з блакитним і сріблястим листям, срібно-сині ночі у снігових лісах Гренландії; будови одинадцятого вузла астромережі на березі Тихого океану, які здригалися під грізним вітром.

Ще один вузол на Азорських островах, де море таке бездонно-прозоре

у тихі дні... Поїздки для відпочинку у святі для будь-якого землянина стародавні храми Еллади, Індії, Русі...

Ані найменшої тривоги про майбутнє, крім природної турботи про доручену справу, крім бажання стати кращим, сміливішим, сильнішим, встигнути зробити щонайбільше для загального добра. Горда радість допомагати, допомагати невпинно всім і кожному, яку раніше могли відчувати лише казкові халіфи з арабських легенд, зовсім забута в ЕРС, а тепер доступна кожному. Звичка спиратися на таку ж загальну підтримку й увагу. Можливість звернутися до будь-якої людини світу, яку стримувала тільки дуже розвинута делікатність, говорити з ким завгодно, просити будь-якої допомоги. Відчувати навколо себе добру спрямованість думок і почуттів, знати про витончену проникливість і взаєморозуміння людей. Мирні мандри в періоди відпочинку по навдивовижу різноманітній Землі і всюди бажання поділитися усім з тобою: радістю, знанням, мистецтвом, силою...

Схиляючись над сплячою Сю-Те, Вір Норін переживав надзвичайно сильне бажання, щоб і його тормансіанська кохана побувала в усіх прекрасних місцях рідної йому планети.

Молоді жінки бувають внутрішньо більше кочівники, ніж чоловіки, більше прагнуть до зміни вражень, тому тіснота інферно для них важча. Він мріяв про те, щоб на Землі численні рани, завдані цій ніжній душі, зникли без сліду... І знав, що цьому ніколи не бути...

Сю-Те відчула його погляд і, ще не отямившись від сну і щасливої втоми, довго лежала із закритими очима. Нарешті вона запитала:

— Ти не спиш, любий? Відпочинь тут, поруч зі мною. — Голос її зі сну був по-дитячому тонкий. — Мені снився сон, ясний, як ніколи! Ніби ти поїхав від мене — о, ненадовго! — у якесь маленьке містечко. Я вирушила на побачення з тобою. Це було наше й не наше місто. Люди, яких я зустрічала, світилися добротою, готові допомогти мені шукати тебе, кликали відпочити, супроводжували там, де я могла заблукати. І я йшла вулицею — яка дивна назва: вулиця Кохання! — стежкою через свіжу і м'яку траву до великої, повноводої річки, і там був ти! — Сю-Те знайшла руку Вір Норіна і, знову засинаючи, поклала її на щок.

Вір Норін не ворухився, дивний клубок стояв у нього в горлі. Якщо сон, нав'язаний його думками, був для Сю-Те неможливою мрією, то як іще мало любові розчинено в океані повсякденного життя Торманса, в якому проживе своє коротеньке життя ця чиста істота, ніби перенесена сюди з Землі! Думка, яка давно мучила його, зробилася нестерпною. Він повільно взяв руку тормансіанки і почав цілувати коротко стрижені нігтики з білими

цяточками. Як і переплетіння синіх жилок на тілі й червонясті білки очей, це були сліди не поміченої в дитинстві недуги, поганого харчування, важкого життя матері. Сю-Те, не прокидаючись, посміхнулась, міцно стиснувши вії. Дивовижно, як на бідному ґрунті тут виростають такі квіти! Зруйнована сім'я, яка створила людину з дикого звіра, виховала у ній все найкраще, невтомно боронила її від суворої природи. І без сім'ї, без материнського виховання виникають такі люди, як Сю-Те! Чи це не доказ правоти Родіс, її віри у первинну добру основу і людини! На Землі теж немає сім'ї в її стародавньому розумінні, але ми не знищили її, а просто розширили до цілого суспільства...

Вір Норін тихо підвівся, огледів завішану килимами і порт'єрами кімнату, прислухався до тупоту і грюкання, які лунали з усіх боків будинку, що прокидався. На вулиці загавкало дзявкотливе собача, прогримів транспортний повіз.

Смуток щораз дужче проймав Вір Норіна — відчуття тупика, з якого він, бувалий, загартований психічно подорожувач, не бачив виходу, його симпатія до маленької Сю-Те перетворилась несподівано й могутньо на любов, збагачену ніжною жалістю такої сили, якої він і не підозрював у собі. Жалість для вихованого у щасті віддачі землянина неминуче викликала прагнення до безмежної самопожертви. Ні, треба порадитися з Родіс! Де Родіс?..

А Фай Родіс провела цю ніч за обговоренням проблем «кжи». Гзер Бу-Ям прийшов до святилища Трьох Кроків ще раз із кількома товаришами. «Кжи» почали перший візит із суперечки й вихваляння своїми перевагами перед «джи» і передусім набагато більшою свободою в усіх своїх вчинках. Фай Родіс осадила їх, сказавши, що це позірна свобода. Їм дозволяють лише те, що не шкодить престижу й економіці держави і не небезпечно для «Змієносців», відгороджених від народного життя мурами своїх привілеїв.

— Подумайте над вашим поняттям свободи, і ви зрозумієте, що вона полягає у правах на недостойні вчинки. Ваш протесті проти пригноблення б'є по невинних людях, далеких від будь-якої участі у цій справі. Володарі постійно нагадують вам про необхідність захищати народ. «Від кого?» — чи цікавилися ви таким питанням? Де вони, ці так звані вороги? Привиди, з допомогою яких примушують вас жертвувати всім і, що найгірше, підкоряють собі вашу психіку, спрямовуючи думки й почуття хибним шляхом.

Гзер Бу-Ям довго мовчав, потім заходився розповідати Родіс про нечувані гноблення «кжи».

— Все це, — сказав він, — викреслено з історії і збереглося лише в

усному переказі.

Родіс дізналася про масові отруєння, які зменшували населення з волі володарів, коли виснаженим виробничим силам планети не потрібна була велика кількість робітників. І навпаки, про примусове штучне запліднення жінок в епохи, коли вони відмовлялись народжувати дітей на швидку смерть, а безстрашні сподвижники — лікарі й біологи — розповсюджували серед них потрібні засоби. Про трагедії найпрекрасніших і найздоровіших дівчат, відібраних, як худоба, і утримуваних у спеціальних таборах — фабриках для виробництва дітей.

Спроба цілковитої заміни людей автоматичними машинами скінчилася крахом, починалася зворотна хвиля, знову з масовою і важкою ручною працею, оскільки з капіталістичної позиції люди виявились набагато дешевшими будь-якої складної машини. Ці кидання з боку в бік називалися мудрою політикою володарів, зображалися вченими як ланцюг безперервних успіхів у створенні щасливого життя.

Родіс як історику був відомий закон Рамголя для капіталістичних формацій суспільства: «Чим бідніша країна чи планета, тим більший розрив у привілеях і роз'єднання окремих прошарків суспільства». Достаток робить людей щедрішими й лагіднішими, та коли майбутнє не обіцяє нічого, крім низького рівня життя, приходять зневіра й загальна озлобленість.

Вчені допомагали володарям в усьому: створюючи страшну зброю, отруту, заплутуючи народ хитрими словами, спотворюючи правду. Звідси закріплена в народі ненависть і недовіра до вчених, намагання образити, побити, чи навіть просто вбивати «джи», як прислужників гнобителів. «Кжи» не розуміють їхньої мови, однакові слова у них означають зовсім не те, що в «джи».

— Щодо мови, то ви самі винні, — сказала Родіс. — У нас на Землі був час, коли при безлічі різних мов і різних рівнів культури однакові слова мали абсолютно різні значення. Навіть в єдиній для різних класів суспільства мові. І все-таки цю велику розбіжність вдалося перемогти після об'єднання земного людства в одну сім'ю. Бійтесь іншого: що нижчий рівень культури, то сильніше дається взнаки прагматична вузькість кожного словесного поняття, подрібненого на окремі відтінки, замість загального розуміння. Наприклад, у вас слово «любов» може означати і світлу, і наймерзеннішу справу. Боріться за ясність і чистоту слів, і ви завжди змовитеся з «джи».

— Змовитися про що? їхня правда не наша!

— Чи так? Правда життя відшукується тисячолітнім досвідом народу.

Але швидкі зміни життя при технічно розвиненій цивілізації заплутують шляхи до правди, роблячи її нестійкою, ніби на надто чутливих терезах, яким не дають врівноважитися. Знайти правду, спільну для більшості, з допомогою точних наук не вдавалося, тому що не були встановлені критерії для її визначення. Ці критерії, чи то пак міра, виявились у якісь періоди розвитку суспільства важливіші від самої правди. У нас на Землі це знали вже кілька тисячоліть тому, у стародавній Елладі, Індії, Китаї... — Родіс на мить замислилась і вела далі: — Пориви до прозріння зустрічалися здавна у пророцтвах безумців, які інтуїтивно розуміли всю велику значимість міри. В «Апокаліпсисі, чи «Одкровенні Іоанна» — одного із засновників християнської релігії, — є слова: «Я глянув і побачив коня вороного і на ньому вершника з мірою в руці...» Ця мрія про міру для створення істинної правди людства здійснилась після винаходу електронних обчислювальних машин. Прийшла можливість оцінки горя й радості для гармонії почуття і обов'язку. Ми маємо величезну організацію, яка займається цим: Академія Горя й Радості. У вас «джи» повинні разом з вами визначити міру й знайти правду, за яку треба змагатися разом, нічого більше не боячись...

Правда і є істина, брехню породжує страх. Але не наполягайте надто на точності істин, пам'ятайте про їхню суб'єктивність. Людина прагне завжди зробити об'єктивною її, царицю всіх форм, але вона кожному показується в іншому вбранні. Виховання в правді не може бути оповите абстрактними формулюваннями. Насамперед це справжній подвиг на всіх щаблях життя. Коли ви відмовитесь від лихослів'я, від спілкування із зрадниками правди, наситите свій розум добрими й чистими думками, ви здобудете особисту непереможність у боротьбі зі злом.

Так повільним переконанням, незаперечно і неупереджено Фай Родіс тягла нитку за ниткою від «кжи» до «джи». Решту довершували особисті контакти. Вперше «кжи» і «джи» зустрічались як рівні у підземеллях старого Храму Часу.

Таель був вражений жвавистю розуму, дивовижною тямущістю у навчанні й цілковитій відкритості всьому новому тих, кого вони звикли вважати тупою і бездіяльною частиною людства. «Кжи» засвоювали нові ідеї навіть швидше, ніж треновані розумово, але й відсталіші «джи».

— Чому вони не прагнули до знань, чому їхній розвиток давно зупинився? — запитував інженер у Родіс. — Адже вони, виявляється, анітрохи не гірші від нас!

— У самому формулюванні «їх», «вони» — ваша найприкріша помилка. Це абсолютно ті самі люди, штучно відібрані вашим суспільством

і приречені жити в умовах примітивної боротьби за існування. Так, у первісних лісах наших тропіків племена, які пішли туди десятки тисяч років тому, всі сили витрачали тільки на одне — щоб вижити. Від покоління до покоління вони вироджувались інтелектуально, втрачаючи творчу енергію. Навіть могутні слони степової породи, гігантські бегемоти великих річок Землі перетворювались у лісах на карликові, дрібні види. Ваш «ліс» — це коротке життя з перспективою близької смерті в задушливій темряві перенаселених міст, з поганою їжею і нецікавою роботою.

— Так, загалом «кжи» — лише дешеві проміжні ланки між дорогими машинами, — сказав Таель. — Немає ні майстерності, ні радості творення. Машина робить краще, швидше, а ти в неї лише «на підхваті», як висловлюється Гзер Бу-Ям. «Ви помираєте хворими й мудрими, а ми — молодими й дурними, що краще для людини?» — запитали мене. Я намагався їм пояснити, що погана робота кожного з нас, хоч би ким він був, б'є по своїх же беззахисних братах, батьках, дітях, а не по ненависних гнобителях. Ті мають охоронні засоби. «Як ви можете так чинити?» — запитав я, і, здається, вони зрозуміли.

— І все ж «вони» мають перевагу перед «вами», — сказала Родіс. — Дивіться, які яскраві постаті — ця компанія Гзер Бу-Яма! їм небагато треба, і в цьому вони вільніші. Побачили б ви, як поведився Гзер Бу-Ям, коли побачив по СДФ Евізу Танет! З якою по-дитячому наївною і світлою радістю він дивився на неї! «Я побачив її, свою мрію, ще раз і тепер можу померти!» — вигукнув він. Ось вам і грубий, темний «кжи»!

Почувся тихий виклик СДФ, і Родіс відгукнулася. На екрані з'явився Вір Норін і сказав:

— Я хочу привести до вас Сю-Те.

— Її?

— Так. Задля безпеки я прийду до підземелля.

— Я чекаю вас.

Побачивши Фай Родіс, Сю-Те зітхнула коротко й різко, ніби схлипнула. Родіс простягла їй обидві руки, пригорнула до себе, зазирнула у відкрите, підняте до неї обличчя.

— Ви володарка землян?.. Дурна, я могла б не запитувати, — сказала Сю-Те, опускаючись на коліна перед Родіс, яка дзвінко розсміялась і легко підняла дівчину. Губи Сю-Те раптом затремтіли, по щоках покотилися великі сльози. — Скажіть йому... Він запевняє, що все не так, і я не розумію. Ну, навіщо я земному чоловікові, якщо ви такі?.. Велика Змія, я жовте пташеня Ча-Хік перед жінками Землі!

— Скажу, — серйозно відповіла Родіс, посадивши її і взявши за руку.

Вона довго мовчала. Сю-Те схвильовано дихала, і Родіс ніби прокинулась.

— Ви чуйна й розумна, Сю-Те, тому в мене не може бути слів, прихованих від вас. Вір, дорогий мій! Вам випав, якщо тут можна говорити про успіх, мільйонний шанс. Вона не богиня, але істота іншого роду — фея. Ці маленькі втілення добра здавна користувались особливими симпатіями в земних казках.

— Чому особливими? — тихо запитала Сю-Те.

— Богиня — героїчне начало, покровителька героя, яка майже завжди веде його до славної смерті. Фея — героїня звичайного життя, подруга чоловіка, яка дає йому радість, ніжність і благородство вчинків. Цей казковий розподіл і відображав мрії людей минулого. І знайти тут, на Тормансі, фею?! Що ж ви робитимете, бідний мій Норін? — запитала Родіс земною мовою,

— Не бідний! Якби я міг узяти її з собою, але вона каже, що це неможливо!

— Вона має слухність, мудра маленька жінка.

— Розумію і погоджуюсь. Але можливий інший, діаметрально протилежний вихід...

— Вір! — вигукнула Родіс. — Це ж Торманс, планета мук у глибокому інферно!

Вір Норін раптом розсердився і, як справжній тормансіанин, заходився проклинати інферно, і Торманс, і людську долю мовою Ян-Ях, багатьома закляттями нещастя. Сю-Те злякано підхопилася, Родіс обняла її за тонку, стягнуту зеленим поясом талію і втримала на місці.

— Дарма. З чоловіками це буває, коли вони ображаються на власну нерішучість.

— Я вирішив!

— Можливо, на вашому місці я вчинила б так само, Вір, — раптом згодилася Родіс і провадила далі земною мовою: — Ви загинете, але принесете велику користь, а їй дасте скількись там місяців, навряд чи років, щастя. Бережіть себе! Вона помре, тільки-но настане ваш кінець. Вона не боїться смерті. Найстрашніше для неї — це залишитися без вас. Тільки жінки Торманса в коханні можуть проявити стільки мужності й стійкості, так само як і байдужості до всього, що може з нею трапитись. Де розрахунки зворотного шляху?

— У Менти Кор. Ми приготували їх ще тоді, як облітали Торманс.

— Ми будемо сумувати за вами, Вір!

— А я? Але я сподіваюсь дожити до прильоту другого ЗПП і побачити якщо не вас, то співвітчизників.

— Йдіть, Вір! Ми ще не раз побачимося за той час, який лишився. Можливо, ви ще зміните своє рішення...

— Ні! — сказав він так твердо, що Сю-Те, яка ні слова не зрозуміла, здригнулася.

Віщим чуттям жінки здогадуючись про суть розмови двох землян, вона гірко розплакалась, коли Родіс попрощалася з обома довгим поцілунком.

Невдовзі після побачення з Родіс Вір Норін з'явився до фізико-математичного інституту — найбільшого в столиці, який увібрав майже всіх здібних учених планети. Інженер Таель попередив Вір Норіна, що в тутешній «майстерні» він може говорити вільніше, ніж в інших. Інженер надавав великого значення майбутній розмові.

Присутні розташувались у строгому порядку наукової ієрархії. Попереду, ближче до головуючої групи, посідали знамениті вчені-можновладці. У багатьох на грудях блищали особливі знаки: фіолетова куля планети Ян-Ях, обвита золотою змією.

Позаду маститих і заслужених недбало розсілися представники середнього прошарку, а в кінці зали тіснилася молодь. Цих пустили сюди в обмеженій кількості.

Вір Норін достатньо вивчив учений світ Торманса і знав, як послідовно проводився в ньому розподіл привілеїв, починаючи від розмірів житла і грошової оплати й кінчаючи одержанням особливо якісних, нефальсифікованих і свіжих продуктів зі складів, які постачали самих «Змієносців». Мабуть, з усіх безглуздостей суспільства Ян-Ях Вір Норіна найбільше дивувало, як могли продавати себе найрозумніші голови планети. Очевидно, в усьому іншому, крім їхньої вузької професії, вони зовсім не були могутніми, ці талановиті обивателі.

Зрештою, багато вчених усвідомлювало це. Більшість їх поводитись бундючно й зухвало — саме так здебільшого поведуться люди, що приховують комплекс неповноцінності.

— Нам відомо про ваш виступ у медико-біологічному інституті, — сказав голоза зборів, суворий і жовчний чоловік, — але там ви утримались від оцінки науки Торманса. Ми розуміємо делікатність людей Землі, але тут ви можете говорити вільно й оцінити нашу науку так, як вона цього справді заслуговує.

— Я знову скажу, що знаю надто мало для того, щоб охопити суму пізнання і порівняти її. Тому сказане мною треба розглядати лише як дуже

загальне й поверхове враження. Чи правильна думка, що склалась у нас, прибульців із Землі? Мені неодноразово доводилося тут чути, що точна наука береться розв'язати усі проблеми людства Ян-Ях.

— Хіба у вас, підкорювачів космосу, не так? — запитав голова.

Вір Норін похитав головою.

— Навіть якщо не вимагати істин, заснованих на несуперечливих фактах, наука навіть у власному розвитку необ'єктивна, непостійна й не настільки точна, щоб узяти на себе всебічне моделювання суспільства. Один із знаменитих учених Землі ще в давні часи, лорд Рейлі, сформулював дуже точно: «Я не думаю, щоб учений мав більше прав вважати себе пророком, ніж інші освічені люди. В глибині душі він знає, що під побудованими ним теоріями лежать протиріччя, які йому не під силу розв'язати. Вищі загадки буття, якщо вони взагалі збагненні для людського розуму, вимагають іншого озброєння, аніж лише розрахунок і експеримент...»

— Яка ганебна безпомічність! Тільки й лишилося закликати на допомогу божество, — пролунав різкий голос.

Вір Норін обернувся у бік невидимого скептика.

— Основне правило нашої психології приписує шукати в собі самому те, що припускаєте в інших. Ідея про суперістоти, яку так важно знищити, живе в вас. Боги, супергерої, суперучені...

Земний фізик, про якого я згадав, мав на увазі величезні внутрішні сили людської психіки, її вроджену здатність виправляти дисторсію світу, яка виникає при спотворенні природних законів, від обмеженості пізнання. Він мав на увазі необхідність доповнити метод зовнішнього дослідження, колись характерний для науки Заходу нашої планети, інтроспективним методом Сходу Землі, якраз покладаючись тільки на власні сили людського розуму.

— Це роки безрезультатних роздумів, — заперечили Вір Норіну з дальнього кутка аудиторії, — ми не маємо ні часу, ні засобів. Уряд не дає нам великих грошей, а ви дивитесь на нашу бідність з вашої багатії планети.

— Бідність і багатство в пізнанні відносні, — заперечив астронавігатор, — у вас на Землі все починається з питання: яка користь людині від найвіддаленіших наслідків, від найменших витрат духовних і матеріальних сил. Ви говорите про відсутність засобів? Тоді чому ви прагнете до оволодіння первинними силами космосу, не пізнавши як слід необхідних людині речей? Невже вам ще не ясно, що кожний крок на цьому шляху дається важче попереднього, бо елементарні основи всесвіту

надійно скуті в доступних нам видах матерії? Навіть просторово-часова протяжність нестримно прагне набути замкнутої форми існування. Ви веслуєте проти течії, сила якої дедалі зростає. Божевільна вартість, складність і енергетична потреба ваших прикладів давно перевищили виснажені виробничі сили планети й волю до життя ваших людей! Йдіть іншим шляхом — шляхом створення могутнього безкласового суспільства з розумних, сильних і здорових людей. Ось на що треба витратити всі без винятку сили. Ще один із древніх учених Землі, математик Пуанкаре, сказав, що число можливих наукових пояснень будь-якого фізичного явища безмежне. Тож обирайте тільки те, що стане безпосереднім кроком, нехай маленьким, до щастя і здоров'я людей. Тільки це, більше нічого!

Перш ніж навчитися нести чужий тягар, ми вчимось, як не примножувати цей тягар. Стараємося, щоб жодна наша дія не примножувала всепланетної скорботи, осягаючи діалектику життя, набагато складнішу й важчу, ніж усі головоломні задачі творців наукових теорій і нових шляхів мистецтва.

Що найважче в житті — то це сама людина, бо вона вийшла з дикої природи не призначеною до того життя, яке вона мусить вести по силі своєї думки й благородства почуттів.

Всепроникної культури, гармонії між діяльністю і поведінкою, між професією і мораллю у вас іще немає навіть на самій верхівці культури Ян-Ях, якою вважається тут фізико-математична наука...

— А у вас на Землі не вважається?

— Ні. Вершина, куди сходяться у фокусі всі системи пізнання, у нас історія.

Знову підвівся голова зібрання:

— Наша бесіда пішла в напрямку, який навряд чи цікавий для цвіту вченості Ян-Ях, який тут зібрався.

Вір Норін побачив, що його не зрозуміли.

— Краще познайомте нас із земними уявленнями про устрій всесвіту, — запропонував чоловік з орденом «Змії і Планети» і великими зеленими лінзами над очима.

Вір Норін підкорився бажанню своїх слухачів.

Він розповів про спірально-гелікоїдальну структуру всесвіту, про світи Шакті й Тамаса, про складні поверхні силових полів у космосі, які підкоряються закону п'ятиосних еліпсоїдних структур, про трояку природу хвиль розвитку — великих і малих, про спірально-асиметричну теорію ймовірностей, замість усталеної в науці Ян-Ях лінійно-електричної, яка не дозволяє обійтися без вищої істоти. Вір Норін говорив про перемогу над

простором і часом після розкриття загадок граничних мас зірок, здавна відомих ученим Ян-Ях, як і землянам: величин Чандрасекара і Шварцшильда, а головне, після виправлення помилки діаграми Крускала, коли закінчились уявлення про антисвіт як абсолютно симетричний нашому світу. Насправді між Тамасом і Шакті є асиметрія гелікоїдального зрушення, і вибух квазарів не обов'язково відображає колапс зірок у Тамасі.

Найважче було подолати уявлення про замкнутість всесвіту в собі, в колі часу, який замикається на собі і який вічно, безконечно існує. Математичні формулювання, на зразок перетворення Лоренца, не допомогли, а лише заплутали питання, не даючи думці людини перебороти всі ці «замкнуті на собі» системи, сфери, кола часів, які були лише відображенням досвіду безвиході. Лише коли людина змогла подолати інфернальні кола й зрозуміла, що немає замкнутості, а є розгорнутий у безконечність гелікоїд, тоді вона, за словом, індійського мудреця, розкрила свої лебедині крила понад бурхливим бігом часів над сапфірним озером вічності.

— ...Тоді й саме тоді ми оволоділи такими дивовижними для вас психічними впливами і передбаченнями, тоді прийшли до винайдення Зорельота Прямого Променя, зрозумівши анізотропну структуру Всесвіту.

Зорельоти Прямого Променя йдуть по вісях гелікоїдів, замість того, щоб розмотувати нескінченно довгий спіральний шлях. І уява вченого, заснована на логічно-лінійних методах вивчення світу, схожа на ту ж таки спіраль, яка невпинно намотується на нездоланну перепону Тамаса. Тільки в ранньому ви ці, до кондиціонування людини системою усталених поглядів, прориваються в ній здатності Прямого Променя, які раніше вважалися надприродними: наприклад, ясновидіння, телеакцепція і телекінез, вміння вибирати з можливих майбуттів те, яке здійсниться. Ми на Землі намагаємося розвинути ці здатності у віці, коли ще не кондиціонована найбільша сила організму Кундаліні, сила статевої зрілості.

Тій же загальній закономірності підпорядковано і розвиток життя, неминуче, всюди на різних рівнях часу, що призводить до спалаху думки. Для цього необхідна сталість внутрішнього середовища в організмі і здатність накопичувати й зберігати інформацію. Інакше кажучи — якомога повніша незалежність від зовнішніх умов існування, оскільки цілковита незалежність недосяжна.

Щоб отримати мислячу істоту, висхідна спіраль еволюції скручується дедалі тугіше, оскільки коридор можливих умов робиться дедалі вужчим.

Виходять дуже складні організми, все більше й більше схожі один на одного, навіть коли вони виникають у різних точках простору. Мислячий організм неминуче різко виражений як індивід, на відміну від інтегрального члена суспільства на примітивному рівні розвитку, як мураха, терміт та інші тварини, пристосовані до колективного існування. Якості мислячого індивіда певною мірою антагоністичні соціальним потребам людства. Хочемо ми цього чи ні, але так вийшло в становленні земної людини — а отже, і нашої. Це не дуже вдало для викорінення інферно, але, зрозумівши випадковість, ми підійшли до абсолютної необхідності подальшого, тепер уже свь домого скручування спіралі в розумінні обмеження індивідуального розмаїття почуттів і прагнень, тобто необхідності зовнішньої дисципліни, як діалектичного полюса внутрішньої свободи. Звідси впливають серйозність, суворість мистецтва й науки — відмінна риса людей і суспільств вищої категорії — комуністичних.

Якщо замість скручування спіралі суспільства йтиме розкидання і розкручування, то з'явиться безліч анархічних одиниць (особливо в полегшених умовах життя), відповідно почнеться розкидання і творчості: роздрібнені образи, слова, форми. За широтою й тривалістю розповсюдження такої творчості можна встановити періоди занепаду суспільства — епохи розпущених, недисциплінованих людей. В науці Ян-Ях особливо проявився її розпущений характер і як наслідок — невміння знайти правильний шлях. Окремі ефекти, без гармонійного музичного ладу, оркестрованого з найпершими потребами людства... Незрілим відкриттям, не вивченим глибоко і всебічно, ви надаєте надуманій важливості, кидаєте майже всі сили і кошти на те, що згодом виявляється осторонь від головного шляху, похваляючись переліком розумних формул і пустопорожніх символів. — Вір Норін зупинився, потім сказав: — Даруйте я не хотів торкатися соціальних питань та, видно, ми на Земії не можемо мислити інакше, маючи на увазі головну мету: охорону спокою, радості и творчої роботи людей!..

Вчені Торманса зустріли закінчення промови Вір Норіна похмурим мовчанням. Вони сиділи, ні словом, ні жестом не виказуючи своїх почуттів, поки він, трохи здивований реакцією аудиторії, спускався з кафедри. А втім, він відчув зростаюче невдоволення вже на початку своїх соціологічних формулювань. Вір Норін вклонився і вийшов із зали, всім своїх еством відчувуючи вибухову ворожість привілейованих слухачів. Причинивши за собою двері, він почув незграйний гомін, який невдовзі посилювався до крику. Ясна річ, проводити його ніхто не вийшов, і Вір Норін, який не терпів церемоній прощання, навіть зрадив, що зекономив час

і раніше побачить Сю-Те. Через півгодини він підходив до свого дому. В душі зародилась неясна тривога: погане назрівало в його грядущій долі, і це погане пов'язане з виступом у фізико-технічному інституті. Так, він справив враження на вчених, але яке? Він поводився не так, як треба, не зумівши залишитись у рамках «чистої» науки Ян-Ях. Однак Таель підкреслював необхідність саме такого виступу... Треба поговорити з Родіс, вона зуміє зазирнути в майбутнє далі ного...

Лихі передчуття Вір Норіна одразу зникли, коли він побачив Сю-Те. Ніколи він не уявляв, скільки істинного щастя можна відчувати на краю небезпеки ось у такій маленькій кімнаті. Обличчя Сю-Те було осяяне самовідданою любов'ю, і Вір Норін відчував, які дорогі йому кожен її жест, сміхотливі зморшки, манера ходити, її дивний ніжний голос, ні високий, ні низький, ні дзвінкий, ні глухий. Сю-Те завжди вміла внести нове, несподіване в їхню розмову, раптово переходила від сяючої радості до тривожних дум про майбутнє, від самозабутньої, майже шаленої пристрасті до сумного зосередження в собі. Іноді, ніби пробуджуючись, Сю-Те дивилась на Вір Норіна, як у безодню життя, готова і душу й тіло кинути туди, віддати все до останнього подиху. Часом привидом біди поставало перед нею темне майбутнє, виникало пронизливе відчуття примарності її щастя з дивним прибульцем з міжзоряних просторів, незбагнених для її розуму, і тоді Сю-Те кидалась до астронавігатора й завмирала, пригорнувшись до нього із заплученими очима, ледве дихаючи.

Вона часто співала й починала звичайно із зворушливо-сумного, а потім із запалом кидалась у складну в'язь ритмічного танцю. Вона звиряла йому дитячі мрії, оповідала свої юні переживання з делікатністю почуттів і спостережень, доступних не кожній жінці Землі. І знову співала, заглядаючи в майбутнє, яй. у темну річку, що повільно тече в невідому далечінь. І йому хотілося тоді забути про все, щоб якомога довше залишатися з Сю-Те, у щедрості її кохання, і самому віддавати себе так само безоглядно. Неможлива мрія: надто складною була ситуація на чужій планеті, де він зробився каталізатором народжуваних сил опору і боротьби за людське існування, Зі, вихід з інферно! Належало ще пережити тяжкий момент, коли зореліт з усіма його друзями відлетить на рідну планету. Очікування завдавало мук Вір Норіну, хоча попереду було ще немало днів спільної роботи з Родіс і частих зустрічей по СДФ з екіпажем зорельота.

Так думав Вір Норін, але він помилився.

Після того як він залишив інститут, з гурту сперечальників вийшов присадкуватий чоловічок із шкірою настільки жовтою, що скидався на

хворого. Він був цілком здоровий, просто належав до етнічної групи жителів високих широт головної півкулі. Нар-Янг уже заробив собі подвійне ім'я, будучи відомим астрофізиком. Він поквапився до кабінету на четвертому поверсі інституту, зачинився там і, підбадьоруючи себе курильним димом, узявся за обрахунки. Обличчя його то кривилось у саркастичній посмішці, то розпливалось у зловтішній радості. Нарешті він схопив нотатки і поїхав до приймальні вищої Ради, де містився переговорний пункт для виклику відповідальних сановників з нагальних справ державного значення.

На відеоекрані з'явився бундючний «Змієносець».

Окрилений відкриттям, Нар-Янг зажадав з'єднати його з володарем. Таємницю, яку він розкрив, настільки важлива й велика, що він може довірити її тільки самому Чойо Чагасу.

«Змієносець» з глибини екрана довго вдивлявся в астрофізика, обдумуючи щось, і нарешті його зле й хитре обличчя розплилося в подобі посмішки.

— Гаразд! Доведеться почекати, сам розумієш.

— Звичайно, розумію...

— То чекай!

Екран згас, і Нар-Янг, вмотивившись у зручному кріслі, поринув у честолюбні мрії. За таке донесення його нагородять орденом «Змії і Планети», званням Змієзнавця, дадуть красивий дім на березі Екваторіального моря. І Гае Од-Тімфіфт, славетна танцівниця, якої він давно домагається, стане поступливішою...

Двері з гуркотом розчинилися. Вдерлися двоє здоровенних «лілових». За їхніми спинами маячив блідий черговий по приймальні. Перш ніж астрофізик опам'ятався, його витягли з крісла і, заломивши руки назад, потягли до виходу. Зляканий, і обурений Нар-Янг заволав пробі, погрожуючи поскаржитися самому Чойо Чагасу. Удар по голові, що на мить затуманив зір, припинив його лемент. Опам'ятавшись уже в машині, яка шалено стрибала нерівною дорогою вгору, вчений спробував запитати людей, котрі його схопили, куди й навіщо його везуть. Сильний ляпас припинив розпитування.

Його виштовхали з машини перед глухими ворітьми темно-сірого будинку, обгородженого чавунною стіною. Серце Нар-Янга затремтіло від змішаного почуття страху й полегкості. Мешканці столиці боялися резиденції Ген Ші, першого й найгрізнішого помічника Чойо Чагаса. Астрофізика бігцем погнали вниз, у напівпідвальне приміщення. В яскраво освітленій кімнаті при-голомшений Нар-Янг замружив очі. Одна мить

знадобилась охоронникам, щоб зрізати з його одягу застібки, зняти пояс, розпороти знизу догори сорочку. Акуратний, сухуватий вчений перетворився на жалюгідного обірванця, що вчепився за свої ганебно спущені штани. Жорстокий стусай у спину — і, тремтячи від страху й люті, він опинився біля великого стола, за яким сидів Ген Ші. Другий на планеті можновладець усміхався привітно, і Нар-Янг відчув упевненість.

— Мої люди перестаралися, — сказав Ген Ші. — Я бачу, вам неточно передали наказ, — звернувся він до «лілових», — привезти не злочинця, а важливого свідка.

Ген Ші помовчав, роздивляючись жовтошкірого астрофізика, потім тихо сказав:

— Ну, що там за повідомлення? Сподіваюсь, ти зважився потривожити володаря із справді важливої причини, інакше, сам розумієш, — від посмішки Ген Ші підбадьорений було Нар-Янг мерзлякувато зіщулювався.

— Повідомлення важливе настільки, що я доповім тільки найвеличнішому, — твердо сказав він.

— Він зайнятий і звелів два дні його не турбувати. Говори, та швидше!

— Я хотів би бачити володаря. Він гніватиметься, якщо я скажу комусь іншому, — вчений опустил очі.

— Я тобі не хтось інший, — похмуро сказав Ген Ші, — і не раджу морочити голову.

Нар-Янг мовчав, намагаючись подолати, страх. Вони не посміють щось йому зробити, поки він володіє таємницею, інакше вона загине разом з ним.

Астрофізик мовчки помотав головою, боячись виказати словами свій переляк. Ген Ші так само мовчки запалив довгу люльку і показав нею у куток кімнати.

Миттю до Нар-Янга підскачили «лілові», здерли з нього штани, інші вартові зняли чохол з предмета, що стояв у кутку кімнати. Ген Ші ліниво підвівся і наблизився до грубої дерев'яної статуї умаага. Колись цих тварин, які нині майже вимерли, розводили на планеті Ян-Ях для їзди верхи і в упряжці. Морда умаага щирилась у звірячій усмішці, а спина була стесана у вигляді клина. «Ліловий» запитав:

— Просте сидіння, володарю, чи?..

— Чи! — відповів Ген Ші. — Він упертий, а сидіння вимагає часу. Я поспішаю.

«Ліловий» кивнув, уставив рукоятку в лоб дерев'яній художині й почав крутити. Клиноподібна спина, ніби паща, повільно розкрилася.

— Що ж, надягайте йому стремена! — спокійно промовив Ген Ші, випускаючи клуби диму.

Перш ніж охоронники схопили його, Нар-Янг зрозумів, що на нього чекає. В народі давно вже ходив поговір про страшний винахід Гір Бао, попередника Ген Ші, з допомогою якого могли добитися будь-якого зізнання у чоловіків. Їх садовили верхи на умаага, і дерев'яні щелепи на спині статуї починали повільно сходитися. Дикий жах зламав усю впертість і людську гідність астрофізика. З вигуком «Усе скажу!» — він поповз до ніг Ген Ші, втискаючись у підлогу і благаючи пощади.

— Відставити стремена! — скомандував володар. — Підніміть його, посадить, ні, не на умаага — у крісло!

І Нар-Янг, проклинаючи себе за ницість доносу, тремтячи й захлинаючись, розповів, як сьогодні вранці земний гість прохопився на засіданні фізико-технічного інституту, не здогадавшись про висновки, які вчені Ян-Ях зроблять із змальованої ним картини Всесвіту.

— І ти один знайшовся розумний?

— Не знаю... — Астрофізик завагався.

— Можеш називати мене великим, — поблажливо промовив Ген Ші.

— Не знаю, великий. Я зразу ж пішов креслити й обчислювати.

— І що ж?

— Зореліт прийшов з неймовірно далеких глибин космосу. Не менше тисячі років знадобиться, щоб повідомлення звідси досягло Землі, і дві тисячі років на обмін сигналами.

— Це означає?! — напівзапитально вигукнув Ген Ші.

— Це означає, що ніякого другого зорельота не буде... Адже я був радником на переговорах із землянами... І ще, — заквапився Нар-Янг, — показане нам засідання земної ради, яке дозволило знищити Ян-Ях, — обман, блеф, містифікація, пусте залякування. Нікого стирати з лиця планети вони не будуть! У них немає на це повноважень!

— Ну, такі справи можливі й без повноважень, особливо коли далеко від своїх володарів, — подумав уголос Ген Ші й раптом грізно тицьнув пальцем в ученого: Ніхто про це не знає? Ти нікому не обмовився?

— Ні, ні, клянуся Змієм, клянуся Білими Зірками!

— І це все, що ти можеш повідомити?

— Все.

Досвідчене вухо Ген Ші вловило невпевненість у відповіді. Він ворухнув зламаними, як у більшості мешканців Ян-Ях, бровами, пронизуючи жертву безжалісним поглядом.

— Шкода, але все-таки доведеться прокатати тебе на умаазі. Гей,

узяти його!

— Не треба! — відчайдушно заверещав Нар-Янг. — Я сказав усе, про що здогадався. Тільки... Ви помилуйте й відпустите мене, великий?

— Ну? — гримнув Ген Ші, змітаючи останні рештки волі вченого.

— Я чув розмову двох наших фізиків, ненароком, клянуся Змієм! Ніби вони розгадали загадку захисного поля землян. Його неможливо долати миттєвими ударами на зразок куль чи вибуху. Чим сильніший удар, тим більша сила відбиття. Але якщо розітнути його повільним натиском поляризованого каскадного променя, то воно піддається. І один сказав, що хотів би спробувати свій квантовий генератор, недавно виготовлений ним у робочій моделі.

— Імена?

— Ду Бан-Ла і Ніу-Ке.

— Тепер усе?

— Геть усе, великий. Більше я нічого не знаю. Клянуся...

— Можеш іти. Дайте йому голку і плащ, відвезіть куди треба.

До Нар-Янга, що натягав штани, підійшли «лілові».

— Ще двох за цими фізиками! Ні, беріть тільки Ду Бан-Ла. З жінкою доведеться морочитися, вони завжди впертіші!

Старший з «лілових» низько вклонився, зник за дверима. Інші підвели вченого до виходу. Ледве він ступив на поріг, як офіцер у чорному, що мовчки стояв збоку, вистрілив йому в потилицю довгою голкою з повітряного пістолета. Голка беззвучно вп'ялася між основою черепа й першим хребцем, обірвавши життя Нар-Янга, який так і не встиг осягти простої істини, що ніякі умови, благання й угоди з бандитами неможливі. Рештки давньої віри в слово, честь чи співчуття занапалили безліч тормансіан, які намагалися вислужитися перед олігархами й повірили в «закони» та права зграї вбивць, якими були, по суті, Рада Чотирьох і її вищі наближені.

Ген Ші порухом пальця відіслав чорного офіцера й перейшов до сусіднього приміщення з пультами й екранами переговорних апаратів. Повернувши голубу клеми, він викликав Кандо Лелуфа, або ж Ка Луфа, третього члена Ради Чотирьох, який відав обліком господарства планети. Це був опецькуватий низенький чоловік у пишному парадному вбранні, схожий на Зет Уга, але з великою щелепою, жіночим маленьким ротом і писклявим голосом.

— Кандо, тобі доведеться відмінити свій прийом, — без довгих передмов оголосив Ген Ші. — Негайно приїзди до мене, звідси будемо командувати однією операцією. Випадає рідкісна нагода здійснити

здумане...

Не минуло й півгодини, як обидва члени Ради Чотирьох, димлячи люльками, обговорювали підступний план.

Чойо Чагас час від часу навідувався до секретних покоїв свого палацу (навіть Ген Ші не знав, що там, у цих підземеллях під вежею). Цього разу володар був відсутній всього добу, і це означало, що як мінімум ще добу необмежена влада над усією планетою буде в їхніх руках. За цей час багато чого можна зробити!

План був простий: арештувати Фай Родіс і Вір Норіна, тортурами примусити їх сказати все, що треба, по телебаченню і якомога швидше вбити. Земляни не будуть воювати з усією планетою. Добре було б, звичайно, викликати зореліт на активні дії, якщо тортурами примусити володарку землян наказати завдати удар по садах Цоам і знищити Чойо Чагаса, як винуватця.

Могутність зорельота велика. Від садів Цоам залишиться яма, в якій зникнуть найближчі помічники й охорона володаря, не кажучи вже про нього самого. Тоді Ген Ші й Ка Луф стають без зайвих потрясінь і ризику першими особами в державі, а Зет Уг — там видно буде! Усіх свідків прибрати, в тому числі й бевзя Таеля, який не вміє як слід шпигувати!

— На майбутнє треба подбати про глибокі підземні сховища. Адже зорельоти із Землі, раз пізнавши шлях, неодмінно з'являться сюди. Накажу, щоб усіх, кого хапають у столиці, не відсиляли до Палацу Ніжної Смерті чи в далекі місця, а створили з них армію підземних робітників, — виклав Ген Ші.

— Дуже мудра думка! — пискнув Ка Луф.

Поки володарі радилися нагорі, на нижній поверх притягли побитого, але нескореного фізика Ду Бан-Ла. Цей виявився впертішим за легковірного донощика Нар-Янга, й «ліловим» довелося посадити його на умаага. Втративши голос від нестямного крику, обливаючись потом, і сльозами, фізик здався і під конвоєм катів поїхав по свій апарат.

Фай Родіс з приходом ночі опустилась до підземелля. Сьогодні відбувалося велике спільне зібрання «кжи» і «джи» — обговорювались реальні кроки до злиття сил у загальний опір. Слухаючи промовців, Родіс не переставала обдумувати, як допомогти Вір Норіну і його милій феї Сю-Те. Вона не сумнівалась у рішенні всіх Рад Землі. Сюди не пошлють експедицій, доки не проросте насіння посіяного людьми «Темного Полум'я» або, при несприятливій ситуації, стане ясно, що Година Бика не кінчається і демони й далі пануватимуть на Тормансі. В такому разі можна

застосувати закон Великого Кільця про знищення режимів, які закривають мислячим істотам шлях до всебічного пізнання світу, що зупинили їхній розвиток, зберігаючи інферно. Ніхто не стане повторювати помилки стародавніх колонізаторів Землі, які поселилися в чужих країнах, не знаючи ні історії, ні психології, ні звичаїв народів-аборигенів, надто якщо ці народи мали високорозвинену власну культуру.

Ось добра ідея: домовитися з Чагасом про те, щоб Вір Норін легально залишився тут, на планеті Ян-Ях, як історик, спостерігач і кореспондент до приходу ще одного корабля. Або ще кращий привід — «викликаний» нею зореліт нібито затримується, і астронавігатор залишиться для зв'язку й посадки. Це дасть Вір Норіну якийсь період спокійного життя...

З навколишньої темряви пр. шшли відчуття грізної небезпеки, що згустилася зненацька, ЛК пргтнані шквалом зловісні хмари. Чутлива психіка Фай Родіс попередила її. Вперше за весь час перебування на Тормансі вона відчула, що на неї насувається смертельна небезпека.

Вороги були близько. Захоплення нарадою, думки про Віра, послабили її нормальну чутливість, і вона запізнилась на годину чи більше. Підкликавши Таеля, Родіс передала йому свої побоювання. Інженер уважно глянув на неї, і холодок пробіг по його спині. Лагідна, майже ніжна обережність земної жінки змінилася грізною рішучістю, невловимою швидкістю рухів і думок. Воля, ніби туго напнута струна, вібрувала в ній, відгукуючись на почуття довколишніх людей.

Родіс порадила розходитися двома головними й дальніми ходами. Вона попередньо проглянула їх подумки: чи немає пастки? Ніхто не повинен потрапити в лабеті «лілових», інакше почне розмотуватися страшна нитка розслідування.

Потім поквапилася нагору в супроводі Таеля, концентруючи всю свою волю на заклик до Вір Норіна. Хвилини йшли, але Родіс не вловила відгуку.

— Спробую зв'язатися з володарем, — сказала вона Таелю біля підніжжя сходів, які вели до її спальні.

— Ви маєте на увазі Чойо Чагаса? — запитав Таель, задихаючись від швидкої ходи.

— Так. З іншими не можна мати справи. Вони не тільки безвідповідальні, вони ворожі Чагасу.

— Велика Змія і Змія Блискавка! Адже Чойо Чагаса немає, і тепер я розумію...

— Як немає? (У Родіс промайнув спогад про таємне сховище вивезених із Землі речей).

— Він вирушив на дві доби до секретної резиденції й передав управління, як завжди, Ген Ші.

— То вони хочуть захопити нас за відсутності Чойо Чагаса! Тортурами примусити щось зробити для них, або й просто вбити нас, щоб на кораблі покарали Чагаса, це безсумнівно. Таель, любий, рятуйте Вір Норіна. Беріть СДФ із святилища, відведіть подалі і зв'яжуйтеся з ним. Він у себе, я зумію розбудити його, а ви домовтесь, куди йому сховатися. Швидше, Таель, не можна баритися. Насамперед вони спробують захопити мене. Швидше! Я теж викликатиму його із своєї кімнати.

— А ви, Родіс? Як же? Якщо їм вдасться?

— Мій план простий. Я буду боронитися захисним полем СДФ, доки не поговорю із зорельотом. Дайте координати місця у старому саду, де саджали дисколіт при пораненні Чеді. На підготовку дискольота знадобиться години півтори. Ще близько двадцяти хвилин, поки прилетить Гріф Ріфт. Батарей дев'ятиніжки вистачить на п'ять годин, навіть при безперервному обстрілі. Запас часу в мене величезний. Коли сховасте Вір Норіна, повертайтеся з дев'ятиніжкою і чекайте мене біля виходу з четвертої галереї. Я поставлю мій СДФ на самознищення при розрядці і зійду вниз, поки вони казатимуться навколо. Не бійтесь, я зорієнтую вибух угору, щоб не пошкодити будівлю і не виявити хід до підземелля. Воно нам ще згодиться.

— Я не боюсь нічого, крім... — інженер приглушив ридання, які рвалися з грудей. — Я боюся за вас, Родіс, моя зоре, опоро, любове! Насувається щось нечувано жахливе!

Фай Родіс сама змагалася із зловісною тугою, яка гострим клином пробивалася з навколишньої пільми через її стійку психіку. Очевидно, тормансіанину передавалося її почуття.

— Йдіть, Таель. Можете запізнитися з Норіном.

— Дозвольте мені піднятися з вами! Всього дві хвилини. Я мушу впевнитися, що вони не пролізли до вашої кімнати.

— Не зможуть. Я загородила вхід, як завжди, коли спускалась до підземелля.

Дуже обережно вони зсунули блок стіни у темній спальні Родіс. Приклавши палець до губ, вона підкралася до дверей в іншу кімнату, почула сильне гудіння дев'ятиніжки і виглянула за поріг. У навстіж розчинених з коридора дверях зібралося чимало людей у чорних халатах, каптурах і рукавичках, нічних карателів. Широкий прохід між приміщенням верхнього поверху був заповнений «ліловими», які маячили в розмитих контурах захисного поля. Задні метушилися, тягнучи щось

важке, а передні стояли непорушною шеренгою, не намагаючись ні стріляти, ні кидатися в атаку.

Фай Родіс непоміченою відступила до спальні.

— Поспішайте, Таель!

Інженер ступив крок до залишеного відкритим входу її озирнувся. Вся його відданість і любовне поклоніння перед Родіс відбилися на обличчі з силою передсмертного прощання.

Родіс обняла Таеля, поцілувавши його з такою силою почуття, що в очах у того потьмяніло. На мить Таелеві пригадалися фільми про Землю, про холоднувате й ніжне кохання землян, яке дивно поєднувалося з шаленою пристрастю...

Він уже біг крутими сходами у непроникний морок підземелля, а Родіс, підскачивши, нагнула карниз і засунула отвір у стіні.

Столиця засинала рано, і в цей час у кварталі «джи» панувала тиша. Вір Норін зненацька прокинувся. У заглушеній килимами кімнаті Сю-Те ледь чулося рівне сонне дихання. Беззвучний голос кликав його з мороку: «Вір, Вір, прокиньтесь! Прокиньтесь, Вір! Небезпека!»

Він підхопився, миттю скинув сон: Родіс! Що сталося?

Розбудивши Сю-Те, він побіг до себе, увімкнув дев'ятиніжку й побачив темну кімнату Родіс. За кілька секунд видіння розчинилось і з'явився Таель...

Жах і захват охопили Сю-Те у божевільній мандрівці на СДФ темними вулицями міста Центру Мудрості. На куполі дев'ятиніжки було місце лише для однієї людини. Вір Норін узяв дівчину на руки. Фантастична координація і почуття рівноваги землянина утримували його на маленькій машині, що мчала з максимальною швидкістю. На роздоріжжі, за містом, астронавігатор зупинився. За порадою Таеля він повільно об'їхав велике коло, оббризкавши ґрунт особливою рідиною, колись принесеною Таелем. Цей прихований від володарів винахід мав властивість надовго паралізувати нюхові нерви. Тепер не страшні собаки, якщо їх пустять слідом. Лишалось не більше двох кілометрів шляху до посадочного майданчика дискоїда.

Тим часом Родіс вийшла із спальні, і вороги помітили її крізь нещільну завісу. Вони заметушилися, показуючи на неї і роблячи знаки тим, хто стояв позаду. Родіс посилила поле, сіра стіна приховала рухливі постаті, а прохід поринув у пільму. Невидима для ворогів, Родіс викликала верхнім променем свій корабель. Там, біля щитка, на якому залишилося лише два зелених вогники землян і третій — Таеля, сиділа Мента Кор. Вона миттю розбудила Гріф Ріфта. Він з'явився за кілька секунд. Загальний

сигнал тривоги пролунав по зорельоту. Весь екіпаж кинувся готувати дисколіт — останній з трьох, узятих із Землі. Ріфт, у тривозі схиляючись над пультом, просив Фай Родіс не вичікувати більше, тікати у підземелля.

— Дев'ятиніжка впорається без вас. Я давно боявся чогось подібного і ме переставав дивуватися вашій грі з Чойо Чагасом.

— Це не він. Чим нікчемніші власть імущі, тим вони небезпечніші. Я прилечу не гаючись. Ясне небо, невже ви нарешті будете на кораблі, а не в пеклі Торманса?

— Тут бізліч людей, нічим не гірших від нас. Вони приречені від народження до смерті лишатися тут — нестерпна думка. Я дуже тривожуся за Віра.

— Та ось він, Вір! Сидить під деревами біля посадочного майданчика. Негайно тікайте!

— Йду, не переривайте зв'язок, спостерігайте за кімнатою. Хочеться знати, скільки витримає моя вірна дев'ятиніжка. І ми попрощаємося з нею вже з «Темного Полум'я».

Родіс узяла зі столика катушку ще не переданих на зореліт записів і, пославши Гріф Ріфту повітряний поцілунок, рушила до спальні.

Почувся такий оглушливий скрегіт, що Родіс на мить завмерла. З мороку захисного поля, неначе морда потвори, розпеченим клином висунувся невідомий механізм. Розпоровши захисну стіну, він свистячим

променем вдарив у двері спальні, відкинувши Родіс до вікна, біля якого стояла дев'ятиніжка.

Гріф Ріфт нестямно вчепився у край пульта, наблизивши до екрана перекошене від жаху обличчя.

— Родіс! Родіс! — намагався він перекричати свист і виск променя, за яким до кімнати влізала дивна споруда, яку підштовхували ззаду чорні постаті карателів Ген Ші. — Кохана, небо моє, скажіть, що зробити?

Фай Родіс стала на коліна перед СДФ, наблизивши голову до другого звукоприймача.

— Пізно, Гріф! Я загинула. Гріф, мій командире, я запевняю вас, благаю, наказую: не помщайтесь за мене! Не творіть насилля. Не можна замість світлої мрії про Землю посіяти ненависть і жах серед народу Торманса. Не допомагайте тим, хто прийшов убити, під іменем бога, який карає без розбору правого й винуватого, — найгірший винахід людини. Не робіть марними наші жертви! Відлітайте! Додому! Чуєте, Ріфт? Кораблю — зліт!

Родіс не встигла втішити себе пам'яттю про рідну Землю. Вона пам'ятала про хвацьких хірургів Торманса, любителів оживлення, і знала, що їй не можна вмерти звичайним шляхом. Вона повернула рукоятки СДФ на вибух з відтяжкою на хвилину, могутнім зусиллям волі зупинила своє серце і впала на дев'ятиніжку.

Карателі, що вдерлися з переможним ревінням, зупинилися перед тілом володарки землян — на хвилину життя, яке їм залишилося...

У командира Зорельота Прямого Променя вперше за довге життя вирвався вигук гніву і болю. Зелений вогник Фай Родіс на пульті згас. Зате там, де стояв її СДФ, у чорне небо здійнявся стовп сліпучого блакитного вогню, який підняв попіл спаленого тіла Фай Родіс у верхні шари атмосфери, де екваторіальний повітряний потік понесе його, оперізуючи планету.

ЕПІЛОГ

Давно скінчилася «зірочка» пам'ятної машини — фільму про експедицію на Торманс, а учні сиділи, закам'янівши від вражень. Вчитель не тривожився за міцну психіку дівчат і юнаків Ери Рук, які Зустрілися, і дав їм пережити побачене. Першими отямилися Кімі й Пуна, завжди найспритніші.

— Я зістарилася на тисячу років! — вигукнула Пуна. — Який страшний світ! І в ньому живуть наші земні люди. Я почуваю себе отруєною, і надовго. Можливо, мені не можна дивитись інферно?

— Не зістарилась, а порозумнішала, — посміхнувся їй учитель. — Розумнішати завжди нелегко. Тепер ви стаєте дорослішими, якщо усвідомили, що пізнання, яким вона їх подає зовсім не для того, щоб набити ваші голови простою сумою законів і фактів. Це коридор необхідності, через який треба пройти кожному, щоб випрямити свої інстинкти, навчитися почуттів суспільної свідомості й передусім обережності в діях і делікатності у поводженні з людьми. Коридор дуже вузький і незручний для проходу.

— Тепер я все розумію, — погодилась Пуна, — і навіть охоронні системи, які здавалися непотрібними. Це абсолютно необхідно! Чим складніша структура суспільства, тим швидше воно може зірватися в інферно. І ще, — заквапилася дівчина, — все: думки, вчинки і мрії — мусить зменшувати страждання і збільшувати свободу решті людей.

— Так, ти маєш слушність! — хвилюючись, сказав Кімі. — У мене інше, дуже дивне враження. Земля стала в тисячу разів любішою і прекраснішою. Я зараз зрозумів, який затишний наш дім у нескінченності світу й чого варто було його Утворити. Але все це ніби тонка завіса, що приховує позад себе безодню пітьми і в минулому людства, і в долі планет. Я буду істориком, як вона, і працюватиму в Академії Горя й Радості.

— «Вона» — це Фай Родіс, — звичайно? — запитав учитель.

— Так! — гордо відповів Кімі. — І ви пересвідчитесь, що я не помиливсь у виборі.

— Внучка Фай Родіс вчиться у школі третього циклу у південній півкулі, біля Дурбана, — лукаво сказав учитель.

— Як? — спалахнув Кімі.

— У Фай Родіс залишилася на землі дочка, яка стала дружиною сина

Гріф Ріфта. У них донька й син, — пояснив учитель, — є нащадки й інших зорелітників. Я знаю про синів Чеді й доньок Евізи, котрі з'явилися на світ уже після повернення їх з Торманса, — додав він.

— Хоча одна повернулася з фізичною раною і, мабуть, обидві— з душевними, — зауважила Дальве. — Не можна безкарно пройти через інферно, як довелося їм обом. Мені вперше стало страшно, коли я зрозуміла, наскільки крихка людська культура. Вони, тормансіани, досягли космосу, подолали величезний простір, доля дала їм гірку планету...

— Так! І, пограбувавши її, скотилися до темної безодні, в інферно, вбиваючи й озлобляючись, — додала приглушеним від хвилювання голосом Іветта.

— Все у них створене, ніби в Тамасі. Яскрава індивідуальність, великі можливості замість служіння суспільству роблять з людини відлюдькуватого егоїста, який навіщо сам себе підносить, — сказала мрійлива Кунті.

А Міран, ще похмуріший, ніж завжди, додав:

— Я сприйняв усю глибину падіння тормансіан, коли з'ясувалось їхнє ставлення до художників. Вони не розуміли, що люди мистецтва по крихтах відвойовували у смерті в часі, у розкиду в просторі красу, мрію, ідеал нездійсненого, але можливого, утворюючи сходи підйому з інферно, геть від розмитих почуттів і миттєвого щастя природи.

— Чудово сказано, Міране, — похвалив учитель. — Саме в тому, щоб допомагати піднятися з інферно, і є призначення художника. Без цього існує лише сліпий талант, хоч би яким великим він був. Спектр чарівності природи: звіряча сила тіла, почуття безконтрольного привілля, круговерть вічного кочівництва, полювання, битви, «злі» чари темної пристрасті-все, що складає анімальну сутність диких синів і дочок Землі. Цим могутнім і давнім чарам ви протиставите світ і безмежний всесвіт ноосфери — поверх темних глибин переможенного самим собою «я».

— А що сталося далі з екіпажем «Темного Полум'я» тут, на Землі? — запитала Пуна.

— Ви прочитаєте про це в багатьох романах, побачите в кількох фільмах, присвячених подальшій долі тих, хто повернувся, — відповів учитель.

— Ми говоримо про тих, хто повернувся, — сказав Кімі, — а що трапилося на Тормансі? Чи відома доля Віра і Таеля? Невже зореліт полетів одразу після загибелі Родіс, покинувши все напризволяще? Не могли наші люди вчинити так!

— Не могли! — погодився вчитель. — І я чекав цього запитання. Ось

додаткова «зірочка», записана на «Темному Полум'ї». Вона ч коротка. Раджу подивитись-її негайно, доки жива пам'ять про пережите...

Вір Норін за хвилину до катастрофи переключився на зореліт і бачив усе у бічному створі його екрана так само, як і Таель, — через дев'ятиніжку Евізи, взяту із святилища.

Таель впав на кам'яну підлогу будинку, де він чекав Родіс. Дзвін СДФ примусив його підвестися. Вір Норін вимагав, щоб йому негайно добули чорний балахон з каптуром, як у карателів.

— Що ви робитимете, Вір? Родіс, єдиної у всесвіті Фай Родіс більше немає!

— Але є апарат, який її вбив! Я не сумніваюся, що він лише один. Інакше вони вбили б одночасно нас обох. Таель, будьте землянином! Дійте! Я йду до вас.

Сю-Те, заплакана, в розпачі, але не зламана, залишилася чекати Вір Норіна у руїнах старовинної садової будівлі під охороною дев'ятиніжки.

Коли Вір Норін прибіг до лабораторії імені Зет Уга, Таель уже роздобув костюм нічного карателя. Вір Норін спустився до підземелля. Проминувши галерею, яка вела до п'ятого храму, він упевнено вийшов на майдан до пам'ятника Всемогутньому Часу. Біля головних воріт храму «лілові» у звичайній своїй формі розганяли натовп розбуджених вибухом обивателів. Вір Норіна злякано сахалися зустрічні, а двох карателів, що чергували на воротах, він примусив себе не бачити. По саду нишпорили ледь помітні постаті, які когось вистежували. Вір Норін подумав про проникливість і швидкість мислення Фай Родіс, яка врятувала від великої небезпеки ядро сил опору Торманса, що зароджувалися.

Метушня чорних карателів полегшила завдання. Ніким не помічений, Вір досяг п'ятого храму і, добре знаючи його розташування, піднявся західними сходами до верхнього коридора, де все ще юрмилося не менше півсотні чорних. Повільно, ніби ненароком, просуваючись уздовж стіни, астронавігатор чув уривки фраз, які склалися в ясну картину:

— Чого чекаємо? Ось сам приїде... А другого зловили?.. Прикінчили? Ех, втрачаємо час! Хіба не бачиш — цей, чий апарат, убив себе!

Біля апарата, наполовину засунутого в кімнату Родіс, лежав труп без голови. Очевидно, винахідник, не бажаючи більше служити володарям, підставив голову під убивчий промінь.

— Гей ти, там! Чого лізеш? Іди сюди! — гукнув до Вір Норіна чоловік, що розпоряджався тут.

На балахоні в нього була нашита срібна змія.

Вір Норін спокійно наблизився, пронизуючи поглядом темряву

прорізів балахона.

— Так, правильно, я наказав тобі стояти тут! Нікого не підпускати до машини, бо загинеш повільною смертю в кислотній бочці!

Вір Норін вклонився, став біля машини, сутулячись, щоб приховати свій зріст. Вибравши хвилину, він порозсовував у різних місцях апарата чотири з'єднані дротами кубики, постояв трохи й вийшов тим же шляхом, яким пробрався сюди.

На подив і страх карателів, апарат, що ретельно охороняли, раптом почав сам по собі розжарюватися, викликав пожежу, яку ледве загасили. Залишився потворний кострубатий зливok металу, схожий на скульптури минулих часів. Ген Ші скаженів, наказавши висадити в повітря дім, де жив Вір Норін. Замінована за всіма правилами інженерного мистецтва будівля обвалилася, викликавши паніку в усьому районі. Вона поховала б під своїми руїнами не Вір Норіна, але й не менше трьохсот мешканців, якби вони не були завчасу відправлені посланцями Таеля. Інженер знав своїх володарів і їхню страхітливую зневагу до людського життя...

Вибух будинку замів сліди Вір Норіна в місті Центру Мудрості. Тепер справа була за надійним сховищем для астронавігатора і його подруги.

А поки Вір Норін, походжаючи перед СДФ, пояснював своїм супутникам, причини, за яких він залишається на Тормансі. Якщо раніше у нього були вагання, невпевненість у слушності вчинку, то зараз немає і сліду сумнівів.

Фай Родіс загинула, не встигнувши закріпити світлої справи, — він же залишається для допомоги тормансіанам. Він усвідомлює, що йому не замінити Родіс, і що в наявності смертельна небезпека і наскільки величезна втрата прекрасної Землі. Але в нього з'явилася душевна опора, корінь у чужому ґрунті, втіха від великого коханця. Вір підштовхнув до екрана знічену Сю-Те. Вона стояла з розпухлими від сліз очима й носом, з розпашілими щоками, опутивши голову, маленька, добра й чарівна.

Земляни зрозуміли: розлука не буде безутішною для його друга, а загибель в ім'я гігантської мети ніколи не лякала жителів Землі.

— Виконуйте заповіт Родіс, любі друзі! — сказав Вір Норін. — Пам'ятайте її останні слова. Тільки ми з вами чули їх, Ріфт!

— Які? Чого ж ви мовчите? — запитала Чеді, заплакана не менше від Сю-Те. Вона стояла осторонь від інших, притиснувшись до Евізи Танет. У цій скорботній і тужливій позі, записаний відеохронікою корабля, їх увічнили автори пам'ятника «Темному Полум'ю».

— Дізнаєтесь із записів. У мене не стачить сили повторити. Але останні слова начальниці експедиції ви мусите знати негайно: «Кораблю — зліт!»

Гріф Ріфт побілів. Здавалось, командир зараз упаде. Евіза кинулась була до Ріфта, але він відсторонив її і випростався.

— Є щось потрібне вам і Таелю, Вір Норін? — запитав він мертвим, без інтонації, голосом.

— Так! Пошліть нам останній дискоїд. Віддайте всі фільми про Землю, всі матеріали для виготовлення детектора біострумів та ІКП, усі запасні батареї СДФ і... — астронавігатор замовк: — Трохи земної їжі й води. Щоб тормансіанські друзі час від часу відчували на смак наш світ. Якнайбільше ліків, які не вимагали б спеціальних знань. Все.

— Будемо готувати, — відповідав Гріф Ріфт, — давайте посадочне місце.

Командир торкнувся пульта, і пілотський сфероїд зорельота оперезався вогнями — сигнал підготовки до відльоту. Серце Вір Норіна зацеміло від туги. Він мовчки вклонився співвітчизникам і вимкнув СДФ.

Зореліт «Темне Полум'я» припинив усяке спілкування з Тормансом, ніби перебував на отруйній для земного життя планеті. Прибрали вихідні галереї і балкони. Гладенький корпус корабля нерухомо височів у гарячому повітрі дня і мороці ночі, як мавзолей загиблим землянам. Усередині біля екранів беззмінно сиділа Олла Дез. Її чутливі руки і слух чекали сигналів Вір Норіна чи Таеля, але обидва мовчали. Навіть зовсім незнайома з Тормансом людина могла впіймати у планетних передачах нотки бентеги і неспокою, хоч не було сказано ні слова про загибель Родіс і гадану смерть Вір Норіна. Навіщося виступив Зет Уг з короткою промовою про дружбу між землянами і мешканцями Ян-Ях. Ні Ген Ші, ні Ка Луф не з'являлись у передачах. Чеді з Евізою пояснили супутникам звичай приховувати від народу всі надзвичайні випадки, тим більше, коли сталося щось «нагорі», як у просторіччі звалась олігархічна верхівка.

Минула доба. Несподівано припинилися всі передачі по загальних

каналах планети. Чойо Чагас викликав «Темне Полум'я» по секретній мережі, обіцяючи роз'яснити все, що трапилось, і запевнив, що вжито заходів для розслідування і покарання винуватців. Йому не відповідали. Говорити з ним не було про що. Просити подбати про астронавігатора — це означало передати його до рук людей, у яких не було ні честі, ні вірності слову, ні добрих намірів. Домовлятися про повернення експедиції, про доставку медичного й технічного обладнання, фільмів, творів мистецтва? Це суперечило усій політиці олігархічного суспільства. Та й про яку домовленість могла йти мова, якщо на планеті не було законів, нарад Честі й Права, ніхто не рахувався з громадською думкою!

Володар наказав викликати зореліт до вечора, а потім перейти до погроз. Настала ніч, і над чагарником узбережжя все ще височів безмовний купол величезного корабля. І все-таки ще раз зорелітникам вдалося побачити своє «Темне Полум'я» збоку.

Після припинення зв'язку з Вір Норіном за галактичним годинником «Темного Полум'я» проминуло вісім сотисятих секунди, що приблизно відповідало чотирнадцяти земним годинам. Олла Дез відмовилася залишити пост, хоч їй і пропонували заміну решта членів екіпажу, які закінчили підготовку до відправки дискоїда й відльоту. Тільки Мента Кор і Дів Сімбел продовжували налагодження пілотних установок.

Гріф Ріфт, женучи невідступні думки про Родіс, роздумував над списками завантажених у дисколіт речей, намагаючись не пропустити істотно важливого, немовби Вір Норіна залишали на безлюдній планеті. Відсутність зв'язку починала непокоїти командира. Думати про якісь нові жертви серед землян чи Тормансіанських друзів було нестерпно. А столиця вперто мовчала, і невідомість того, що відбувалося, болісно розтягувала час навіть для терплячих землян.

Ріфт подумував, чи не відповісти Чойо Чагасу і обережно розпитати про долю Таеля, коли нарешті задзвенів виклик і на екрані з'явився Вір Норін... Нишпорки «лілових» усе-таки дісталися до підземелля Храму Часу, але знайшли його порожнє нім і обробленим розчином, який знищує запахи. Архітектори відшукали просторе сховище на околиці столиці, недалеко від пересохлого озера; Туди, на стародавнє поле битви, і треба посадити безполітний дискоїд.

Вір Норін дав координати й відступив убік. Інженер Таель низьким поклоном привітав земних друзів і підніс до приймача СДФ два стереознімки. Без пояснень Вір Норіна зорелітники не дізналися б, хто ці сановники, які сиділи мертвими у розкішних чорних кріслах, із спотвореними від жаху обличчями. Страшні ножі Ян-Ях, які не можна

витягти, стирчали із скоцюрблених тіл. Ген Ші і Ка Луф були заслужено покарані, не дочекавшись суду й слідства Чойо Чагаса, на якому б вони зуміли вивернутися. Сотні по-рабськи слухняних людей заплутали б володаря нагромодженням брехні. Та втрутилися інші судді — «Сірі Ангели», які відновили свою діяльність з нечуваною могутністю.

— Покарані на смерть іще двадцять головних винуватців нападу, — з гнівним торжеством повідомив інженер.

— Чого ви цим досягнете? — запитав Гріф Ріфт.

— Це було необхідно. Треба бути систематичними і абсолютно нещадними в захисті від беззаконня, брехні і безчестя. Ви самі на Землі пильно дотримуетесь у громадських стосунках третього закону Ньютона: дія дорівнює протидії — протиставляючи негайну протидію, а не намагаючись чекати, як у давні часи, втручання бога, долі, володаря... Довго чекали люди покари своїм катам, а віки минали, накопичуючи зло й посилюючи владу лихих людей. Тоді ваше суспільство взяло на себе функцію божественної відплати Немезіди: «Мені відомщення, і аз віддам!» — швидко викоренивши підлість і муки. Ви не уявляєте, скільки накопичилось у нас людської нечисті за багато віків винищення кращих людей, коли переважно виживали дрібнодушні пристосуванці, донощики, кати, гнобителі! Ми повинні керуватися цим, а не сліпо наслідувати вас. Коли таємно і безславно почнуть гинути тисячі «Змієносців» і їхніх підручних — катів «лілових», — тоді високе становище у державі перестане приваблювати негідників. Ми багато чого навчилися від Родіс і від усіх вас, але способи боротьби доведеться розробляти нам самим. Прекрасні картини Землі і могутній розум Вір Норіна стануть нашою опорою на довгому шляху. Немає слів вдячності вам, браття! Ось цей пам'ятник назавжди залишиться з нами, — Таель показав знімок «Темного Полум'я», зроблений телеоб'єктивом з найближчих до зорельота висот.

Олла Дез негайно перефотографувала його. У поле зору ввійшла Сю-Те, яка щось казала Вір Норіну.

— Дiskoїд опустився за сто метрів від нас! — вигукнув Вір Норін і ледь чутно додав: — Тепер усе.

Таель, Сю-Те і Вір Норін зупинились перед дев'ятиніжкою. Восьмеро землян вишикувались прощальною шеренгою. Чеді, не витримавши мовчання, гукнула:

— Ми повернемося, Вір, неодмінно повернемося!

— Коли закінчиться Година Бика!.. І ми постараємося, щоб це сталося швидше, — відповів Вір Норін. — Та якщо демони ночі затримують світанок і Земля не одержить від нас звістки, нехай наступний зореліт

прийде через сто земних років.

Вір Норін простягнув праву руку до браслета. Екран ТВФ корабля став чорним і німим. Одночасно на пульті погас зелений вогник астронавігатора. Єдине вічко — не людини Землі, а тормансіанина Таеля — залишилося горіти як символ відновленого братерства двох планет.

Зворотний шлях «Темного Полум'я» виявився набагато важчим від польоту до Торманса, ще раз довівши небезпечну недосконалість ЗПЛ. З якихось причин зореліт ухилився від наміченої траєкторії. Замість того, щоб упасти, ніби шуліка на здобич, просто з високих широт Галактики до восьмого оберту її спіралі, він пронизав три спіральні рукави і вийшов до зовнішнього краю нашого острова Шакті в пояс «рентгенівських», або нейтронних, зірок такої незвичайної щільності, що кубічний сантиметр цієї речовини на Землі важив би сто мільйонів тонн. Між цими опорними стовпами масивної речовини в місцях доторку до найбільш щільних ділянок Тамаса горіли особливі завихрення матерії Шакті. У них, як у бездонних вирвах, кружляло в позірній втечі випромінення, яке поглинав Тамас. Вони були розташовані по периферії Галактики, ніби в зворотному порядку щодо речовини нашого Всесвіту. Явище довго лишалося нерозкритим. З часу першого знайомства з кінцевою зоною світу Шакті ці вирви звалися квазарами. Складний устрій зовнішніх областей Галактики і Метагалактики не викладався у «зірочці» повернення «Темного Полум'я». Учні зрозуміли тільки грізну небезпеку, в якій опинився корабель.

В ТВФ вони побачили короткі дорожні нотатки пам'ятної машини зорельота: схудлу, чорну від тривалої роботи Менту Кор, командира Гріф Ріфта, що не спав тижнями, змучених інженерів пілотних та обчислювальних установок Дів Сімбела і Соль Саїна. Кожен мав свого «охоронця». Соль Саїном опікувалась Евїза, Сімбелом — Чеді, Ріфтом — Олла Дез, а Нея Холлі встигала і стежити за біозахистом, і охороняти Менту Кор, поїти і годувати, масажувати, присипляти, коли наставав перепочинок.

«Темне Полум'я» вирвався із зовнішньої силової зони без пошкоджень, але з використаними запасами енергії. Друге, більш вдале ковзання краєм безодні — і зореліт прорвався б у двадцять шосту область восьмого оберту, звідки залишалося близько трьох місяців шляху до Землі. Він опустився на те саме плоскогір'я Реват, звідки стартував одинадцять місяців тому на планету Торманс.

— Що відбулося на Землі після прибуття корабля, відомо кожному землянинові і не нове для вас, — сказав учитель, вимкнувши ТВФ, і зупинився, ніби вичікуючи.

— Строк, даний Таелем, скінчився! — раптом здогадався Кімі, і його підтримала решта. — Час відправляти ЗПП. Туди, на Торманс!

— Невже нічого не зроблено?! — вигукнула Айода. — І ніхто не звертався до Ради Зореплавання?

Учитель лукаво стежив за розпаленою тривогою молодих людей. Нарешті він підняв руку, суперечки припинились, і всі повернулися до нього.

— Ви були торік у пустелі Наміб і прогавили одну подію, яка схвилювала всю планету. Знову, як три століття тому, ЗПП цефеян ішов у звичному просторі біля Торманса і був приваблений сигналами автоматичної станції на супутнику планети. Кодом Великого Кільця станція просила всі ЗПП, які прямують у двадцять шосту область восьмого рукава Галактики, зробити посадку на планеті і взяти повідомлення...

— Для нас, для Землі? — підхопилася Пуна. — І зореліт узяв?

— Узяв. Який ЗПП може відмовитися прийняти пошту на величезній відстані, лише йому доступні?

— Що було в повідомленні? — хором запитали учні.

— Не знаю. Написане мовою Торманса, воно перекладається і перевіряється у лабораторії вивчення цієї планети. Дуже об'ємна інформація про все, що трапилося за століття, більше — за сто тридцять

років. Але ось ці три стереознімки я приготував вам...

— І ви мовчали? — Айода докірливо кинула на вчителя темний, вогненний погляд.

— Мовчав до часу, тепер ви підготовлені до їхнього сприйняття, — незворушно відказав учитель.

Клацнув вимикач ТВФ.

Вони впізнали площу й пам'ятник Всемогутньому Часові. Старого храму — місця загибелі Родіс — не було. Замість нього широко розкривалась небу напівмісячна будівля. Сходи вели на величезну й стрімку арку, оточену на верхній площадці відкритою галереєю. Обидва кінці галереї, прикриті прозорими парасолями башт, що невідомо як трималися, різко, високо й сміливо висунулись, нависаючи над площею і навколишніми спорудами.

— Це пам'ятник Землі, — тихо промовив учитель, — від планети, яка не називається більше Ян-Ях, а співзвучно земній назві Торманс отримала ім'я Тор-Мі-Осс. Їхньою мовою вона означає те саме, що Земля для нас. Це і планета, і ґрунт її, на якому людина трудилася, вирощуючи їжу, саджаючи сади і зводячи будинки для майбутнього, для своїх дітей, для впевненого шляху людства у безмежний світ.

На другому знімку на тлі будівлі була скульптурна група з трьох постатей.

— Фай Родіс! — вигукнув Кімі, і вчитель мовчки кивнув, хвилюючись не менше від дітей.

Родіс, вирізьблену з чорного каменя, у відкритій оголеності її чорного скафандра, несли на руках двоє чоловіків з обличчями Таеля і Гзер Бу-Яма, вирізьблених з темно-жовтої, майже коричневої гірської породи. Обидва тормансіанці, «кжи», і «джи», поклали дужі руки на плечі один одному. На них вільно, схрестивши ноги, сиділа Фай Родіс, повернувши обличчя до Гзер Бу-Яма і обіймаючи за шию Таеля.

Скульптор чомусь зобразив Родіс у широкому, недбало намотаному тюрбані, так, як колись побачив її Таель. Камінь статуї, схожий на знамениті чорні опали Австралійського материка, весь іскрився внутрішніми кольоровими вогнями. Так мільйони зірок пронизують морок тропічних ночей Землі, про які часто розповідала тормансіанам Родіс, надихаючи їх красою світу.

Довго дивилися земляни на зображення, доставлене з відстані в тисячу світлових років, доки вчитель не примусив себе ввімкнути третій і останній знімок — лівого павільйону.

Тут також були скульптури: Вір Норіна і Сю-Те. Астронаві-гатор

«Темного Полум'я», увічнений у темно-червоному металі, лежав, опутивши зморені руки, спираючись плечима й головою на СДФ і закривши очі у вічному сні. Тормансіанка Сю-Те, з чистого білого каменя, піднімала на дитячих долонях впущені земною людиною дорогоцінні дари — матовий кубик ІК.П і блискучий озал детектора біострумів.

В обох постатях була та чарівна недомовленість реалізму, котра примушує кожного бачити у живій формі диво своєї індивідуальної мрії.

— Ясне небо! — сказав Ларк, наслідуючи зорелітників. — Отже, на Тормансі скінчилася Година Бика? Невже це зробили ми, земляни: Родіс, Норін, Чеді, Евіза і всі вони, хто стоїть зараз на плоскогір'ї Реват довкола свого корабля?

— Ні! — відказав учитель. — Мешканці Торманса зробили це самі, і тільки вони самі могли піднятися з інферно. Жертви олігархічного режиму Торманса навіть не підозрювали, що вони жертви і перебувають у незримій в'язниці замкнутої планети. Вони являли себе вільними, доки з прибуттям нашої експедиції не побачили істинної свободи, відновили віру в свідому людську натуру і її величезні можливості — вони, котрі досі сліпо тяглися за брехливими обіцянками матеріального успіху. І тут одразу постало питання: хто відповість за зранену, виснажену планету, за мільярди марних життів? Досі будь-яка невдача прямо чи побічно оплачувалась народними масами. Тепер відповідатимуть безпосередні винуватці цих невдач. І тоді стало ясно, що під новими масками зачаїлась та сама, колишня капіталістична сутність пригнічення, гноблення, експлуатації, вміло прихована науково розробленими методами пропаганди, переконання, створення пустих ілюзій. Тормансіани зрозуміли, що не можна бути вільними й неосвіченими, що необхідне серйозне психологічне виховання, що треба вміти відрізняти людей за їхніми душевними якостями і класти край будь-яким лихим діям. Тоді, і не раніше, стався поворот у долі планети. Не можна гадати, що вони вже всього досягли, але вони відкрили себе, і свій світ, і нас — своїх братів, як люблячих друзів. Пам'ятник, який ви бачили, — незаперечне свідоцтво їхньої натхненної вдячності. Прибуття нашого зорельота і дії землян стали поштовхом. Родіс і її супутники відновили в тормансіанах дві потужні суспільні сили: віру в себе і довір'я до інших. Немає нічого могутнішого, ніж люди, об'єднані довірою. Навіть слабкі люди, загартовуючись у спільній боротьбі, відчуваючи, що на них покладаються повністю, стають здатними на величезну самопожертву, вірячи в себе, як в інших, і в інших, як у себе. Як підсумовуєте ви значення експедиції?

— Знищено ще один острів інферно у Всесвіті, звільнено від

непотрібних мук мільярди людей теперішнього і майбутнього, — дружно відповіли учні.

Учитель вклонився своїм дітям.

— Не можна дати кращої відповіді, я дуже задоволений.

— Ми повинні поїхати ще раз на плоскогір'я Реват, — сказала Іветта, — ми побачимо тепер їх зовсім-зовсім живими!

— Ви незабаром побачите живих тормансіан, — усміхнувся вчитель. — За рекомендацією Машин Спільних Роздумів туди послано Зореліт Прямого Променя з планети Зеленого Сонця. І я думаю, що він уже на планеті Тор-Мі-Осс.

Кінець

ЗМІСТ

Від автора

Головні дійові особи

Пролог

Розділ I. Міф про планету Торманс

Розділ II. По краю безодні

Розділ III. Над Тормансом

Розділ IV. Відгомін інферно

Розділ V. У садах Цоам

Розділ VI. Ціна раю

Розділ VII. Очі Землі

Розділ VIII. Три шари смерті

Розділ IX. Скута віра

Розділ X. Стріла Арімана

Розділ XI. Маски підземелля

Розділ XII. Кришталеве вікно

Розділ XIII. Кораблю — зліт!

Епілог

Багато термінів перенесено з роману І. Єфремова “Туманність Андромеди”.

Екологічна ніша — *сфера життя того чи іншого виду.*

Ескапізм — *тенденція до втечі від дійсності, від реального життя.*